This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

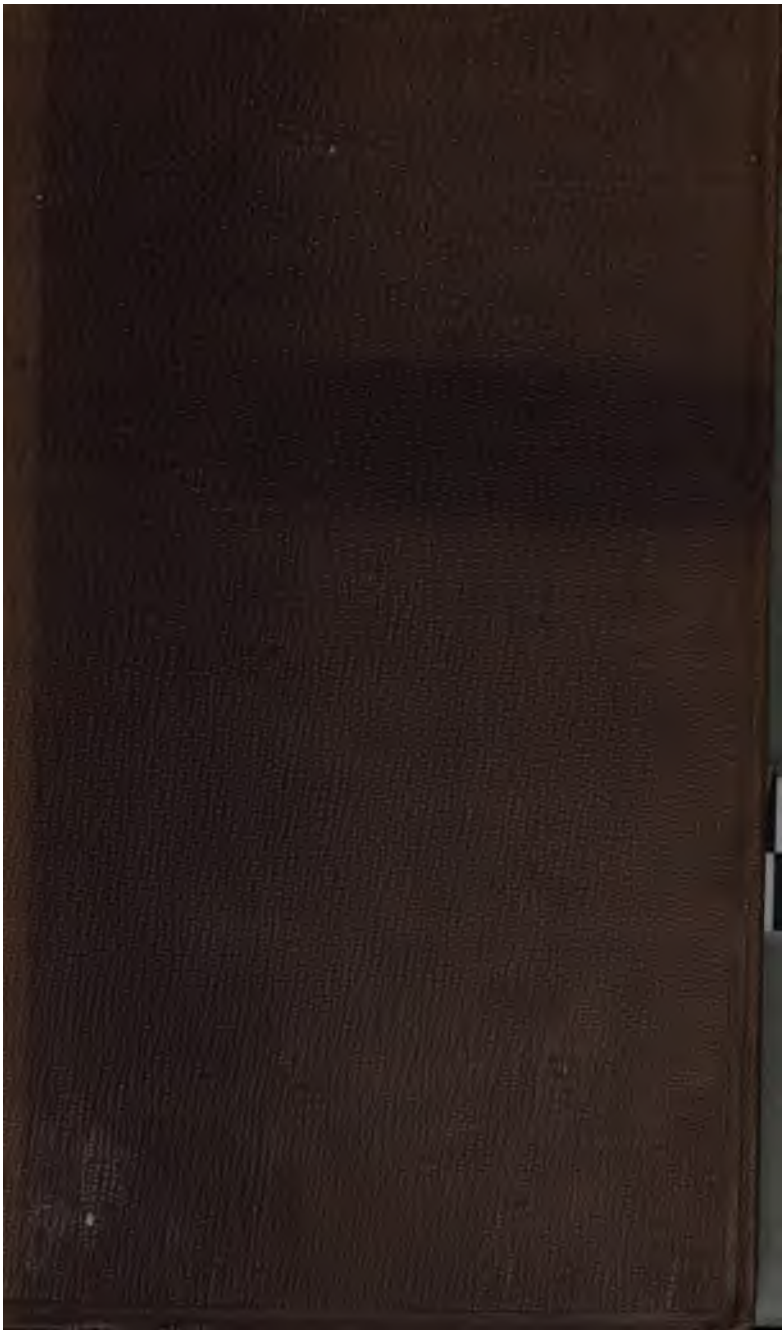

SPEC
604.5 T10
93
V.2

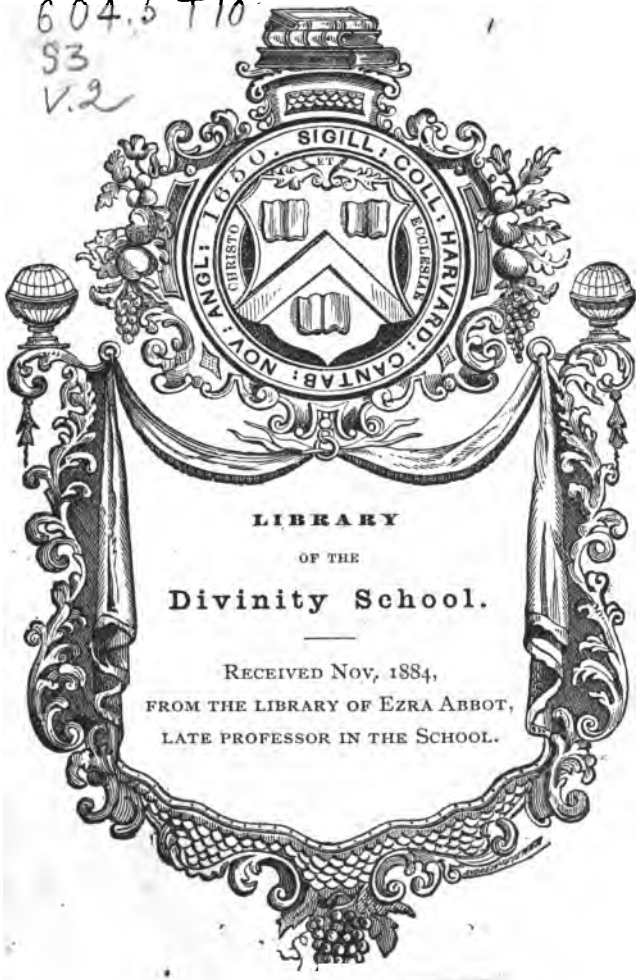

LIBRARY

OF THE

Divinity School.

RECEIVED NOV, 1884,
FROM THE LIBRARY OF EZRA ABBOT,
LATE PROFESSOR IN THE SCHOOL.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI OPERA.

RECENSUIT

IOH. SALOMO SEMLER.

VOLUMEN SECUNDUM.

HALAE MAGDEBURGICAE
APUD IOH. CHRISTIAN. HENDEL
MDCCLXX.

TYPIS RECUSUM
MDCCCXXVIII.

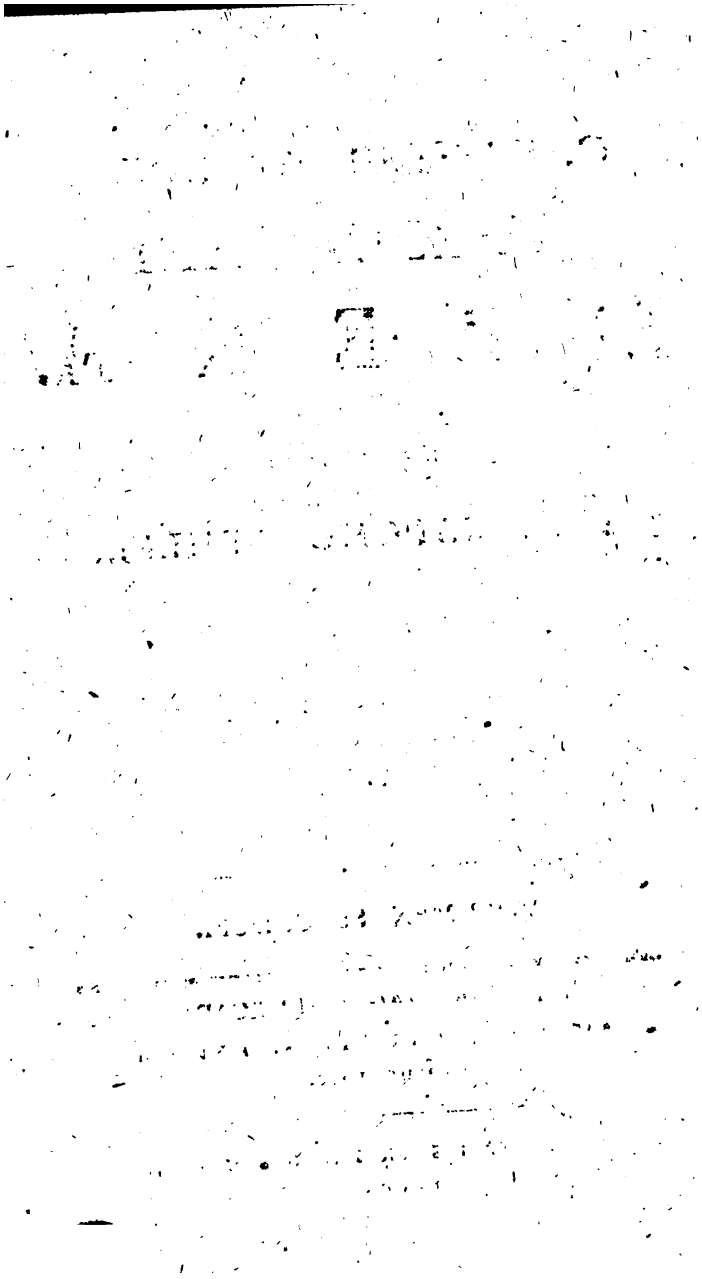

PRAEFATIO.

Secundum volumen *Tertulliani* complectitur plerasque ſcriptiones *polemicas*; in quibus recenſendis eamdem ſecuti ſumus rationem, ut ex *editionibus* variis, atque aliis eruditorum virorum adiumentis collectae fuerint *variantes* lectiones; e quibus iam facilius verior et melior eligatur. Uſus ſum clariſſimi *Schützii*, Magiſtri, et Seminarii regii Inſpectoris, domeſtica opera, in colligendis variis lectionibus; qui et ipſe tam non eſt alienus ab eius generis facultate et uſu liberali, ut potius eius praecipua induſtria et ſtrenuo miniſterio latinis graecisque litteris Seminarii cives feliciter adſueſcant. Hic ibi, ſed rarius, praetuli ipſe aliquam lectionem; ſed plerumque lectorum arbitrio ſervavi; quia minus expedita adhuc eſt ratio illa critica, quod ad hunc ſcriptorem attinet; quem et librariorum ſtudioſa ſedulitas non raro interpolavit, et inſita quaedam ingenii novitas atque audacia moleſtis et obſcuris phraſibus reperiundis quaſi praefecerat. Eius rei exemplum luculentum eſſe poteſt ille libellus, quem *ſcorpiacen* inſcripſit. Facilius hic ibi intelligitur; ſed tum ſenſibus

et decretis novis atque minus commodis fere abundat; ut operae pretium omnino ſit, hunc ſcriptorem diligentius legi ab illis, qui publicae doctrinae chriſtianae hiſtoriam et cauſam diligentius utiliusque illuſtrare velint, atque vetuſtioris eccleſiaſticae hiſtoriae res declarare accuratius, quam quidem contingere ſolet per eos ſcriptores, qui fere e Romanorum illa ſcriptorum auctoritate hiſtoriae eccleſiaſticae veteris imaginem deſcripſerunt; qui illam certe *Gnoſticorum* et aliorum, quos haereticos illa malignior ſchola ſolebat nominare, cauſam parum recte informare ſolebant. Praeterea ille locus *hermeneuticus*, atque *criticus* multa ex *Tertulliano* repetere debet, quae ſunt fere adhuc ignota, minus luculenter certe obſervata atque noſtram in rem converſa. Tam multa hic ſuperſunt reperiunda atque utilius informanda, ut non raro nos magis in tenebris, quam tanta in luce verſari videamur, quam lucis opinionem longa talium rerum ignoratio atque incuria et peperit et defendit. Rarius, alicubi tamen, de iſto genere admonui, licet breviſſime; ne libelli commoditatem novis commentariis opprimerem; erit autem, ut quidem ſtatuo, iam longe facilius hoc negotium, ſi contingat iam Tertullianum legi et tractari a pluribus; qui, niſi ſint rudes atque omnino imperiti, novarum atque frugiferarum obſervationum non parva copia ipſi aucti, ad alios iam transferent utilitatem et multam et certam. Eum ad locum praecipue pertinebit hoc beneficium, ut adſueſcamus iudicio ſalu-

bri de rebus theologicis, atque perſpiciamus omnino: nullo tempore, nec iſto antiquiſſimo, fuiſſe ſtatas quaſi formulas intelligendi, quibus poſteritati leges fuerint impoſitae, a quibus numquam recedere liceat. Illa vero liberalis mentis atque ſententiae ingenua conſuetudo unice facit ad meliorem doctrinae atque religionis chriſtianae uſum; quem eccleſiaſticae illius ſervitutis inſtar niſi nobis aufert omnem, impedit tamen vehementer, atque paucorum quaſi arbitrio ſacro permittit. Atqui alio omine et patres illi eccleſiae veteris, et Theologi iuniorum ſeculorum tam ſcripſerunt ipſi, quotiquique fuerunt chriſtiani ingenii conſiliique non expertes, quam legendi audiendique a nobis erant; certe non illo, ut collectam quaſi ſacrarum ſententiarum ſarcinam, perque cuncta ad nos ſecula auctam, nobis omnino ferendam et aliis porro graviter imponendam ſtatuamus. Hoc enim baiulorum ſacrorum beneficium et meritum, ut eſt ſatis parvum et modicum, ita, quod ad me quidem attinet, non ſic laudare atque commendare poſſum, ſi deum revereor atque publici muneris formulam veram implere ſtudeo: ut academicos iuvenes theologico quaſi iuri iſti ſtudioſius ſubiiciam. Ceterum huic volumini nondum adieci eas obſervationes, quas *Tertullianearum* diſſertationum nomine colligere inſtitui; etſi ei rei iam dare ſoleo aliquam operam; nec oblivioni dedi conſilium iſtud, *indicis* copioſi et frugiferi in hunc ſcriptorem; quam eximiam bene merendi provinciam ſpero a claſſ-

simo *Schützio* sic administratum iri, *africanos* praecipue illos scriptores c nos, aliosque latinos, (nam et *Hiero* multa e *Tertulliano* repetiit, quae *Ri* iam solebat observare,) multa ad intellig facultas transferatur. Iuverit autem ipse qui sapienter hominibus studiorum o numque varietatem providet, haec nos genua consilia, ut iis ad publicae rei t gicae utilitatem aliquid accedat. Dab Fridericiana regia, d. 3 Maii 1770.

IO. SALOM. SEM

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE PRAESCRIPTIONIBUS HAERETICORUM LIBER.

Cap. I. Conditio praesentium temporum [1]) etiam hanc ammonitionem provocat nostram, non oportere nos mirari super haereses istas, sive quia sunt: futurae enim praenunciabantur: sive quia fidem quorundam subvertunt: ad hoc enim sunt, ut fides, habendo tentationem, haberet [2]) etiam probationem. Vane ergo et inconsiderate plerique hoc ipso scandalizantur, quod tantum haereses valeant, quantum sint [3]): P. 2. cum quod sortitum est omni modo sit [4]), sicut causam accipit ob quam sit, sic vim consequitur [5]) per quam sit, nec esse non possit [6]).

Cap. II. Febrem denique, inter caeteros mortiferos et cruciarios [7]) exitus, erogando homini deputatam, neque quia est miramur: est enim: neque quia erogat hominem, ad hoc enim est. Proinde haereses ad languorem et interitum fidei productas si expavescimus hoc eas posse,

1) *Iun. et Pariſ. inſerit* fratres *coll. c. 29.* 2) habeat, *Fran.* 3) *ita Rig. Fran. Iun. al.* quantum si non fuissent. *Latinius:* non quantum sint. 4) *Iunius:* quum quod sortitum est ut omni m. 5) *Iunius:* consequatur. 6) *Wouwerius rescribit:* sic vim consequatur per quam sit necesse esse ut possit. 7) *al.* cruciatorios. *Iun. autem mavult* cruciarios; *pro* exitiis acerbissimos.

se, prius est ut expaveſcamus [8]) hoc eas esse, quae dum sunt, habent posse: et dum possunt, habent esse. Sed enim febrem ut malum, et de causa et de potentia sua, ut notum est, abominamur potius quam miramur, et quantum in nobis est praecavemus, non habentes abolitionem eius in nostra poteſtate. Haereſes vero mortem aeternam, et maioris ignis ardorem inferentes, malunt quidam mirari, quod hoc possint; quam devitare, ne possint: cum habeant devitandi poteſtatem. Caeterum nihil valebunt, si illas tantum valere non mirentur.

P. 3. Aut enim [9]) dum mirantur, in scandalum subministrantur: aut quia scandalizantur, ideo mirantur, quod tantum valeant, quasi ex aliqua veritate veniant. Mirum scilicet, ut malum vires suas habeat; nisi quod haereſes apud eos multum valent, qui in fide non [10]) valent. In pugna pugilum et gladiatorum, plerumque non quia fortis est, vincit quis, aut quia non poteſt vinci: sed quoniam ille, qui victus est, nullis viribus fuit: adeo idem ille victor bene valenti postea comparatus, etiam superatus recedit. Non aliter haereſes; de quorundam infirmitatibus habent, quod valent, nihil valentes si in bene valentem fidem incurrant.

CAP. III. Solent quidem isti miriones [11]) etiam de quibusdam personis ab haereſi captis, aedificari in ruinam. Quare illa vel ille, fideliſſimi, et prudentiſſimi, et vetuſtiſſimi [12]) in eccleſia, in illam partem transierunt? Quis hoc dicens, non ipse sibi respondit? Neque pru-

8) *ita Rigalt. Fran. et Iun. alii* expaveamus; *alii* expaveſcantur. 9) Etenim *Fran. sed Iun. ex Ms. praeſert*? Aut enim dum. 10) *alii:* parum. 11) miriones *Pariſ. et probat Iun. et interpretatur:* θαυμαστοί *coll. Varr. L. L. l. 6. sed* infirmiores. *Rig. Venet.* 12) usitatiſſimi *Rig. Fran. melius; ſtatim ſequitur, quaſi* χρηστούς, usitatos.

prudentes, neque fideles, neque ufitatos aeſtimandos, quos haereſes potuerint demutare. Et hoc mirum, (opinor), ut probatus aliquis retro, poſtea excidat? Saul bonus prae caeteris, livore poſtea evertitur. David vir bonus, ſecundum cor domini, poſtea caedis et ſtupri reus P. 4.
eſt. Salomon omni gratia et ſapientia donatus a domino, ad idololatriam a mulieribus inducitur. Soli enim dei filio ſervabatur, ſine delicto permanere. Quid ergo, ſi epiſcopus, ſi diaconus, ſi vidua, ſi virgo, ſi doctor, ſi etiam martyr lapſus a regula [13]) fuerit: ideo haereſes veritatem videbuntur obtinere? Ex perſonis probamus fidem, an ex fide perſonas? Nemo ſapiens eſt, nemo fidelis, nemo maior, niſi Chriſtianus. Nemo autem Chriſtianus, *niſi qui ad finem usque perſeveraverit**). Tu ut homo extrinſecus unumquemque noſti: putas quod vides. Vides autem quousque oculos habes. Sed *oculi*, inquit, *domini alti.* **) *Homo in faciem, deus in praecordia contemplatur.* Et ideo***) *cognoſcit dominus qui ſunt eius:* et†) *plantam, quam non plantavit, eradicat:* et de primis noviſſimos oſtendit: ††) *ventilabrum* [14]) *in manu portat, ad purgandam aream ſuam.* Avelent quantum volunt paleae levis fidei, quocunque adflatu tentationum, eo purior maſſa frumenti in horrea domini reponetur. Nonne ab ipſo domino quidam diſcentium ſcandalizati deverterunt? Nec tamen propterea caeteri quoque discedendum a veſtigiis eius putaverunt: ſed qui ſcierunt illum vitae eſſe verbum, et a deo veniſſe, perſeveraverunt in comitatu eius

*) Matth. 10, 22. **) 1 Sam. 16, 7. ***) 2 Tim. 2, 19. †) Matth. 15, 13. ††) Matth. 3, 12.

13) *i. a ſymbolo, a fide iſta catholica.* 14) palam *Fran. Pariſ. et probat Ikn. coll. lib. de fuga in perſec. c. 1. Sic et* Irenaeus, Auguſtinus *ad Macrob.* Arnobii *annotas. et* Iuvencus.

usque ad finem: cum illi, si vellent, et ipsis [15]) discedere placide obtuliſſet. Minus eſt, ſi et apoſtolum eius aliqui Phygelus, et Hermogenes, et Philetus, et Hymenaeus reliquerunt*); ipſe traditor Chriſti de Apoſtolis fuit. Miramur de eccleſiis eius, ſi a quibusdam deſeruntur, cum ea nos ostendunt Chriſtianos, quae patimur, ad exemplum ipſius Chriſti. *Ex nobis*, inquit**), *prodierunt, ſed non fuerunt ex nobis. Si fuiſſent ex nobis, permanſiſſent utique nobiscum.*

P. 5.

Cap. IV. Quin potius memores ſimus tam dominicarum pronunciationum [16]), quam apoſtolicarum literarum, quae nobis et futuras haereſes praenunciaverunt, et fugiendas praefinierunt: ut, ſicut eſſe illas, non expaveſcimus, ita et poſſe id, propter quod fugiendae ſunt, non miremur. Inſtruit dominus, multos eſſe venturos ſub pellibus ovium, rapaces lupos***). Quaenam iſtae ſunt pelles ovium, niſi nominis Chriſtiani extrinſecus ſuperficies? Qui lupi rapaces, niſi ſenſus et ſpiritus ſubdoli, ad infeſtandum gregem Chriſti intrinſecus deliteſcentes? Qui pſeudoprophetae ſunt, niſi falſi praedicatores? Qui pſeudoapoſtoli, niſi adulteri evangelizatores? Qui antichriſti interim et ſemper, niſi Chriſti rebelles? Hoc erunt haereſes, non minus doctrinarum perverſitate eccleſiam laceſſentes, quam tunc antichriſtus perſecutionum atrocitate perſequetur: niſi quod perſecutio et martyres facit, haereſes apoſtatas tantum, Et ideo †) *haereſes quoque oportebat eſſe, ut probabiles quique manifeſtarentur:*

P. 6.

tam

*) 2 Tim. 1, 15. 1 Tim. 1, 20. **) 1 Ioh. 2, 19.
***) Matth. 7, 15. †) 1 Cor. 11, 19.

15) cum illis, ſi vellent et ipſi discedere. *Fran. Rig. Idem eſt ſenſus; haec ſcriptura praeterea a Rhenano notatur:* cum ille ſi vellent et ipſi discedere, placide *etc.* 16) *al.* praenunciationum.

tam qui in perſecutionibus ſteterint, quam, qui ad haereſes non exorbitaverunt [17]). Neque enim eos probatos intelligi iuvet [18]), qui in haereſim fidem demutant; ſicut ex diverſo ſibi interpretantur, quia dixit alibi *): *Omnia examinate, quod bonum eſt tenete.* Quaſi non liceat omnibus male examinatis iniectione [19]) alicuius mali impingere per errorem.

CAP. V. Porro ſi diſſenſiones et ſchiſmata increpat, quae ſine dubio mala ſunt, et in continenti, haereſes ſubiungit: **) quod malis adiungat [20]) malum utique profitetur, et quidem maius: cum idem [21]) credidiſſe ſe dicat, de ſchiſmatibus et diſſenſionibus: quia ſciret etiam haereſes oportere eſſe. Oſtendit enim gravioris mali deſpectu, de [22]) levioribus ſe facile credidiſſe: certe, non ut ideo de malis crediderit, quia haereſes bonae eſſent, ſed uti de peioris quoque notae tentationibus praemoneret, non eſſe mirandum, quas diceret tendere [23]) P. 7. ad probabiles quosque manifeſtandos, ſcilicet quos non potuerint depravare. Denique, ſi totum capitulum ad unitatem continendam, et ſeparationes coercendas aptes [24]): haereſes vero non minus ab unitate divellunt, quam ſchiſmata et diſſenſiones: ſine dubio et haereſes in ea conditione reprehenſionis conſtituit, in qua et ſchiſmata et diſſenſiones. Ac per hoc non eos probabiles facit, qui in haereſes diverterint, cum maxime, diverti ab eiusmodi obiurgans, et docens ***) *unum omnes loqui, et ipſum ſapere:* quod etiam haereſes non ſinunt.

CAP.

*) 1 Theſſ. 5, 21. **) 1 Cor. 11, 18. ***) 1 Cor. 1, 10.

17) exorbitaverint *Par.* 18) iuvat *Fran.* iubet *Ven.* 19) in electionem *Fran. Iunius ſuſpicatur:* inlectione, *nihil tamen mutat. Wouwerius:* electione. Iniectio ἐπιβολή, *eſt noſtro uſitatum.* 20) *Iun.* adiugat; *rectius omnino.* 21) ideo *Fran.* 22) de *abeſt Par.* 23) impendere *Rhen. Iun. Par.* 24) ſapit *Fran.* apit, *vel* apet *Iun. i. e. uno quaſi vinculo aptum conſtringit et continet.*

Cap. VI. Nec diutius de isto, si idem et[25]) Paulus, qui et alibi haereses inter carnalia crimina enumerat, scribens ad Galatas *); Et qui Tito suggerit **), *hominem haereticum, post primam correptionem recusandum*, quod perversus sit eiusmodi et delinquat, ut a semetipso damnatus. Sed et in omni pene epistola de adulterinis doctrinis fugiendis inculcans, haereses taxat; quarum opera sunt adulterae doctrinae; haereses dictae Graeca voce, ex interpretatione electionis, qua quis sive ad instituendas[26]), sive ad suscipiendas eas utitur. Ideo et sibi damnatum dixit haereticum ***): quia et in quo damnatur, sibi elegit. Nobis vero nihil
P. 8. ex nostro arbitrio indulgere[27]) licet, sed nec eligere, quod aliquis de arbitrio suo induxerit. Apostolos domini habemus autores, qui nec ipsi quicquam ex suo arbitrio, quod inducerent, elegerunt; sed acceptam a Christo disciplinam fideliter nationibus adsignaverunt. *Itaque etiam si angelus de coelis aliter evangelizaret, anathema, diceretur a nobis* †). Proviserat iam tunc spiritus sanctus, futurum in virgine quadam Philumene, angelum seductionis, transfigurantem se in angelum lucis: cuius signis et praestigiis Apelles inductus, novam haeresim induxit.

Cap. VII. Hae sunt doctrinae hominum et daemoniorum, prurientibus auribus natae ††), de ingenio sapientiae secularis[28]): *quam dominus stultitiam vocans, stulta mundi, confusione*[29]) *etiam philosophiae ipsius, elegit* †††). Ea est enim materia sapientiae secularis, temeraria interpres divinae naturae[30]) dispositionis. Ipsae de-

*) Galat. 5, 20. **) Tit. 3, 10. ***) ibid. 11.
†) Gal. 1, 8. ††) 2 Tim. 4, 3. †††) 1 Cor. 1, 27.

25) est *Fran. Rigalt.* 26) *al.* instruendas. 27) inducere. *Fran. Pamel. de la Cerda.* 28) seculi *Fran.* 29) in confusionem. *Fran.* 30) *Rigalt. inserit:* et.

denique haereſes a philoſophia ſubornantur. Inde aeones et formae, neſcio quae, et trinitas hominis [31]) apud Valentinum. Platonicus fuerat [32]). Inde Marcionis deus melior, de tranquillitate; a Stoicis venerat: et uti anima interire dicatur, ab Epicureis obſervatur [33]). Et ut carnis reſtitutio negetur, de una omnium philoſophorum ſchola ſumitur. Et ubi materia cum deo aequatur, Zenonis diſciplina eſt: et ubi aliquid de igneo deo alligatur [34]), Heraclitus intervenit. Eaedem materiae apud haereticos et philoſophos volutantur: iidem retractatus implicantur. Unde malum, et quare? et unde homo, et quomodo? Et quod proxime Valentinus propoſuit, Unde deus? Scilicet de Enthymeſi, et ectromate [35])? ſequitur [36]) Ariſtotelem, qui illis Dialecticam inſtituit, artificem ſtruendi et deſtruendi, verſipellem, in ſententiis coactam, in coniecturis duram, in argumentis operariam, contentione [37]) moleſtam etiam ſibi ipſi; omnia tractantem [38]), ne quid omnino tractaverit. *Hinc illae fabulae et genealogiae interminabiles et quaeſtiones infructuoſae, et ſermones ſerpentes, velut cancer* *); a quibus nos Apoſtolus refrenans, nominatim philoſophiam et inanem ſeductionem conteſtatus [39]), ca-

P. 9.

P. 10.

*) 1 Tim. 1, 4. Tit. 3, 4. 2 Tim. 2, 17. 23.

31) *Rigalt. ex Agobardi libro:* et formae neſcio quae infinitae hominis, *ſed praeferenda lectio:* trinitas *cf. de anima c. 21.* 32) *Th. Canterus Iunio confirmaverat in quibusdam Mss. legi:* Platonicus furor. *forte melius;* tranquillitas *opponitur.* 33) *al.* Epicurus obſervatur. *Improbat Iun.* 34) allegatur. *Fran.* 35) *Hieronymus in Amos prophetam primo commentario ſcribit*, Valentinum *ex aeonibus ſuis extremum, hoc eſt trigeſimum, Chriſtum vocare, et ἔκτρωμα, hoc eſt abortivum. Rhen.* 36) *Fran. pro* ſequitur *legit:* inſeriunt. *Vanet. poſt Rigaltium, habet;* miſerum Ariſtotelem. 37) contentionum *Fran. et conjungit cum* operariam. 38) retractantem *Par.* 39) *Iunius:* conteſtatur.

caveri oportere, ſcribens ad Coloſſenſes *): *Videte ne quis*[40] *ſit circumveniens vos per philoſophiam et inanem ſeductionem, ſecundum traditionem hominum;* praeter providentiam ſpiritus ſancti. Fuerat Athenis, et iſtam ſapientiam humanam, adfectatricem[41] et interpolatricem veritatis, de congreſſibus noverat: ipſam quoque in ſuas haereſes multipartitam varietate ſectarum, invicem repugnantium. Quid ergo Athenis et Hieroſolymis? quid Academiae et eccleſiae? quid haereticis et Chriſtianis? Noſtra inſtitutio de porticu Salomonis eſt: qui et ipſe tradiderat, dominum in ſimplicitate cordis eſſe quaerendum. Viderint, qui Stoicum, et Platonicum, et Dialecticum Chriſtianiſmum[42] protulerunt. Nobis curioſitate opus non eſt, poſt Chriſtum Ieſum, nec inquiſitione, poſt Evangelium. Cum credimus, nihil deſideramus ultra credere. Hoc enim prius credimus, non eſſe, quod ultra credere debemus.

CAP. VIII. Venio itaque ad illum articulum, quem et noſtri praetendunt ad ineundam curioſitatem, et haeretici inculcant ad importandam curioſitatem[43]. Scriptum eſt, inquiunt:
P. II. *Quaerite, et invenietis* **). Quando hanc vocem dominus emiſit, recordemur. Puto in primitiis ipſis doctrinae ſuae, cum adhuc dubitaretur apud omnes, an Chriſtus eſſet. Et cum adhuc nec Petrus illum dei filium pronunciaſſet ***): cum etiam Iohannes de illo certus eſſe deſiſſet †). *Quaerite, et invenietis*, quando quaerendus adhuc erat, et hoc quantum ad Iudaeos.

Ad

*) Coloſſ. 2, 8. **) Matth. 7, 7. ***) Matth. 16, 14. †) Matth. 11, 2.

40) ne quis vos circumveniat. *Fran.* 41) *al.* affectatricem. 42) *ſic Rigalt. et alii; ſed* Chriſtianis praetulerunt *Pariſ. ex Gorzienſi.* Chriſtianiſmo praetulerunt, *valebat Rhenan.* 43) ſcrupuloſitatem. *Rigalt. Venet. videtur nomen novum abfuiſſe.*

Ad illos enim pertinet totus sermo suggillationis istius, qui habebant, ubi quaererent Christum. *Habent*, inquit*), *Moysen et Heliam*[44]): id est, legem et prophetas, Christum praedicantes, secundum quod et alibi aperte: **) *Scrutamini scripturas, in quibus salutem speratis. Illae enim de me loquuntur.* Hic erit[45]), *quaerite et invenietis* ***). Nam et sequentia in Iudaeos competere manifestum est, *pulsate et aperietur vobis.* Iudaei retro penes deum fuerant: dehinc eiecti ob delicta, extra deum esse coeperunt. Nationes vero nunquam penes deum, *nisi stillicidium de situla, et pulvis ex area, et foris semper*†). Itaque qui foris semper, quomodo pulsabit? eo, ubi nunquam fuit? quam ianuam novit, in qua nec receptus, nec eiectus aliquando? an, qui scit se intus fuisse et foras actum, is potius pulsabit, et[46]) ostium novit? Etiam, *petite et accipietis*, ei competit, qui sciebat, a quo erat aliquid promissum; a deo scilicet Abraham, Isaac et Iacob: quem nationes P. 12. non magis noverant, quam ullam repromissionem eius. Et ideo ad Israël loquebatur: *Non sum*, inquit††), *missus, nisi ad oves perditas domus Israëlis.* Nondum *canibus iactabat panem filiorum:* nondum *in viam* gentium vel[47]) *nationum ire* mandabat†††). Siquidem in fine praecepit, ut vaderent ad docendas et tingendas nationes, consecuturi mox spiritum sanctum *paracletum, qui illos deducturus esset in omnem veritatem* a). Et hoc ergo[48]) illos facit[49]). Quod si

*) Luc. 16, 29. **) Ioan. 5, 39. ***) Matth. 7, 7. †) Es. 40, 15. ††) Matth. 10, 5. †††) Matth. 28, 19. a) Ioan. 16, 13.

44) *Hic memoria auctorem fefellit.* 45) erat *manule Iun.* 46) *Latinius probante Iunio:* qui ostium novit. 47) gentium, vel *abest Rigalt. Fran. Recte; nam sic alibi Tertull. et Cyprianus:* in viam nationum. 48) erga *coniicit Rhenanus, bene; sic statim: vocabat* erga *nos, quo loco Fran. legit* vocabat. 49) fecit *Iun.*

ſi nationibus deſtinati doctores Apoſtoli, ipſi quoque doctorem conſecuturi erant paracletum, multo magis vacabat erga nos, *quaerite et invenietis:* quibus ultro erat obventura doctrina per Apoſtolos, et ipſis Apoſtolis per ſpiritum ſanctum. Omnia quidem dicta domini omnibus poſita ſunt: [50]) per aures Iudaeorum ad nos transierunt. Sed pleraque in perſonas directa, non proprietatem admonitionis nobis conſtituerunt, ſed exemplum.

Cap. IX. Cedo nunc ſponte de gradu iſto: omnibus dictum ſit, *Quaerite et invenietis:* tamen et hic expetit ſenſus, certare cum interpretationis gubernaculo [51]). Nulla vox divina
P. 13. ita diſſoluta eſt et diffuſa, ut verba tantum defendantur, et ratio verborum non conſtituatur. Sed in primis hoc propono. Unum itaque [52]) et certum aliquid inſtitutum eſſe a Chriſto, quod credere omni modo debeant nationes: et idcirco quaerere, ut poſſint, cum invenerint, credere. Unius porro et certi inſtituti, infinita inquiſitio non poteſt eſſe: quaerendum eſt, donec invenias, et credendum, ubi inveneris: et nihil amplius, niſi cuſtodiendum, quod credidiſti; dum inſuper credis, aliud [53]) non eſſe credendum. Ideoque nec requirendum, cum id inveneris, et credideris, quod ab eo inſtitutum eſt: qui non aliud tibi mandat inquirendum, quam quod inſtituit. De hoc quidem ſi quis dubitat: conſtabit, penes nos [54]) eſſe, id quod a Chriſto inſtitutum eſt. Interim ex fiducia probationis praevento [55]), admonens quos

50) quae per *Pariſin. ſed non opus eſt.* 51) *Wouwerius e vet. cod.* tamen et hic expedit, ſenſu certare cum interpr. gubern. *Ita et Rigalt. licet alicubi* expendit *expenſum ſit; Venetus etiam. At Pariſ. et Fran.* ſenſus certae interpretationis gubernaculum; *non male.* 52) utique *Rigalt. Ven. Pariſ. Ilunius autem retinet* itaque. 53) *alii minus bene,* alium. 54) *i. Catholicos.* 55) praevenio *Rigalt. Fran.* praeverto *Latinius; bene.*

quosdam, nihil esse quaerendum, ultra, quod crediderunt, id esse, quod quaerere debuerunt; ne *quaerite et invenietis*, sine disciplina rationis interpretentur [56]).

CAP. X. Ratio autem dicti huius, in tribus P. 14.
articulis constitit. In re, in tempore, in modo. In re: ut quid sit quaerendum, consideres. In tempore, ut quando. In modo, ut quousque. Igitur quaerendum est, quod Christus instituit [57]), utique donec invenias. Invenisti autem, cum credidisti. Nam non credidisses, si non invenisses: sicut nec quaesisses, nisi ut invenires. Ad hoc ergo quaeris, ut invenias? et ad hoc invenies, ut credas. Omnem prolationem [58]) quaerendi et inveniendi, statuit fructus ipse quaerendi [59]). Hanc tibi fossam determinavit ipse, qui te non vult aliud credere, quam quod instituit, ideoque nec quaerere. Caeterum, si, quia et alia tanta ab aliis sunt instituta, propterea in tantum quaerere debemus, in quantum possumus invenire: semper quaeremus, et nunquam omnino credemus. Ubi enim erit finis quaerendi? ubi statio credendi? ubi expunctio inveniendi? Apud Marcionem? sed
et Valentinus proponit, Quaerite et invenietis. P. 15.
Apud Valentinum? sed et Apelles hac me pronuntiatione pulsavit, et Hebion, et Simon, et omnes ex ordine, non habent aliud, quo se mihi insinuantes me sibi addicant. Et erit [60]) itaque

56) *Rhenanus hunc locum ita constituit:* Interim ex fiducia probationis praevento, admonens quosdam, nihil esse quaerendum, ultra quod crediderunt, id est quod credere debuerunt; *subaudi admonuit vel dixit:* Quaerite et invenietis, in disciplina rationis interprete. *Sed ista lectio, addito* ne, *est multo melior, quamvis et Wouwerius hanc defendat.* 57) *additur:* utique quando non invenit; utique etc. *Rigalt. Iun. reponit:* utique quam diu non invenisti. *Rhenani lectio videtur integrior.* 58) *i. continuationem, durationem.* 59) credendi *Rigalt. ex libro Ursini; pastum, nullum verbum adfuisse.* 60) *Agobardi liber* Eritaque; Ero itaque *Rigalt.* erit *scilicet, illud, quod quaero.*

que nusquam, dum ubique convenior [61]), Quaerite et invenietis: et velint sic [62]) nusquam, quasi qui nunquam adprehenderim illud, quod christus instituit: quod credi necesse est, quod quaeri oportet.

Cap. XI. Impune erratur, nisi delinquatur: quamvis errare, delinquere est. Impune inquam vagatur, qui nihil deserit. At enim, si quod debui credere, credidi: et aliud denuo puto requirendum: spero utique, aliud esse inveniendum; nullo modo speraturus istud, nisi quia aut non credideram, qui videbar credidisse: aut desii credidisse. Ita fidem meam deserens, negator invenior. Semel dixerim: Nemo quaerit, nisi qui aut non habuit, aut perdidit. Perdiderat unam ex decem didrachmis anus illa, et ideo quaerebat *). Ubi tamen invenit, quaerere desiit. Panem vicinus non ha-
P. 16. bebat, et ideo pulsabat **). Ubi tamen apertum est ei, et accepit, pulsare cessavit. Vidua a iudice petebat audiri, quia non admittebatur: sed ubi audita est, hactenus institit ***). Adeo finis est, et quaerendi, et pulsandi, et petendi. *Petenti enim dabitur*, inquit †), *et pulsanti aperietur, et quaerenti invenietur.* Viderit, qui quaerit semper, quia non invenit. Illic enim quaerit, ubi non invenietur. Viderit, qui semper pulsat, quia nunquam aperietur. Illuc enim pulsat, ubi nemo est. Viderit, qui semper petit, quia nunquam auditur. Ab eo enim petit, qui non audit.

Cap.

*) Luc. 15, 8. **) Luc. 11, 5. ***) Luc. 18, 3.
†) Luc. 11, 9.

61) convenio *omnes; sed recte iam Rhenanus voluit,* convenior. 62) velut si nusquam et *Rigalt. Iunius:* et velim sic nusquam *Rhenanus autem ita constituit:* Et erit utique nusquam, dum ubique. Convenior: Quaerite et invenietis; sed velui nusquam — — *Sed non opus est illud:* et velint sic nusquam *mutari.*

CAP. XII. Nobis etsi quaerendum esset adhuc et semper: ubi tamen quaeri oportet? Apud haereticos, ubi omnia extranea et adversaria nostrae veritati, ad quos vetamur accedere? Quis servus cibaria ab extraneo, ne dicam ab inimico domini sui, sperat? Quis miles ab infoederatis, ne dicam ab hostibus regibus, donativum et stipendium captat, nisi plane desertor et transfuga et rebellis? Etiam anus illa intra tectum suum drachmam requirebat: etiam pulsator ille vicini ianuam tundebat: etiam vidua illa non inimicum, licet durum, iudicem interpellabat. Nemo inde [63]) strui potest, unde destruitur. Nemo ab eo illuminatur, a quo contenebratur. Quaeramus ergo in nostro, et a nostris, et de nostro: in quo [64]) duntaxat, quod salva regula fidei potest in quaestionem devenire.

CAP. XIII. *Regula est autem fidei,* ut iam hinc, P. 17.
quid defendamus [65]), profiteamur, illa scilicet qua creditur unum omnino deum esse, nec alium praeter mundi conditorem, qui universa de nihilo produxerit, per verbum suum primo omnium [66]) emissum: id verbum filius [67]) eius appellatum, in nomine dei, varie visum Patriarchis, in Prophetis semper auditum: postremo delatum ex spiritu patris dei et virtute in virginem Mariam, carnem factum in utero eius, et ex ea natum, egisse [68]) Iesum Christum; exinde praedicasse novam legem, et novam promissionem regni coelorum, virtutes fecisse, fixum cruci, tertia die resurrexisse: In coelos ereptum, sedere ad dexteram patris, mi-

63) *Wouwerius e Ms.* instrui. 64) in quo? *Ius. Par.* idque *Rigalt. melius.* 65) *olim*, credamus. *quod est glossa.* 66) demissum. *Rigalt.* 67) filium *Fran.* 68) exstitisse *Wouwer.* exisse *Rig. ex libr. Uxius*, hominem et esse *Par. Fran. Nil mutem; ut postea:* qui credentes agat.

miſiſſe vicariam vim ſpiritus ſancti, qui credentes agat: venturum cum claritate, ad ſumendos ſanctos in vitae aeternae et promiſſorum coeleſtium fructum, et ad prophanos [69]) iudicandos igni perpetuo; facta utriusque partis reſuscitatione cum carnis reſtitutione [70]). Haec regula a Chriſto, ut probabitur inſtituta, nullas habet apud nos quaeſtiones, niſi quas haereſes inferunt, et quae haereticos faciunt.

P. 18. Cap. XIV. Caeterum manente forma eius in ſuo ordine, quantum libet quaeras et tractes: et omnem libidinem curioſitatis effundas; ſiquid tibi videtur vel ambiguitate pendere, vel obſcuritate obumbrari. Eſt utique, frater [71]), aliquis doctor, gratia ſcientiae donatus: eſt aliquis, inter exercitatos converſatus aliquid [72]) tecum, curioſius tamen, quaerens: noviſſime, ignorare melius eſt, ne quod non debeas, noris [73]). *Fides*, inquit*), *tua te ſalvum fecit*: non exercitatio ſcripturarum. Fides in regula poſita eſt: habens legem et ſalutem, de obſervatione legis: exercitatio autem in curioſitate conſiſtit, habens gloriam ſolam de peritiae ſtudio. Cedat curioſitas fidei, cedat gloria ſaluti. Certe aut non obſtrepant, aut quieſcant. Adverſus regulam nihil ſcire, omnia ſcire eſt. Ut non inimici eſſent veritatis haeretici, ut de refugiendis eis non praemoneremur: quale eſt conferre cum hominibus, qui et ipſi adhuc ſe quaerere confitentur? Si enim vere adhuc quaerunt,

*) Luc. 18, 42.

69) adiudicandos *Wouwer. e codd.* 70) *al.* reſurrectione. 71) *ſic diſtinxit iam Iunius.* 72) aliqui tecum curioſus, tecum tamen quaerens. *Rigalt. Pariſ. rectius.* 73) *inferitur:* quia quod debes noſti *Pariſ. Rig. de la Cerda adverſ. ſacr. c. 50. ſequitur primam Rhenani, atque ita locum conſtituit:* Eſt aliquis inter exercitatos converſatus aliquid tecum, curioſius tamen quaerens? Noviſſime, ignorare melius eſt, ne quod non debeas, noris, quia quod debes noſti.

runt, nihil adhuc certe repererunt[74]), et ideo, quodcunque videntur interim tenere, dubitatio- P. 19.
nem ſuam oſtendunt, quamdiu quaerunt. Itaque, tu, qui proinde quaeris, ſpectans ad eos qui et ipſi quaerunt, dubius ad dubios, incertus ad incertos, *caecus a caecis in foveam deducaris neceſſe eſt**). Sed, cum decipiendi gratia praetendant, ſe adhuc[75]) quaerere, ut nobis per ſollicitudinis iniectionem tractatus ſuos inſinuent: denique, ubi adierunt ad nos ſtatim, quae dicebant quaerenda eſſe, defendunt: iam illos ſic debemus refutare, ut ſciant, nos non Chriſto, ſed ſibi negatores eſſe. Cum enim quaerunt adhuc, nondum tenent. Cum autem[76]) tenent, nondum crediderunt: non ſunt Chriſtiani. At cum tenent quidem et credunt, quaerendum tamen dicunt, ut defendant! antequam defendant, negant, quod credunt; confitentes ſe nondum credidiſſe, dum quaerunt. Qui ergo nec ſibi ſunt Chriſtiani, quanto magis nobis? qui per fallaciam veniunt, qualem fidem disputant? Cui veritati patrocinantur, qui eam a mendacio indicunt? Sed ipſi de ſcripturis agunt, et de ſcripturis ſuadent! Aliunde ſcilicet ſuadere non[77]) poſſent de rebus fidei, niſi ex literis fidei.

CAP. XV. Venimus igitur ad propoſitum. P. 20.
Hoc[78]) enim dirigebamus et praeſtruebamus adlocutionis[79]) praefationem; ut iam hinc de eo congrediamur, de quo adverſarii provocant: ſcri-

*) Matth. 15, 14.

74) deprehenderunt *Pariſ. Immo ita conitcis legendum*: ſi enim vere adhuc quaerunt, nihil adhuc certi vere prehenderunt. *Fran. inſerit adhuc*, ultra. 75) ad hoc *Par.* 76) *Rigalt. et alii* non *hic inſerunt; quod minus convenit cum ſeqq. Malim addere*, et nondum cred. 77) *ſcil.* loqui poſſent — *ſequente ſigno interrogandi; Rigalt. Fran. Videtur illud* non *eſſe a ſequiori manu.* 78) Huc *Fran.* 79) *alii* ad locutionis. *Malim* προσφωνησεως *intelligere.*

ſcripturas obtendunt, et hac ſua audacia ſtatim quosdam movent. In ipſo vero congreſſu firmos quidem fatigant, infirmos capiunt, medios cum ſcrupulo dimittunt. Hunc igitur potiſſimum gradum obſtruimus, non admittendi [80]) eos ad illam de ſcripturis disputationem; ſi hae ſunt illae vires eorum [81]), uti eas habere poſſint. Diſpici debet, cui competat poſſeſſio ſcripturarum, ne is admittatur ad eandem, cui nullo modo competit.

Cap. XVI. Hoc de conſilio diffidentiae, aut de ſtudio aliter ineundae conſtitutionis induxerim [82]), niſi ratio conſtiterit: in primis illae, quod fides noſtra obſequium Apoſtolo debeat, prohibenti, *quaeſtiones inire, novis vocibus aures accommodare**), *haereticum poſt unam correptionem convenire***), non poſt disputationem. Adeò
P. 21. interdixit disputationem; correptionem deſignans cauſa haeretici conveniendi, et hoc unam ſcilicet, quia non eſt Chriſtianus ne more Chriſtiani *ſemel et iterum*, et ſub *duobus aut tribus teſtibus****) caſtigandus videretur: cum ob hoc ſit caſtigandus, propter quod non ſit cum illo disputandum. Deinde quoniam nihil proficiat congreſſio ſcripturarum, niſi plane ut aut ſtomachi quis [83]) ineat everſionem, aut cerebri.

Cap. XVII. Iſta haereſis non recipit quasdam ſcripturas: etſi quas recipit, adiectionibus et detractionibus ad diſpoſitionem inſtituti ſui intervertit. Et ſi recipit, non recipit integras.

*) 1 Tim. 6, 4. **) Tit. 3, 10. ***) Matth. 18, 15. 16.

80) admittendos *Rigalt. Pariſ.* 81) ſintne illae iuris eorum, *Latin. Malim:* ſi hae ſunt ullae iuris eorum; *vulgata certe friget. Sequitur*; poſſeſſio *cui non competit*; i. iuris. *Melior tamen lectio Rigaltii: ſi hae ſ. v.* eorum, *uti eas (ſine* ne*) habere p. Diſpici debet, etc.* 82) i. *videri* potuerim *inducere.* 83) qua, *liber Agobardi.*

gras. Et ſi aliquatenus integras praeſtat, nihilominus diverſas expoſitiones commentata convertit. Tantum veritati obſtrepit adulter ſenſus, quantum et corruptor ſtilus; variae [84]) praeſumptiones neceſſario volunt agnoſcere ea, per quae revincuntur. His nituntur, quae ex falſo compoſuerunt, et quae de ambiguitate coeperunt [85]). Quid promovebis exercitatiſſime ſcripturarum, cum ſi quid defenderis, negetur ex diverſo, ſi quid negaveris, defendatur? Et tu quidem nihil perdes, niſi vocem in contentione. Nihil conſequeris, niſi vilem de blaſphematione [86]) laudem.

CAP. XVIII. Ille vero, ſiquis eſt, cuius cauſa in congreſſum deſcendis ſcripturarum, ut eum dubitantem confirmes, ad veritatem an magis ad haereſes deverget? Hoc ipſo motus, quod te videat nihil promoviſſe aequo gradu, negandi et defendendi, diverſa parte ſtatutum: certe et pari altercatione incertior diſcedet, neſciens quam haereſin iudicet. Haec utique et ipſi habent in nos retorquere. Neceſſe eſt enim et illos dicere, a nobis potius adulteria ſcripturarum, et expoſitionum eorum [87]) mendacia inferri, qui proinde ſibi defendant veritatem. P. 22.

CAP. XIX. Ergo non ad ſcripturas provocandum eſt: nec in his conſtituendum certamen, quibus aut nulla aut incerta victoria eſt, aut parum certa [88]). Nam etſi non ita evaderet conlatio ſcripturarum, ut utramque partem parem ſiſteret: ordo rerum deſiderabat, illud prius proponi, quod nunc ſolum disputandum eſt;

84) vanae *Iun.* 85) ceperunt, *Rigalt. Franeq.; melius.* 86) bilem de blaſphemiae *et abeſt* laudem *Rigalt. Pariſ. Fran. ſic videtur rectius; aliquod nomen adiecerunt, cum ſcriptura* v *pro* b *locum inveniſſet.* 87) eorum *abeſt ab aliis.* 88) par incertae, *Rigalt. emendat.*

est; quibus competat fides ipsa? cuius sint scripturae? a quo, et per quos, et quando, et quibus sit tradita disciplina, qua fiunt Christiani? Ubi enim apparuerit esse veritatem disciplinae et fidei Christianae: illic erit veritas scripturarum et expositionum, et omnium traditionum Christianorum [89]).

Cap. XX. Christus Iesus, dominus noster, permittat dicere interim, quisquis est, cuiuscunque dei filius, cuiuscunque materiae homo
P. 23. et deus, cuiuscunque fidei praeceptor, cuiuscunque mercedis repromissor [90]): quid esset, quid fuisset, quam patris voluntatem administraret, quid homini agendum determinaret [91]). Quamdiu in terris agebat, ipse pronunciabat, sive populo palam, sive discentibus seorsum. Ex quibus duodecim praecipuos lateri suo adlegerat, destinatos nationibus magistros. Itaque uno eorum decusso, reliquos undecim, regrediens [92]) ad patrem post resurrectionem, iussit *ire et docere nationes, tingendas* [93]) *in patrem et in filium et in spiritum sanctum* *). Statim igitur Apostoli, quos haec appellatio Missos interpretatur, assumpto per sortem duodecimo Matthia in locum Iudae ex autoritate prophetiae, quae est in psalmo David, consecuti promissam vim spiritus sancti ad virtutes et eloquium: primo per Iudaeam contestata fide in Iesum Christum, ecclesiis institutis, dehinc in orbem profecti: eandem doctrinam eiusdem fidei nationibus promulgaverunt. Et proinde ecclesias apud unamquamque civitatem condiderunt; a quibus traducem fidei et semina doctrinae, caeterae exinde ecclesiae mutuatae sunt, et

*) Matth. 28, 19.

89) Christianarum. *Rigalt.* 90) *Rigalt. commate tantum distinxit.* 91) *sic distinximus; alii commate tantum pergunt.* 92) *alii, vel* digrediens. 93) intinguendas *Rigalt.*

et quotidie mutuantur, ut ecclesiae fiant. Ac per hoc et ipsae apostolicae deputabuntur [94]), ut soboles Apostolicarum ecclesiarum. Omne P. 24. genus ad originem suam censeatur necesse est; itaque tot ac tantae ecclesiae [95]), una est; illa ab Apostolis prima, ex qua omnes. Sic omnes primae [96]), et omnes Apostolicae, dum una; omnes probant unitatem. Communicatio pacis, et appellatio fraternitatis, et contesseratio hospitalitatis: quae iura non alia ratio regit, quam eiusdem sacramenti una traditio.

CAP. XXI. Hinc igitur dirigimus praescriptionem: Si dominus Iesus Christus apostolos misit ad praedicandum, alios non esse recipiendos praedicatores, quam quos Christus instituit; quia nec alius patrem novit, nisi filius, et cui filius revelavit: nec aliis videtur revelasse filius, quam apostolis, quos misit ad praedicandum; utique quod illis revelavit. Quid autem praedicaverint, id est, quid illis Christus revelaverit: et hic praescribam, non aliter probari debere, nisi per easdem ecclesias, quas ipsi Apostoli condiderunt, ipsi eis praedicando; tam viva (quod aiunt) voce, quam per epistolas postea. Si haec ita sunt, constat proinde omnem doctrinam, quae cum illis ecclesiis, Apostolicis, matricibus et originalibus fidei conspiret, veritati deputandam: sine dubio tenentem, quod ecclesiae ab Apostolis, Apostoli a Christo, Christus a deo accepit. Reliquam vero omnem [97]) doctrinam de mendacio praeiudicandam: quae P. 25. sapiat contra veritatem ecclesiarum, et Apostolorum, et Christi, et dei. Superest ergo, uti demonstremus, an nostra doctrina, cuius regulam supra edidimus, de Apostolorum traditione censeatur; et ex hoc ipso, an caeterae de

94) deputantur *Tarif. Rigalt.* 95) *Forte licuit interrogationis signo uti*, — ecclesiae? 96) prima *Rig.* 97) *alii tantum*: omnem vero doctrinam.

mendacio veniant. Communicamus cum ecclesiis apostolicis, quod nulla [98]) doctrina diversa: hoc est testimonium veritatis.

Cap. XXII. Sed quoniam tum [99]) expedita probatio est, ut si statim proferatur, nihil iam sit retractandum, ac si prolata [100]) non sit a nobis: locum interim demus diversae parti, si quid putant ad infirmandam hanc praescriptionem movere se posse. Solent dicere: non omnia Apostolos scisse; eadem agitati dementia, qua rursus [101]) convertunt: omnia quidem Apostolos scisse, sed non omnia omnibus tradidisse. In utroque Christum reprehensioni iniicientes, qui aut minus instructos, aut parum simplices apostolos miserit. Quis enim integrae mentis, credere potest, aliquid eos ignorasse, quos magistros dominus dedit? Individuos habitos in comitatu, in discipulatu, in convictu, quibus obscura quaeque seorsum differebat, illis dicens datum esse cognoscere arcana, quae populo intelligere non liceret? Latuit aliquid Petrum aedificandae ecclesiae *petram* dictum *), *claves regni coelorum* consecutum, et *solvendi et*
P. 26. *alligandi* in coelis et in terris potestatem? Latuit et Iohannem aliquid, dilectissimum domino, pectori eius incubantem, cui soli dominus Iudam traditorem praemonstravit, quem loco suo filium Mariae demandavit? Quid eos ignorasse voluit, quibus etiam gloriam suam exhibuit, et Moysen, et Heliam, et insuper de nube patris vocem? Non quasi caeteros reprobans, sed quoniam in tribus testibus stabit omne verbum. Ignoraverunt itaque et illi, quibus post resurrectionem quoque in itinere omnes scripturas edisserere dignatus est. Dixerat plane aliquando:

*) Matth. 16, 18. 19.

98) *scil. est. alii:* nulli. 99) *Rigalt.* tam. 100) *al.* probata. 101) susum iusum convertunt. *Rigalt. emendat, quia in codice Agobardi:* qua susum *rursus.*

do: *Multa habeo adhuc vobis loqui, sed non potestis modò ea sustinere*: tamen adiiciens: *) *Cum venerit ille spiritus veritatis, ipse vos ducet in omni veritate*: ostendit, illos nihil ignorasse, quos omnem veritatem consecuturos per spiritum veritatis repromiserat. Et utique implevit repromissum, probantibus Actis Apostolorum descensum spiritus sancti; quam scripturam qui non recipiunt, nec spiritus sancti esse possunt, qui nec dum spiritum sanctum [102]) possint agnoscere discentibus missum: sed nec ecclesiam defendere, qui quando, et quibus incunabulis institutum est hoc corpus, probare non habent. Tanti enim est illis non habere probationes eorum, quae defendunt: ne pariter admittantur P. 27.
traductiones eorum, quae mentiuntur.

CAP. XXIII. Proponunt ergo, ad suggillandam ignorantiam aliquam Apostolorum: quod Petrus et qui cum eo erant, reprehensi sint a Paulo. Adeo, inquiunt, aliquid eis defuit: Ut ex hoc etiam illud struant, potuisse postea pleniorem scientiam supervenire, qualis obvenerit Paulo reprehendenti antecessores. Possumus et hic Acta Apostolorum repudiantibus dicere: Prius est, uti ostendatis, quis iste Paulus, et quid ante Apostolum, et quomodo Apostolus? quatenus et alias ad quaestiones plurimum eo utuntur. Neque enim si ipse Apostolum se de persecutore profitetur, sufficit unicuique examinate credenti: quando nec dominus ipse de se testimonium dixerit. Sed credent, sine scripturis [103]); ut credant adversus scri-

*) Ioan. 16, 13.

102) sanctum, *abest a Rigaltiana; absunt vero ista omnia*, quam scriptur. — — descensum Spir. Sancti, *a prima Rhenani; quae habet*: Nedum sp. s. possint agnosc. d. m. sed nec eccles. se dicant defendere; *in Par. et Fran. desunt illa*: nec Spir. Sancti esse possunt, qui nec dum. *Librarii facile lapsi sunt ex repetito nomine* Spiritus Sancti.
103) credant, *alii.* sane *pro sine vult Iunius; sine ratione.*

ſcripturas; tamen doceant, ex eo, quod allegant, Petrum a Paulo reprehenſum, alius evangelii formam a Paulo ſuperductam, citra eam, quam praemiſerat Petrus, et caeteri. Atqui (104) demutatus in praedicatorem de perſecutore, deducitur ad fratres a fratribus, ut unus ex fratribus: et ab illis ad illos, qui ab Apoſtolis fidem induerant. Dehinc, ſicuti ipſe enarrat, aſcendit Hieroſolymam, cognoſcendi Petri cauſa; ex officio et iure ſcilicet eiusdem fidei et praedicationis. Nam et illi non eſſent ammirati, de perſecutore factum praedicatorem, ſi
P. 28. aliquid contrarium praedicaret: nec dominum praeterea magnificaſſent, quia adverſarius eius Paulus obvenerat. Itaque et dexteram ei dederunt, ſignum concordiae et convenientiae: et inter ſe distributionem officii ordinaverunt, non ſeparationem evangelii: nec, ut aliud alter, ſed ut aliis alter praedicarent; Petrus in circumciſionem, Paulus in nationes. Caeterum ſi reprehenſus eſt Petrus, quod cum convixiſſet ethnicis, poſtea ſe a convictu eorum ſeparabat, perſonarum reſpectu: utique converſationis fuit vitium, non praedicationis. Non enim ex hoc alius deus quam creator, et alius Chriſtus, quam ex Maria, et alia ſpes, quam reſurrectio, annunciabatur.

CAP. XXIV. Non mihi tam bene eſt, imo non mihi tam male eſt, ut Apoſtolos committam. Sed quomodo perverſiſſimi iſti illam reprehenſionem ad hoc obtendunt, ut ſuſpectam faciant doctrinam ſuperiorem; reſpondebo quaſi pro Petro; ipſum Paulum dixiſſe, factum ſe omnibus eſſe omnia, Iudaeis Iudaeum, non Iudaeis non Iudaeum, ut omnes lucrifaceret. Adeo, pro temporibus et perſonis et cauſis quaedam reprehendebant, in quae et ipſi aeque pro temporibus, et perſonis, et cauſis commit-

104) Quin, *Rigaltius.*

mittebant: quemadmodum si et Petrus reprehenderet Paulum, quod prohibens circumcisionem, circumciderit ipse Timotheum. Videant, qui de Apostolis iudicant. Bene quod Petrus Paulo et in martyrio adaequatur. Sed et si in tertium usque coelum ereptus Paulus, et in paradisum delatus, audiit quaedam illic: non pos- P. 29.
sunt videri fuisse, quae illum in aliam doctrinam instructiorem praestarent; cum ita fuerit conditio eorum, ut nulli hominum proderentur. Quod si ad alicuius conscientiam manavit, nescio quid illud, et hoc se aliqua haeresis sequi affirmat: aut Paulus secreti proditi reus est; aut et alius postea in paradisum ereptus debet ostendi, cui permissum sit eloqui, quae Paulo mutire non licuit.

CAP. XXV. Sed, ut diximus, eadem dementia est, cum confitentur quidem nihil Apostolos ignorasse, nec diversa inter se praedicasse, sed non [105]) omnia volunt illos omnibus revelasse: quaedam [106]) palam, et universis: quaedam secreto, et paucis demandasse: quia et hoc verbo usus est Paulus ad Timotheum: *) *O Timothee depositum custodi.* Et rursum: **) *Bonum depositum custodi* [107]). Quod hoc depositum est, tam idoneum [108]), ut alterius doctrinae deputetur? An illius denunciationis, de quo ait: ***) *Hanc denunciationem commendo apud te filiole* [109]) *Timothee.* Item illius praecepti, de quo ait: †) *Denuncio tibi ante deum, qui vivificat* [110]) *omnia*

*) 1 Tim. 6, 20. **) 2 Tim. 1, 14. ***) 1 Tim. 1, 18. †) 1 Tim. 6, 13.

105) non tamen *Rigalt.* 106) enim *addit Fran. Rigalt.* 107) serva *Rigalt. in loco 1 Tim. 6, 20.* serva *occurrit in libro de aleator. in appendice Cypriani fol. XX. edit. Benedictinorum.* 108) tacitum *Rigalt.* tam tacitum *Fran. Paris.* 109) fili *ceteri.* 110) *Ex usu graeco* ζωοποιοῦντος; *alii codd. habent*, qui iustificat, *veluti ac si haberetur* δικαιοῦντος. *Le Prior. Si qui sic legunt, est error scribarum latinorum.*

P. 30. *omnia; et Iesum Christum, qui testificatus est sub Pontio Pilato bonam confessionem, ut custodias praeceptum.* Quod autem praeceptum, et [111]) quae denunciatio, supra et infra ex scriptis, intelle gerat [112]): non nescio quid subostendi hoc di cto de remotiore doctrina [113]), sed potius in culcari, de non admittenda alia, praeter eam quam audierat ab ipso: et puto [114]), *coram mul tis*, inquit *), *testibus*. Quos multos testes, i nolunt ecclesiam intelligi: nihil interest, quo modo nihil tacitum fuerit, quod sub multis te stibus, proferebatur. Sed nec quia monet [115] illum, **) *haec fidelibus hominibus demandare qu idonei sint, et alios docere:* id quoque [116]) argu mentum occulti alicuius evangelii interpretan dum est. Nam, et cum dicit *haec*, de eis di cit, de quibus in praesenti scribebat. De oc cultis autem, ut de absentibus, apud conscien tiam non *haec*, sed *illa* dixisset.

CAP. XXVI. Porro consequens erat, ut cu demandabat evangelii administrationem, no passim nec inconsiderate administrandam, adi
P. 31. ceret; et secundum dominicam vocem, *ne mar garitam porcis, et sanctum canibus iactaret* ***: Dominus palam edixit, sine ulla signification alicuius taciti [117]) sacramenti: Ipse praecep rat †): *Siquid in tenebris et in abscondito audisse in luce et in tectis praedicarent.* Ipse per similitu dinem praefiguraverat ††): ne unam *mnam*, i est, unum verbum eius, sine fructu, *in abdit* rese

*) 2 Tim. 2, 2. **) Ibid. ***) Matth. 7, †) Matth. 10, 27. ††) Luc. 19, 20.

111) et *abest Fran. Paris.* 112) *Rhenanus coniic legendum esse*, intelligere erat. *Fran. Paris. Rigalt. habe* intelligetur. *Iunius vult:* intelligi erat. 113) *sic Fra Paris. Rigalt. Rhenanus autem exoudit:* remotiore d., *que legendum putabat:* remotioris doctrinae. 114) *Ri inferis* palam. 115) volunt *Par.* voluit *Rig.* 116) *inferit Rigalt.* 117) recti. *Rigalt.*

reſervarent. Ipſe docebat*) *lucernam non ſub modio* [118]) *obſtrui* [119]) *ſolere, ſed in candelabrum conſtitui, ut luceat omnibus qui in domo ſunt.* Haec Apoſtoli aut neglexerunt, aut minime intellexerunt [120]), ſi non adimpleverunt, abscondentes aliquid de lumine, id eſt, dei verbo, de [121]) Chriſti ſacramento. Neminem, quod ſcio, verebantur, non Iudaeorum vim, non ethnicorum: quo magis utique in eccleſia libere praedicabant, qui in ſynagogis et in locis publicis non tacebant; imo neque Iudaeos convertere, neque ethnicos inducere potuiſſent, niſi quod credi ab eis volebant, ordinari [122]) exponerent. Multo magis, iam, credentibus eccleſiis nihil ſubtraxiſſent, quod aliis paucis ſeorſum demandarent; quamquam, etſi quaedam inter P. 32.
domeſticos, ut ita dixerim, diſſerebant, non tamen ea fuiſſe credendum eſt: quae aliam regulam fidei ſuperducerent, diverſam et contrariam illi, quam catholice [123]) in medium proferebant: ut alium deum in eccleſia dicerent, alium in hoſpitio: et aliam Chriſti ſubſtantiam deſignarent in aperto, aliam in ſecreto: et aliam ſpem reſurrectionis apud omnes annuntiarent, aliam apud paucos; cum ipſi obſervarent [124]) in epiſtolis ſuis, ut *idipſum et unum loquerentur omnes: et non eſſent ſchiſmata et diſſenſiones in eccleſia* **): quia, ſive Paulus, ſive alii, eadem praedicarent. Alioquin meminerant: ***) *Sit ſermo veſter eſt, eſt: non, non. Quod am-*

*) Matth. 5, 15. **) 1 Cor. 1, 10. ***) Matth. 5, 37.

118) ſub modium *Rigalt.* 119) abstrudi *Rigalt. Par.* abstrui *Fran. quod probat Rhenan. in annot. cui accedit Iun.* 120) *illa pars:* aut minime intellexerunt, *in Rhenanii editione deſuit.* 121) et *alii inſerunt.* 122) *Rhenanus putat leg.* ordinarie; *reliqui ſcribunt* ordine. 123) *in quibusdam antiquis lib. ſcribitur,* catholicae; *eſt autem gloſſa, quae pertinet ad* illi. 124) obſecrarent *Rigalt. Pariſ. Iunius autem probat* obſervarent.

amplius, hoc a malo eſt, ne[125]) evangelium diverſitate tractarent.

Cap. XXVII. Si ergo incredibile eſt, [illegible] ignoraſſe Apoſtolos plenitudinem praedicationis, vel non omnem ordinem regulae omnibus edidiſſe; videamus ne[126]) Apoſtoli quidem ſimpliciter et plane, eccleſiae autem, ſuo vitio aliter acceperint, quam Apoſtoli praeferebant. Omnia iſta ſcrupuloſitatis incitamenta, invenias praetendi ab haereticis. Tenent correptae ab Apoſtolo eccleſias, *) *O inſenſati Galatae,* P. 33. *quis vos faſcinavit?* et *tam*[127]) *bene currebati quis vos impediit* **)? ipſumque principium ***) *Miror quod ſic tam cito transferimini ab eo qui vos*[128]) *vocavit in gratia, ad aliud Evangelium.* Item ad Corinthios ſcriptum, †) *quod eſſent ad huc carnales, qui lacte educarentur, nondum idonei ad pabulum:* ††) *qui putarent, ſe ſcire aliquid quando nondum ſcirent, quemadmodum ſciri oporteret.* Cum correptas eccleſias opponunt, credant et emendatas. Sed et illas recognoſcant de quarum fide et ſcientia et converſatione Apoſtolus gaudet, et deo gratias agit †††) qui[129]) tamen hodie cum illis correptis unius inſtitutionis iura[130]) miſcent[131]).

Cap. XXVIII. Age nunc omnes erraverint deceptus ſit et Apoſtolus de teſtimonio reddendo quibusdam[132]); nullam reſpexerit ſpiritu ſan

*) Gal. 3, 1. **) Gal. 5, 7. ***) ibid. 1, 6. †) 1 Cor. 3, 1. 2. ††) 1 Cor. 8, 2. †††) Rom. 1. et 15.

125) ſcilicet *addit Fran. Rigalt.* 126) *additu forte Rigalt. Fran. quod ſervandum cenſet Iun. Poſt alia* plane. 127) *Iunius cenſet legendum* item, bene curi *Illud certum eſt:* tam *nullibi exſtare Galat.* 5. 128) ſuo *Rigalt.* 129) quae *Pariſ. Fran. Rigalt.* 130) iur *Ven.* 131) commiſcent *Fran. Ven. Iunius probat lectionem* iura miſcent, *pro eo quod eſt: habent communia inter ſe, eorumque utuntur commercio.* 132) quibusdam *abeſt Rigalt.*

sanctus, uti *eam in veritatem deduceret* *), ad hoc missus a Christo, ad hoc postulatus de patre, ut *esset doctor veritatis* **). Neglexerit officium dei villicus, Christi vicarius: sinens ecclesias aliter interim intelligere, aliter credere, quod [133]) P. 34.
ipse per apostolos praedicabat. Ecquid verisimile est, ut tot ac tantae in unam fidem erraverint? Nullus inter multos eventus unus est. Exitus variasse debuerat ordinem [134]) doctrinae ecclesiarum. Caeterum quod apud multos unum invenitur, non est erratum [135]). Audeat ergo aliquis dicere, illos errasse, qui tradiderunt.

CAP. XXIX. Quoquo modo sit erratum: tam diu utique erravit [136]) error, quam diu haereses non erant [137]). Aliquos Marcionitas et Valentinianos liberanda veritas expectabat. Interea perperam evangelizabatur [138]). Tot millia millium perperam tincta; tot opera fidei perperam ministrata [139]), tot virtutes, tot charismata perperam operata; tot sacerdotia, tot ministeria [140]) perperam functa, tot denique martyria perperam et in vacuum [141]). Quale P. 35.
est, ut ante res dei curent [142]), quam cuius dei notum esset? Ante Christiani, quam Christus inventus; ante haereses, quam vera doctrina? Sed enim in omnibus veritas imaginem antecedit, Postremo, similitudo succedit. Caeterum

*) Ioh. 14, 26. **) Ibid. 15, 26.

133) quam *Pariſ. Fran.* quod *rectius probatur a Iunio.* 134) error doctrinae *Pariſ. Fran. Rigalt. Nempe alii* exitus *in caſu quarto pluralis ſumebant. Iunius non male praefert. Rhenani lectionem.* 135) *additur* ſed traditum *a reliquis omnibus.* 136) regnavit *Fran. Pariſ. Rigalt. Iunius retinet* erravit. 137) errant *reponit Iun.* 138) *reliquae omnes inſerunt:* perperam credebatur. 139) adminiſtrata *omnes.* 140) *Rigalt. e Cod. Agobardi* myſteria, *quod ipſe improbat.* 141) *Reliquae ita:* martyria perperam coronata. Aut ſi nec perperam, nec in vacuum; quale *etc.* 142) currerens *Fran. Par. Rig.*

rum latis ineptum, ut prior in [142]) doctrina haeresis habeatur: vel quoniam ipsa est, quae futuras haereses et cavendas praenunciabat [144]). Ad eius doctrinae ecclesiam scriptum est, ipsa doctrina ad ecclesiam suam [145]) scribit *): *Et si angelus de coelo aliter evangelizaverit, citra quam nos, anathema sit.*

CAP. XXX. Ubi tunc Marcion, Ponticus nauclerus, Stoicae studiosus? Ubi tunc Valentinus, Platonicae sectator? Nam constat illos neque adeo olim, fuisse; Antonini fere principatu, et in catholicam pene [146]) doctrinam credidisse, apud ecclesiam Romanensem, sub episcopatu Eleutheri benedicti, donec [147]) ob inquietam eorum semper curiositatem, qua fratres
P. 36. quoque vitiabant [148]), semel et iterum electi. Marcion quidem, cum ducentis S-H. [149]) quae ecclesiae intulerat novissime, in perpetuum discidium [150]) relegatus [151]), venenum doctrinarum suarum disseminavit [152]). Postmodum Marcion poenitentiam confessus, cum conditione [153]) datae sibi, occurrit, ita pacem recepturus, si caeteros quoque, quos perditioni erudisset, ecclesiae restitueret, morte praeventus est [154 a.]). *Oportebat enim haereses esse* **): nec tamen ideo bonum haeresis, quia esse eas opor-

*) Gal. 1, 8. **) 1 Cor. 11, 19.

143) *Ipsa, ita legit:* ut prior illius *(nempe veritatis)* doctrinae *etc. Wouwer. e vet. cod.* ut prior doctrina haeresis. 144) praenunciavit *Par.* 145) suam *abest Rig.* 146) primo *Fran. et vel. pro* catholicam *Rigalt. legit* catholicae *quam lectionem Rig. codicis antiquiss. esse affirmat.* 147) donec *abest Fran.* 148) *Rigaltius* quam fratres quoque vitabat. 149) sesterriis *exprimit Rigaltius;* suis *addunt Paris. et Fran.* 150) *Wouwer. rectius censet* dissidium. 151) relegati, *reliqui omnes, qui post electi minorem distinctionem ponunt.* 152) disseminaverunt *item omnes.* 153) *alii,* conditioni. *Sed nec hoc malum:* conditione datae *scil. poenitentiae.* 154 a.) *Hanc historiam delendam, quod alii copiosius non describunt.*

oportebat: quasi non et malum oportuerit esse. Nam et dominum tradi oportebat, *sed vae traditori* *), ne quid [154]) etiam hinc haeresis defendat. Sed [155]) et Apellis stemma retractandum est. Tam non vetus et ipse, quam Marcion institutor et praeformator eius; sed lapsus in foemina [156]) desertor continentiae Marcionensis, ab oculis sanctissimi magistri Alexandriam secessit. Inde post annos [157]) regressus P. 37.
non melior, nisi tantum, qua iam non Marcionites, in alteram foeminam impegit, illam virginem Philumenen, quam supra edidimus: postea vero immane prostibulum et ipsam, cuius energemate circumventus, quae [158]) ab ea didicit, phaneroseis scripsit. Adhuc in seculo supersunt, qui meminerint eorum, etiam proprii discentes, et successores ipsorum, ne [159]) posteriores negare possint: quanquam et *de operibus suis*, ut dixit dominus **), *revincuntur*. Si enim Marcion novum testamentum a vetere separavit: posterior est eo, quod separavit; quia separare non posset, nisi quod unitum fuit. Vnitum ergo ante quae separaretur, postea factum separatum: posteriorem ostendit separatorem. Item Valentinus aliter exponens et sine dubio emendans, hoc nomine quicquid emendat, ut mendosum retro alterius [160]) fuisse demonstret [161]). Hos utique [162]) insigniores, et

*) Marc. 14, 21. **) Matth. 7, 16.

154) quis *reliqui omnes*. 155) *Rigalt. Par. Fran. habent* si, *et ponunt comma*; *post* est. 156) foeminam *Rigalt. Paris. Fran.* 157) *Wouwerius addit* aliquot. *Videri possit, litteram hic excidisse numeralem v. c. V. quinque; sed ignoravit plura et certiora hic scriptor.* 158) quas *Rigalt. Veneta.* 159) se *addit Rigalt.* 160) anterius *Rig. et comma ponit post* retro. *Wouwerius vero verbum* anterius *interpretationem putat esse* τοῦ retro, *ideoque illud eiicit.* 161) demonstrat *Rig. Fran. Caeterum Iunius hunc locum ita distinguit:* sine dubio emendans, hoc nomine, quicquid emendat, ut mendosum retro alterius fuisse demonstret. 162) ut *Fran. Paris. Rigalt.*

P. 38. et frequentiores adulteros veritatis nominamu Caeterum et Nigidius nescio qui [163]) et Her mogenes, et multi alii [164]) adhuc ambulan pervertentes vias dei. Cupio [165]) ostendan mihi, ex qua autoritate prodierunt. Si aliun deum praedicant, quomodo eius dei rebus e literis et nominibus utuntur, adversus quen praedicant? si eiusdem, quomodo aliter? Pro bent se novos Apostolos esse: dicant Christum iterum descendisse, iterum ipsum docuisse, ite rum crucifixum, iterum resuscitatum: sic enin Apostolos [166]) solet facere, dare illis praetere virtutem, eadem signa edendi, quae et ipsi [167]) Volo igitur [168]) virtutes eorum proferre, nis quod agnosco maximam virtutem eorum, qu Apostolos in perversum aemulantur. Illi enin de mortuis suscitabant [169]), isti de vivis mor tuos faciunt.

P. 39. Cap. XXXI. Sed ab excessu revertar, a principalitatem veritatis [170]), et posteritaten mendacitati deputandam [171]), ex illius quoqu parabolae patrocinio, quae*) *bonum semen fru menti* a domino *seminatum* in primo reconsti tuit [172]), *avenarum autem sterilis foeni adulterium* a

*) Matth. 13, 37. 39.

163) quis. *reliquae, praeter Fran.* 164) *Rigal. inserit* qui, *quod etiam probat Wouwerius.* 165) cupi *abest a Rigalt. quae etiam non habet distinct. post* de 166) *graece* ἀπόστολος, *nominativus, Rigalt. ex Ag bardi libro:* Sic enim apostolus descripsit. Solet facere daret praeterea virtutem eodem signa edendi, quae ipsi *In his Rigalt. verba* solet facere *superflua indicat, atque i putat e reliquis verum sensum constare.* 167) ipse *Ri Fran. Paris.* 168) *additur* et *Rig. Fran. Par.* 169) v vos faciebant *Rigalt. Fran. Paris.* 170) veritati, *me dose ut existimat Iunius legitur in Fran. sed pertinet ad de* putandam, *si hoc verbum manet.* 171) mendacitat disputandam *Rigaltius.* 172) primo constituit. *Par Fran.* in primore constituit *(scil. semente vel satu) Iu Rigalt. Ven. Nisi sit* ἀποκαθίστησι.

ab inimico diabolo postea superduxit. Pro parte[173]) enim doctrinarum, distinctionem figurat: quia et alibi verbum dei seminis similitudo est, ita ex ipso ordine manifestatur id esse dominicum et verum, quod sit prius traditum. Id autem extraneum et falsum, quod sit posterius immissum. Ea sententia manebit adversus posteriores quasque haereses, quibus nulla constantia et[174]) conscientia concedit[175]) ad defendendam sibi veritatem.

P. 40.

CAP. XXXII. Caeterum si quae audent interserere se aetati apostolicae, ut ideo videantur ab Apostolis traditae, quia sub Apostolis fuerunt; possumus dicere, edant ergo origines ecclesiarum suarum; evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrente[176]), ut primus ille episcopus aliquem ex Apostolis, vel Apostolicis viris, qui tamen, cum Apostolis perseveravit[177]), habuerit autorem et antecessorem. Hoc enim modo ecclesiae Apostolicae census suos deferunt, sicut Smyrnaeorum ecclesia[178]) Polycarpum ab Iohanne conlocatum refert: sicut Romanorum Clementem a Petro ordinatum, id et[179]) proinde utique et caeterae exhibent, quos Apostoli[180]) in episcopatum constitutos, Apostolici seminis traduces habeant[181]). Confingant tale aliquid haeretici. Quid enim illis post blasphemiam inlicitum est? sed etsi conluxerint, nihil promovebunt. Ipsa enim doctrina eorum, cum Apostolica comparata, ex di-

173) proprie *Fran. Paris. Rigalt.* 174) de constientia *Fran. Paris. Venet. Iunius legit* q. n. constantiae consicientia concedit. 175) competit *Fran. Paris. Rig. alii* concepit. 176) decurrentem *Fran. Paris. Rigalt.* 177) perseveraverint *Fran.* 178) *additur* habens *Fran. Paris.* 179) ordinatum edit: proinde etc. *Paris. Fran.* ordinatum itidem. Perinde etc. *Rigalt.* 180) ab apostolis *Fran. Paris. Rigalt.* 181) habent *Latinius comprobante Iun.*

diverſitate et contrarietate ſua pronunciabi
neque Apoſtoli alicuius autoris eſſe neque ap
ſtolici: quia ſicut Apoſtoli non diverſa inter
docuiſſent, ita et Apoſtolici non contraria Ap
ſtolis edidiſſent; niſi illi qui ab Apoſtolis deſci
verunt [182]), et aliter praedicaverunt. Ad
hanc itaque formam provocabuntur [183]) ab illis
eccleſiis, quae licet nullam ex Apoſtolis vel
Apoſtolicis autorem ſuum proferant, ut multo
poſteriores, quae denique quotidie inſtituun-
P. 41. tur: tamen in eadem fide conſpirantes, non mi-
nus Apoſtolicae deputantur pro conſanguinita-
te doctrinae. Ita omnes haereſes, ad utram-
que formam noſtris eccleſiis provocatae, pro-
bent [a] quaqua putant Apoſtolicas. Sed adeo
nec ſunt, nec poſſunt probare, quod non ſunt:
nec recipiuntur in pacem et communicatio-
nem [184 a.]) ab eccleſiis quoquo modo Apo-
ſtolicis: ſcilicet ob diverſitatem ſacramenti,
nullo modo Apoſtolicae.

CAP. XXXIII. Adhibeo ſuper haec, ipſarum doctrinarum recognitionem, quae ſub Apoſtolis fuerunt, ab isdem Apoſtolis et demonſtratae et deieratae [184]). Nam et ſic facilius traducentur: dum aut iam tunc fuiſſe deprehenduntur, aut ex illis, quae iam tunc fuerunt, ſemina ſumpſiſſe. Paulus in prima ad Corinthios*), notat negatores et dubitatores reſurrectionis. Haec opinio prima [185]) Sadducaeorum. Partem eius uſurpat Marcion, et Apelles, et Valentinus, et ſi qui alii reſurrectionem infringunt. Ad Galatas ſcribens**), invehitur in obſervatores et defenſores circumciſionis et legis. Hebionis haereſis ſic [186]) eſt. Timothe-

*) 1 Cor. 15, 12. **) Gal. 5, 2.

182) didicerunt, aliter *Rigalt.* 183) probabuntur *Rigalt.* 184 a.) *Obſervanda communio eccleſiaſtica.* 184) cieratae *Fran.* 185) propria *Rig. Par.* 186) ſic *abeſt in reliquis.*

theum inſtruens *), nuptiarum quoque interdictores ſugillat. Ita inſtituunt Marcion, et Apelles eius ſecutor. Aeque tangit eos, qui dicerent, *factam iam reſurrectionem* **): ſic ſe [187] Valentiniani adſeverant. Sed et cum *genealogias indeterminatas* ***) nominat, Valentinus P. 42. agnoſcitur: apud quem aeon ille, neſcio qui, novi et non unius nominis, generat, et ſua charitate [188], ſenſum et veritatem, et hi aeque progreſſi duo, ſermonem et vitam. Dehinc et iſti generant hominem et eccleſiam: de qua prima haec ideo [189] decas aeonum: exinde decem aliis, et duodecim reliqui aeones miris nominibus oriuntur, in meram [190] fabulam triginta aeonum. Idem Apoſtolus cum improbat elementis ſervientes, aliquem Hermogenem [191] oſtendit, qui materiam non natam introducens, deo non nato eam comparat: et ita matrem elementorum deam faciens, poteſt ei ſervire, quam deo comparat. Iohannes vero in Apocalypſi *idolothyta edentes et ſtupra committentes*, iubet [192] caſtigare. Sunt et nunc alii Nicolaitae, Gaiana [193] haereſis dicitur. At in epiſtola eos maxime antichriſtos vocat, qui Chriſtum negarent in carne veniſſe, et qui non putarent Ieſum eſſe filium dei. Illud Marcion, hoc Ebion vindicavit. Simonianae autem magiae diſciplina angelis ſerviens, utique et ipſa inter idololatrias deputabatur: et a Petro apo- P. 43. ſtolo in ipſo Simone damnabatur.

CAP.

*) 1 Tim. 4, 3. **) 2 Tim. 2, 3. ***) 1 Tim. 1, 4.

187) id de ſe Val. *Fran. Pariſ. Rigalt.* 188) charitate *Pat. Fran. Rig. rectius. Forte pro* et *leg.* ex, *aut* de. 189) prima ogdoade *Pariſ. Fran. Forte:* de qua prima, haec eſt ogdoas. — eſtque haec prima ogdoas *Venet. Rig. Cod. Wouwerii.* 190) *alii* miram. 191) aliquid Hermogenis. *Rigalt.* 192) iubetur *Pariſ. Fran. Rig. Iun. retinet lectionem Rhenani* iubet. 193) Caiana. *Fran. Pariſ. Rigalt.*

Cap. XXXIV. Haec ſunt, ut arbitror, ge
nera doctrinarum adulterinarum, quae ſub Apo
ſtolis fuiſſe ab ipſis Apoſtolis diſcimus; et ta
men nullam invenimus inſtitutionem, ut [194] di
verſitates perverſitatum, quae de deo creatc
re univerſorum controverſiam moverit; nem
alterum deum auſus eſt ſuſpicari, facilius d
filio quam de patre haeſitabatur; doneo Mar
cion praeter creatorem alium deum, ſolius bo
nitatis, induceret; Apelles creatorem ange
lum [195]) neſcio quem glorioſum, ſuperiori
dei, faceret deum legis et Iſraëlis, illum igneum
adfirmans; Valentinus aeonas ſuos ſpargere
et unius aeonis vitium in originem deducere
dei creatoris. His ſolis et his primis revelat
eſt veritas divinitatis, maiorem ſcilicet digna
tionem et pleniorem gratiam a diabolo conſe
cutis: qui deum ſic quoque voluerit aemulari
ut de doctrinis venenorum, quod dominus ne
gavit, ipſe faceret diſcipulos ſuper magiſtrum
Eligant igitur ſibi tempora univerſae haereſes
quae quando fuerint [196]); dum non interſit
P. 44. quae, quando [197 a]) de veritate non ſint: uti
que, quae ſub Apoſtolis [197]) non fuerunt [198])
fuiſſe non poſſunt. Si enim fuiſſent, nomina
rentur et ipſae, ut et ipſae coërcendae. Qua
vero ſub Apoſtolis fuerunt, in ſua nominatio
ne dignantur [199]). Sive ergo eaedem, nun
ſunt aliquanto expolitiores, quae ſub apoſtoli
rudes: habent ſuam exinde damnationem: ſiv
aliae quidem illae fuerunt, aliae autem poſte
obor

194) inter tot diu. *Fran. Pariſ. Rigalt.* 195) an
gelorum *Rig.* 196) *Iunius ita:* quae quando fuerint
tum non interſit. *Wouwerius ſcribendum cenſet:* fuerin
non interſit. *Putem recte habere Rhenani.* 197 a) *in*
ſeritur dum *Fran. Pariſ. Ven. quae et ante pro* dum no
legit dummodo. 197) nominatae *inſerit Rig. et Cod*
Wouwer. melius. Iunius ſequitur Rhenan. 198) *additu*
eas dicere *Fran. Veneta autem hic repetit* ſub apoſtolis
199) damnantur *Fran. Pariſ. Rigalt. rectius.*

obortae [200]), quasdam ex illis opiniones usurpaverunt [201]); habendo cum eis consortium praedicationis, habeant necesse est etiam consortium damnationis: praecedente illo fine [202]) supradicto posteritatis, quo etsi nihil de damnaticiis participarentur [203]), de aetate sola praeiudicarentur. Tanto magis adulterae, quanto nec ab [204]) Apostolis nominatae. Unde firmius constat, has esse, quae adhuc tunc nunciabantur futurae.

CAP. XXXV. Hic definitionibus provocatae a nobis et revictae haereses omnes, sive quae [205]) posterae, sive quae coaetaneae apostolorum, dummodo diversae; sive generaliter, sive spe- P. 45.
cialiter notatae ab eis, dummodo praedamnatae; audeant respondere et ipsae, aliquas eiusmodi praescriptiones adversus nostram disciplinam. Si enim negant veritatem ejus, debent probare illam quoque haeresim [206]), eadem forma revictam, qua ipsae revincuntur; et ostendere simul, ubinam quaerenda sit veritas, quam apud illas non esse iam constat. Posterior nostra res non est, imo omnibus prior est. Hoc erit testimonium veritatis, ubique occupantis principatum [207]). Ab apostolis non damnatur, imo defenditur. Hoc erit indicium proprietatis. Quam enim damnant, qui ex traneam quamque non damnaverunt [208]): suam ostendunt; ideoque et defendunt.

200) *additur* sunt et *Fran. Paris.* 201) quiddam ex illis usurpaverunt. *Rigalt. Ven. Iunius sequitur primam Rhenani.* 202) *Iunius:* sune supra dicto posteritatis; *i. e. ordine successionis coll. c. 31. 32.* 203) participarent *Fran. Paris. Rigalt.* 204) ab *deest Paris.* 205) quae *Fran. Paris. Ven.* 206) *inseritur* esse, *Fran. Paris. Rig. quae etiam comma ponit.* 207) *Praefigitur* quod *Fran. Paris.* 208) *Rhenanus putabat legendum esse:* quam enim non damnant qui (quasi *Wouwer.*) extraneam quamque damnaverunt; *quam lectionem recepit Rigalt.*

Cap. XXXVI. Age iam, qui voles curiositatem melius exercere, in negotio salutis tuae percurre ecclesias apostolicas, apud quas ipsa adhuc cathedrae apostolorum suis locis praesidentur[209]), apud quas[210]) authenticae literae eorum recitantur, sonantes vocem, et repraesentantes faciem[211]). Proxima[212]) est tibi Achaia? habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippos[213]). Si potes in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiae adiiceris[214]), habes Romanam[215]): unde nobis quoque auctoritas praesto est statuta[216]). Felix ecclesia[217]), cui totam doctrinam Apostoli, cum sanguine suo profuderunt; ubi Petrus passioni dominicae adaequatur; ubi Paulus Iohannis[218]) exitu coronatur; ubi apostolus Iohannes, postea quam in oleum igneum demersus, nihil passus est, in insulam relegatur. Videamus, quid dixerit, quid docuerit. Cum Africanis quoque ecclesiis contestatur[219]): unum deum novit, creatorem universitatis, et Christum Iesum, ex virgine Maria, filium dei
P. 47. creatoris, et carnis resurrectionem. Legem et prophetas cum evangelicis et apostolicis literis miscet. Inde potat[220]) fidem[221]), aqua fr-

quam enim damnant quasi extranea quamque non damnaverunt. *Fran. Par. sensu eodem.* 209) praesident *Rig.* 210) *non* originalia *et autographa, ut multi falso intelligebant; sed* graecae, *quia isti illi* latina *translatione utebantur, sicut ipse Tertullianus.* 211) et repr. fac. uniuscuiusque. *Franeq. Paris. Rigalt.* 212) proxime *Franeq.* 213) *additur*, habes Thessalonicenses: *Fran. Par. Rigalt.* 214) adiaces. *eaedem.* 215) Romam *eaedem.* 216) statuta *abest in iisd. Iun. autem tenet Rhenani lectionem.* 217) statu felix ecclesia *Fran. Forte:* praesto est; statu tam felix. — Ista, quam felix eccl. *Rigalt.* 218) *scilicet, Baptistae; capite abscisso.* — 219) quid cum Afr. quoque eccl. contesteratur *Fran. Paris. Rigalt. Sed Pithoeus vult,* contesteratur. 220) et inde potat *Rigalt. Fran.* et inde importat fidem; *Wouw. Muline:* plantat. 221) fidem: eam *Rigalt.* fidem eam: *Paris. Fran.*

ſignat, ſancto ſpiritu veſtit, euchariſtia paſcit, martyrium [222]) exhortatur: et ita adverſus hanc inſtitutionem neminem recipit. Haec eſt inſtitutio, non dico iam quae futuras haereſes praenunciabat, ſed de qua haereſes prodierunt. Sed non omnes [223]) ex illa, ex quo factae ſunt, adverſus illam. Etiam de olivae nucleo mitis et opimae [224]) et ſuaviſſimae [225]), ventoſa et vana caprificus exurgit. Ita et haereſes de noſtro fructificaverunt [226]), non noſtrae: degeneres varietatis [227]) grano, et mendacio ſylveſtres.

CAP. XXXVII. Si haec ita ſe habent, ut veritas nobis adiudicetur, quicunque in ea regula incedimus, quam eccleſia ab Apoſtolis, Apoſtoli a Chriſto, Chriſtus a deo tradidit [228]): conſtat ratio propoſiti noſtri, definientis: non P. 48. eſſe admittendos haereticos ad ineundam [229]) de ſcripturis provocationem: quos, ſine ſcripturis, probamus ad ſcripturas non pertinere. Si enim haeretici ſunt, Chriſtiani eſſe non poſſunt: non a Chriſto habendo, quod, de ſua electione ſectati, haereticorum nomine [230]) admittunt. Ita non Chriſtiani, nullum ius capiunt Chriſtianarum literarum, ad quos merito dicendum eſt, qui eſtis? quando, et unde veniſtis? quid in meo agitis, non mei? quo denique, Marcion, iure ſylvam meam caedis? qua licentia, Valentine, fontes meos transverſus? qua poteſtate, Apelles, limites meos commo-

4

222) martyrio *Fran. Par.* ad martyrium *Wouwerius.* 223) Sed non fuerunt ex illa *Fran. Par. Rig.* 224) optimae *Ven.* 225) *hic additur in reliquis:* et neceſſariae asper oleaſter exoritur, et iam de papavere fici graſſiſſimae — — — 226) de noſtro frutice *Rig.* 227) veritatis *Fran. Pariſ. At Rig. ſic:* non noſtro genere, veritatis grano — — — *Inn. legendum cenſet* degeneres veritatis grano. 228) accepit *vult Pamelius; ſed ſine ratione.* 229) ad eandem *Pariſ.* adeundam, *Rhen. editio.* 230) nomina *Rigalt. Inn. Forte:* nomen.

moves[231])? quid hic, caeteri, ad voluntatem veſtram ſeminatis et paſcitis? Mea eſt poſſeſſio, olim poſſideo[232]): habeo origines firmas, et[233]) ipſis autoribus, quorum fuit res. Ego ſum haeres Apoſtolorum. Sicut caverunt teſtamento ſuo, ſicut fidei commiſerunt[234]), ſic ut adiuraverunt, ita teneo. Vos certe exhaeredaverunt ſemper et abdicaverunt, ut extraneos, ut inimicos. Unde autem extranei et inimici Apoſtolis haeretici, niſi ex diverſitate doctrinae? Quam unusquisque, de ſuo arbitrio, adverſus Apoſtolos, aut protulit aut recepit?

P. 49. Cap. XXXVIII Illic igitur et ſcripturarum et expoſitionum adulteratio deputanda eſt, ubi diverſitas [invenitur] doctrinae. Quibus fuit propoſitum aliter docendi, neceſſitas inſtituit[235]) aliter disponendi inſtrumenta doctrinae. Alias enim non potuiſſent aliter docere, niſi aliter haberent, per quae docerent[236]). Sicut illis non potuiſſet ſuccedere corruptela doctrinae[237]) eius; ita et nobis[238]) integritas doctrinae, non competiſſet ſine integritate eorum, per quae doctrina tractatur. Etenim quid contrarium nobis in noſtris? quid de proprio intulimus, ut aliquid contrarium ei et[239]) in ſcripturis deprehenſum, detractione vel adiectione vel transmutatione remediaremus? quod ſumus, hoc ſunt. Inde ſcripturae[240]) ab initio ſuo.

fix

231) *additur:* mea eſt poſſeſſio *Rigalt. Fran. Pariſ.* 232) *additur:* prior poſſideo *in iisd.* 233) ab ipſis. *eaed.* 234) *Iunius mavult una voce:* fideicommiſerunt, *ex Iurecoſſ. uſu.* 235) eos neceſſitas coëgit. *Fran. Par. Rig. Iunius Rhenani lectionem praefert.* 236) *Fran. et Par. addunt* haereſim, *quod gloſſam ſapere videtur.* 237) *additur:* ſine corruptela inſtrumentorum *Fran. Pariſ. Rig.* 238) *Rigalt. addit:* et a nobis. 239) quod eſſet in ſcript. *Wouwer.* 240) Inde ſcripturae *abeſt Fran. Par. Rigalt. ſic:* Quod ſumus, hoc ſunt ſcripturae ab initio ſuo; ex illis ſumus —— — *Iunius vero ita:* Quod ſu-

Ex illis ſumus, ante quam nihil aliter fuit, quam ſumus. Quid denique fuit antequam nobis interpolarentur [241])? Cum autem omnis interpo- P. 50.
latio poſterior credenda ſit, veniens utique ex cauſa aemulationis (quae neque prior, neque domeſtica unquam eſt eius, quod aemulatur) tam incredibile eſt ſapienti cuique, ut nos adulterum ſtilum intuliſſe videamur ſcripturis, qui ſumus et primi et ex ipſis [242]), quam illos non intuliſſe qui ſunt et poſteri et adverſi. Alius manu ſcripturas, alius ſenſus expoſitione intervertit. Neque enim ſi Valentinus integro inſtrumento uti videtur, non callidiore ingenio quam Marcion [243])? Marcion enim exerte et palam machaera, non ſtilo uſus eſt: quoniam ad materiam ſuam caedem ſcripturarum confecit. Valentinus autem pepercit: quoniam non ad materiam ſcripturas, ſed materiam ad ſcripturas excogitavit: et tamen plus abſtulit, et plus adiecit, auferens proprietates ſingulorum quoque verborum, et adiiciens diſpoſitiones [244]) non comparentium rerum.

CAP. XXXIX. Haec ſunt [245]) ingenia de ſpiritalibus nequitiae, cum quibus luctatio eſt nobis, fratres; merito contemplandae [246]) fidei neceſſaria, ut electi manifeſtentur, ut reprobi detegantur. Et ideo habent vim et [247]) P. 51.
excogitandis inſtruendisque erroribus facilitatem [248]): non adeo mirandam quaſi difficilem et

mus, hoc ſunt. Unde ſcripturae ab initio ſuo; ex illis ſumus: antiquum nihil aliter fuit — — *Wouwerius vero ſic:* Quod ſumus, hoc ſunt ſcripturae iam inde ab initio ſuo. Ex illis — — 241) *Rigalt. ſic habet:* antequam aliter fuit; antequam a vobis interpolarentur. 242) qui ſumus a principio et primi. *Fran. Pariſ. Rigalt. hanc lectionem ut ineptam relicis Iun. atque iſtam Rhenani ſequitur.* 243) manus intulit veritati *additur in Pariſ. Rig. Fran.* 244) *οἰκονομίας.* 245) erant *Rig.* 246) contemplanda, fidei neceſſ. *Rig.* 247) *additur* in *Rig.* 248) felicitatem *Rig. Par. Fran. Iunius retinet* facilitatem.

et inexplicabilem, cum de saecularibus quoque scripturis exemplum praesto sit eiusmodi facilitatis: quo ius [249]) hodie, ex Virgilio fabulam in totum aliam componi; materia secundum versus, versibus secundum materias, concinnatis. Denique Ovidius citra [250]) Medeam Tragoediam ex Virgilio plenissime expressit [251]). Meus quidam propinquus ex eodem Poëta, inter caetera sibi sui otii, Pinacem Cebetis explicuit. Homerocentonas etiam vocare solent, qui de carminibus Homeri propria opera, more centonario, ex multis hinc inde compositis, in unum sarciunt corpus. Et utique foecundior divina literatura ad facultatem
P. 52. cuiuscunque [252]) materiae. Nec periclitor dicere, ipsas quoque scripturas sic esse ex dei voluntate dispositas, ut haereticis materias subministrarent, cum legam, oportere haereses esse, quae sine scripturis esse non possent.

Cap. XL. Sed quaeritur [253]), a quo intellectus interpretetur [254]), eorum, quae ad haereses faciant. A diabolo scilicet, cuius sunt partes [255]), intervertendi veritatem: qui ipsas quoque res sacramentorum divinorum, in [256]) idolorum mysteriis aemulatur. Tingit et ipse quosdam, utique credentes et fideles suos: expiationem [257]) delictorum de lavacro repromittit,

249) *pro* quo ius *Fran. et Par. habent* vis *Rigalt. autem* vides. *Wouwer. Iun.* quivis — componit. *Amiqua manus:* cuius *non male.* 250) Ovidius Geta *Fran.* Ossidius Geta *Paris.* Hosidius Geta *Rigalt. Sed Iunius legit* Ovidius ita Medeam, *ablegatque ideo ad Tacitum et Quintilianum. (Quamvis autem satis illustris sit apud veteres Medea Ovidii, tamen non sit credibile, illam fuisse centonem e Virgilio, de quo hic sermo est.) Caeterum Iun. monet, si quis nomen* Getae *retineat, legendum fore, C. Didius, qui floruit tempore Claudii.* 251) exsuxit *Rigalt. verius forte.* 252) cuiusque, *Rigalt.* 253) sequetur *Rigalt.* 254) intervertatur *Latin. Iun.* 255) partes, *Rigalt. melius.* 256) in *abest Rigalt.* 257) expositionem *Rig. e libro Agobardi;* ἀπόθεσιν.

tit, et si adhuc memini Mithrae [258]), signat illic in frontibus milites suos: celebrat et panis oblationem, et imaginem resurrectionis inducit: et sub gladio redimit coronam. Quid quod et summum pontificem nuptiis [259]) statuit? Habet et virgines, habet et continentes. Caeterum si Numae Pompilii superstitiones revolvamus, si sacerdotalia officia, insignia, et privilegia, si sacrificantia [260]) ministeria, et P. 53. instrumenta et vasa ipsorum sacrificiorum, ac piaculorum et votorum curiositates consideremus: nonne manifeste diabolus morositatem illam Iudaeae imitatus est? Qui ergo ipsas res, de quibus sacramenta Christi administrantur, tam aemulanter affectavit exprimere in negociis idololatriae: utique et idem et eodem ingenio gestiit et potuit instrumenta quoque divinarum rerum et sanctorum Christianorum, sensum de sensibus, verba de verbis, parabolas de parabolis, prophanae et aemulae fidei attentare [261]). Et ideo neque a diabolo immissa esse spiritalia nequitiae, ex quibus etiam haereses, cum et autoris et operis eiusdem sint, cuius et idololatria. Deum aut fingunt alium, adversus creatorem: aut si unicum creatorem confitentur, aliter eum differunt, quam in vero est. Ita omne mendacium de deo, vel natio quodammodo sexus, [262]) est idololatriae.

CAP.

258) et sic adhuc initiat Mithrae: signat etc. *Fran. Paris.* et, si adhuc memini, Mithra signat *Rigalt. Iunius autem Rhenanum sequitur.* 259) *Hirsaug. exemplum habet* in unius nuptiis *inquit Rhenanus. sic et Paris.* in unis nuptiis *Fran.* unius nuptiis *Rigalt.* 260) sacrificalia *Fran. Paris. Ven. Rigalt. ex libro Ursini malebat* sacrificantium et vasa ipsorum si sacrificiorum *Iun.* 261) attemperare. *Fran. Paris. Rigalt. Melius.* 262) Itaque omne mendacium, quod de deo dicunt, quodammodo genus est idololatriae. *Rig.* quodammodo *omittitur in Paris.* Ita omne m. d. d. vel natio, vel q. s. e. id. *Iun. Videtur vera lectio nondum eruta;* natio, sexus, *ad προσδοκίας istas respicit.*

CAP. XLI. Non omittam ipsius etiam conversationis haereticae descriptionem; quam futilis, quam terrena, quam humana sit: sine
P. 54. gravitate, sine autoritate, sine disciplina; ut fidei suae congruens. In primis, quis catechumenus, quis fidelis, incertum est: pariter adeunt, pariter orant: etiam ethnici, si supervenerint; *sanctum canibus, et porcis margaritas*, licet non veras, iactabunt. Simplicitatem volunt esse, prostrationem disciplinae, cuius penes nos curam, lenocinium vocant: pacem quoque passim cum omnibus miscent. Nihil enim interest illis, licet diversa tractantibus; dum ad unius veritatis expugnationem conspirent. Omnes scientiam pollicentur. Ante sunt perfecti catechumeni, quam edocti [263]). Ipsae mulieres haereticae, quam procaces! quae audeant docere, contendere, exorcismos agere, curationes repromittere, fortasse an [264]) et tingere? Ordinationes eorum temerariae, leves, inconstantes. Nunc [265]) neophytos conlocant: nunc seculo obstrictos, nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur, quam in castris rebellium, ubi, ipsum esse illic, pro mereri est. Itaque alius hodie episcopus, cras alius: hodie diaconus, qui cras lector: hodie presbyter, qui cras laicus. Nam et laici [266]) sacerdotalia munera iniungunt.

CAP. XLII. De verbi autem administratione quid dicam, cum hoc sit negotium illis, non
P. 55. ethnicos convertendi [267]), sed nostros evertendi; hanc magis gloriam captant, si stantibus ruinam, non si iacentibus elevationem, operentur. Quoniam et ipsum opus eorum non de suo proprio aedificio venit, sed de veritate

263) educati *Paris.* 264) forsitan *Fran. Par. Rig.* 265) Nunc *caed.* Tunc *Rhenan.* 266) laicis *caed.* 267) *alii:* convertendis — evertendis *Inn.*

ritatis destructione, nostra suffodiunt, ut sua aedificent. Adime illis legem [268]) Moysi, et prophetas, et creatorem deum, accusationem eloqui non habent. Ita fit, ut ruinas facilius operentur stantium aedificiorum, quam extructiones iacentium ruinarum. Ad haec solummodo opera humiles, et blandi, et summissi agunt. Caeterum nec suis praesidibus reverentiam noverunt. Et hoc est, quod schismata apud haereticos fere non sunt: quia cum sint, non parent. Schisma est unitas ipsa [269]). Mentior, si non etiam a regulis suis variant inter se; dum unusquisque proinde suo arbitrio modulatur, quae accepit, quemadmodum de arbitrio ea composuit ille, qui tradidit. Agnoscit naturam suam et originis suae morem profectus rei. Idem licuit Valentinianis, quod Valentino, idem Marcionitis, quod Marcioni; de arbitrio suo fidem innovare. Denique penitus inspectae haereses omnes, in multis cum autoribus suis dissentientes deprehenduntur. Plerique nec ecclesias habent, sine matre, sine se- P. 56.
de, orbi fide, extorres, quasi sibilatae [270]) vagantur.

CAP. XLIII. Notata sunt etiam commercia haereticorum, cum magis quam pluribus, cum circulatoribus, cum Astrologis, cum philosophis, curiositati scilicet deditis. Quaerite et invenietis, ubique meminerunt. Adeo et de genere conversationis qualitas fidei aestimari potest, doctrinae inde disciplina est [271]). Negant deum timendum. Itaque libera sunt illis omnia

268) in lege *Paris.* 269) *Sed alibi ipse auctor longo numero recenset Valentini, Marcion. Apell. etc.* schismata et diversas familias. 270) quasi sibi, late vagantur. *Fran. Iun.* sibi late vagantur *Paris.* sine lare vagantur *Rig.* 271) doctrinae index disciplina est *Fran. Iun.* doctrina index disciplinae est. *Paris. (vitiose ut arbitratur Iun.)* doctrinae iudex disciplina est. *Rigalt.* Index *praeplacet.*

omnia et ſoluta. Ubi autem deus non timetur, niſi ubi non eſt? Ubi deus non eſt, nec veritas ulla eſt[272]). Merito et talis diſciplina eſt. At ubi deus, ibi metus in deum, qui eſt initium ſapientiae. Ubi metus in deum, ibi gravitas, honeſtas[273]) et diligentia adhonita, et cura ſollicita, et adiectio[274]) explorata, et communicatio deliberata, et promotio emerita, et ſubiectio religioſa, et apparitio devota, et proceſſio modeſta[275]), et eccleſia unita, et deo omnia.

P. 57. CAP. XLIV. Proinde haec preſſiora[276]) apud nos teſtimonia diſciplinae ad probationem veritatis accedunt: a qua divertere nemini expedit, qui meminerit futuri iudicii quo omnes nos neceſſe eſt apud Chriſti tribunal aſtare, reddentes rationem in primis ipſius fidei. Quid ergo dicent, qui illam ſtupraverint adulterio haeretico, virginem traditam a Chriſto? Credo allegabunt nihil unquam ſibi ab illo vel ab Apoſtolis eius, de laevis[277]) et perverſis doctrinis futuris pronunciatum, et de cavendis et de abominandis quid[278]) praeceptum? Agnoſcent[279]), ſuam potius culpam, quam ſuorum, qui nos ante[280]) praeſtruxerunt. Adiicient praeterea multa de autoritate cuiusque doctoris haeretici, illos maxima[281]) doctrinae ſuae confirmaſſe, mortuos ſuscitaſſe, debiles reformaſſe, futura ſignificaſſe: uti merito Apoſtoli cre-

272) *inſeritur in omnibus;* ubi veritas nulla eſt, *et coniungitur cum ſeqq.* merito *etc.* 273) gravitas honeſta. *Fran. Pariſ. Rigalt.* 274) adlectio *caed. i. ordinatio,* ἐπικλησεῖν. 275) moderata, *Pariſ.* 276) *abeſt:* preſſiora. *Fran. Pariſ. At Rigalt. habet:* preſſioris. *Iunius adſtipulatur Rhenano.* 277) ſeris *Ven. et Rigalt. ex Urſini libro. At Iun. coniicis* ſcaevis. 278) quid *abeſt in rel.* 279) agnóſcunt *Rhen.* agnoſcant *Rig.* 280) non ante *Pariſ. Fran.* tanto ante *Rigalt. Sed Iun. coniicit* ſuos ante. 281) maxime doctrinae ſuae fidem *Fran. Pariſ. Rigalt.*

crederentur, quasi nec hoc scriptum sit, venturos multos, qui etiam virtutes maximas ediderunt [282]), ad fallaciam muniendam corruptae praedicationis. Itaque veniam merebuntur, P. 58.
si [283]) vero memores dominicarum et apostolicarum denunciationum in fide integra [284]) steterint, credo de venia periclitabuntur, respondente deo: praenunciaveram plane futuros fallaciae magistros in meo nomine, et prophetarum, et apostolorum etiam [285]). Et discentibus meis, eadem ad vos praedicare, mandaveram; sed cum vos non credereris, semel evangelium et eiusdem regulae doctrinam apostolis meis delegaveram: sed libuit mihi postea aliqua inde mutare [286]). Resurrectionem promiseram etiam carnis; sed recogitavi, ne implere non possem. Natum me ostenderam ex virgine, sed postea turpe mihi visum est. Patrem dixeram, qui solem et pluvias facit; sed alius me pater melius adoptavit. Prohibueram vos aurem accommodare haereticis, sed erravi. Alia [287]) capit opinari eos, qui exorbitant, et fidei veritatis [288]) periculum non cavent.

CAP. XLV. Sed nunc quidem generaliter actum est nobis adversus haereses omnes, certis et iustis et necessariis praescriptionibus repellendas a collatione scripturarum. De reli- P. 59.
quo si dei gratia inmerit, etiam specialiter quibusdam respondebimus. [289]) Quorum haere-
ti-

[282]) ederent *edd.* [283]) qui *Rigalt.* [284]) integri *Rig.* [285]) *Ironice haec,* [286]) *Haec sic habent Rigalt. et Fran.* et discentibus meis, eadem ad vos praedicare, mandaveram; semel evangelium et eiusdem regulae doctrinam apostolis meis delegaveram; sed quum vos non credereris, libuit mihi postea aliqua inde mutare. *Iunio autem haec transpositio displicet; videtur glossa accessisse.* [287]) talia *Fran. Paris. Rigalt. Rectius.* [288]) et fidei veritatis *e Iunii coniectura.* [289]) *Quae nunc sequuntur in* Hirsaugiensi *codice praecedebant librum de* praescriptionibus, *quod Rhenanus librarii incuriâ factum putat.*

ticorum, ut plura praeteream, pauca perstringam: taceo enim Iudaismi haereticos. Dositheum, inquam, Samaritanum, qui primus ausus est prophetas, quasi non in spiritu sancto locutos, repudiare. Taceo Sadducaeos, qui ex huius erroris radice surgentes, ausi sunt ad hanc haeresim etiam resurrectionem carnis negare. Praetermitto Pharisaeos, qui additamenta quaedam legis adstruendo a Iudaeis divisi sunt. Unde etiam hoc accipere ipsum, quod habent, nomen digni fuerunt. Cum his etiam Herodianos, qui Christum Herodem esse dixerunt.

Cap. XLVI. Ad eos me converto, qui ex Evangelio haeretici esse voluerunt: ex quibus est primus omnium Simon Magus, qui in Actis Apostolorum condignam meruit ab apo-
P. 60. stolo Petro iustamque sententiam. Hic ausus est summam se dicere virtutem, id est, summum deum. Mundum autem ab angelis suis institutum, ac daemone se oberrante [290]) qui esset sapientia descendisse quaerendum apud Iudaeos, se in phantasmate dei non passum, sed esse quasi passum. Post hunc Menander, discipulus ipsius, similiter magus, eadem dicens quae

In Paternaciensi *codice erat separatus libellus* ἀνεπίγραφος, *in altero autem libro titulum habebat* adversus omnes haereses. *Atque sub hoc titulo in editione Rhenani ista omnia separatim excusa sunt; cum in ceteris editionibus uno tenore cum superioribus coniungantur. Rigaltius autem post* respondebimus *adiicit ista:* haec in fide veritatis ci — — legentibus pax et gratia domini nostri Iesu Christi in aeternum. *Deinde subscribitur:* Contra haereticos explicit: *deinde paullo inferius:* Sequentia non leguntur in vetustissimo codice Agobardi. 290) a daemone se oberrante, qui esset sapientia descendisse quaerendum *Fran. Rigalt. Paris. habet:* aberrante. *Sed Iunius ita legit:* ad daemonem secum errantem, qui esset sapientia, descendisse se quaerendum: apud Iudaeos se in phantas. *etc. Sed manent menda. Ex Irenaei I, 23. audeo scribere:* ad Ennoeam se aberrantem, quae esset sapientia, etc.

quae Simon ipse: quicquid se Simon dixerat, hoc se Menander esse dicebat, negans habere posse quenquam salutem, nisi in nomine suo baptizatus fuisset. Secutus est post haec et Saturninus, et hic similiter dicens, innascibilem [291]) virtutem, id est, deum in summis et illis infinitis [292]) partibus et in superioribus manere; longe autem distantes ab hoc angelos inferiores [293]) mundum fecisse: et quia splendor quidam luminis desursum in inferioribus refulsisset, ad similitudinem [294]) illius luminis angelos hominem instituere, angelos curasse: P. 61.
hunc super terram iacuisse reptantem, cuius lumen illud et virtutem illam superiorem propter misericordiam, scintillam salvam esse: caeterum [295]) hominis perire; Christum in substantia corporis non fuisse, et phantasmate tantum quasi passum fuisse, resurrectionem carnis nullo modo futuram esse. Postea Basilides haereticus erupit: hic esse dicit summum deum nomine Abraxan [296]), quo mentem creatam, quam Graece νοῦν appellat. Inde verbum [297]); ex illo providentiam, virtutem, et sapientiam. Ex ipsis inde principatus, et potestates, et angelos factos: deinde infinitas angelorum editiones et probolas, ab istis angelis trecentos sexagintaquinque coelos, institutos: et mundum in honore Abraxae, cuius nomen hunc in se habeat numerum computatum. In ultimis quidem angelis, et qui hunc fecerunt mundum, novissimum ponit Iudaeorum deum: id est, deum legis et prophetarum: quem deum ne-

291) *Iunius legit:* innobilem. 292) *Iunius:* in summis illis et infinitis. 293) inferiorem *Rig.* 294) *inseritur:* illam superiorem propter *Rigalt. Iunius vero proxime sic:* cui lumen illud et virtutem illam superiorem propter misericordiam vitae scintillam immisisse; hanc scintillam salvam esse; caeterum hominis perire. 295) *sic scripsimus.* cetera *Fran. Paris. Rigalt.* ceteram, *Rhenan.* 296) *inseritur* ex *Rigalt.* 297) λόγον *scil.*

negat, ſed angelum dicit. Huic ſortito obtigiſſe ſemen Abrahae, atque ideo hunc de terra ex Aegypto filios Iſraël in terra Chanaan transtuliſſe. Hunc turbulentiorem prae caeteris angelis, atque ideo et ſeditiones frequenter [297a]) et bella concutere, ſed et humanum ſanguinem fundere; Chriſtum autem non ab hoc, qui fecerit mundum, ſed ab illo Abraxa miſſum, ve-
P. 62. niſſe in phantaſmate: ſine ſubſtantia carnis fuiſſe. Hunc paſſum apud Iudaeos non eſſe, ſed vice ipſius Simonem crucifixum eſſe: unde nec in eum credendum eſſe qui ſit crucifixus, ne quis confiteatur in Simonem credidiſſe. Martyria negat eſſe facienda. Carnis reſurrectionem graviter impugnat, negans ſalutem corporibus repromiſſam. Alter [298]) haereticus Nicolaus emerſit: hic de ſeptem diaconis, qui in Actis Apoſtolorum allecti ſunt, fuit. Hic dicit tenebras in concupiſcentia luminis, et quidem foeda et obſcoena fuiſſe; ex hac permixtione pudor eſt dicere quae foetida et immunda ſunt et caetera obſcoena [299]). Omnes [300]) enim refert quasdam turpitudinis notas, et complexus, et permixtiones execrabiles obſcoenasque coniunctas, at quaedam ex ipſis adhuc turpiora. Natos praeterea daemones, et deos, et ſpiritus ſeptem, et alia ſatis [301]) ſacrilega pariter et foeda, quae referre erubeſcimus, etiam praeterimus [302]). Satis eſt nobis, quod totam iſtam haereſim Nicolaitarum, Apocalypſis domini graviſſima ſententiae autoritate, damnavit, dicendo *quia hoc tenes: odiſti doctrinam Nicolaitarum, quam et ego odi.*

Cap.

297 a.) *an* frequentare? 298) *Iunius:* aliter, 299) ſunt et caetera obſcoena. *abeſt Pariſ.* quae foetida et immunda ſunt. *et abeſt* caetera obſcoena *Rigalt.* quae foetida et immunda. Sunt et caetera obſcoena. *Fran.* 300) *Latinius probante Iunio coniicit legendum eſſe*, communes. 301) ſatis *tollitur a Iun.* 302) *Forte:* Si etiam praeterimus, ſatis etc.

CAP. XLVII. Acceſſerunt hic haeretici P. 63.
etiam illi, qui Ophitae nuncupantur. Nam ſerpentem magnificant in tantum, ut illum etiam ipſi Chriſto praeferant. Ipſe enim, inquiunt, ſcientiae nobis boni et mali originem dedit. Huius animadvertens potentiam et maieſtatem Moyſes, inquiunt, aereum poſuit ſerpentem: et quicumque ipſum aſpexerunt, ſanitatem conſecuti ſunt. Ipſe, aiunt, praeterea Chriſtus, in Evangelio ſuo imitatur ſerpentis ipſius ſacram poteſtatem docendo [303]). *Et ſicut Moyſes exaltavit ſerpentem in deſerto, ita exaltari oportet filium hominis.* Ipſum introducunt ad benedicenda euchariſtia [304]) ſua. Sed tota iſtius erroris et ſcena et doctrina inde fluxit. Dicunt enim de illo ſummo primario aeone complures alios aeones extitiſſe inferiores, omnibus tamen iſtis aeonem anteſtare, cuius ſit nomen Ialdabaoth. Hunc autem conceptum eſſe ex altero aeone, aeonibus inferioribus permixto: ſeque poſtea cum in ſuperiora voluiſſet eniti, gravitate materiae permixta ſibi, non potuiſſe ad ſuperna [305]) pervenire, in medietate relictum, extendiſſe [306]) totum, effeciſſe ſic coelum. Ialdabaoth tamen inferius deſcendiſſe, et feciſſe ſibi filios ſeptem: quem occluſiſſe ſuperiora dilatatione: ut quia angeli quae ſuperiora eſſent, ſcire non poſſent; ipſum ſolum deum putarent. Virtutes igitur illas et angelos inferiores homi- P. 64.
nem feciſſe: et quia ab infirmioribus et mediocribus virtutibus inſtitutus eſſet, quaſi vermem iacuiſſe reptantem: illum vero aeonem, ex quo Ialdabaoth proceſſiſſet, invidia commotum, ſcintillam quandam iacenti homini immiſiſſe, qua excitatus per prudentiam ſaperet et intelligere poſ-

303) dicendo: *Fran. Pariſ. Rigalt.* 304) euchariſtica *Fran.* 305) ſuperiora *Rigalt.* atque occluſiſſe ſuperiora *Iun.* 306) ſe *addendum.*

posset superiora. Sic rursum Ialdabaoth istum in indignationem conversum ex semetipso edidisse virtutem, et similitudinem serpentis, et hanc fuisse virtutem in paradiso: id est istum fuisse serpentem, cui Eva quasi filio dei crediderat. Decerpsit, inquiunt, de fructu arboris, atque ideo generi humano scientiam bonorum et malorum contribuit. Christum autem non in substantia carnis fuisse: salutem carnis sperandam omnino non esse. Nec non etiam erupit alia quoque haeresis, quae dicitur Cainaeorum. Et ipsi enim magnificant Cain, quasi ex quadam potenti virtute conceptum, quae operata sit in ipso. Nam Abel ex inferiore virtute conceptum, procreatum: et ideo inferiorem repertum. Hi qui hoc adserunt, etiam Iudam proditorem defendunt, admirabilem illum et magnum esse memorantes, propter utilitates, quas humano generi contulisse iactatur. Quidam enim ipsorum gratiarum actionem Iudae propter hanc causam reddendam putant. Animadvertens enim, inquiunt, Iudas, quod Christus vellet veritatem subvertere, tradidit illum, ne subverti veritas posset. Et alii sic contra disputant et dicunt. Quia potestates huius mundi nolebant pati Chri-
P. 69. stum, ne humano generi per mortem ipsius salus pararetur: saluti consulens generis humani, tradidit Christum, ut salus quae impediebatur per virtutes, quae obsistebant ne pateretur Christus, impediri omnino non posset: et ideo per passionem Christi non posset salus humani generis retardari. Sed et illa haeresis processit, quae dicitur Setthoitarum [307]). Huius perversitatis doctrina haec est: Duos homines ab angelis constitutos, Cain et Abel: propter hos magnas inter angelos contentiones et discordias extitisse: ob hanc causam illam virtutem quae super omnes virtutes esset, quam matrem pronunciant, dum

307) Setthitarum *mavult Iun.*

dum Abel interfectum dicerent, voluiſſe concipi et naſci hunc Seth loco Abelis: ut evacuarentur angeli illi, qui duos priores illos homines condidiſſent: dum hoc ſemen mundum oritur et naſcitur. Permixtiones enim dicunt angelorum et hominum iniquas fuiſſe: ob quam cauſam illam virtutem quam (ſicut diximus) pronunciant matrem, ad vindictam etiam cataclyſmum inducere, ut et illud permixtionis ſemen tolleretur: et hoc ſolum ſemen, quod eſſet purum, integrum cuſtodiretur. Sed enim illos quo ſeminis illos priores [308]) inſtituiſſent, occulte et latenter, et ignorante illa matre virtute, cum illis octo animabus in arcam miſiſſe, etiam ſemen Cham [309]), quo ſemen malitiae P. 70. non periret, ſed cum caeteris conſervatum, et poſt cataclyſmum terris redditum, exemplo caeterorum excreſceret, et effunderetur, et totum orbem et impleret et occuparet. De Chriſto autem ſic ſentiunt, ut dicant illum tantummodo, ſed et pro ipſo, ſed ipſum fuiſſe [310]).

CAP. XLVIII. Carpocrates praeterea hanc tulit ſectam: Unam eſſe dicit virtutem, in ſuperioribus principalem, ex hac prolatos angelos, atque virtutes, quos diſtantes longe a ſuperioribus virtutum [311]), mundum iſtum in inferioribus partibus condidiſſe; Chriſtum non ex virgine Maria natum, ſed ex ſemine Ioſeph hominem tantummodo genitum, ſane prae

308) qui ſeminis illos prioris *Fran. Pariſ. At Iunius legit:* Sed enim illos quo ſeminio illos priores inſtituiſſent. 309) Cain *Fran. Par. ut iam coniiciebat Rhenan. At Rigalt. et Veneta retinet* Cham. *quam lectionem etiam Iun. ex Epiphanio comprobat.* 310) *Rhenanus coniiciebat legendum eſſe:* ut dicant illum non pro nobis tantummodo, ſed et pro ipſo ſe ipſum fuiſſe. *Melius Rig. Fran. Pariſ. ita:* ut dicant illum tantummodo Seth, et pro ipſo Seth ipſum fuiſſe. 311) ſuperioribus virtutibus *Fran. Par.*

caeteris iuſtitiae cultu[312]) integritate meliorem; hunc apud Iudaeos paſſum, ſolam animam ipſius in coelo receptam, eo quod et firmior et robuſtior ex caeteris fuerit: et quo colligeret tentata[313]) animarum ſola ſalute,
P. 71. nullas corporis reſurrectiones. Poſt hunc Cerinthus haereticus erupit, ſimilia docens. Nam et ipſe mundum inſtitutum eſſe ab illis dicit, Chriſtum ex ſemine Ioſeph natum proponit, hominem illum tantummodo ſine divinitate contendens, ipſam quoque legem ab angelis datam perhibens: Iudaeorum deum, non dominum, ſed angelum promens. Hujus ſucceſſor Ebion fuit, Cerintho non in omni parte conſentiens; quod a deo dicat mundum, non ab angelis factum: et quia ſcriptum ſit, nemo diſcipulus ſuper magiſtrum, nec ſervus ſuper dominum, legem eſſe[314]) proponit, ſcilicet ad excludendum evangelium, et vindicandum Iudaiſmum.

Cap. XLIX. Valentinus autem haereticus multas introduxit fabulas, has ego[315]) circumdicens breviter expediam. Introducit enim pleroma et aeones triginta: exponit autem hos per ſyzygias, id eſt coniugationes quasdam. Nam dicit in primis eſſe bython et ſilentiam, ex his proceſſiſſe ſemen[316]), mentem, et veritatem, ex quibus erupiſſe verbum et vitam: de quibus rurſum creatum hominem et eccleſiam. Sed enim ex eis quoque proceſſiſſe duodecim aeonas, de ſermone autem et vita, aeonas alios decem; haec[317]) eſſe aeonum tria-

con-

312) vitae *addunt Fran. Pariſ. Rigalt.* 313) ex quo colligere eſt retenta animarum ſola ſal. *legendum cenſet Iun.* retenta *iam repoſuerat Latinius.* 314) etiam. *Fran. et alii.* 315) circumducens *alii.* circumducere *Latinius.* circumcidens, *Rhen. probatur a Iunio.* 316) *Iunius praeeunte Ciacconio legit, haud dubie recte:* proceſſiſſe mentem et veritatem. 317) hanc *Fran. Rig.*

contada, quae sit[318]) in pleromate ex octoade P. 72.
et decade, ac duodecade. Tricesimum autem aeonem, bython illum videre voluisse, et ad videndum illum ausum esse in superiora conscendere. Et quoniam ad magnitudinem ipsius videndam capax non fuit, in defectione fuisse, et pene dissolutum esse, nisi quia[319]) misisset ad constabiliendum illum, ille quem appellant Horon, confirmasset illum dicto[320]), hoc pronunciatio appellat. Istum autem aeonem in defectionem factum, Achamoth, dicit in passionibus desiderii quibusdam fuisse, et ex passionibus materias edidisse. Expavit enim, inquit, et extimuit, et contristatus[321]) est, et ex his passionibus concepit et edidit. Hinc fecit coelum et terram, et mare, et omnia quaecunque sunt in eis, ob quam causam omnia infirma esse et fragilia, et caduca, et mortalia, quaecunque sunt ab ipso facta: quoniam quidem ipse fuerit de aporiatione conceptus, atque prolatus, hunc tamen instituisse istum mundum ex his materiis, quas Achamoth, vel pavendo, vel timendo, vel contristando, vel sudando praestiterat. Nam ex pavore, inquit, tenebrae factae sunt: ex timore et ignorantia, spiritus nequitiae et malignitatis: ex tristitia et lachrymis, humida fontium, fluminum materia, marisque. Christum autem missum ab illo probatore, qui est bythos. Hunc autem in substantia corporis nostri non fuisse, sed spiritale, ne- P. 73.
scio quod corpus de coelo deferentem: quasi aqua[322]) per fistulam, sic per Mariam virginem transmeasse; nihil inde vel accipientem, vel mutuantem: resurrectionem huius carnis negat, sed alterius[323]). Legis et prophetarum

318) fit *Rigalt. Fran.* fiat *Lun.* 319) missus *Rig. Fran.* 320) Iao. *in Rigalt. Fran. inseritur, cetera,* h. pr. ap. *videntur additamentum.* 321) contristata *Rig. in masculino subauditur* aeon. 322) aquam, *alii.* 323) *Latinius legit*: sed non alterius. *Iunius autem*: huius carnis.

rum quaedam probat, quaedam improbat: id est, omnia improbat, dum quaedam reprobat: evangelium habet etiam suum, praeter haec nostra. Post hunc extiterunt Ptolemaeus, et Secundus haeretici, qui cum Valentino per omnia consentiunt, in illo solo differunt. Nam cum Valentinus aeonas tantum triginta finxisset, isti addiderunt alios complures, quatuor enim primum, deinde alios quatuor adgregaverunt. Et quod dicit Valentinus aeonem triginta [324]) excessisse de pleromate, ut in defectionem, negant isti. Non enim ex illa tricontade fuisse hunc, qui fuerit in defectionem propter desiderium videndi propatoris. Extitit praeterea Heracleon alter haereticus, qui cum Valentino paria sentit, sed novitate quadam pronunciationis, vult videri alia sentire. Introducit enim in primis illud fuisse quod [325]) pronunciat, et deinde ex illa monade duo, ac deinde reliquos aeonas, deinde introducit totum Valentinum.

P. 74. Cap. L. Non defuerunt post hos Marcus quidam et Colarbasus, novam haeresim ex Graecorum alphabeto componentes. Negant enim veritatem sine istis posse literis inveniri, imo totam plenitudinem et perfectionem veritatis, in istis literis esse dispositam. Propter hanc enim causam Christum dixisse: Ego sum α et ω. Denique [326]) Iesum Christum descendisse, id est, columbam in Iesum venisse, quae Graeco nomine cum περιστερά pronuncietur, habere [327]) secundum numerum, DCCCI. Percurrunt isti ω, ψ, χ, φ, υ, τ, totum usque ad alphabeta [328]), et computant ogdoadas et decadas, ita afferre [329]) illorum omnes vanitates

Sed ulterius legis — — *Malim:* sed alterius partis. *scil. animae, ut c. 51.* 324) *alii, melius,* tricesimum. 325) *deest nomen;* αὐτόθεν, *aut simile.* 326) *addendum* in. 327) habeat, *alii.* 328) Alpha, Beta *Fran. Paris. Ven.* 329) ita ut afferre, *Fran. Regals. Iunius vero hunc locum ita constituit:* Ita adferre illorum omnes

tes ut ineptum ſit et ocioſum, quod tamen non tantum iam vanum, ſed etiam periculoſum ſit. Alterum deum fingunt praeter creatorem; Chriſtum in ſubſtantia negant carnis fuiſſe, negant carnis reſurrectionem futuram.

CAP. LI. Accedit his Cerdon quidam, hic introducit initia duo, id eſt duos deos, unum bonum, et alterum ſaevum. Bonum ſuperiorem: ſaevum hunc, mundi creatorem. Hic prophetias et legem repudiat, deo creatori renunciat, ſuperioris dei filium Chriſtum veniſſe tractat: hunc in ſubſtantia carnis negat, P. 75. in phantaſmate ſolo fuiſſe pronunciat: nec omnino paſſum, ſed quaſi paſſum: nec ex virgine natum, ſed omnino nec natum. Reſurrectionem animae tantummodo probat, corporis negat. Solum evangelium Lucae, nec tamen totum recipit. Apoſtoli Pauli neque omnes, neque totas epiſtolas ſumit. Acta Apoſtolorum et Apocalypſin quaſi falſa reiicit. Poſt hunc diſcipulus ipſius emerſit Marcion quidam nomine, Ponticus genere, epiſcopi filius, propter ſtuprum cuiusdam virginis ab eccleſiae communicatione abiectus: hic ex occaſione, qua dictum ſit, omnis arbor bona, bonos fructus facit: mala autem, malos, haereſim Cerdonis adprobare conatus eſt, eadem [330]) dicere, quae ille ſuperior haereticus ante dixerat. Extitit poſt hunc Lucanus quidam nomine, Marcionis ſectator atque diſcipulus, et hic per eadem vadens blaſphemiae genera, eadem docet quae Marcion et Cerdon docuerant. Poſt hos ſubſequitur Apelles diſcipulus Marcionis, qui poſtea quam in carnem ſuam lapſus eſt, a Marcione ſegregatus eſt: hic introducit unum deum in-

vanitates, ut ineptum ſit et otioſum. Quod tamen non tantum iam vanum, ſed etiam periculoſum ſit, alterum deum etc. 330) *Iunius ſuſpicatur:* eadem dicens, *niſi quis forte malis* eademque dicere.

infinitis [331]) ſuperioribus partibus, hunc poteſtates multas, angelosque feciſſe: propterea et aliam virtutem quam dicit, dominum dicit [332]),
P. 76. ſed angelum ponit: hoc [333]) vult videri mundum inſtitutum ad imitationem mundi ſuperioris: cui mundo permiſcuiſſe poenitentiam, quia non illum tam perfecte feciſſet, quam ille ſuperior mundus inſtitutus fuiſſet. Legem et Prophetas repudiat: Chriſtum neque in phantaſmate dicit fuiſſe ſicut Marcion, neque in ſubſtantia veri corporis, ut evangelium docet, ſed in eo, quod e ſuperioribus partibus deſcenderet, ipſo [334]) deſcenſu ſydeream ſibi carnem, et aeream contexuiſſe: hunc in reſurrectione ſingulis quibusque elementis, quae in deſcenſu ſuo mutuata fuiſſent, in aſcenſu reddidiſſe, et ſic diſperſis quibusque corporis ſui partibus, in coelo ſpiritum tantum reddidiſſe: hic carnis reſurrectionem negat: ſolo utitur et apoſtolo, ſed Marcionis, id eſt, non toto. Animarum ſolarum dicit ſalutem. Habet praeterea privatas, ſed extraordinarias lectiones ſuas, quas appellat phaneroſeis, Philumenes cuiusdam puellae, quam quaſi prophetiſſam ſequitur. Habet praeterea ſuos libros, quos inſcripſit ſyllogiſmorum, in quibus probare vult, quod omnia quaecunque Moyſes de deo ſcripſerit, vera non ſint, ſed falſa ſint.

Cap. LII. His haereticis omnibus accedit Tatianus quidam alter haereticus, hic Iuſtini martyris diſcipulus fuit, poſt hunc diviſa [335]) ſentire coepit. Totus enim ſecundum Valenti-
P. 77. num ſapit, adjiciens illud, Adam nec ſalutem conſequi poſſe; quaſi non ſi rami ſalvi fiunt, et

331) *Iunius:* infiniti. 332) *Iunius ita legit:* praeterea et aliam virtutem quam dicit dominum dici. 333) *legendum* hinc *vel* ab hoc *Iun.* *An* huic, i. e. ab hoc? 334) deſcenderet ipſe, *Iun.* 335) diverſa *Rig. Lat. Iun.*

et radix salva sit. Accesserunt alii haeretici, qui dicuntur secundum Phrygas: sed horum non una doctrina est. Sunt enim qui Cata [336]) Proclum [337]) dicantur [338]), hi habent aliam communem blasphemiam, aliam blasphemiam non communem, sed peculiarem et [339]) suam: et communem quidem illam, qua in Apostolis quidem [340]) dicant spiritum sanctum fuisse, paracletum non fuisse. Et quia [341]) dicant paracletum plura in Montano dixisse, quam Christum in evangelium protulisse: nec tantum plura, sed etiam meliora atque maiora. Privatam blasphemiam illi, qui sunt Cata Aeschinem hanc habent, qua adiiciunt etiam hoc, uti dicant, Christum ipsum esse filium et patrem.

Cap. LIII. Est praeterea, his omnibus etiam Blastus accedens, qui latenter Iudaismum vult introducere. Pascha enim dicit non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi XIIII. mensis. Quis autem nescit, quoniam evangelica gratia evacuatur, si ad legem Christum redigit? Accedit his Theodotus haereticus Byzantius, qui postea quam Christum pro nomine adprehensus [342]) negavit, in Christum p. 78. blasphemare non destitit. Doctrinam enim introduxit, qua Christum hominem tantummodo diceret, deum autem illum negaret. Ex spiritu quidem sancto natum, ex virgine, sed hominem solitarium atque nudum, nullo alio [343]) prae caeteris, nisi sola iustitiae autoritate. Alter post hunc Theodotus haereticus erupit, qui et ipse introduxit alteram sectam, et ipsum homi-

336) Κατὰ *scribunt rel.* 337) *alii* Proculum *Iun.* 338) *inseritur:* sunt qui Kata Aeschinem pronuntiantur. 339) et *omittitur Rigalt. Venet.* 340) *alii* qua in Apostolis quidam. *Iunius debet* quidem. 341) et qua *omnes.* 342) Christi pro nomine comprehensus. *Fran. Rigalt. Latin.* 343) nulla alia. *Iun. alii.*

minem Christum tantummodo dicit ex spiri sancto, ex virgine Maria conceptum pariter natum, sed hunc inferiorem esse quam Me chisedech, eo quod dictum sit de Christo: T es sacerdos in aeternum secundum ordine Melchisedech. Nam illum Melchisedech pra cipuae gratiae coelestem esse virtutem, eo qu agat Christus pro hominibus, deprecator et a vocatus ipsorum factus: Melchisedech, facé pro coelestibus angelis atque virtutibus. Na esse illum usque adeo Christo meliorem, ἀπάτωρ sit, ἀμήτωρ sit, ἀγενεαλόγητος sit, c ius neque initium, neque finis comprehensi sit, aut comprehendi possit. Sed post hos omn etiam Praxeas quidam haeresin introduxi quam Victorinus corroborare curavit: hic deu patrem omnipotentem Iesum Christum esse c cit, hunc crucifixum passumque contendit, mo tuum, praeterea seipsum sibi sedere ad dext ram suam, cum profana et sacrilega temerit te proponit.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI ADVERSUS HERMOGENE LIBER.

Cap. I. Solemus haereticis compendii gr tia de posteritate praescribere, in quantum emi veritatis regula prior quae etiam futuras ha reses renunciavit [1]), in tantum posteriór quaeque doctrinae haereses praeiudicabuntu quia sunt quae futurae veritatis antiquiore r

gu

1) praenunciavit *Fran. Paris. Rigalt.*

gula praenunciabantur. Hermogenis autem doctrina tam novella, denique ad hodiernum homo in ſeculo, et natura quoque haereticus etiam turbulentus: qui loquacitatem facundiam exiſtimet, et impudentiam conſtantiam deputet, et maledicere ſingulis, officium bonae conſcientiae iudicet. Praeterea pingit licite[2]), nubit aſſidue, legem dei in libidinem defendit, in artem contemnit, bis falſarius et cauterio et ſtilo, totus adulter, et praedicationis et carnis. Siquidem et nubentium contagio foetet: nec ipſe apoſtolicus Hermogenes in regula perſeveravit. Sed viderit perſona, cum doctrina mihi quaeſtio eſt: Chriſtum dominum non alium[3]) videtur aliter cognoſcere, alium tamen facit, quem aliter cognoſcit: imo totum, quod eſt deus aufert, nolens illum ex nihilo univerſa feciſſe. A Chriſtianis enim converſus ad philoſophos, de eccleſia in Academiam et Porticum, inde ſumpſit a Stoicis materiam cum domino ponere, quae et ipſa ſemper fuerit; neque nata, neque facta, nec initium habens omnino nec finem, ex qua dominus omnia poſtea fecerit. P. 80.

CAP. II. Hanc primam umbram plane ſine lumine peſſimus pictor illis argumentationibus coloravit: Praeſtruens, aut[4]) dominum de ſemetipſo feciſſe cuncta, aut de nihilo, aut de aliquo: ut, cum ostenderit neque ex ſemetipſo feciſſe potuiſſe, neque ex nihilo: quod ſupereſt exinde confirmet, ex aliquo eum feciſſe, atque ita aliquid illud materiam fuiſſe. Negat illum ex ſemetipſo facere potuiſſe: quia partes ipſius

2) illicite *Rigalt. Wowwer. Iunius retinet* licite *et interpretatur*, licenter *ſ.* licentioſe. 3) Chriſtum dominum non alium videtur, ſed aliter cognoſcere *Lat.* Chriſtum dominum non alium videtur agnoſcere *Cod. Vatican.* Chriſtum dominum, non alium, videtur aliter cognoſcere, alium tamen *Fran. Iun.* 4) ait *Iun. male.*

ipsius fuissent, quaecunque ex semetipso fecisset dominus. Porro in partes non devenire, ut indivisibilem et indemutabilem, et eundem semper, qua dominus. Caeterum si de semetipso fecisset aliquid, ipsius fuisset aliquid. Omne autem et quod fieret et quod faceret, imperfectum habendum; quia ex parte fieret, et ex parte faceret: ut si totus totum fecisset, oportuisset illum simul et totum esse et non totum, quia oporteret et totum esse, ut faceret semetipsum, et totum non esse, ut fieret de semetipso [5]). Porro difficillimum. Si enim esset, non fieret, esset enim: si vero non esset, non face-
P. 81. ret: quia nihil esset. Eum autem, qui semper sit, non fieri, sed esse illum in aevum aevorum. Igitur non de semetipso fecisse illum, qui non eius fieret [6]) conditionis, ut de semetipso facere potuisset: proinde ex nihilo non potuisse eum facere sic contendit, bonum et optimum definiens dominum, qui bona atque optima tam velit facere quam sit: imo nihil non bonum atque optimum et velle eum et facere. Igitur omnia ab eo bona et optima oportuisse fieri secundum conditionem ipsius. Inveniri autem et mala ab eo facta, utique non ex arbitrio, nec ex voluntate; quia si ex arbitrio et voluntate, nihil incongruens et indignum sibi faceret. Quod ergo non arbitrio suo fecerit, intelligi oportere ex vitio alicuius rei factum, ex materia esse sine dubio.

Cap. III. Adiicit et aliud: Deum semper deum, etiam dominum fuisse, nunquam non deum [7]). Nullo porro modo potuisse illum semper dominum haberi, sicut et semper deus: si non fuisset aliquid retro semper, cuius semper dominus haberetur; fuisse itaque materiam sem-

5) id porro *Iun.* 6) fuerit *Fran.* fieret *probatur a Iun.* 7) deum semper deum, et iam semper dominum fuisse; nunquam non dominum *Iun.*

ſemper deo domino. Hanc coniecturam eius iam hinc deſtruere properabo, quam hactenus propter non intelligentes adieciſſe duxi, ut ſciant, caetera quoque argumenta tam intelligi, quam revinci. Dei nomen dicimus ſemper fuiſſe apud ſemetipſum et in ſemetipſo, dominum vero non ſemper: diverſa enim utriusque conditio: ſed [8]) deus ſubſtantiae ipſius nomen, P. 82. illud divinitatis, dominus vero non ſubſtantiae, ſed poteſtatis: ſubſtantiam ſemper fuiſſe cum ſuo nomine, quod eſt deus: poſtea dominus, accedentis ſcilicet rei mentio [9]). Nam ex quo eſſe coeperunt, in quae poteſtas domini ageret, ex illo per acceſſionem poteſtatis et factus et dictus eſt dominus: quia et pater deus eſt, et iudex deus eſt: non tamen ideo pater et iudex ſemper, quia deus ſemper. Nam nec pater potuit eſſe ante filium, nec iudex ante delictum. Fuit autem tempus, cum ei [10]) delictum et filius non fuit, quod iudicem et qui patrem dominum [11]) faceret. Sic et dominus non antea [12]), quorum dominus exiſteret, ſed dominus tantum futurus quandoque, ſicut pater per filium, ſicut iudex per delictum, ita et dominus per ea, quae ſibi ſervitura feciſſet. Argumentari tibi videor Hermogenes? Naviter [13]); ſcriptura nobis patrocinatur, quae utrumque nomen ei diſtinxit, et ſuo tempore oſtendit. Nam dominus [14]) quidem, quod erat ſemper, ſtatim nominat: *In principio fecit deus coelum et terram.* Ac deinceps, quam diu fabricabat, quorum dominus futurus erat, deus ſolummodo ponit. *Et dixit deus, et fecit deus, et vidit deus:* et nusquam adhuc dominus. At P. 83. ubi univerſa perfecit, ipſumque vel maxime ho-

8) ſed *abeſt Fran. Pariſ. Rigalt.* 9) accedentis ſcil. rei mentione *Iun.* merito *Latin.* 10) et *Par. Fran.* 11) *alii* deum; *Latin.* 12) ante ea. *Pariſin. Franeq.* 13) argutari tibi videor Hermogenes, naviter. Scriptura etc. *Iun.* 14) deus *Fran. Pariſ. Rigalt.*

hominem, qui proprie dominus et [15]) intelli
cturus erat, dominus etiam cognominaturus [16]
tunc etiam dominus nomen adiunxit. *Et acc*
pit deus dominus hominem quem finxit; Et praec
pit [17]) *dominus deus.* Ac exinde dominus q
retro deus tantum, ex quo habuit, cuius esse
Nam deus sibi erat, rebus autem tunc deus cu
et dominus. Igitur inquantum putabit ide
materiam semper fuisse, quia [18]) dominus sem
per esset: intantum constabit nihil fuisse, qui
constat dominum non semper fuisse. Adiicia
et ego propter non intelligentes, quorum He
mogenes extrema linea est: et quidem ex po
nitentia [19]) illius retorquebo adversus illu
Cum enim neget materiam natam aut factam
sic quoque invenio domini nomen deo non cò
petisse in materiam: quia libera fuerit neces
est, quae originem non habendo, non habu
auctorem; quod erat [20]) nemini serviens. It
que ex quo deus potestatem suam exercuit i
eam, faciendo ex materia: ex illo materia d
P. 84. minum deum passa, demonstrat hoc, illum ta
diu non fuisse, quam diu fuit hoc [21]).

Cap. IV. Hinc denique incipiam de materi
retractare, quod eam deus sibi comparet, pr
inde non natam, proinde non factam, proind
aeternam: sine initio, sine fine proposita [22]
Quis enim alius dei census, quam aeternita
quis alius aeternitatis status, quam sempe
fuisse et futurum esse, ex praerogativa nulli
in

15) dominum intellecturus *Franeq. Paris. Venet*
16) cognominatur *Fran. Paris. Rigalt.* 17) praecip
Rigalt. 18) qua *Ven.* 19) ex poena etiam illi
Fran. epinoemata *Rig. ex libr. Urfin. Wouwer. et Venet*
20) non habuit rem quod erat, nemini serviens. *Rhena*
Fran. Paris. non habuit auctorem, q. erat, n. s. *Wou*
Ven. non habuit rem quod erat ideoque nemini servien
Cod. Vss. non auctorem quod erat ideoque, nemini se
viens. *Iun.* 21) haec *Iun. Latin.* fuit. *Rigalt. Ven.*
cius. 22) propositam *Rigalt.* proposita *Iun. c. rel.*

initii et nullius finis? Hoc si dei est proprium, solius dei erit, cuius est proprium. Sed [23]) quia et si alii adscribatur, iam non erit dei proprium, sed commune cum eo cui et adscribitur. *) Nam et si sunt, qui dicuntur dii, sive in coelo, sive in terra nomine: caeterum unus deus pater, ex quo omnia: quo magis apud nos solius dei esse debeat, quod dei proprium est: et ut dixi iam non proprium esset, quia alterius esset. Quod si deus est, unicum sit necesse est, ut unius sit [24]). Aut quid erit unicu n et singulare, nisi cui nihil adaequabitur? quid principale, nisi quod super omnia, nisi quod ante omnia, et ex quo omnia? Haec deus solus habendo, unus est [25]). Si et alius habuerit: tot iam erunt dii, quot habuerint quae dei sunt. P. 85.
Ita Hermogenes duos deos infert [26]). Materiam parem deo infert. Deum autem unum esse oportet: quia quod summum sit, deus est: summum autem non erit, nisi quod unicum fuerit. Unicum autem esse non poterit, cui aliquid adaequabitur. Adaequabitur autem deo materia, cum aeterna [27]) censetur.

CAP. V. Sed deus, deus est: et materia, materia est. Quasi diversitas nominum comparationi resistat, si status idem vindicetur: sit et natura diversa, sit et forma non eadem, dum nomini [28]) ipsius status una sit ratio. Innatus deus, an non, et innata materia? Semper deus, an non semper et materia? Ambo sine initio, ambo sine fine, ambo etiam autores universitatis:

*) 1 Cor. 8, 5.

23) sed *abest Fran. Paris.* quia si et alii *Wouw. Rig.* 24) Et enim, ut dixi, iam non proprium esset, quia alterius esset quod (si deus unus est) unicum sit necesse est, ut unius sit. *Iun.* quod si dei, unicum *Cod. Wouwer.* 25) haec deus solus habendo est et solus habendo unus est. *Fabr. Paris. Venet.* 26) duos deos infert dum materiam *Iun.* 27) *Iun. conficis:* quam aeterna censebitur. *forte pro* cum. 28) dummodo ipsius *Fran. Par. Rig.*

tis; tam qui fecit, quam de qua fecit. Neque enim poteſt non et materia auctrix omnium deputari, de qua univerſitas conſiſtit. Quomodo reſpondebit [29]), non ſtatim materiam comparari deo, ſi quid dei habeat: quia non totum habendo non concurrat in plenitudinem comparationis? Quid deo reliquit amplius, ut non totum dei, materiae dediſſe videatur [30]), vel qua inquit: et ſic habente materia ſalva ſit deo [31])
P. 86. et auctoritatis et ſubſtantiae, qua ſolus et primus autor eſt, et dominus omnium cenſeatur. Veritas autem ſic unum deum exigit, defendendo, ut ſolius ſit quicquid ipſius eſt. Ita enim ipſius erit ſi fuerit ſolius: et ex hoc alius deus non poſſit admitti, dum nemini licet habere de deo aliquid. Ergo, inquis, nec nos habemus dei aliquid: imo habemus et habebimus, ſed ab ipſo, non a nobis. Nam et dei [32]) erimus, ſi meruerimus illi eſſe, de quibus praedicavit, Ego dixi, vos dii eſtis: et ſtetit deus in eccleſia deorum: ſed ex gratia ipſius, non ex noſtra proprietate: quia ipſe eſt ſolus, qui deos faciat. Materia [33]) autem proprium facit, quod cum deo habet. Aut ſi a deo accepit, quod eſt dei, ordinem dico aeternitatis, poteſt et credi et habere illam cum deo aliquid, et deum illam non eſſe. Quale eſt autem cum confitetur ille aliquid cum deo habere, et vult ſolius dei eſſe, quod materiam non negat habere?

Cap. VI. Dicit ſalvum deo eſſe, ut ſolus ſit et primus, et omnium autor, et omnium dominus, et nemini comparandus, per quae nec eſt

29) *Signum interrogandi poſt* reſpondebit. 30) *Hic iterum ſignum interrog. in rel.* 31) *Rhenanus coniiciebat:* ſalva ſit ratio, *alii (teſte et comprobatore Iunio)* ſalva ſit deo et auctoritas et ſubſtantia, qua ſolus et primus auctor eſt, et dominus omnium cenſetur. 32) dii. 33) materiae *Rig. Wouwer.*

est[34]). Materiae quoque adscribit. Ille[35]) quidem deus, contestabitur deus, et iuravit P. 87.
nonnunquam per semetipsum, quod alius non sit qualis ipse: sed mendacem eum faciet Hermogenes: erit enim et materia qualis deus, infecta, innata, initium non habens, nec finem. Dicet deus: ego primus; et quomodo primus, cui materia coaetanea est? Inter coaetaneos autem et contemporales ordo non est; aut et materia prima est. Extendi, inquit, coelum solus: atquin non solus, cum ea[36]) enim extendit, de qua et extendit. Cum proponit salvo dei statu fuisse materiam, vide ne irrideatur[37]) a nobis, proinde salvo statu materiae fuisse deus[38]), communi tamen statu amborum. Salvum ergo erit et materiae, ut et ipsa fuerit: sed cum deo, quia et deus solus; sed cum illa. Et ipsa prima cum deo, quia et deus primus cum illa: sed et illa incomparabilis cum deo, quia et deus incomparabilis cum illa, et auctrix cum deo, et domina cum deo: sic aliquid et non totum materiae habere[39]). Ita illi nihil reliquit Hermogenes, quod non et materiae contulisset: ut non materia deo, sed deus potius materiae comparetur. Atque adeo cum ea[40]) propria dei vindicamus semper fuisse, sine initio, sine fine, et primum fuisse et solum, et omnium autorem, materiae quoque competant, quaero quid diversum et alienum a deo, ac

34) comparandus, quae mox materiae etiam adscribit. *Fran. Paris. Rig. Malim:* compar. per quae nec est, *scil.* materia, materiae quoque etc. 35) Ego quidem deus *Fran. Ven. Sed Latinius, comprobante Iunio:* Ille quidem deus, contestabitur deus, et iuravit etc. *etsi Iunius coniicit forte* iurabit *legendum esse.* 36) ea *abest Fran.* 37) ei reddatur *Rigalt. Cod. Wouwer.* 38) *Inn. mavult* fuisse deum. *Cod. Wouwer.* 39) *Distinctionem ponit ohlitum Fran. Paris.* 40) *inseritur* quae *Fran. Paris. Rigalt.*

P. 88. ac per hoc privatum [41]) materia possederit, per quod deo non compararetur? In qua omnia dei propria recensentur, satis praeiudicant de reliqua comparatione.

Cap. VII. Si minorem et inferiorem materiam deo, et idcirco diversam ab eo, et idcirco incomparabilem illi contendit, ut maiori, ut superiori: praescribe non capere ullam diminutionem et humiliationem, quod sit aeternum et innatum: quia hoc et deum faciat tantum, quantus est, nullo minorem, neque subiectiorem, imo omnibus maiorem et sublimiorem. Sicut enim cetera, quae nascuntur, aut finiunt, et idcirco aeterna non sunt semel opposita [42]) fini, quae et initio admittunt ea quae deus non capit, diminutionem dico interim et subiectionem: quia nata et facta sunt, ita et deus ideo ea non capit: quia nec natus omnino, nec factus est. Et [43]) materiae autem status talis est, igitur et duobus aeternis, ut innatis, ut infectis, deo atque materiae [44]) ob eandem rationem communis status, ex aequo habentibus id, quod neque diminui, nec subiici admittit, id est, aeternitatem: neutrum dicimus altero esse minorem sive maiorem: neutrum altero humiliorem, sive superiorem, sed stare ambo ex pari magna, ex pari sublimia, ex pari solidae et perfectae felicitatis, quae
P. 89. censetur aeternitas. Neque enim proximi eximus opinionibus nationum, quae si quando coguntur deum confiteri, tamen et alios infra illum volunt. Divinitas autem gradum non habet, utpote unica, quae si et in materia erit, ut proinde innata et infecta, et aeterna, aderit utro-

41) privatim, *quidam (forte errore operarum)*. 42) *Iun. legit:* semel apposita fini, quia et initio admittunt ea, quae deus non capit, deminutionem dico, interim et subiectionem. 43) et *abest Rigalt.* 44) materia *Iun. Rigalt. Meliss.*

utrobique: quia minor se nusquam poterit esse. Quomodo ergo discernere audebit Hermogenes, atque ita subiicere deo materiam, aeternam aeterno, innatam innato, autricem autori? dicere audentem, et ego prima, et ego ante omnia, et ego a qua omnia: pares fuimus, simul fuimus: ambo sine initio, sine fine: ambo sine autore, sine deo. Quis me deus [45]) subiicit contemporali, coaetaneo? si quia deus dicitur, habeo et ego meum nomen. Aut ego sum deus, aut [46]) ille materia: quia ambo sumus quod alter est nostrum. Putas itaque materiam deo non comparasse, quam scilicet subiiciat illi?

CAP. VIII. Atquin etiam praeponit illam deo, et deum potius subiicit materiae, cum vult eum de materia cuncta fecisse. Si enim ex illa usus est ad opera mundi: iam et materia superior invenitur, quae illi copiam operandi subministravit, et deus subiectus materiae videtur, cuius substantiae eguit. Nemo enim non eget eo, de cuius utitur: nemo non subiicitur ei cuius eget, ut possit uti: sic et nemo de alieno utendo non minor est eo, de cuius utitur. Et nemo qui praestat de suo uti, non in hoc non superior est eo, qui praestat uti. Itaque materia ipsa quidem deo non eguit, sed eguisse [47]) deo praestitit, divite et locuplete et liberali, minori opinor et invalido et minus idoneo de nihilo facere, quae velit. Grande revera beneficium deo contulit, ut haberet hodie, per quem (quam) deus cognosceretur, et omnipotens vocaretur, nisi quod iam non omnipotens: si non et hoc potens, ex nihilo omnia proferre. Sane et sibi praestitit aliquid materia, ut et ipsa cum deo possit agnosci, coaequalis deo, immo et adiutrix: ni- P. 90.

45) *Forte* deo. *Iun.* 46) et ille materia *Iun.* 47) Sed eguisse se deo pr. *Lat.* sed egenti se deo pr. *Iun.* sed egenti se deo pr. divitem et locupletem et liberalem *Cod. Wouwer. forte* sed egeno se d. p. divite *(fell. se).*

ſi quod ſolus eam Hermogenes cognovit, et haereticorum patriarchae philoſophi. Prophetis enim et Apoſtolis usque adhuc latuit. Puto et Christo [48]).

CAP. IX. Non poteſt dicere deum ut dominum materia uſum ad opera mundi: deus [49]) enim non potuit eſſe ſubſtantiae coaequalis, ſed precario forſitan uſus eſt; et ideo precario, non dominio, ut, cum ea mala, non [50]) eſſet, de mala tamen ſuſtinuerit uti, ſcilicet ex neceſſitate mediocritatis ſuae, qua non valebat ex nihilo uti; non ex poteſtate, quam ſi habuiſſet omnino, ut deus, in materiam, quam malam

P. 91. norat, ante eam in bono [51]) convertiſſet ut dominus et bonus, ut iam de bono, non de malo uteretur; ſed quia bonus quidem, dominus autem non, ideo qualem habuit talia [52]) uſus, neceſſitatem ſuam oſtendit, cedentem conditioni materiae: quam ſi dominus fuiſſet, emendaſſet. Sic enim Hermogeni reſpondendum eſt, cum ex dominio defendit deum materia uſum, et de re non ſua, ſcilicet non facta ab ipſo. Iam ergo malum ab ipſo, qui eſt mali ſi non autor, quia non effector, certe permiſſor, quia dominator. Si vero materia non et ipſius, qua malum, dei non erit [53]): de alieno ergo uſus, aut precario uſus eſt, qua egens eius: aut et iniuria, qua praevalens eius. His enim tribus modis aliena ſumuntur, Iure, beneficio, impetu, id eſt dominio, precario, vi; dominio non ſuppetente [54]). Eligat Hermogenes, quid deo congruat, precario an vi de materia [illegible] cum-[illegible]

48) puto et Chriſto. *Fran. Pariſ. Rigalt.* At Iun. prophetas — Apoſtolos — Chriſtum. 49) dominus *Fran. Pariſ. Rigalt.* 50) non *abeſt Franeq. Pariſ. Rig. vetrias.* 51) bonum *eaed.* 52) tali *Fran. Par. Rig.* [illegible] 53) Si vero materia non et ipſius, qua malum [illegible] non eſt. [illegible] 54) dominio non ſuppetente *[illegible] Rigalt. [illegible]*

cuncta feciſſe 55). Non ergo melius cenſuiſſet deus, nihil omnino faciendum, quam precario, aut vi faciendum, et quidem de malo?

CAP. X. Nonne etiam ſi materia optima fuiſſet, aeque indecorum ſibi exiſtimaſſet de alieno, licet bono? Fatue ſatis. Itaque 56) gloriae ſuae cauſa molitus eſt mundum, ut debi- P. 92.
litorem ſe alienae ſubſtantiae oſtenderet, et quidem non bonae. Ergo, inquit, ex nihilo faceret, ut mala quoque arbitrio eius imputarentur? Magna, bona fide, caecitas haereticorum, pro huiusmodi argumentatione; cum ideo aut alium deum bonum et optimum volunt credi, quia mali autorem exiſtiment creatorem: aut materiam cum creatore proponunt, ut malum a materia, non a creatore deducant, quando nullus omnino deus liberetur iſta quaeſtione, ut non autor mali videri proinde poſſit, quisquis ille eſt, qui malum et ſi non ipſe fecit, tamen a quocunque et unde unde paſſus eſt, fieri. Audiat igitur et Hermogenes, dum alibi de mali ratione diſtinguimus, interim ſe quoque nihil egiſſe hac ſua iniectione. Ecce enim, et ſi non autor, ſed aſſentator 57) mali invenitur deus, qui malum materiae, tanto ſuſtinuit de bono, ante mundi conſtitutionem, quam ut bonus et mali aemulus emendaſſe deberet. Aut enim potuit emendare, ſed noluit: aut voluit quidem, verum non potuit, infirmus deus. Si potuit et noluit, malus et ipſe, quia malo favit: et ſic iam habetur 58) eius quod licet non inſtituerit, qui 59) tamen ſi noluiſſet illud eſſe, non eſſet, ipſe iam fecit eſſe, quod noluit non eſſe. Quo quid eſt turpius? ſi id voluit eſſe, quod ipſe noluit feciſſe, adverſum ſe-

55) feciſſet *Pran.* 56) fatue ſatis, ſi ita *Pran.* fatue ſatis ita *Pariſ.* fatue ſatis itaque *Iun.* 57) *Iun. coniicit* aſſectator. 58) *addunt* auctor *Pra. Mf. Wouverii.* 59) quia *omnes.*

P. 93. semetipsum egit, cum et voluit esse quod noluit fecisse; et noluit fecisse quod voluit esse. Quasi bonum voluit esse, et quasi malum noluit fecisse. Quod, non faciendo, malum iudicavit, id sustinendo bonum praenunciavit [60]): malum pro bono sustinendo, et non potius eradicando, assertor eius inventus est [61]). Male si per voluntatem, turpiter si per necessitatem [62]): aut famulus erit mali deus aut amicus, cum materiae malo conversatus [63]), nedum etiam de malo eius operatus.

CAP. XI. Et tamen non de nobis [64]) persuadet Hermogenes malam esse materiam. Non enim poterit non malum dicere, cui malum adscribit: nam definimus diminutionem [65]) et subiectionem capere non posse. Quod si ita erit [66]) aeternum, ut alii coaeterno inferius deputetur, ita et nunc nec malum dicimus competere illi: quia nec subiici ex hoc possit, quod nullo modo potest subiici, quia aeternum est. Sed cum alias summum bonum constet esse, quod sit aeternum ut deus, per quod solus est deus, dum aeternus est, et ita bonus, dum deus: quomodo materiae inerit malum, quam ut aeternam summum bonum credi necesse est? Aut si, quod aeternum est, poterit et mali capax esse, poterit hoc et in deum credi, et sine causa gestivit malum a deo transferre, si competit et aeterno, competendo materiae. Iam vero, si quod aeternum est, malum potest credi, invincibile et insuperabile erit malum ut aeternum: et tamen [67]) nos frustra laboramus
P. 94.

de

60) pronunciavit *omnes. Iunius evidentius esse dicit:* praenunciavit. 61) *Comma pingitur.* 61) *Puncti signum.* 63) conversatur *Ven.* 64) unde nobis? *omnes rectius.* 65) definiimus deminutionem *Iun.* 66) posse, quod sit aeternum *omnes.* 67) et ita *Rig. Iun.* et tantum non frustra. *At Cod. Wouwerii sic:* Et cum nos frustra — ipsis, cum et deus — — puniturus. Quod 6 etc.

de auferendo malo ex nobis ipsis, cum[68]) et deus hoc frustra mandat et praecipit: imo et iudicium frustra constituit deus, in iustitia[69]) utique puniturus, quibus contra malum finis[70]), cum praeses eius *diabolus abierit in ignem, quem praeparavit illi deus et angelis eius*, prius in puteum abyssi religatus, *cum revelatio filiorum dei redemerit conditionem a malo, utique vanitatis obiectam*[71]), cum restituta innocentia et integritate conditionis pecora condixerint[72]) bestiis, nec[73]) parvuli de serpentibus luserint, cum *pater filio posuerit inimicos sub pedes*, utique operarios mali. Itaque[74]) si finis malo competit, necesse est competierit initium. Erit[75]) materia habens initium, habendo et finem mali. P. 95. Quae enim malo deputantur, secundum mali statum computantur.

CAP. XII. Age nunc malam ac pessimam credamus esse materiam, utique naturam; sicut deum bonum et optimum credimus, proinde naturam: porro naturam certam et fixam haberi oportebit, tam in malo perseverantem apud materiam, quam et in bono apud deum inconvertibilem et indemutabilem[76]). Scilicet qui si demutabitur natura in materia, de malo in bonum demutari poterit, et in deo de bono non[77]) in malum. Hoc loco dicet aliquis: Ergo *de lapidibus filii Abrahae non* suscitabuntur, et *genimina viperarum* non facient poenitentiae fructum, et filii irae non fient filii pacis, si natura mutabilis non erit? Temere ad ista exempla respicies

68) tum *Rig.* quin et deus hoc frustra *Lat.* 69) iniustitia *Rigalt. rectius.* 70) Quod si tunc erit mali finis *Rig. Cod. Wouwer.* 71) a malo, utique vanitati subiectam *Fran. ex Rom. 8.* 72) convixerint *Latin.* 73) et *omnes.* 74) utique *Rig. Cod. Wouw.* 75) eritque *Latin. Cod. Wouwer. Rig.* 76) quam et in bono apud deum inconvertibilem et indemutabilem scilicet; quae s. d. n. i. m. d. m. i. b. d. p. et in deo de bono in malum *Junius.* 77) non, *abest in aliis omnibus.*

cies ô homo: non enim competunt ad causam materiae, quae innata est, ea quae nata sunt, lapides et viperae et homines: horum enim natura habendo institutionem, habere poterit et cessationem. Materiam vero tene (tenes) semel aeternam determinatam, ut infectam, ut innatam: et ideo indemutabilis et incorruptibilis naturae credendam, ex ipsius etiam sententia Hermogenis, quam [78]) opponit, cum deum negat ex semetipso facere potuisse: quia non demutetur quod sit aeternum, amissurum scilicet quod fuerat, dum fit ex demutatione quod non erat, si non esset aeternum. Dominum vero aeternum aliud esse non posse, quam quod est semper. Hac et ego definitione merito illum repercutiam; materiam aeque reprehendo, cum ex illa mala pessima, etiam [79]) bona atque optima [80]) fiunt: *et vidit deus quia bona, et benedixit ea deus*, utique quasi [81]) optima, non certe quasi mala ac pessima. Demutationem igitur admisit materia, et si ita est, statum aeternitatis amisit: mortua est denique [82]) sua forma, sed aeternitas amitti non potest: quia nisi amitti non possit, aeternitas non est. Ergo nec demutationem potuit admisisse: quia si aeternitas est, demutari nullo modo potest.

P. 96.

CAP. XIII. Et quaeretur, quomodo ex ea bona facta sint, quae ex demutatione nullo modo facta sunt? Unde in mala ac pessima boni atque optimi semen? Certe nec bona arbor, fructus malos edit: quia nec deus nisi bonus: nec mala arbor, bonos: quia nec materia est [83]) pessima. Aut si dabimus illi aliquid, etiam boni germinis, iam non erit uniformis naturae, id est, malae in totum; sed et tantum [84]) duplex

78) apponit *Iun.* 79) mala, pessima etiam, *omnes alii.* 80) *inseritur* deo, *in omnibus.* 81) qua — qua *Fran. Rig.* 82) sine *addit Cod. Wouwer.* 83) nisi *omnes addunt, etiam Iunius.* 84) iam tum *Fran. Par. Iun.*

plex [85]), id est, bonae et malae naturae. Et P. 97.
quaeretur iterum, an in [86]) bono et malo potuerit convenire luci et tenebris, dulci et amaro. Aut, si potuit utriusque diversitas boni et mali concurrisse, et duplex natura fuisse materiae amborum ferax fructuum: iam nec bona ipsa deo deputabuntur, ut nec mala illi imputentur; sed utraque species de materiae proprietate sumpta, ad materiam pertinebit. Quo pacto neque gratiam bonorum deo debebimus, nec invidiam malorum; quia nihil de suo operatus ingenio.

CAP. XIV. Per quod probabitur manifeste materiae deserviſse. Nam et si dicatur, licet ex occasione materiae, suo tamen arbitrio, bona protulisse, quasi nactus bonum materiae, quanquam et hoc turpe sit: certe cum ex eadem etiam mala profert, vel haec utique non de suo arbitrio proferendo servit materiae, aliud non habens facere quam ex malo proferre, invitus utique qua bonus, ex necessitate ut invitus, et ex servitute, ut ex necessitate. Quid ergo dignius, ex necessitate eum condidisse mala, an ex voluntate? Siquidem [87]) ex necessitate condidit, si ex materia. Ex voluntate, si ex nihilo. Iam enim sine causa laboras, ne malorum autor constituatur deus: quia etsi de materia fecit, ipsi deputabuntur, qui fecit, proinde quatenus fecit. Plane sic interest, unde fecerit, ac si de nihilo feciſſet; nec interest unde fecerit, ut inde fecerit, unde eum magis decuit. Magis autem eum decuit ex voluntate feciſſe, quam ex P. 98.
necessitate: id est ex nihilo potius, quam ex materia. Dignius est deum etiam malorum autorem liberum credere, quam servum: quaecunque potestas ei, quam pusillitas, competit.

Si

85) *In Ven. absunt verba:* id est malae in totum, sed ex tantum duplex; *haud dubie errore typographi.* 86) ea *addit Iun.* 87) si quidem *Fran. Paris.*

Si et sic concedimus, materiam quidem nihil boni habuisse, dominum vero, si quid boni edidit, sua virtute edidisse: aliae aeque oborientur quaestiones. Primo, si bonum in materia scilicet non habuit. Dehinc, si non ex materia, iam ergo ex deo factum. Si nec ex deo, iam ergo ex nihilo factum. Hoc enim supereſt secundum Hermogenis dispositionem.

Cap. XV. Porro si bonum, neque ex materia factum est, quia non erat in illa, ut in mala; neque ex deo, quia nihil potuit ex deo fieri, sicut definit Hermogenes: invenitur bonum iam ex nihilo factum, ut ex nullo factum, ut neque ex materia neque ex deo. Et si bonum ex nihilo, cur non et malum? imo cur non omnia ex nihilo, si aliquid ex nihilo? nisi si insufficiens fuit divina virtus omnibus producendis, quae aliquid protulerit ex nihilo: aut si ex materia mala bonum processit: quia neque ex nihilo, neque ex deo: sequetur, ut ex conversione [88]) processerit materiae; contra denegant iam [89]) aeterni conversionem; ita unde bonum constitit, iam negabit Hermogenes inde illud constare potuisse. Necesse est autem ex aliquo eorum processerit, ex quibus negavit procede-
P. 99. re potuisse. Ceterum, si ideo malum non ex nihilo, ne dei fiat, de cuius arbitrio videbitur factum, sed ex materia: ut ipsius sit, de cuius substantia erit factum: et hic ut dixi autor mali habebitur deus, qui cum eadem virtute et voluntate debuisset omnia [90]) ex materia protulisse, aut tantum bona: non omnia tamen bona protulisset, [91]) etiam mala; utique aut volens esse mala, si poterat efficere ne essent; aut non volens efficere omnia bona, si voluit et non fecit;

88) confessione. *Veneta; male.* 89) contra denegatam; *omnes.* 90) *Rig. et Veneta inserit* bona *e Cod. Wouwer.* 91) aut tantum bona (non omnia tamen bona) protulisset; aut etiam mala *Iun. sed non opus est.*

cit; dum nihil interſit, per infirmitatem dominus autor mali extiterit an per voluntatem. Aut quae fuit ratio, ut cum bona feciſſet quaſi bonus, etiam mala protuliſſet quaſi [92]) non bonus, cum non congruentia ſibi ſolummodo, edidit. Quid neceſſe erat ſuo opere prolato, etiam materiae negotium curare, proinde et malum proferendo, ſolus ut cognoſceretur bonus de bono [93])? Materia autem ne [94]) cognoſceretur mala de malo? Plus bonum floruiſſet ſine mali afflatu. Nam et Hermogenes expugnat quorundam argumentationes, dicentium: mala neceſſaria fuiſſe ad inluminationem bonorum, ex contrariis intelligendorum. Ergo aut nec propterea locus mali proferendi fuit; aut ſi qua alia ratio exegit illud induci, cur non et ex ni- P. 100.
hilo potuerit induci, ipſa ratione excuſatura dominum, ne mali autor exiſtimaretur: quae nunc [95]) de materia operatur, cum [96]) mala excuſat, ſi excuſat: adeo ubique et undique illuc compellitur quaeſtio, quo nolunt: qui ipſam mali rationem non examinando nec diſcernendo, quomodo illud aut deo adtribuant, aut a deo ſeparent, pluribus et indignioribus deſtructionibus deo obiiciunt.

CAP. XVI. Igitur in praeſtructione huius articuli, et alibi forſitan retractandi, equidem definio: aut deo adſcribendum et bonum et malum, quae ex materia fecit: aut materiae ipſi, ex qua fecit; aut utrumque utrique, quia ambo ſibi obligantur, qui fecit, et de qua fecit: aut alterum alteri, tertius enim praeter materiam et deum non eſt. Porro ſi deus [97]) erit utrumque, videbitur deus etiam mali autor: deus

92) qua bonus — quae non b. *Latinius.* 93) *Hoc ſignum interrog. in vtl. ponitur demum poſt* malo. 94) ut cognoſceretur *Iun.* 95) cum *inſeritur in veteris. Melius.* 96) cum *abeſt hic ab omnibus.* 97) dei *Rig. Wouwer.* dei fuerit *Iun.*

deus autem ut bonus, autor mali non erit; ſi materia[98]) utrumque, videbitur materia etiam boni matrix; mala autem in totum materia, boni non erit matrix; ſi utriusque erit utrumque: in hoc quoque comparabitur deo materia, et pares erunt ambo, ex aequo mali ac boni adfines: aequari autem deo materia non debet, ne duos deos efficiat; ſi alterum alterius, utique deo[99]) bonum, et materiae malum: ne-
P. 101. que malum deo, neque materiae bonum adſcribetur: et bona autem et mala deus, de materia faciendo, cum ea facit. Haec ſi ita ſunt, neſcio qua poſſit evadere ſententia Hermogenes[100]), qui, deus[101]) quoquomodo de materia malum condidit, ſive voluntate, ſive neceſſitate, ſive ratione, non putet mali autorem. Porro ſi mali autor eſt ipſe qui fecit, plane ſocia materia per ſubſtantiae ſuggeſtum, excuſas[102]) iam cauſam materiae introducendae. Nihilominus enim, et per materiam deus autor mali oſtenditur, ſi ideo materia praeſumpta eſt, ne deus mali autor videretur: excluſa itaque materia dum excluditur cauſa eius, ſupereſt uti deum omnia ex nihilo feciſſe conſtet. Videbimus an et mala: cum apparuerit quae mala, et an mala[103]). Interim et quae putas: dignius enim de ſuo arbitrio produxit, haec quoque producendo de nihilo, quam de praeiudicio alieno, ſi de materia produxiſſet. Libertas, non neceſſitas, deo competit: malo voluerit mala a ſemetipſo condidiſſe, quam[104]) non potuerit non condidiſſe.

Cap. XVII. Unici dei ſtatus hanc regulam vindicat: non aliter unici, niſi quia ſolius; non ali-

98) materiae *Rigalt. Wouwer.* 99) utrique dei *Rigalt.* utique dei *Wouwer. rectius.* 100) Hermogenis *Rigalt. Vep.* 101) deum *omnes, rectius; niſi legatur,* quia deus — *(illum) auctorem.* 102) excludis, *omnes. putabet iam Rhenan.* 103) *Hoc puncti ſigu. ponitur in rel. poſt verba* quae putas. 104) *inſeris Lactu. quia.*

aliter solius, nisi quia nihil cum illo: sic et primus erit, quia omnia post illum: sic omnia post P. 10
illum, quia omnia ab illo: sic ab illo, quia ex nihilo: ut illi quoque scripturae ratio constet,
*) *Quis cognovit sensum domini? aut quis illi consiliarius fuit? aut quem consultatus est? aut viam intelligentiae et scientiae quis demonstravit illi? quis tradidit et retribuetur ei?* Nemo utique: quia nulla vis, nulla materia, nulla natura substantiae alterius aderit [105]) illi. Porro, si de aliquo [106]) operatus est, necesse est ab ea ipsa acceperit et consilium et tractatum dispositionis, ut [107]) viam intelligentiae et scientiae. Pro qualitate enim rei operari habuit, et secundum ingenium materiae, non secundum suum arbitrium: adeo ut et mala pro natura non sua sed substantiae fecerit.

CAP. XVIII. Si necessaria est deo materia ad opera mundi ut Hermogenes existimavit: habuit deus materiam longe digniorem et idoneiorem, non apud philosophos aestimandam, sed apud prophetas intelligendam, sophiam suam scilicet: haec denique sola cognovit sensum domini. Quis enim scit quae sunt dei, et quae in ipso, nisi spiritus qui in ipso? Sophia autem spiritus; haec illi [108]) consiliarius fuit, via intelligentiae et scientiae ipsa est. Ex hac fecit, faciendo per illam, et faciendo cum illa. *Cum pararet coelum, inquit, aderam illi, et cum fortia faciebat super ventos, quae sursum nubila, et* P. 1
cum firmos [109]) *ponebat montes* [110]) *eius quae sub coelo est, ego eram compingens cum ipso. Ego eram ad quem gaudebat: cottidie autem oblectabar in persona eius.* Quando oblectabatur; cum perfeci-

*) Röm. 11, 34. 35.

105) aderat *omnes.* 106) de aliqua *Iun.* 107) et viam *Iun.* 108) illis *Paris. Fran.* Sed illi *probatur a Iun.* 109) faciebat (super ventos) quae — omnes. 110) fontes *Fran. Vat.* montes *praeferunt a Iunio.*

feciſſet orbem, et inoblectabatur in filiis hominum. Quis non hanc pptius omnium fontem et originem commendet? materiam vero materiarum [111]), non ſibi ſubditam, non ſtatu diverſam, non motu inquietam, non habitu informem, ſed inſitam, et propriam, et compoſitam, et decoram. Quali deo [112]) potuit eguiſſe? Sui magis quam alieni. Denique ut neceſſariam ſenſit ad opera mundi, ſtatim eam [113]) condit et generat in ſemetipſo. *Dominus*, inquit, *condidit me initium viarum ſuarum in opera ſua: ante ſecula fundavit me: prius quam faceret terram, prius quam montes collocarentur: ante omnes autem colles generavit me: prior autem* [114]) *abyſſo genita.* Cum [115]) agnoſcat ergo
P. 104. Hermogenes idcirco etiam ſophiam dei natam et conditam praedicari, ne quid innatum et inconditum praeter ſolum deum crederemus. Si enim intra dominum, quod ex ipſo et in ipſo fuit, ſine initio non fuit: ſophia ſcilicet ipſius exinde nata et condita, ex quo in ſenſu dei ad opera mundi disponenda coepit agitari: multo magis non capit ſine initio quicquam fuiſſe, quod extra dominum fuerit. Si vero ſophia eadem dei ſermo eſt, ſenſu ſophia, et ſine quo [116]) factum eſt nihil, ſicut et diſpoſitum, ſine ſophia, quale eſt, ut filio dei, ſermone unigenito et primogenito, aliquid fuerit, praeter patrem, antiquius? et hoc modo utique generoſius, nedum quod innatum [117]) fortius, et quod infectum factum [118]) validius? quia, quod,

111) materiarum *abeſt in libro Pithoei. Rigalt. Iunius legit:* materiam vero materiarum non ſic ſubditam *ex Hirſaug. Cod. Rhenani fide.* 112) quali deus p. e. ſ. m. q. alieni egens. *Rig. Pariſ. Fran.* alienis genis, *Hirſaug. unde Rhen. voluit*, ſuis m. q. alienigenis. 113) ea *Ven.* 114) prior item abyſſo *Ium.* 115) genita ſum. Agnoſcat *Fran. Pariſ. Rigalt. recte.* 116) Si vero ſophia eadem dei ſermo eſt, ſenſus ſophiae, ſine quo ſ. *Ium.* 117) *inſtruur* nato *Fran. etc.* 118) facto *Fran. etc.*

quod, ut esset, nullius eguit autoris, multo sublimius erit eo, quod ut esset aliquem habuit autorem: proinde, si malum quidem innatum est, id est [119]) sermo dei. Eructavit enim, inquit, sermonem optimum: non scio, an a bono malum possit adduci, validius ab infirmo, ut innatum a nato. Ita et hoc nomine materiam deo praeponit Hermogenes, praeponendo eam filio. *Filius enim sermo, et deus sermo* *): et *ego et pater unum sumus* **): nisi, quod sustinebit aequo animo filius eam praeponi sibi, quae patri adaequatur.

CAP. XIX. Sed et ad originale instrumentum Moysi provocabo, unde et diversa pars suspiciones suas ingratis [120]) fulcire conatur, ne scilicet non inde instrui videretur, unde oportet. Itaque occasiones sibi [121]) sumpsit quorundam verborum, ut haereticis fere mos est, simplicia quaeque torquere. Nam et ipsum principium, in quo deus fecit et coelum et terram, aliquid voluit fuisse, quasi substantivum et corpulentum, quod in materiam interpretari possit. Nos autem unicuique vocabulo proprietatem, cum [122]) vindicamus principium initium esse, et competisse ita poni, rebus incipientibus fieri. Nihil enim quod fieri habet, sine initio esse, quin initium sit illi ipsum dum incipit fieri. Ita principium sive initium, inceptionis esse verbum, non alicuius substantiae nomen. Iam nunc si principalia dei opera coelum et terra sunt, quae ante omnia deus fecit suorum [123]) esse proprie principium, quae priora sunt facta meritoque sic perfectam [124]) scri- P. 105.

*) Ioh. 1, 1. **) Ioh. 10, 30.

119) natus autem *omnes.* 120) ingratiis *Iun.* 121) occasiones ibi *Iun.* 122) proprietatem suam vindicamus *Fran. Iun.* 123) universum *Latin. In impressis. Correct. habet* universorum *C. Macrus. Iun.* 124) merito sic praefatur scriptura *alii*; esse proprie principium.

ſcripturam, in principio fecit deus coelum
terram, quemadmodum dixiſſet, in finem de
fecit coelum et terram: ſi poſt univerſa feci
ſet: aut ſi principium aliqua ſubſtantia eſt, e
P. 106. et finis aliqua materia. Plane licebit etiam ſu
ſtantivum aliquid principium eſſe alii rei, qu
ex ipſo ſit futura; ut argilla principium teſta
ut ſemen principium herbae. Sed cum ita u
imur vocabulo principii, quaſi originis, n
quaſi ordinis nomine: adiicimus et mentione
ipſius rei ſpecialiter, quam volumus principiu
alterius rei. De cetero ſi ſic ponamus, ver
gratia: in principio fecit figulus pelvim vel u
nam: iam non materiam ſignificavit [125]) pri
cipium: non enim argillam nominavi prin
pium, ſed ordinem operis? quia figulus ſi
cetera primum pelvim et urnam fecit, exin
facturus et cetera: ad ordinationem operu
principii vocabulum pertinebit, non ad ori
nem ſubſtantiarum. Poſſunt [126]) et aliter pri
cipium interpretari non abire tamen: nam
in graeco principii vocabulum, quod eſt a
che [127]), non tantum ordinativum, ſed et p
teſtativum capit principatum. Unde et archo
tes [128]) dicunt principes et magiſtratus. Er
ſecundum hanc quoque ſignificationem, prin
pium pro principatu et poteſtate ſumetur.
principatu enim et in poteſtate deus fecit co
lum et terram.

Cap. XX. Sed ut nihil aliud ſignificet gra
ca vox, quam principium: et principium
hil aliud capiat, quam initium: habemus etia
illam initium agnoſcere, quae dicit: *Domin*
P. 107. *condidit me* [129]) *in opera ſua.* Si enim per
phia

qua priora ſunt facta, meritoque ſic praefatam ſcrip
ram, in princ. *Iun.* 125) ſignificabit *ed. omnes et Is*
126) poſſum et aliter *Iun.* 127) ἀρχή (*in rei.*
128) ἄρχοντας. 129) initium viarum ſuarum *ad*
tur Fran. Ven. Sed Mſſ. non habens; inquit Iunius, et
eſſe poteſt etc.

phiam dei omnia facta sunt, et coelum ergo et terram deus faciens in principio, id est, initio, in sophia sua fecit. Denique si principium materiam significaret, non ita scriptura instruxisset[130]), in principio deus fecit, sed ex principio, Non enim in materia, sed ex materia feciſſet. De sophia autem potuit dici in principio. In sophia enim primo fecit, in qua cogitando et disponendo iam fecerat: quoniam etsi ex materia facturus fuisset, ante in sophia cogitando et disponendo iam fecerat. Quoniam etsi erat initium viarum[131]): quia cogitatio et dispositio prima sophiae sit operatio, de cogitatu viam operibus instituens, hanc et inde autoritatem scripturae mihi vindico, quod et deus qui fecit, et ea quae fecit ostendens, unde fecerit non proinde testatur. Nam cum in omni operatione tria sint principalia, qui facit, et quod fit, et ex quo fit: tria nomina sunt edenda in legitima operis enarratione: persona factoris, species facti, forma materiae. Si materia non edetur, ubi et opera et operae operator eduntur, apparet ex nihilo eum operatum. Proinde enim ederetur ex quo, si ex aliquo fuisset operatus. Denique Evangelium ut supplementum instrumenti veteris adhibebo[132]), in quo vel eo magis debuerat ostendi deus ex aliqua materia universa fecisse, quo illic etiam, per quem omnia fecerit, revelatur. *In principio erat sermo**). *In* quo *principio* scilicet *deus fecit coelum et terram***). *Et sermo erat* P. 108.

apud

*) Ioan. 1, 1. **) Gen. 1, 1.

130) inscripsisset *Ven.* 131) disponendo iam fecerat; et sic erat initium viarum, quia cogitatio et dispositio prima Sophiae sit operatio, de cogitatu viam operibus instituens. Hanc exinde auctoritatem *etc. Ita legit Iunius et lectionem suam pluribus verbis defendit.* 132) adhibendo. *Rigalt.*

apud deum, et deus erat sermo. Omnia per illum facta sunt, et sine illo factum est nihil *). Cum igitur et hic manifestetur et factor, id est deus, et facta, id est omnia, et per quem, id est sermo: nonne et unde omnia facta essent a deo, per sermonem, exegisset ordo profiteri, si ex aliquo facta essent? ita quod non fuit, non potuit scriptura profiteri. Et non profitendo, satis probavit non fuisse: quia profiteretur si fuisset.

CAP. XXI. Ergo inquis, si tu ideo praeiudicas ex nihilo facta omnia, quia non sit manifeste relatum de materia praecedenti factum quid, vide ne diversa pars ideo contendat ex materia omnia facta, quia proinde non aperte significatum sit, ex nihilo quid factum. Plane retorqueri quaedam facile possunt: non statim et ex aequo admitti, ubi diversitas causae est. Dico enim et si non aperte scriptura pronunciavit, ex nihilo facta omnia, sicut nec ex materia: non tantam fuisse necessitatem aperte significandi de nihilo facta omnia, quanta esset, si ex materia facta fuissent. Quoniam, quod sit ex nihilo, eo ipso, dum non ostenditur ex
P. 109. aliquo factum, manifestatur ex nihilo factum: et non periclitatur [133]), ne ex aliquo factum existimetur, quando non demonstretur, ex quo sit factum. Quod autem ex aliquo fit, nisi hoc ipsum aperte declaratur ex aliquo factum: illud dum [134]) ex quo factum sit [135]), ostenditur, periclitabitur primo videri ex nihilo factum, quia non editur, ex quo sit factum. Dehinc et si ea sit conditione, ut non possit videri [136]) ex aliquo, proinde periclitabitur, ex alio

*) Ioan. 1, 3.

133) Κινδυνεύει. 134) dum illud, *alii*. 135) *additur* non ostenditur. *Rigalt. et aliis.* 136) *additur* non ex *Rigalt. Iunius autem legit*: ut nunc possit videri ex *aliquo*.

alio longe factum videri, quam ex quo factum eſt, dum non proponitur, unde ſit factum. Ita, ſi ex nihilo deus cuncta feciſſe non potuit[137]), ſcriptura non adieciſſet illum ex nihilo feciſſe: ex materia eum feciſſe omnimodo debuit edixiſſe, licet[138]) ex materia feciſſet, quia illud in toto habebat intellegi, et ſi non ſignificaretur[139]). At iſtud in dubio, niſi ſignificaretur.

CAP. XXII. Atque adeo ſpiritus ſanctus hanc ſcripturae ſuae rationem conſtituit, ut cum quid ex aliquo ſit, et quod ſit, et unde ſit, referat. *Fructificet*[140]), inquit*), *terra herbam foeni, ſeminantem ſemen ſecundum genus, et ſecundum ſimilitudinem, et lignum fructuoſum faciens fructum, cuius ſemen in ipſo in ſimilitudinem. Et factum eſt ſic. Et produxit terra herbam foeni ſeminantem ſemen ſecundum genus, et lignum fructuoſum faciens fructum, cuius ſemen in ipſo in ſimilitudinem; et factum eſt ſic.* Et rurſus. *Et dixit deus: Producant aquae repentia animarum vivarum, et volatilia volantia ſuper terram per firmamentum coeli. Et factum eſt ſic. Et fecit deus cetos magnos, et omnem animam animalium repentium, quae produxerunt aquae ſecundum genus ipſorum.* Item poſt haec. *Et dixit deus: Producat terra animam viventem ſecundum genus, quadrupedia et repentia, et beſtias terrae, ſecundum genus ipſorum.* Si ergo ex iam factis rebus, alias res deus proferens, oſtendit per prophetam et dicit, quid unde protulerit; quamquam poſſimus unde[141]) illas prolatas aeſtimare[142]), dum ne ex nihilo. Iam enim facta erant quaedam ex quibus prolatae videri poſſent[143]). Si tantam curam inſtru- P. 119.

F 2 ctio-

*) Geneſ. 1, 11. ſqq.

137) *additur* etſi *in aliis, recte.* 138) ſi et ex *Rig.* e *cod. Wouwerii qui et habet* in totum. 139) *Colon ponitur in rel.* 140) Fruticet *Fran. Rig.* 141) unde unde *Rig. Wouwer. Latin.* 142) exiſtimare *Rigalt.* e *cod. Divionenſ.* 143) *uncinis includuntur verba* quamquam — poſſent, *Rigalt. Fran.*

ctionis noſtrae inſumpſit ſpiritus ſanctus, ut ſciremus quid unde proceſſerit: nonne proinde nos et de coelo et de terra compotes reddidiſſet, ſignificando, unde ea eſſet operatus, ſi de aliqua materia origo conſtaret illorum, ut tanto magis ex nihilo ea videretur operatus, quanto nihil adhuc erat factum, ex quo operatus vi-
P. III. deretur? Itaque ſicut ea, quae de aliquo prolata ſunt ostendit, unde prolata ſint; ita, quae non ostendit unde prolata ſint, ex nihilo prolata confirmat. Igitur *) *in principio deus fecit coelum et terram.* Adoro ſcripturae plenitudinem, qua [144]) mihi et factorem manifeſtat et facta. In evangelio vero amplius et miniſtrum atque arbitrum rectoris invenio, *ſermonem* **). An autem de aliqua ſubiacenti materia facta ſint omnia, nusquam adhuc legi. Scriptum eſſe doceat Hermogenis officina. Si non eſt ſcriptum, timeat *vae* illud *adiicientibus aut detrahentibus* ***) deſtinatum.

Cap. XXIII. Sed ex ſequentibus argumentatur, quia ſcriptum ſit, †) *Terra autem, erat inviſibilis et incompoſita.* Nam et [145]) *terrae* nomen redigit [146]) materiam, quia terra ſit quae facta eſt ex illa. Et *erat*, in hoc dirigit, quaſi quae ſemper retro fuerit innata et infecta. *Inviſibilis* autem et *rudis*, quia informem et confuſam et inconditam vult fuiſſe materiam. Has quidem opiniones eius ſingillatim [147]) revincam; ſed interim volo ſic ei reſpondere. Putamus [148]) his articulis materiam demonſtrari. Nunquid tamen, quia erat ante omnia, et tale aliquid eſſe ex ea factum ſcriptura ſignificat? Atquin nihil tale ſignificat. Fuerit licet materia, quan-

*) Gen. 1, 1. **) Ioan. 1, 3. ***) Ap. 22, 18. 19. †) Genes. 1, 2.

144) quae *alii teſte Iunio.* 145) et in terrae *Rhen. conjicis.* 146) *additur:* in *Fran. Par. Rig.* 147) *al. ſigillatim.* 148) Putemus coniicit Iunius.

quantum ſibi licet, vel potius Hermogeni, potuit et fuiſſe, et tamen nihil deus ex illa feciſſe, vel quia non decebat deum alicuius eguiſſe, certe quia nec oſtenditur quicquam ex materia feciſſe. Sine cauſa ergo eſſet inquis. Non plane adeo ſine cauſa. Nam et ſi mundus non eſt factus ex illa, ſed haereſis facta eſt, et quidem hoc impudentior, quod non ex materia facta eſt haereſis, ſed materiam ipſam potius haereſis fecit. P. 112.

CAP. XXIV. Revertor nunc ad ſingulos articulos, per quos putavit ſignificatam eſſe materiam, et primo de nominibus expoſtulabo. Horum enim alterum legimus, quod eſt terrae: alterum non invenimus, quod eſt materiae. Quaero ergo cum materiae nominatio non extet in ſcriptura, quomodo ei etiam terrae appellatio adcommodetur, in alio iam genere ſubſtantiae nota? Quo magis materiae quoque nominatio extitiſſe debuerat, conſecuta etiam terrae appellationem, ut ſcirem terram commune cum materia eſſe nomen, ne illud ei ſoli ſubſtantiae vindicarem, cuius et proprium, in qua magis natum eſt [149]), vel ne illud in quamcunque aliam ſpeciem, nec utique omni materiae, communicare poſſem ſi vellem. Cum enim non extat proprium vocabulum eius rei, cui commune vocabulum adſcribitur, quanto [150]) non comparet cui adſcribatur: cuicumque alii poterit adſcribi. Ita Hermogenes, et ſi materiam oſtenderet nominatam, deberet eandem probare terram quoque cognominatam, ut ita utrumque illi vocabulum vindicaret. P. 113.

CAP. XXV. Vult igitur duas proponi terras in iſta ſcriptura, unam quam in principio deus fe-

149) notum eſt, *quod iam Rhenanus legendum ſuſpicabatur receperunt Fran. Pariſ. Rigalt.* 150) Iunius *ſuſpicatur quando.*

fecit; aliam materiam, ex qua fecit, de qua dictum ſit: terra autem erat inviſibilis et rudis. Utique ſi quaeram ex duabus, quae cui nomen terrae adeommodari [151]) id dicetur, hanc, quae facta ſit ex illa, ex qua facta eſt, vocabulum derivaſſe, quia veri ſimilius ſit ab origine ſobolem potius, quam originem a ſobole vocitari; hoc ſi ita eſt, alia nobis obvolvitur quaeſtio, an competat, terram hanc, quam deus fecit, ex illa, ex qua fecit, cognomentum derivaſſe. Audio enim apud Hermogenem ceterosque materiarios haereticos, terram quidem illam informem et inviſibilem et rudem fuiſſe. Hanc vero noſtram proinde et formam et conſpectum, et cultum, a deo conſecutam. Aliud ergo factam, quam erat ea, ex qua facta eſt. Porro aliud facta, non potuit cum ea de nomine [152]) ſociari, a cuius conditione deſciverat. Si nomen proprium materiae illius fuit terra, haec, quae non eſt materia, aliud ſcilicet facta, terrae quoque non capit nomen alienum et ſtatu ſuo [153]) extraneum. Sed materia facta, id eſt ex [154]) terra, habuit cum
P. 114. ſua origine conſortium nominis, ſicut et generis. Non a deo [155]). Nam et teſtam, licet ex argilla confectam, iam non argillam vocabo, ſed teſtam, et electrum licet ex auro et argento foederatum, nec argentum tamen nec aurum appellabo; ſed electrum, a cuius habitu quod [156]) divertit, pariter et a vocatu eius recedit appellationis, ſicut et conditionis proprietate. Quam autem transierit de ſtatu terrae illius, id eſt materiae iſta terra? vel eo palam eſt, quod haec apud Geneſim teſtimonium boni accipit

Ei

151) *additur* debeat, *Fran. Pariſ. Rigalt. et deeſt* id *Iunius legit:* ex duobus, quae cui nomen terrae accommodari debeat. 152) ea denominatione. *Rig.* 153) e ſuo ſtatu *Lat.* 154) *abeſt* ex *Par. Fran. Rig.* 155) non audio. *Pariſ. Fran.* non adeo *Rigalt.* 156) quid. *Par. Fran. Rigalt. At Iunius* qui.

Et vidit deus, quia bonum; illa autem apud Hermogenem in originem et causam malorum deputatur. Postremo si ideo haec terra, quia et illa, cur non et materia haec quoque quia et illa? Imo iam et coelum et omnia, si ex materia constant, et terrae et materiae vocari debuerunt. Satis ista de terrae nomine, in quo materiam [157]) intelligi voluit, quod nomen unius elementi omnes sciunt, natura primum, dehinc [158]) scriptura docente, nisi si [159]) et Sileno illi apud Midam regem adseveranti, de alio orbe credendum est, autore Theopompo, sed et deos multos idem refert.

CAP. XXVI. Nobis autem unus deus et una est terra, quam in principio deus fecit. Cuius ordinem incipiens scriptura decurrere, primo factam eam edicit; dehinc qualitatem ipsius P. 115. edisserit, sicut et coelum primo factum professa, *in principio deus fecit coelum.* Dehinc dispositionem eius superducit [160]), *) *et separavit inter aquam quae erat infra firmamentum, et quae erat* [161]) *super firmamentum. Et vocavit deus firmamentum coelum*, ipsum quod in primordio fecerat. Proinde et de homine, *et fecit deus hominem, ad imaginem dei fecit illum.* Dehinc, qualiter fecerit, reddit. **) *Et finxit deus hominem de limo terrae, et adflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo in animam vivam.* Et utique sic decet narrationem inire: Primo praefari, postea prosequi; nominare, deinde describere. Alioquin vanum, si eius rei cuius nullam praemiserat mentionem, id est materiae, ne ipsum quidem nomen, subito formam et habitum promulgavit [162]), ante enarrat qualis esset;

*) Gen. 1, 7. **) ib. 2, 7.

157) materia. *Rigalt.* 158) deinde *Paris. Rigalt. Fran.* 159) si *abest Paris.* 160) super inducit. *Par. Fran.* 161) *abest* erat *Fran. a Iunio servatur.* 162) *Iunius legit:* habitum promulgavit ante enarrat qualis

esset, antequam an esset. Ostendit figuram deformati, nomen abscondit. At quanto credibilius, secundum nos, eius rei dispositionem scriptura subiunxit, cujus institutionem simulque nominationem praemisit? Quam denique integer sensus est, *) *in principio deus fecit coelum et terram, terra autem erat invisibilis et rudis*, quam deus scilicet fecit; de qua scriptura cum
P. 116. maxime edixerat [163]). Nam et *autem* ipsum velut fibula coniunctivae particulae ad connexum narrationi adpositum [164]) est, *terra autem*. Hoc enim verbo revertitur ad eam, de qua supra dixerat, et alligat sensum, adeo aufer hinc *autem*, et soluta compago est, ut tunc possit de alia terra dictum videri, *terra erat invisibilis et rudis*.

Cap. XXVII. Sed tu supercilio [165]) capitis et [166]) nutu digiti adcommodato altius tollens, et quasi retro iactans, *erat* inquis [167]), quasi semper fuerit scilicet innata et infecta, et idcirco materia credenda. At ego sine ullo lenocinio pronunciationis simpliciter respondebo, de omni re posse dici *erat* [168]), etiam de ea, quae facta, quae nata sit, quae aliquando non fuerit, et quae materia non sit. Omne enim, quod habet esse, unde habet [169]) sive per initium, sive [170]) initio, hoc ipso quod est, etiam *erat* dicetur. Cui competit prima verbi positio, in definitionem, eiusdem etiam declinatio verbi decurret in relationem. *Est* definitionis caput, *erat* relationi [171]) facit. Hae sunt argu-
tiae

*) ib. 1, 1.

esset, antequam an esset, ostendit: figuram deformat nomen abscondit. 163) ediderat *Rig.* 164) oppositum *Rig.* 165) supercilia *Rig.* supercilio et capiti nutu digitis acc. *Iunius.* 166) et *abest Rig.* 167) inquit. *Iun.* 168) *Aliter postea patres* ἦν *Ioh. 1. tractant et longe melius.* 169) habeat *Fran.* unde unde habeat *Rigaltius. Wouwer.* 170) *additur* sine *Fran. Par. Rig.* 171) relationis *Iun.*

tiae et subtilitates haereticorum, simplicitatem communium verborum torquentes in quaestionem [172]) magnam. Scilicet quaestio est, si erat terra, quae facta est. Sane discutiendum, an ei competat invisibilem et rudem fuisse, quae facta est, an ei ex qua facta est, ut eiusdem sit erat, cuius et quod [173]) erat. P. 117.

Cap. XXVIII. Atquin non tantum probabimus istum habitum huic terrae competisse, sed et illi alii non competisse. Nam si nuda sit [174]) materia, deo subiacebat, nullo scilicet elemento obstruente; siquidem nondum quicquam erat, praeter ipsam et deum; utique invisibilis esse non poterat, quia etsi tenebras volet in substantia fuisse materiae (cui articulo respondere debebimus suo ordine) etiam homini tenebrae, visibiles sunt. Hoc enim ipsum, quod sunt tenebrae, videtur, nedum deo. Et utique si invisibilis esset, nullo modo cognosceretur qualitas eius. Unde ergo compertus est Hermogenes informem et confusam et inquietam [175]) illam fuisse, quae ut invisibilis latebat: aut si hoc a deo revelatum est, probare debet. Sic et an rudis dici potuerit expostulo. Certe enim rude illud est, quod imperfectum est. Certe imperfectum non potest esse, nisi quod factum est. Quod enim minus factum est, imperfectum est. Certe, inquis. Ergo materia, quae facta non erat in totum, imperfecta esse non potuit; quae imperfecta non fuit, etiam rudis non fuit. Initium non habens, quia facta non fuit, caruit et rudimento. Initii enim accidens est rudimentum. Terra vero, quae facta est, meruit et rudis dici. Sta- P. 118.

172) in quaestionem. Magna scilicet *Fran. Paris. Rigalt. Melins.* 173) *Ita omnes: sed suspicari liceat, legendum* ex quo, *s.* e quo erat; *ut referatur ad illa verba:* ex qua facta est. 174) sit *abest Fran. Paris. Rigalt. sic legit Innius.* 175) inconditam Fran. Rigalt. incultam *suspicatur Iun.*

Statim enim ut facta est, habuit imperfectae locum, ante perfectionem.

Cap. XXIX. Siquidem omnia opera sua deus ordine consummavit, incultis [176]) primo elementis, depalans quodammodo mundum; dehinc exornatis velut dedicans. Nam et lumen non statim splendore solis implevit, et tenebras non statim solatio lunae temperavit, et coelum non statim sideribus stellisque signavit, et maria [177]) non statim beluis frequentavit, et ipsam terram non statim varia foecunditate dotavit. Sed primo esse ei contulit. Dehinc non in vacuum esse supplevit. Sic enim et Esaias*), *non in vacuum*, ait, *fecit illam; sed inhabitari.* Postea ergo quam facta est, futura etiam perfecta: interim erat invisibilis et rudis. Rudis quidem, hoc quoque ipso, quod invisibilis; ut nec visui perfecta. simul et ut de reliquo nondum instructa. Invisibilis vero, ut adhuc aquis tanquam munimento [178])
P. 119. genitalis humoris obducta: qua forma, etiam adfinis eius caro nostra producitur. Nam et David ita canit: **) *Domini est terra et plenitudo eius, orbis terrae, et omnes qui habitant in illa. Ipse super maria fundavit eam, et super flumina praeparavit eam.* Segregatis enim aquis in cavatiorem [179]) sinum, emicantior facta est arida, quae antehac aquis tegebatur. Exinde itaque et visibilis efficitur, dicente deo: *Congregetur aqua in congregatione una* [180]), *et videatur arida. Videatur*, inquit, *non fiat.* Iam enim facta erat, sed invisibilis, usque tunc videri sustinebat. Arida autem, quod erat futura ex

*) Es. 45, 18. **) Ps. 24, 1. 2.

176) incultum *Iun. scil. mundum, minus bene.* 177) materiam *Rhen. male edidit.* 178) *sic rectius Fran. Paris. Rigalt. Rhenanus* monimento. 179) cavationem sinuum *Rigalt. Melius.* 180) in congregationem. *Fran. Rigalt.*

ex divortio [181]) humoris, tamen terra. Et vocavit deus aridam terram, non materiam. Sic et perfectionem postea consecuta, definit rudis haberi, cum pronunciat deus: *) *Fruticet* [182]) *terra herbam foeni seminantem semen secundum genus, et secundum similitudinem, et lignum fructuosum faciens fructum, cuius semen in ipso in similitudinem.* Item. *Producat terra animam vivam secundum genus, et quadrupedia et repentia, et bestias terrae, secundum genus.* Implevit igitur ordinem suum scriptura divina. Quam enim praedixerat invisibilem et rudem, ei et visionem reddidit et perfectionem. Non alia autem materia erat invisibilis et rudis. Ergo [183]) materia erit postea visibilis et perfecta. Volo itaque videre materiam. Visibilis enim P. 120. facta est. Volo et perfectam eam recognoscere, ut ex illa etiam foeni herbam, et ex illa decerpam lignum fructum [184]), et ex illa animalia usui meo famulentur, sed materia quidem nusquam; terra vero, haec [185]) id est coram, hanc video, hac perfruor, ex quo invisibilis et rudis esse desiit, de qua manifestissime Esaias, **) *haec dicit dominus qui fecit coelum.* Iste, deus, qui demonstravit terram et fecit illam. Certe eandem demonstravit, quam et fecit. Quomodo demonstravit? utique dicendo, videatur arida, quare videri iubet, nisi quia retro non videbatur? ut sic quoque eam non *in vacuum* feciisset faciendo visibilem et ita *habilem.* [186]) ***): et sic per omnia probatur nobis, hanc quam incolimus, eandem et factam esse a deo et ostensam, nec aliam fuisse rudem et in-

*) Gen. 1, 11. 24. **) Es. 45, 18. ***) Es. 45, 18.

181) *Inn. legit* ex devortio (ἐκ τροπῆς). 182) Fructificet *Paris.* 183) *V. Cod. Wouwerii inserit* nec. 184) *Rhenanus coniiciebat* ligni fructum, *at Fran. et Par. leguns:* lignum fructuosum faciens fructum, *Rigalt. vero:* lingnum fructuosum; *qui statim* legit: et ex illa. 185) hic. *Fran. Paris.* 186) et habitabilem Latin.

inviſibilem, quam quae et facta et oſtenſa eſt, atque ita, *terra autem erat inviſibilis et rudis*, ad eam pertinet quam deus cum coelo ſeparavit.

Cap. XXX. Sic et ſequentia coniecturam Hermogenis inſtruere videbuntur, *et tenebrae ſuper abyſſum, et ſpiritus dei ſuper aquas ferebatur* *), quaſi et hae confuſae ſubſtantiae, maſſalis illius molis argumenta portendant. Atquin ſingillatim definiens, tenebras, abyſſum ſpiritum dei, aquas, nihil confuſum, nec in confuſione incertum aeſtimari facit, tam diviſa [187]) relatio certorum et diſtinctorum elementorum. Hoc quidem amplius, cum ſitus proprios eis adſcribit, tenebras ſuper abyſſum, ſpiritum ſuper aquas, negavit confuſionem ſubſtantiarum, quarum demonſtrando diſpoſitionem, demonſtravit etiam diſtinctionem. Vanitimum [188]) denique, ut materia, quae informis inducitur, de tot formarum vocabulis informis adſeveretur, non edito, quid ſit illud corpus confuſionis, quod unicum utique credendum eſt, ſi informe eſt. Uniforme etenim, quod informe eſt, informe autem, quod ex varietate confuſum eſt, unam habeat neceſſe eſt ſpeciem: quod non habet [189]) ſpeciem, dum ex multis unam habet ſpeciem. Ceterum, aut habebat in ſe ſpecies iſtas materia, de quarum vocabulis intelligendas eſſe [190]) tenebras dico et abyſſum, et ſpiritum, et aquas, aut non habebat. Si enim [191]) habebat, quomodo inducitur non habens formas? Si non habebat [192]), agnoſcitur.

P. 121.

Cap.

*) Geneſ. 1, 2.

187) diverſa *Iun. e Cod. Vatic.* 188) Vaniſſimum, *e coniectura Rhenani receperunt omnes, Sed Iunius retinet* Vanitimum. *Niſi* graecum *quid latet.* 189) habeat. *Iun.* 190) intelligenda eſſet; tenebras etc. *Rig. Cod. Wouwer. Melin.* 191) Si autem *Iun.* 192) quomodo agnoſcitur? *Reete.* Rigalt. Cod. Wouwer.

CAP. XXXI. Sed et illud utique captabitur, P.122. de coelo solo et de terra ista scripturam [193]) significasse, quod eam in principio deus fecerit. De speciebus autem supra dictis, nihil tale: et ideo eas, quae factae non significentur, ad infectam materiam pertinere. Respondebimus huic quoque scrupulo. Scriptura divina satis differeret [194]), summas ipsas rerum a deo factas commendasset, coelum et terram, habentes utique suggestus suos proprios, qui in ipsis summis intellegi possent. Suggestus autem coeli et terrae primo tunc fuerint tenebrae et abyssus et spiritus et aquae. Nam terrae quidem superat abyssus et tenebrae. Si enim abyssus infra terram, tenebrae autem super abyssum, sine dubio et tenebrae et abyssus infra terram. Coelo vero spiritus et aquae subiacebant, nam si aquae super terram, quae eam texerant, spiritus autem super aquas, pariter et spiritus et aquae super terram. Quae vero super terram, ea utique infra coelum, et sicut terra abysso et tenebris, ita et coelum spiritui et aquis incubabat et complectebantur [195]): et ita novum non est, ut id solum, quod continet, nominetur, qua summale; in isto autem intellegatur et quod continetur, qua portionale. Ecce si dicam civitas extruxit theatrum, et circum, scena autem erat talis et talis, et statuae P.123. super euripum, et obeliscus super omnia ferebatur, quia non et has species edixerim factas a civitate, non erunt ab ea cum circo et theatro? an ideo non adieci factas has quoque species, quia inerant eis, quae facta praedixeram, et inesse quibus inerant, intelligi poterant? Sed vacet hoc exemplum, ut humanum, aliud de autoritate scripturae ipsius arripiam. *Fecit*, in-

193) scripturarum *Rig.* 194) *Rhenan. coniiciebat leg. esse:* differit, *et mox:* commendans et coelum. *Melius alii:* si summas, *addunt.* 195) contemplabantur *alii teste Iunio; e Cod. Vatic.*

inquit, *deus hominem de terra, et adflavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo in animam vivam.* Faciem quidem eius hic nominat, sed nec ipsam factam a deo dixit, *costam* vero [196]) et *ossa* et *carnem* et *oculos* et *sudorem* et *sanguinem*, postea loquitur *), quae nec tunc facta a deo significavit. Quid respondebit Hermogenes? Nunquid et membra hominis ad materiam pertinebunt, quia non nominatim facta referuntur? An et haec in hominis factitatione censentur? proinde membra erant [197]), coeli et terrae abyssus, et tenebrae, spiritus, et aquae; in corporibus enim membra sunt facta, in corporibus et membra sunt nominata. Nullum elementum non membrum est eius elementi, quo continetur. Omnia autem elementa coelo aut terra continentur.

CAP. XXXII. Haec responderim pro scriptura praesenti quatenus hic solorum corpo-
P. 124. rum factitationem commendari [198]) videtur coeli et terrae, scit [199]) esse, qui ultro in corporibus et membra cognoscerent. Et ideo compendio usa est; providit tamen et hebetes et insidiosos, qui dissimulato tacito intellectu ipsis quoque membris verbum factitationis significatorum [200]) exigerent. Itaque et, propter istos, singulas species factas, docet aliis in locis habere sophiam [201]); *Prior autem abyssо genita sum* **), dicentem, ut credas abyssum quoque genitam, id est factam, quia et filios facimus, licet generemus. Nihil interest facta an nata sit,

*) Genes. 2, 21. 23. 3, 5. 19. 4, 10. **) Prov. 8, 24.

196) *Rhenan.* cui tam vero; *coniiciebat* enim vero et ossa. *Sed Paris.* cutem vero; *et Fran. Rigalt. Iun. Pamel.* costam vero. 197) erunt, *alii.* 198) *Rhenan. suspicabatur* commentari. commendare *legunt Fran. Par. Rig.* 199) scit *Fran. Peris.* scivit *Rigalt. Latin.* 200) significatorium *Fran. Rig.* 201) aliis in locis. Habes sophiam *Fran. Paris. Rigalt.* Recte.

ſit, abyſſus, dum initium detur illi, quod non daretur, ſi materiae ſubiiciatur, eſſet [202]) de tenebris vero ipſe ad minus per Eſaiam *), *ego, qui ſtruxi lucem et feci tenebras.* De ſpiritu aeque Amos **), *qui ſolidat tonitruum et condit ſpiritum, et adnunciat in homines Chriſtum ſuum:* eum ſpiritum conditum ostendens, qui in terras conditas deputabatur, qui ſuper aquas ferebatur, librator et adflator et animator univerſitatis, non, ut quidam putant, ipſum deum ſignificari ſpiritum, quia deus ſpiritus. Neque enim aquae dominum ſuſtinere ſufficerent, ſed eum ſpiritum dicit, de quo etiam venti conſtiterunt, ut ait per Eſaiam ***), *quia ſpiritus a* P. 125. *me exivit, et flatum omnem ego feci.* Item de aquis eadem ſophia. *Et cum firmos ponebat fontes* [203]) *quae ſub coelo, ego eram modulans cum ipſo* †). Cum ergo et eas ſpecies probamus a deo factas, et ſi in Geneſi tantummodo nominatur, ſine factitationis mentione, reſpondebitur fortaſſe ex diverſo, plane factas eas, ſed ex materia: ut ſtilus quidem Moyſi *et tenebrae ſuper abyſſum et ſpiritus dei ſuper aquas ferebatur* materiam ſonet; ceterae vero ſcripturae, quae ex materia factae ſunt [204]) ſpecies, in diſperſo demonſtrent. Ergo ſicut terra de terra, ita et abyſſus ex abyſſo, et tenebrae ex tenebris, et ſpiritus et aquae ex ſpiritu ex [205]) aquis conſtiterunt. Et ſicut ſupra diximus, non potuit informis fuiſſe materia, ſi ſpecies habebat, ut et aliae ex ea ſint confectae, niſi quod non aliae, ſed ipſae ex ſemetipſis. Siquidem non capit di-

*) Eſ. 45, 7. **) Amos 4, 13. ***) Eſ. 57, 16.
†) Prov. 8, 28. 29.

202) ſi materiae ſubiecta eſſet. De tenebris ere. *Fran. Rigalt. Inn. Forte*, ſubiiciatur eſſe. 203) *Rhenanus legi volebat*, fontes aquarum quae ſub. *Sed. Rig.* fontes eius quae ſub coelo eſt, *et Franeq.* fontes q. ſ. c. eſt, *alii teſte Innio*, qui ſub coelo. 204) ſunt. *Rigalt. Fran.* 205) et aquis *Fran. Pariſ. Rigalt.*

diverſas fuiſſe, quae iisdem [206]) nominibus eduntur: quod iam operatio divina ocioſa videri poſſit, ſi qua ferant [207]) fecit, cum generoſiora [208]) eſſet, quae non erant facta, quam ſi fierent. Igitur, ut concludam: aut materiam
P. 126. tunc ſignificavit, Moyſes [209]) ſcribit, et tenebrae ſuper abyſſum, et ſpiritus dei ſuper aquas ferebatur; aut cum hae ſpecies alibi poſtea demonſtrantur factae a deo, debuerunt aeque demonſtrari ex materia, quam Moyſes praemiſerat factae; aut ſi ſpecies iſtas et non materiam ſignificavit Moyſes, ubi materia demonſtrata ſit quaero?

Cap. XXXIII. Sed dum illam Hermogenes inter colores ſuos invenit (inter ſcripturas enim dei invenire non potuerit) [210]) ſatis eſt, quod omnia et facta a deo conſtat et ex materia facta non conſtat; quae, etiam ſi fuiſſet, ipſam quoque a deo factam credidiſſemus, quia nihil innatum praeter deum praeſcribentes obtineremus. In hunc usque articulum locus eſt retractatui, donec ad ſcripturas provocata deficiat exhibitio materiae: expedita ſumma eſt: nihil invenio [211]) factum, nihil ex nihilo, quia quod factum invenio, non fuiſſe cognoſco; etiam ſi quid ex aliquo factum eſt, ex facto habet cenſum, ut ex terra herba et fructus et pecudes, et figuratio hominis ipſius, ut ex aquis natatiles et volatiles animae, huiusmodi origines rerum ex his prolatarum, potero materias appellare. Sed factas a deo et ipſas.

Cap. XXXIV. Ceterum omne ex nihilo conſtitiſſe illa poſtremo divina [212]) diſpoſitio ſuade-

206) hisdem *Fran.* 207) ſi quae erant *e coniectura Rhenani receperunt omnes.* 208) eſſent *poſt Rhenani coniecturam ſcribunt Fran. Pariſ.* *At Rig.* cum generoſior eſſet. 209) dum ſcribit *Pariſ.* cum ſcribit *Fran. Rig.* 210) non potuerat *Pariſ.* non potuit, *Rigalt.* non potuerit ſatis, *Fran.* 211) *Iunius addit* non. 212) *divina abeſt a Veneta.*

debit, quae omnia ex nihilo [213]) redactura eſt. P. 127.
Siquidem et *coelum convolvetur ut liber* *), immo *nusquam fiet cum ipſa terra, cum qua primordio factum eſt* **). *Coelum et terra praeteribunt* ***), inquit, *coelum primum et terra prima abierunt, et locus non eſt inventus illis* †), quia ſcilicet quod et finit, locum amittit. Sic et David, *opera manuum tuarum coeli; et ipſi peribunt* ††). Nam et *ſi mutabit* [214]) *illos, velut opertorium, et mutabuntur.* Sed et mutari perire eſt priſtino ſtatui, quae [215]) dum mutantur, amittunt; et *ſtellae quidem de coelo ruent, ſicut fici arbor cum valido commota vento acerba ſua amittit* †††). *Montes vero tanquam cera liquefcent a conſpectu domini* a) cum *ſurrexerit*, ſcilicet *confringere terram* b). Sed *et paludes*, inquit c), *arefaciam*, et *quaerent aquam nec invenient; etiam mare hactenus* [216]). Quae omnia et ſi aliter putaverit ſpiritaliter interpretanda, non tamen poterit auferre veritatem ita futurorum, quomodo ſcripta ſunt. Si quae enim figurae ſunt, ex rebus conſiſtentibus fiant neceſſe eſt, non ex vacantibus, quia nihil poteſt [217]) ad ſimilitudinem de ſuo praeſtare, niſi ſit ipſum, quod tali ſimilitudine praeſtet. Revertor igitur ad cau- P. 128.
ſam definientem omnia ex nihilo edita, in nihilo [218]) perventura, ex aeterno enim, id eſt ex materia nihil deus interibile feciſſet, nec ex maioribus minora condidiſſet, cui magis con-

*) Eſ. 34, 4. **) Matth. 24, 21. ***) Ib. v. 35.
†) Apoc. 21, 1. ††) Pſ. 102, 26. 27. †††) Apoc. 6, 13. a) Pſ. 97, 5. b) Eſ. 2, 19. c) Eſ. 41, 17. 42, 15.

213) in nihilo, *volebat Rhenan.* in nihilum *Franeq. Pariſ. Rigalt.* 214) et ſic mutabit. *Iun.* 215) quem *Rigalt. Fran.* 216) mare Oceanus. *Fran. Pariſ. As in Rigalt. ſervatur* hactenus, *i. nunquam.* 217) nihil poteſt alii ſimilitudinem de ſ. p. *Latinius. Iunio non placet.* 218) in nihilum *Fran. Pariſ. Rigalt.*

congruat, ex minoribus maiora producere, id est ex interibili aeternum, quod et carni nostrae pollicetur, cuius virtutes et potestates suas [219]) hunc iam arrabonem voluit in nobis collocasse, ut credamus etiam, illum, universitatem ex nihilo velut emortuam, quae scilicet non erit [220]) in hoc ut esset suscitasse.

Cap. XXXV. De caetero vero statu materiae, etsi non est retractandum, prius enim erat, ut eam esse constaret: tamen ac si constiterit, persequendus est ordo, quo magis eam non esse constet, cuius nec reliquus status consistat, simul ut contrarietates suas agnoscat Hermogenes: Prima, inquit facie videtur nobis incorporalis esse materia. Exquisita autem ratione recta, invenitur, neque corporalis, neque incorporalis. Quae est ista ratio recta, quae nihil recti renunciat, id est nihil certi? Nisi fallor enim omnis res aut corporalis [221]) sit necesse est, ut concedam interim esse aliquid incorporale de substantiis duntaxat; cum ipsa substantia corpus sit rei cuiusque; certe post
P. 129. corporale et incorporale, nihil tertium, age nunc sit et tertium, quod illa recta ratio Hermogeniana compererit, quae neque corporalem neque incorporalem materiam facit, ubi est, quale est, quid vocatur, quid describitur, quid intelligitur? tantum hoc ratio renunciavit nec corporalem materiam nec incorporalem?

Cap. XXXVI. Sed ecce contrarium subiicit, aut alia fortasse ratio ei occurrit, ex parte corporalem renuncians materiam et ex parte incorporalem. Iam ergo ne neutrum sit, utrumque materia censenda est. Erit enim corporalis et incorporalis adversus renunciationem rectae ra-

219) virtute et potestate sua. *Iun.* virtutis et potestatis suae *Rigalt. Melius.* 220) erat, *omnes alii;* erit *hic idem valet.* 221) *additur:* aut incorporalis *Fran. Paris. Rigalt.*

rationis[222]) illius, plane rationem non reddentis sententiae suae, sicut nec alia reddit. Corporale enim materiae vult esse, de quo corpora edantur: incorporale vero, inconditum motum eius. Si enim, ait, corpus tantummodo esset, nihil ei incorporale appareret, id est motus. Si vero in totum incorporalis fuisset, nullum corpus ex ea fieret, quanto haec rectior ratio, nisi quod si tam rectas lineas ducis Hermogenes, quam rationi satis[223]), pictor te bardior non est. Quis enim tibi concedit motum, in secundam partem substantiae deputare, cum substantiva res non sit, quia nec corporalis; sed accidens, si forte, substantiae et corpori, ut actus et pulsus, ut lapsus, ut casus, ita et motus. Nam sive a semetipso quid movetur, actus eius est motus, certe pars substantiae non est, sicut tu motum substantiam facis materiae incorporalem. Omnia denique moventur, aut a semetipsis ut animalia, aut ab aliis ut inanimalia[224]), tamen nec hominem, nec lapidem et corporalem et incorporalem dicemus, quia et corpus habeat et motum; sed unam omnibus formam solius corporalitatis, quae substantiae res est, si qua incorpora[225]) eis adsunt, aut actus, aut passiones, aut officia, aut libidines eorum non portiones deputamus. Quo ergo facit, portionem materiae in motum disponere, qui non ad substantiam pertinet, sed ad substantiae habitum? Quid enim si immobilem placuisset tibi inducere materiam, numquid immobilitas secunda pars formae videretur? Sic itaque nec motus, sed de motu et alibi licebit[226]). P. 130.

222) *Fran. Paris. Rigalt. sic legunt, alii* reciprocationis, reparationis, *male.* 223) ratio ista, *omnes, alii* ratiocinaris *Inn.* 224) inanimata *e Cod. Vatic. Pamel.* 225) incorporalia, *Fran. aliique.* 226) *sch. disputare; aut,* liquebit, *Rhenan.*

Cap. XXXVII. Nunc enim video te ad illam [226 b]) rursus rationem reverti, quae tibi nihil certi renunciare consuevit. Nam sicut [227]) nec corporalem nec incorporalem infert [228]) materiam, ita nec bonam nec malam adlegasset [229]), proinde superargumentasset [230]). Si enim inquis, esset bona, quae semper hoc fuerat: non desideraret compositionem dei: si esset natura mala, non accepisset
P. 131. translationem in melius: nec quicquam compositionis suae adplicuisset illi deus tali natura: In vacuum [231]) enim laborasset. Verba haec tua sunt: quorum te et alibi meminisse oportuerat, ne quid his contrarium inferres. Sed quoniam de mali et boni ambiguitate super materiam in praeteritis aliquid retractavimus [232]), nunc ad praesentem, et solam propositionem et argumentationem tuam respondebo. Nec dicam et hic te certum aliquid debuisse pronunciasse, aut bona aut mala [233]), aut tertium aliquid, sed nec hic [234]), quod tibi libuit pronunciasse custodisse. Rescindis enim, quod pronunciasti, nec bonam nec malam; quia cum dicis si esset bona, non desideraret componi, a deo, malam portendis: et cum adponis si esset mala natura, non admitteret, in melius translationem: bonam subostendis [235]): atque ita et boni et mali adfinem constituisti, ei [236]) quam nec bonam nec malam pronunciasti. Si autem [237]) et argumentationem, qua putasti te propositionem tuam confirmaturum, retundam: Oppono etiam illud, si

226 b) aliam *Ven.* 227) si ut *Fran. Par.* 228) infers, *alii.* 229) adlegas: et *Rigalt. Cod. Wouwer.* 230) super argumentas. Sed enim si; *Rhenan.* super argumentans si enim *Rigalt. Cod. Wouwer.* 231) in vanum *Fran.* 232) tractavimus *Rigalt.* 233) aut bonam aut malam *Rigalt.* 234) ne his *Rigalt.* 235) appones ostendes, *edit. Rhenan. eodem sensu.* 236) ei *abest ab omnibus.* 237) Ut autem omnes.

si bona fuisset materia semper, quare non desideresset in melius reformari: quod bonum non desiderat aut non optat, aut non capit[238]) profectum, ut fiat de bono melius? P. 132.
aeque, si mala natura fuisset, quare non potuerit a deo converti, ut a potentiore, ut ab eo, *qui lapidum quoque naturam convertere valeat in filios Abrahae* *). Nempe ergo non tantum comparas dominum[239]) materiae, sed et subiicis, a quo natura materiae devinci et edomari[240]) melius potuisset. Sed et quam hic non vis naturam malam, alibi te confessum negabis.

CAP. XXXVIII. De situ materiae id tracto, quod et de modo[241]), ut perversitatem tuam traducat: subiacentem facis deo materiam, et utique locum illi, qui sit infra deum, in loco ergo materia; si in loco, ergo intra locum: si intra locum, ergo determinatur a loco, intra quem est: si determinatur habet lineam extremam, quam, quantum proprie pictor, agnoscis finem esse omni rei, cuius linea extrema est, non ergo erit infinita materia, quae dum in loco quo[242]) est a loco[243]) determinatur, et dum determinatur ab illo, extrema eum linea patitur. At tu infinitam facis, dicens. Infinita est autem, eo, quod semper est. Et si quis discipulorum tuorum voluerit argumentari, quasi infinitam[244]) aevo, non modo[245]) corporis, intelligi velis: atqui corporaliter in- P. 133.
finitam, ut[246]) corporaliter immensam et incircumscriptam, sequentia ostendunt: unde, in-

*) Matth. 3.

238) cupit *male Cod. Wouwer.* 239) deum *Lat.* 240) in melius non *Fran. Rigalt.* 241) de motu *Fran. Rigalt.* 242) quo *abest Fran. Paris. Rigalt.* 243) in quo est *addit Lun.* 244) infinitatem *Rigalt.* 245) motu *Fran.* 246) ut *abest Fran. Par. Rig. et corp. imm. lun.*

inquis, nec tota fabricatur, sed partes eius; adeo corpore infinita, non tempore est: et obduceris corpoream infinitam faciens, cum locum ei adscribens, intra locum et extremam loci lineam includis. Sed tamen cur non totam eam formaverit deus, non scio, nisi qua, aut invalidus aut invidus, itaque ut [247]) dimidium eius, quae non tota formata sit, quaero qualis tota fuerit agnoscam. Debuerat enim deus, ut exemplarium antiquitatis ad gloriam operis palam fecisse.

Cap. XXXIX. Sit nunc definitiva, sicut rectius tibi videtur, per demutationes suas et translationes, sit et comprehensibilis, ut quae fabricatur, inquis, a deo; quia et convertibilis et demutabilis et dispartibilis. Demutationes enim eius, inquis, dispartibilem eam ostendunt. Et hic a lineis tuis excidisti, quibus circa personam dei usus es, praescribens deum illum [248]) non ex semetipso fecisse, quia in partes venire non posset, qui sit aeternus et manens in aevum, ac per hoc immutabilis et indivisibilis. Si et materia eadem aeternitate censetur, neque initium habens neque finem,
P. 134. eadem ratione non poterit pati dispertitionem et demutationem qua [249]) nec deus, in aeternitatis consortio posita participet eum illi [250]) necesse est, et vires et leges et conditiones aeternitatis. Atque [251]) cum dicis partes autem eius omnia simul ex omnibus habent, ut ex partibus totum dinoscatur: utique eas partes intelligi vis, quae ex illa prolatae sunt, quae hodie videntur a nobis. Quomodo ergo omnia ex omnibus habent? utique ex pristinis; quando, quae

247) ut *abest Fran. Paris. Rig. et additur post* quaero. 248) illam *Rigalt. Fran. Paris.* 249) quam *volebas Rhenan.* 250) cum illo. *Fran. Rigalt.* 251) Aeque *Rigalt.*

quae hodie videntur, aliter habeant, quam priſtina fuerunt.

CAP. XL. Dicis in melius reformatam materiam, utique[252]) deterioribus; et vis meliora, deteriorum exemplarium ferre. Confuſa res erat, nunc vero compoſita eſt, et vis ex compoſitis, incompoſita praeberi. Nulla res ſpeculum eſt alterius[253]), id eſt non coaequalis. Nemo ſe apud tonſorem pro homine mulum inſpexit, niſi ſi qui putat in hac extructione mundi dispoſita iam et contempta[254]) informem et incultam materiam reſpondere. Quid hodie informe in mundo, quid tetrum[255]) ſpeciatum in materia? ut ſpeculum ſit mundus P. 135. materiae; cum ornamenti nomine ſit penes Graecos mundus[256]), quomodo inornatae materiae imaginem praefert[257]), ut dicas totum eius ex partibus cognoſci? certe ex illo toto erit etiam hoc, quod non venit in deformationem; et ſupra edidiſti non totam eam fabricatam[258]). Igitur vel hoc rude et confugi et mihi computum[259]) non poteſt in expolitis et diſtinctis et compoſitis recognoſci, quae nec partes materiae appellari convenit, cum a forma eius ex mutatione diviſa receſſerunt.

CAP. XLI. Revertor ad motum, ut ubique te lubricum oſtendam; inconditus et inconfuſus et turbulentus fuit materiae motus. Sic enim et ollae undique ebullientis ſimilitudinem oppones[260]), et quomodo alibi alius a te adfir-

252) de deter. *addunt Franeq. Rigalt. abiicit Iun.* 253) ſpeculum alterius rei *Fran. Rig.* 254) dispoſitae iam et comptae *Fran. Rigalt.* dispoſita iam et compta, *Pariſ.* concepta. *Rhenanus legendum putabat.* 255) retro *Fran. Pariſ. Rigalt.* 256) κόσμος. 257) refert, *omnes alii.* 258) fabricatum. *Latin.* 259) rude et confuſum et incompoſitum non poteſt *e coniectura Rhenani repoſuerunt omnes.* 260) apponis *Rigalt.* opponis *Fran. Pariſ.*

firmatur? cum enim vis materiam nec bonam nec malam inducere. Igitur inquis subiacens materia, aequalis momenti habens motum, neque ad bonum neque ad malum plurimum vergit, si aequalis momenti, iam non turbulentus,
P. 136. nec cacabacius [261]), sed compositus et temperatus [262]), scilicet, qui inter bonum et malum suo arbitrio agitatus in neutram tamen partem pronus praeceps mediar quod aiunt ginaten [263]) ex vi librato impetu ferebatur. Haec, inquies, non est haec turbulenta [264]) et passivitas non est, sed moderatio et modestia et iustitia mutationis [265]) neutram partem iudicantis. Plane, si huc et illuc aut in alterum magis proclivarunt [266]) tunc inconcinnitatis et inaequalitatis et turbulentiae denotari mereretur. Porro, si neque ad bonum neque ad malum pronior erat motus, utique inter bonum et malum agebatur. Ut ex hoc quoque materiam determinabilem adpareat, cuius motus nec malo nec bono pronus, eo quod in neutrum vertebat [267]) intra utrumque ab utroque censebat [268]), et hoc nomine ab utroque determi-
nabatur. Sed et bonum et malum in loco facis, cum dicis motum materiae in neutrum eorum fuisse propensum. Materia enim, quae in loco erat, neque huc neque illuc devergens, in loca non devergebat in quibus erat bonum et
P. 137. malum, dans autem locum bono et malo, corporalia ea facis, faciendo localia, quia quae locum habent, prius est ut corporalia sint. Denique incorporalia proprium locum non haberent, nisi in corpore cum corpori accedunt; ad bo-

261) cacabatius *Par.* cacabaceus *Fran.* 262) temporatur *Mss. Iun.* 263) et praeceps mediae (quod aiunt) ginae aequi librato impetu —— *omnes.* 264) turbulenta *omnes; fortasse delenda sint verba* non est haec. 265) nutationis *Iun.* motationis neutram in partem inclinantis *omnes.* 266) proclinaret *omnes.* 267) vergebat *omnes.* 268) pendebat *omnes.*

bonum autem et malum non devergente materia, ut aut corporalia aut localia non devergebat. Bonum ergo et malum erras, si substantias esse vis; substantias enim facis, quibus loca adsignas. Loca autem adsignas, cum materiae motum ab utraque regione suspendis.

CAP. XLII. Disperssti omnia, ne de proximo, quam contraria sibi sint, relucerent. At ego colligam, singula et conferam; inconditum adseveras motum materiae eamque adiicis sectari informitatem. Dehinc alibi desiderare componi a deo desiderat formationem, quae sectatur informitatem? Aut sectatur informitatem, quae desiderat formationem? non vis videri deum aequari materiae; et subiicis, habere illam cum deo communionem. Impossibile enim, inquis, non habentem illam commune aliquid cum deo, ornari eam ab ipso. Atquin, si commune aliquid habebat cum deo, non desiderabat exornari ab ipso; pars scilicet dei per communionem. Aut et deus poterat ornari a materia, habendo cum illa aliquid et ipse commune: etiam in hoc necessitati subiicis deum, si fuit aliquid in materia, propter quod eam formaret. Commune autem inter illos facis, quod a semetipsis moventur [269]) et semper moventur. Quid minus materiae, quam deo adscribis? totum consortium divinitatis; hoc erit, libertas et aeternitas motus; sed deus composite, materia incondite moventur. Tamen divinum proinde, motu proinde libero et aeterno. Atquin plus materiae das, cui licuit sic moveri, quomodo deo non licuit. P. 138.

CAP. XLIII. De motu et illud notaverim. Nam secundum ollae similitudinem, sic erit [269 a]) inquis materiae motus, antequam disponeretur, con-

269) moventur *hic abest ab aliis.* 269 a) erat Rig.

concretus, inquietus, inadprehensibilis prae nimietate certaminis: dehinc subiicis: Stetit autem in dei compositionem, et inadprehensibilem habuit inconditum [270]) motum prae tarditate inconditi motus. Supra certamen motus [271]) adscribis, hic tarditatem. Nam de natura materiae quoties cadas, accipis supra iudices [272]). Si autem esset materia natura mala, non accepisset translationem in melius: nec deus aliquid compositionis accommodasset illi. In vacuum enim laborasset; finisti igitur duas sententias; nec materiam natura malam, nec naturam eius a deo potuisse converti; horum immemor, postea inferens [273]). At ubi accepit compositionem a deo et ornata est, cessavit a natura: si in bonum reformata est,
P. 139. utique de malo reformata est. Et si per compositionem dei, cessavit a natura mali, natura cessavit ergo; et mala fuit natura ante compositionem, et desinere potuit a natura, post reformationem.

Cap. XLIV. Sed et qualiter operatum facies deum, sequitur ut ostendam. Plane a philosophis recedes, sed tamen et a prophetis. Stoici enim volunt deum sic per materiam decucurrisse, quomodo mel per favos. At tu non, inquis, pertransiens illam, facit mundum, sed solummodo apparens et appropinquans ei, sicut facit, qui decor solummodo apparens, et magnes lapis, solummodo adpropinquans. Quid simile deus fabricans mundum, et decor vulnerans animum, aut magnes adtrahens ferrum? Nam et si apparuit deus materiae, sed non vulneravit illam, quod decor animum: et si adpropinquavit, sed non cohaesit illi, quod magnes ferro. Puta nunc exempla tua competere, certe si apparen-

270) conditum. *Rig.* 271) motui *omnes.* 272) accipe. *Supra* dicis, *omnes.* 273) infera. *omnes.*

rendo et adpropinquando materiae, fecit ex illa deus mundum, utique ex quo apparuit fecit, et ex quo adpropinquavit. Ergo quando non fecerat retro, nec apparuerat illi, nec appropinquaverat. Et cui credibile est, deum non apparuisse materiae? vel qua consubstantiali suae per aeternitatem? a ea longe fuisse, quem credimus ubique esse, et ubique [274]) apparere. Cui etiam inanimalia et incorporalia laudes canunt apud Danielem *), quantus hic locus, in quo deus a materia tantum distabat, ut neque appareret, neque adpropinquaret, ante mundi molitionem? credo peregrinatus est ad illam de longinquo, cum primum ei voluit apparere et adpropinquare. P. 140.

CAP. XLV. At enim prophetae et Apostoli non ita tradunt mundum a deo factum, apparente solummodo et adpropinquante materiae, quia nec materiam ullam nominaverunt. Sed primo sophiam conditam *initia* [275]) *viarum in opera ipsius* **). Dehinc et *sermonem* prolatum, *per quem omnia facta sunt et sine quo factum est nihil* ***). Denique *sermone eius coeli confirmati sunt, et spiritu ipsius universae virtutes eorum* †). Hic est *dei dextra et manus ambae per quas operatus est atque* [276]) *molitus est* ††). *Opera enim manuum tuarum*, inquit †††), *coeli; per quas et mensus est coelum, et palmo terram* [276a]). Non ita [277]) deo adulari, ut velis illum solo visu et solo accessu tot ac tantas substantias protulisse, et non propriis viribus instituisse. Sic enim et Hieremias commendat, a) *deus faciens terram in valentia sua, parans orbem in intelligentia sua, et*

*) Dan. 3. **) Prov. 8, 22. ***) Ioh. 1, 3.
†) Ps. 33, 6. ††) Es. 48, 13. †††) Ps. 102, 26.
a) Ier. 51, 15.

274) undique *Lat.* 275) initium *Rigalt. Fran.* 276) est ea mol. *Rigalt. Latin.* 276a) *Rig.* inserta: terram et palmo coelum. 277) noli ita. omnes.

et ſuo ſenſu extendit coelos [278]): hae ſunt*) *vires* eius, quibus *enixus*, totum hoc condidit.
P. 141. Maior eſt gloria eius, ſi laboravit. Denique, *ſeptima die requievit ab operibus*, utrumque ſuo more. Aut ſi adparens ſolummodo et adpropinquans fecit hunc mundum, numquid cum facere deſiit, rurſus adparere et adpropinquare ceſſavit? Atquin magis apparere coepit et ubique conveniri deus, ex quo factus eſt mundus. Vides ergo, quemadmodum operatione deus univerſa conſtituit [279]), *valentia* facientis *terram*, *intelligentia* parantis *orbem*, *et ſenſu* extendentis *coelum*: non adparentis ſolummodo, nec adpropinquantis, ſed adhibentis tantos animi ſui niſus, ſophiam, valentiam, ſenſum, ſermonem, ſpiritum, virtutem. Quae illi non erunt [280]) neceſſaria: ut [281]) adparendo tantummodo et adpropinquando perfectus fuiſſet [282]). Haec autem ſunt *inviſibilia* eius, quae ſecundum apoſtolum **) *ab inſtitutione mundi* [283]) factis eius *conſpiciuntur*, non materiae neſcio quae, ſed ſenſualia ipſius. Quis enim cognovit ſenſum domini, de quo et clamat [284]), ***) *profundum*, *divitiarum et ſophiae*, *ut ininventibilia iudicia eius*, *et ininveſtigabiles viae eius*. Quid
P. 142. haec magis ſapiunt, quam ut ex nihilo omnia facta ſint? quae nec inveniri nec inveſtigari, niſi [285]) ſolo deo poſſent, alioqui inveſtigabilia, ſi ex materia ſunt inveſtigata et inventa. Igitur, in quantum conſtitit, materiam nullam fuiſſe, ex hoc etiam quod nec talem competat fuiſſe, qualis inducitur, in tantum probaretur [286]), omnia a deo ex nihilo facta, niſi quod Hermogenes eundem ſtatum deſcribendo, materiae,

*) Pſ. 64, 7. **) Rom. 1, 20. ***) Rom. 11, 33.

278) coelum *Rig.* 279) dei univerſa conſiſtunt *Lat. Rig.* 280) erant. *omnes.* 281) ſi adp. *Lat. Rig.* 282) *abeſſe* fuiſſet *vult Latin.* 283) *Latini inſeris* de. *284*) de quo exclamat: o prof. *omnes.* 285) *Rigalt. addit a ad Cod. Wouwer.* 286) probatur *omnes.*

teriae, quod[287]) est ipse, inconditum, confusum, turbulentum ancipitis et praecipitis et fervidi motus, documentis[288]) artis suae dum ostendit, ipse se pinxit.

287) *alii* quo. 288) documentum *Rig. Fran.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI ADVERSUS VALENTINIANOS LIBER.

CAP. I. Valentiniani, frequentissimum plane collegium inter haereticos, quia plurimum ex apostatis veritatis, et ad fabulas facile est, et disciplina non terretur, nihil magis curant, quam occultare, quod praedicant; si tamen praedicant, qui occultant. Custodiae officium, conscientiae officium est. Confusio praedicatur, dum religio adseveratur[1]). Nam et illa Eleusinia, haeresis et ipsa, Atticae superstitionis, quod tacent, pudor est. Idcirco et aditum[2]) prius cruciant, diutius initiant, quam[3]) consignant, cum et portas[4]) ante quinquennium instituunt[5]); ut opinionem suspendio cognitionis aedificent: atque ita tantam maiestatem exhibere videantur, quantam praestruxerunt cupiditatem. Sequitur iam silentii officium; adtente custoditur quod tarde invenitur. Ceterum tota in adytis divinitas, tot P. 143.

1) adservatur. *Paris. Iun.* 2) aditurum *Iun.*
3) quem. *Iun.*; linguam *Rigalt.* 4) epoptas *Rigalt.*
5) instruunt *Latin.*

P. 144. tot [6]) ſuſpiria [7]) portarum, totum ſignaculum linguae, ſimulachrum membri viriliſ [8]) revelatur. Sed naturae venerandum nomen allegorica diſpoſitio [9]) praetendens, patrocinio coactae figurae ſacrilegium obſcurat, et convitium falſi ſimulachris excuſat. Proinde quos nunc deſtinamus haereticos, ſanctis nominibus et titulis et argumentis verae religionis, vaniſſima atque turpiſſima figmenta configurantes, facili caritati, ex divinae copiae occaſione, quia de multis multa ſuccedere [10]) eſt: Eleuſinia [11]) Valentiniana [12]) fecerunt lenocinia, ſancta ſilentio magno, ſola taciturnitate coeleſtia. Si bona fide quaeras, concreto vultu, ſuſpenſo ſupercilio. Actum eſt, aiunt. Si ſubtiliter tentes, per ambiguitates bilingues communem fidem adfirmant. Si ſcire te ſubostendas, negant quiequid agnoſcunt. Si cominus certe [13]) ſtatuam [14]), ſimplicitatem ſua caede diſpergunt; ne diſcipulis quidem propriis ante committunt, quam ſuos fecerint. Habent artificium, quo prius perſuadeant [15]), quam edoceant. Veritas autem docendo perſuadet: non ſuadendo docet.

Cap. II. Ideoque ſimplices notamur, apud illos, ut hoc tantum, non etiam ſapientes:
P. 145. quaſi ſtatim deficere cogitur [16]) a ſimplicitate ſapientia, domino utramque iungente. *Eſtote prudentes ut ſerpentes, et ſimplices ut columbae**). Aut ſi nos propterea inſipientes quia ſim-

*) Matth. 10.

6) tota, *Rigalt. porro*, epoptarum. 7) ſiparia *Fran. Par.* poſt tot ſuſpiria portarum *Iun. Latin. etiam retinet* ſuſpiria. 8) membri viralis (*a* vira) μορίου γυναικείου. *Iun.* 9) οἰκονομία. 10) ſuccidere *ſuſpicatur Rigalt.* 11) *Iun. Rigalt.* Eleuſinia; *mavult Iunius* Eleuſinia an Val. 12) Valentiniani, *alii.* 13) certes, *Fran. Pariſ. Rigalt.* 14) ſatuam *Rigalt.* tuam *Pariſ. Fran.* 15) perſuadent. 16) cogatur, *alii.*

ſimplices: Num ergo et illi propterea non ſimplices, quia ſapientes? Nocentiſſimi autem, qui non ſimplices, ſicut ſtultiſſimi, qui non ſapientes. Et tamen malim in eam partem, meliori ſumi vitio, ſi forte [17]) praeſtat minus ſapere, quam pelus, errare quam fallere. Porro *), *facies dei expectat* [18]) *in ſimplicitate quaerendi* [19]), ut docet ipſa Sophia [20]), non quidem Valentini, ſed Salomonis. Deinde, infantes teſtimonium Chriſti, ſanguine litaverunt. Pueros vocem, qui crucem clamant? nec pueri erant, nec infantes, id eſt ſimplices non erant. Repueraſcere nos et Apoſtolus **) iubet ſecundum deum, ut *malitia infantes*, per ſimplicitatem; ita demum ſapientes ſenſibus; ſimul dedi [21]) in ſapientiae ordinem, de ſimplicitate manandi [22]). In ſumma, Chriſtum columba demonſtrare ſolita eſt, ſerpens vero tentare. Illa et a primordio divinae pacis praeco. Ille a primordio divinae imaginis praedo. Ita facilius ſimplicitas ſola deum et agnoſcere poterit et oſtendere, prudentia ſola concutere potius et prodere. P. 146.

CAP. III. Abſcondat itaque ſe ſerpens, quantum poteſt, totamque prudentiam in latebrarum ambagibus torqueat: alte habitet, in caeca detrudatur, per amfractus ſeriem ſuam evolvat, tortuoſe procedat nec ſemel totus, lucifuga beſtia. Noſtrae columbae [23]) domus ſimplex etiam, in editis ſemper et apertis et ad lucem; amat figuram [24]) ſpiritus ſancti, orien-

*) Sap. 1. **) 1 Cor. 14, 20.

17) malim i. e. partem, meliori ſ. vitio, ſi forte. Praeſtat etc. *Iun.* 18) ſpectat *Lat. Rig.* 19) quaerentes *Fran. Rig.* 20) *alii* ipſa ſapientia. *Iunius autem graecum nomen praefert.* 21) ſimus, divinae ſapientiae ordinem *Fran. Pariſ.* 22) amando. *Fran. Pariſ. Iun. retinet* manando. *Malim* minandi; *eſt verbum eorum, qui iumenta ducunt.* 23) etiam hic ponitur, Rig. 24) figura, *alii.*

orientem[25]) Christi figuram. Nihil veritas erubescit, nisi solummodo abscondi: quia nec pudebit ullum aures ei dedere, eum deum recognoscere, quem iam illi natura commisit, quem quotidie in operibus omnibus sentit, hoc solo minus notum, quod unicum non putavit, quod in numero[26]) nominavit, quod in aliis adoravit. Alioquin a turba eorum et aliam frequentiam suadere, a domestico principatu ad incognitum transmovere, a manifesto ad occultum retorquere: de limine[27]) offendere est. Iam si et in totam fabulam initietur, nonne tale aliquid dabitur te in infantia, inter somni difficultates a nutricula audisse, Lamiae turres, et pectines solis? Sed qui ex alia con-
P. 147. scientia venerit fidei, si statim inveniat tot nomina aeonum, tot coniugia, tot gemina[28]) tot exitus, tot eventus, felicitates, infelicitates dispersae atque concisae divinitatis, dubitabiturne ibidem pronunciare has esse *fabulas et genealogias indeterminatas**), quas Apostoli spiritus his iam tunc pullulantibus seminibus haereticis, damnare praevenit? Merito itaque non simplices, merito tantummodo prudentes, qui talia neque facile producunt, neque exerte defendunt, sed nec omnes quos edocent, perdocent. Utique astute, ut pudenda. Ceterum inhumane, si honesta. Et tamen simplices nos omnes sumus[29]). Denique hunc primum cuneum congressionis armavimus, detectorem et designatorem totius conscientiae illorum, primamque hanc[30]) victoriam auspicamur, quia quod tanto impendio absconditur, etiam solummodo demonstrare, destruere est.

Cap.

*) 1 Tim. 1.

25) Orientem, *Fran. Paris. Rigalt.* 26) in numeros nominavit *Iun.* 27) *in aliis additur:* fidem *Fran.* 28) *postea Rhenan. et alii*, genimina *rectius.* 29) *postea Rhenan. et alii* nos, omnia scimus, *rectius.* 30) *an* hinc?

CAP. IV. Novimus, inquam, optime originem quoque ipsorum, et scimus cur Valentinianos appellemus, licet non esse videantur. Abscesserunt enim a conditore, sed minime origo deletur, etsi forte mutatur: testatio est ipsa mutatio. Speraverat Episcopatum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio. Sed alium ex martyrii praerogativa loci potitum indignatus, de ecclesia authenticae regulae abrupit (ut solent animi pro prioratu exciti, praesumptione ultionis accendi) ad expugnandam con- P. 148.
versus veritatem, et cuiusdam veteris opinionis semini nactus colubroso viam deliniavit. Eam postmodum Ptolemaeus instravit [31]), nominibus et numeris aeonum distinctis, in personales substantias; sed extra deum determinatas, quas Valentinus in ipsa summa divinitatis, ut sensus et adfectus et motus, incluserat. Deduxit et Heracleon inde tramites quosdam, et Secundus, et Magus [32]) Marcus: multum circa imagines legis Theotimus operatus est. Ita nusquam iam Valentinus, et tamen Valentiniani qui per Valentinum. Solus ad hodiernum Antiochiae Axionicus [33]) memoriam Valentini integra custodia regulare [34]) eius consolatur. Alioquin tantum se huic haeresi suadere permissum est, quantum lupae foeminae formam, quotidie superare [35]) solenne est. Quidni? cum spiritale illud semen suum sic in unoquoque recenseant? Si aliquid novi adstruxerint, revelationem statim appellant praesumptionem; et charisma, ingenium; nec unitatem, sed diversitatem. Ideoque prospiti-
mus,

31) Cuiusdam veteris opinionis semitam nactus Colarbaso viam deliniavit. *Latinius.* semini, actu colubr. *Fran. Paris. Rigalt.* semen nactus, *e Latinio excitat et reiicit Rigalt.* 32) *alii* Magnus, *male.* 33) *Mss. Val. (teste Iun.)* Arionicus. 34) regularum *Fran. Paris. Rigalt.* 35) supparare *Fran. Paris. Rigalt.*

mus, ſepoſita illa ſolenni diſſimulatione ſua, plerosque dividi; quibusdam articulis, etiam
P. 149. bona fide dicturos, hoc ita non eſt, et hoc aliter accipio, et hoc non agnoſco. Varietate enim innovatur regularum facies; habet etiam colores ignorantiarum.

Cap. V. Mihi autem cum Archetypis erit limes principalium magiſtrorum, non cum adfectatis ducibus paſſivorum [36]) diſcipulorum. Nec undique dicemur ipſi nobis finxiſſe materias, quas tot iam viri ſanctitate, et praeſtantia inſignes, nec ſolum noſtri anteceſſores, ſed ipſorum haereſiarcharum contemporales, inſtructiſſimis voluminibus et prodiderunt et retuderunt; ut Iuſtinus Philoſophus et martyr, ut Miltiades, eccleſiarum ſophiſta, ut Irenaeus omnium doctrinarum curioſiſſimus explorator, ut Proculus noſter, virginis ſenectae, et chriſtianae eloquentiae dignitas: quos in omni opere fidei, quemadmodum in iſto, optaverim aſſequi [37]). Aut ſi in totum haereſes non ſunt, ut, qui eas pellunt, finxiſſe credantur: mentietur Apoſtolus, praedicator illarum*). Porro ſi ſunt, non aliae erunt, quam quae retractantur. Nemo tam ocioſus fertur ſtilo, ut materias habens, fingat.

Cap. VI. Igitur hoc libello, quo demonſtrationem ſolum praemittentes ſolius [38]) arcani, ne quem ex nominibus tam peregrinis, et
P. 150. coactis, et compactis, et ambiguis, caligo ſuffundat: quomodo eis uſuri ſimus, prius demandabo. Quorundam enim de Graeco interpretatio non occurrit ad expeditam proinde

*) 1 Cor. 11, 19.

36) ἐπιτολαίων *vulgarium*; Africanis *uſitatiſſimum*. 37) *Hio fatetur auctor, ex* Irenaeo *ſe ſumſiſſe; novi certe, et hiſtorici, nihil fere ipſe habet.* 38) promittimus ſolius *Fran.* promittimus illius Pariſ. Rigalt.

de nominis formam, quorundam, nec de sexu genera conveniunt; quorundam usitatior in Graeco notitia est. Itaque plurimum Graeca ponemus; significantiae per paginarum limites aderunt, nec Latinis quidem deerunt Graeca, sed in lineis desuper notabuntur, ut signum hoc sit personalium nominum [39]), propter ambiguitates [40]), eorum, qui cum alia significatione communicant. Quanquam autem distulerim congressionem, solam interim professus narrationem, sicubi tamen indignitas meruerit suggillari: non erit delibatione transpunctoria [41]) expugnatio. Congressionis lusionem deputa lector, ante [42]) pugnam; ostendam, sed non imprimam vulnera. Si et ridebitur alicubi, materiis ipsis satisfiet. Multa sunt sic digna revinci, ne gravitate adorentur [43]). Vanitati proprie festivitas cedit. Congruit et veritati ridere, quia laetans; de aemulis suis ludere, quia secura est. Curandum plane, ne risus eius rideatur, si fuerit indignus. Ceterum ubicunque dignus risus, officium est. Denique hoc modo incipiam. P. 151.

CAP. VII. Primus omnium Ennius, poëta Romanus,

coenacula maxima coeli

simpliciter pronunciavit, e lati [44]) situs nomine, vel quia Iovem illic epulantem legerat apud Homerum. Sed haeretici quantas supernitates supernitatum, et quantas sublimitates sublimi-

39) *Ista vero in codicibus nullis apparent.* 40) *alii* ambiguitatem. 41) deliberatione transfunctoria expugnatio. *Fran. Paris.* non erit deliberatione trans punctoria expugnatio. *Ian. e Mss.* non erit de libatione *Rig. i. e. non studiosius refutabo; fugillabo tantum. Sed nos quidem malebamus, verum studiosam expositionem.* 42) haud pugnam *Paris. alii* an pugnam; *alii* aut pugnam. *Iunius autem Rhenani lectionem amplectitur.* 43) adorentur. *Ian.* 44) de lati *Lavin.* Rigale.

tatum, in habitaculum dei ſui cuiusque ſuspenderint, extulerint, expanderint, mirum eſt. Etiam creatori noſtro Enniana coenacula in aedicularum diſpoſita ſunt forma, aliis atque aliis pergulis ſuperſtructis, et unicuique deo per totidem ſcalas distributis, quot haereſes fuerint. Meritorium factus eſt mundus. Inſulam credas[45]), tanta tabulata coelorum; neſcio ubi. Illic etiam Valentinianorum deus ad ſummas tegulas habitat, hunc ſubſtantialiter quidem αἰῶνα τέλειον appellant; perſonaliter vero πρόαρχην et τὴν ἀρχήν, etiam Bythion[46]), quod in ſublimibus habitanti mirime congruebat. Innatum, immenſum, infinitum, inviſibilem, aeternumque definiunt, quaſi ſtatim probent eſſe, ſi talem definiant, qualem ſcimus eſſe debere, ſic[47]) et ante omnia fuiſſe dicatur. Sed, ut ſit expoſtulo, nec aliud magis in hu-
P. 132. iusmodi denoto, quam quod poſt omnia inveniuntur, qui ante omnia fuiſſe dicuntur, et quidem non ſua. Sit itaque Bythos iſte infinitis retro aevis, in maxima et altiſſima quiete, in ocio plurimo, placidae, et ut ita dixerim, ſtupentis divinitatis, qualem iuſſit Epicurus; et tamen quem ſolum volunt, dant ei ſecundam, in ipſo et cum ipſo, perſonam, Ennoeam, quam et Charin et Sigen inſuper nominant. Et forte accedunt in illa commendatiſſima quiete, movere[48]) eum de proferendo tandem initio rerum a ſemetipſo. Hoc vice ſeminis in Siges ſuae velut in[49]) genitalibus vulvae locis collocat. Suscipit illa ſtatim, et praegnans efficitur, et parit, utique ſilentio, Sige; (et quem parit, Nus eſt,) ſimillimum patri et parem per omnia. Denique ſolus hic capere ſufficit immenſam illam et incom-

45) Inſulam Feliculam credas, *ceteri addunt.* 46) Bython *Fran. alii.* 47) ut ſic. *Fran. Pariſ. Rigalt. Iunius autem hoc* ut *eiicit.* 48) monere *Lat. Rig.* 49) ve*luti genitalibus. Rigalt.*

comprehenſibilem magnitudinem patris. Ita et ipſe pater dicitur, et initium omnium et proprie Monogenes. Atquin non proprie, ſiquidem non ſolus agnoſcitur [50]). Nam cum illo proceſſit et foemina, cui [51]) veritas. Monogenes, quia prior genitus, quanto congruentius Protogenes vocaretur? Ergo Bythios, et Sige, Nus, et Veritas, prima quadriga defenditur, Valentinianae factionis, matrix et origo cunctorum. Namque ibidem Nus ſimul P.153. accepit [52]) prolationis ſuae officium: emittit et ipſe ex ſemetipſo, Sermonem et Vitam; quae ſi retro non erat, utique nec in Bytho. Et quale eſt, ut in deo vita non fuerit? ſed et haec ſoboles, ad initium univerſitatis, et formati [53]). Pleromatis totius emiſſa, facit fructum, Hominem et Eccleſiam procreat; habes Ogdoadem, tetradem duplicem, ex coniunctionibus [54]) masculorum et foeminarum; cellas, ut ita dixerim, primordialium Aeonum; fraterna connubia Valentinianorum deorum, cenſus omnes ſanctitatis et maieſtatis haereticae, neſcio criminum an numinum turbam, certe fontem reliquae foecunditatis.

CAP. VIII. Ecce enim ſecunda tetras, ſermo et Vita Homo et Eccleſia, quod in patris gloriam fruticaſſet, huic [55]) numero geſtientes, et ipſi tale quid patri de ſuo offerre, alios ebulliunt foetus, proinde coniugales [56]), per copulam utriusque naturae. Ac Sermo et Vita decuriam aeonum ſimul fundunt: illac Homo et Eccleſia, duos amplius, aequiparando

50) agnaſcitur *Fran.* 51) *Iun. legit* cui veritas nomen. *In aliis* cui *abeſt.* 52) ſimulac cepit. *Iun. minus commode; Irenaeus: ſentiens*, in quae *prolatus eſt.* 53) et formam pleromatis *Iun.* 54) coniugationibus *Fran. Pariſ. Rhenan. e Gorxienſi. Rigalt.* 55) Hinc. *Pariſ. Fran. Rigalt. Iunius Rhenanum ſequitur.* 56) coniugalis, *Rhenan. antiqua terminatione eis*, pro *es.*

do parentibus, quia et ipsi duo cum illis decem, tot efficiunt, quot ipsi procreaverunt. Reddo
P. 154. nunc nomina, quos decuriam dixi. Bythos, et Mixis [57]), et Hedone, Acinetos, et Syncrasis, Monogenes, et Macaria. Contra duodenarius numerus hi erunt: Paracletus, et Pistis, Patricos, et Elpis, Metricos, et Agape, Aenos, et Synesis, Ecclesiasticus, et Macariotes, et Theletus, et Sophia. Cogor hic, quid ista nomina desiderent, proferre, de pari exemplo. In isclis [58]) Karthaginiensibus, fuit quidam rigidissimus [59]) rhetor Latinus, Phosphorus [60]) nomine; cum virum fortem peroraret: Venio, inquit, ad vos, optimi cives, de praelio cum victoria mea, cum [61]) felicitate vestra, ampliatus, gloriosus, fortunatus, maximus, triumphalis. Et scholastici statim familiae Phosphorisae [62]) acclamant. Audisti [63]) Fortunatum, et Hedonem, et Acinetum et Theletum? acclama familiae Ptolemaeisae [64]). Hoc erit Pleroma illud arcanum divinitatis tricenariae plenitudo. Videamus, quae sint istorum privilegia numerorum, quaternarii, et
P. 155. octonarii [65]), et duodenarii. Interim in tricenario foecunditas tota deficit; castrata est vis et potestas et libido genitalis aeonum, quasi non et numerorum tanta adhuc coagula superessent, et nulla alia [66]) de paedagogio nomina. Quare enim non et quinquaginta et centum

57) *addisur:* Ageratos et Henonis: Autophyes *Par. Fran. Rig.* 58) *coniecturam Rhenani:* In scholis *recepit Fran. alii* in solis. *Iunius retinet* isclis. 59) *Iun. suspicatur leg.* frigidissimus; *Rigalt.* 60) *Iun. mavult* Phosphorius. *et postea* Phosphorii. 61) tum *Iun.* 62) Phosphori Φσῦ *Paris. Fran. Rigalt. et Rhenan. suspicabatur* Phosphoricae. 63) Audis tu *Las.* 64) Ptolomaei Φσῦ *Fran. Paris. Rigalt.* 65) *Iunius addendum esse suspicatur:* et denarii. 66) *forte:* et mille *alia Iun.*

tum procreantur? quare non et ſterceiae[67]) et Syntrophi nominantur?

CAP. IX. Sed et hoc exceptio perſonarum eſt, quod ſolus ille Nus ex omnibus immenſi patris fruitur notione: gaudens et exultans, illis utique merentibus[68]). Plane Nus et[69]) quantum in ipſo fuit, et voluerat et tentaverat, ceteris quoque communicare, quae norat, quantus et quam incomprehenſibilis pater; ſed interceſſit mater Sige. Illa ſcilicet, quae et ipſis haereticis ſuis tacere praeſcribit. Etſi de patris nutu aiunt factum, volentis omnes in deſiderium ſui accendi. Itaque dum maceran-tur intra ſemetipſos, dum tacita cupidine cognoſcendi patrem uruntur: pene ſcelus factum eſt. Namque ex illis duodecim aeonibus, quos Homo et Eccleſia ediderant[70]), noviſſima natu Aeon, (viderit Soloeciſmus; Sophia enim nomen eſt,) incontinentia ſuisne[71]) coniugis Phileti ſocietate[72]) prorumpit in pa- P. 156.
trem inquirere, et genus contrahit vitii, quod exorſum quidem fuerat in illis aliis, qui circa Nun, in hunc autem, vel[73]) in Sophiam derivarat, ut ſolent vitia in corpore alibi connata[74]) in aliud membrum perniciem ſuam efflare. Sed enim ſub praetexto[75]) dilectionis in patrem, aemulatio ſuperabat in Nun, ſolum de patre gaudentem. Ut vero impoſſibilia contendens Sophia fruſtrarat[76]), et vincitur difficultate et extenditur affectione: modico abfuit prae vi dulcedinis[77]) et laboris de-

67) *alii* ſtercoiae, *inde* ſterceiae, *vel* ſterceae, *Rig. vel* ſterciae, *quae ſcripturae omnes Iunio probantur.* 68) moerentibus *Fran. Pariſ. Rigalt.* 69) et *abeſt Fran. Pariſ. Rigalt.* 70) ediderunt *Pariſ.* 71) ſuive *Par. Alii* ſuine coniugis ſui, ſine *Fran. Rigalt.* ſui ſive *Latin.* 72) ſanctate *Rhen. e Gorvienſi.* 73) id eſt in Soph. *Fran. Pariſ. Rigalt.* 74) alibi conata *Iun. e Vatic.* 75) praetextu *Par.* 76) *forte:* fruſtra erat *Iun.* 77) *alii corrigunt* oſcedinis *ſed nil opus auctore* Iunio.

devorari, et in reliquam ſubſtantiam diſſolvi: nec alias quam pereundo ceſſaſſet, niſi bono fato in Horon incurſaſſet[78]). Quaedam et huic vis eſt, fundamentum, univerſitatis illius extrinſecus cuſtos, et quem[79]) Crucem appellant et Lytroten, et Carpiſten. Ita Sophia periculo exempta et tarde perſuaſa, declinata[80]) inveſtigatione patris conquievit, et totam Enthymêſin, i. e. animationem cum paſ-
P. 157. ſione, quae inſuper acciderat, expoſuit[81]),

Cap. X. Sed quidam exitum Sophiae et reſtitutionem aliter ſomniaverunt. Poſt irritos conatus et ſpei deiectionem, deformatam eam, pallore credo et macie et incuria formae, uti quae patrem non minus denegatum dolebat quam amiſſum. Dehinc in illo moerore ex ſemetipſa ſola, nulla opera coniugii, concepit, et procreat foeminam. Miraris haec? Et gallina ſortita eſt de ſuo parere. Sed et vultures foeminas tantum parere aiunt, et tamen ſine masculo mater[82]). Et metuere poſtremo, ne finis quoque inſiſteret, haerere de ratione caſus, curare de occultatione. Remedia nusquam. Ubi enim iam tragoediae et comoediae, a quibus forma mutuaretur exponendi, quod circa[83]) pudorem erat natum. Dum in malis res eſt: ſuſpicit, convertit ad patrem, ſed incaſſum eniſa; et[84]) vires deſerebant, in preces

78) *Hic comma ponitur, et verba* quaedam — cuſtos *uncinis includuntur Pariſ. Fran. Iunius autem legit:* in Horon incurſaſſet quemdam (et hic vis eſt, fundamentum univerſitatis, illius extrinſecus cuſtos) quem *etc. comparat Irenaeum.* 79) quem et *Fran. Pariſ.* 80) de inclinata *Rhenan. quam lectionem Iunius ad Irenaei ſimilitudinem magis putat accedere.* 81) *i.* depoſuit. 82) *Iunius legit* mares; *poſt* mater *haec adduntur:* primo quidem contriſtari propter inconſummationem generationis metuere; *Rig. qui et notat, haec ſic legi in latino Irenaeo.* 83) *citra Fran. Rigalt.* 84) ut *Iun.*

ceq ſuccedit[85]). Tota etiam propinquitas pro ea ſupplicat, vel maxime Nus; quidni? cauſa mali tanti? Nullus tamen Sophiae exitus vacuit[86]); omnes aerumnae eius operantur. Siquidem et illa tunc conflictatio in materiae originem pervenit, ignorantia, pavor[87]), moeror, ſubſtantiae fiunt. Ibi demum pater, aliquando motus, quem ſupra diximus, Horon per monogenem Nun in haec promit[88]), in imagine ſua, foemina marem[89]), quia de patris ſexu ita variant. Adiiciunt autem Horon etiam Metagogea, (i. e. circumductorem) vocari, et Horotheten. Huius praedicant opera, et repreſſam ab inlicitis et purgatam a malis, et deinceps confirmatam Sophiam et coniugio reſtitutam, et ipſam quidem in Pleromatis cenſu remanſiſſe. Enthymeſin vero eius et illam appendicem Paſſionem ab Horo relegatam et crucifixam, et extra aevum[90]) factam; malum (quod aiunt) foras: ſpiritalem tamen ſubſtantiam illam, ut naturalem quendam impetum Aeonis, ſed informem et inſpectatam[91]), quatenus nihil adprehendiſſet, ideoque fructum infirmum, et foeminam pronunciatam. P. 158.

CAP. XI. Igitur poſt Enthymeſin extorrem, et matrem eius Sophiam coniugi reducem, ille iterum Monogenes, ille Nous, ocioſus plane de patris cura, atque proſpectu ſolidandis rebus, et Pleromati muniendo iamque[92]) figendo, ne qua eiusmodi rurſus concuſſio incuteret[93]); novam excludit copulationem, Chriſtum P. 159.

85) ſuccidit *Fran. Pariſ. Rigalt.* 86) *forte* patuit *Iun.* 87) pavor et *Iun.*; *antea* pavorem. 88) per Monogenem Nun quem ſupra diximus Horon *Fran. Rig.* alii praemittit *mendoſe Iun.* 89) foeminamare *Pariſ. Fran. Rigalt.* 90) eum *ex Irenaeo, Rigalt. reſtituit.* 91) inſpeciatam *Fran. Pariſ. Rigalt, quod mavult Iun. coll. adv. Hermog. C. 40. ἀνείδεον.* 92) etiamque *Iun.* 93) incurreret *Fran. Pariſ.*

ſtum et ſpiritum ſanctum: turpiſſimum par duorum masculorum, aut foemina erit ſpiritus ſanctus; et vulneratur a foemina masculus [94]). Numen [95]) his datur unum, procurare concinnationem [96]) Aeonum. Et ab eius officii ſocietate duae Scholae protinus, duae cathedrae, inauguratio quaedam dividendae doctrinae Valentini. Chriſti erat [97]), inducere aeonas naturam coniugiorum. Vides quam rem plane [98]); et innati coniectationem, et idoneos efficere, generandi in ſe agnitionem patris, quod capere eum non ſit, neque comprehendere, non viſu denique, non auditu compotiri eius, niſi per Monogenem. Et tamen tolerabo, quod ita diſcedunt [99]) patrem noſſe, ne nos et illud magis [100]). Doctrinae denotabo perverſitatem, quod docebantur, incomprehenſibile quidem patris, cauſam eſſe perpetuitatis ipſorum. Comprehenſibile vero eius,
P. 160. generationis illorum et formationis eſſe rationem. Hac enim diſpoſitione illud opinor inſinuatur, experiri [101]), deum non adprehendi; ſiquidem inadprehenſibile eius, perpetuitatis eſt cauſa: adprehenſibile autem, non perpetuitatis, ſed nativitatis et formationis, egentium perpetuitatis. Filium autem conſtituunt adprehenſibilem patris. Quomodo tamen adprehendatur, tum prolatus Chriſtus edocuit. Spiritus vero ſancti propria: ut de doctrinae ſtudio omnes

94) et vulneratura foemina — masculus. *Iun. ut ap. Irenaeum ἀῤῥενόθηλυς.* 95) Numen his *Fran. Pariſ.* Momen *Iun.* 96) conſummationem *Pamelius reponebat; ſed* concinnationem *defendit Latinius.* 97) Chriſti erat enim docere Aeonas *Iun.* *Sic et Irenaeus, docuiſſe.* 98) quam rem piam *Fran. Pariſ.* 99) diſcunt, *Fran. Pariſ.* diſcebant, *Rigalt.* 100) *alii:* ne noſſent. *Fran. Pariſ.* Illud m. doct. *ſed illud retinet Rigalt. et explicat,* nos, *catholici.* Illam magis doctrinae *Fran. Pariſ.* Illud magis denotabo, doctrinae perverſitatem: quod doceantur *inc. Iun. e Mſſ.* 101) expedire *Fran. Pariſ. Rig.*

omnes peraequati, gratiarum actionem proſequi noſſent, et veram inducerentur quietem.

CAP. XII. Itaque omnes forma et ſcientia [102]) peraequantur, facti omnes, quod unusquisque; nemo aliud, quia alteri [103]) omnes refunduntur in Nun [104]), omnes in Homines, in Philetos [105]). Et [106]) quae foeminae, in Sigas [107]), in Zoas, in Eccleſias, in Fortunatas [108]); ut Ovidius metamorphoſeis ſuas deleviſſet, ſi hodie maiorem cognoviſſet. Exinde refecti ſunt, et conſtabiliti ſunt, et in requiem ex veritate compoſiti, magno cum gaudii fructu, hymnis patrem concinunt. Diffundebatur et ipſe laetitia, et [109]) utique bene, P. 161. cantantibus filiis nepotibus. Quidni diffunderetur omni iucunditate, Pleromate liberato? Quis nauclerus non etiam cum dedecore laetatur? Videmus quotidie nauticorum laſcivias gaudiorum. Itaque ut nautae ad ſymbolam [110]) ſemper exultant; tale aliquid et Aeones, unum iam omnes etiam forma, nedum ſententia, convenientibus ipſis quoque [111]) fratribus et magiſtris, Chriſto et ſpiritu; quod optimum atque pulcherrimum unusquisque [112]) florebat, conferunt in medium. Vane opinor. Si enim unum erant omnes, ex ſupra dicta peraequatione, vacabat ſymbolae ratio, quae ferme ex varietatis gratia conſtat. Unum omnes bonum conferebant, quod omnes erant.

De

102) ſententia *Franeq.; alii*, ſapientia, γνώμη. 103) *ſic retinet Rigalt. alii*, alter. 104) Νοῦν *Pariſ. et additur* in Sermones *Fran.* Νοῦς *Iun.* 105) in Chriſtos *Fran.* 106) Aeque *alii.* 107) in Alethias *Fran.* 108) in Spiritus *Fran.* 109) et *abeſt Fran. Pariſ. Rigalt.* 110) cymbalam *Pariſ: vitioſe ut patet ex Irenaei loco, Iun.* 111) novis *addit Rhen. e Gorz. Rigalt.* 112) uniuscuiusque *Latin.* unicuique *mavult Iun, aut ſic transponenda verba:* quod optimum atque pulcherrimum florebat, unusquisque conf.

De modo forsitan fuerit ratio, aut de forma ipsius iam peraequationis. Igitur ex aere collocatio[113]) (quod aiunt) in honorem et gloriam patris, pulcherrimum Pleromatis sydus fructumque perfectum compingunt, Iesum; eum cognominant Soterem, et Christum, et Sermonem de patruitis[114]), et Omnia iam[115]);
P. 162, ut ex omnium defloratione constructum; graculum Aesopi, Pandoram Hesiodi, Acci Patinam[116]), Nestoris cocetum[117]), Miscellaneam Ptolemaei. Quam[118]) propius fuit, de aliquibus hostias curis pancapipan nirapiam vocari[119]), a tam ociosis autoribus nominum. Ut autem tantum sigillarium extrinsecus quoque inornassent[120]), satellites ei angelos proferunt. Par genus, si inter se potest fieri. Si vero Soteri consubstantivos[121]), (ambigue enim positum inveni) quae erit eminentia eius inter satellites coaequales?

Cap. XIII. Continet hic igitur ordo primam processionem, pariter et nascentium et nubentium et generantium aeonum: Sophiae, ex desiderio patris, periculosissimum casum; Hori oportunissimum auxilium, Enthymeseos, et coniunctae passionis expiatum, Christi, et
P. 163, spiritus sancti paedagogatum, aeonum tutelarem

113) collatitio, *Rigalt. Fran. Paris. alii* collativo. 114) patronymice, *Irenaeus.* 115) *seil.* nominant. *Irenaeus.* 116) *Iunius ita ordinat;* Pandoram Hesiodi, graculum Aesopi, tragici patinam, *ut de utroque* Aesopo, *fabularum scriptore, et histrione sermo sit.* 117) *vel* coccetum *legi poterit, a* cocco, *vel* coccentum *genus ee aiunt, Rhenan.* 118) *sic Rigalt. alii*, Quin propius. 119) *Locus hic est mire depravatus. Rhenan.* de Atticis historiis carpiam vocari *Fran. Paris. Iunius ita restituendum putat.* miscellaneam Ptolemaei, philomusi; quam propius fuit de Atticis historiis Pançarpi, pancarpiam vocari, a tam *etc.* de aliquibus Atticis curis, pancarpon ἢ τοπὰν vocari, *Rigalt.* 120) inornarent, *alii.* 121) ὁμοουσίους.

rem reformatum, Soteris pavoninum ornatum, Angelorum comparaticium antiſtatum. Quod ſupereſt, inquis, vos valete et plaudite! Imo quod ſupereſt, inquam, vos audite et proiicite. Ceterum, haec intra coetum pleromatis decucurriſſe dicuntur, prima tragoediae ſcena. Alia autem trans ſiparium cothurnatio eſt, extra pleroma dico; et tamen ſi talis ſub ſinu patris intra ambitum Hori cuſtodis, qualis extra iam in libero, ubi deus non erat?

CAP. XIV. Namque Enthymeſis ſive iam Achamoth, quod abhinc ſcriptum, hoc ſolo ininterpretabili [122]) nomine, ut cum vitio individuae paſſionis exploſa eſt, in loca luminis aliena, quod pleromatis res eſt, in vacuum atque inane illud Epicuri, miſerabilis etiam de loco eſt. Certe nec forma nec facies ulla, deveſtiva [123]) ſcilicet et abortiva genitura [124]). Dum ita rerum habet, flectitur a [125]) ſuperioribus Chriſtus, deducitur per Horon; aborſum ut illud informet de ſuis viribus, ſolius ſubſtantiae, non etiam ſcientiae, forma. Et tamen cum aliquo peculio relinquitur iteratur [126]) odor incorruptibilitatis, quo compos p. 164. caſus ſui potiorum deſiderio ſuppararetur. Hac miſericordia functus, non ſine ſpiritus ſancti ſocietate, recurrit Chriſtus in pleroma. Uſus eſt rerum ex liberalitatibus quoque nomina accedere. Enthymeſis de actu fuit; Achamoth, unde, adhuc quaeritur. Sophia de matre [127]) manat; ſpiritus ſanctus ex angelo accipit [128]) Chri-

122) interpretabili *Fran.* 123) defectiva *Fran. Pariſ. Rig.* 124) *Iunius hunc locum ita diſtinguit*; miſerabilis etiam de loco eſt certe, nec forma nec facie ulla; deveſtiva ſcilicet et abortiva genitura. 125) e ſuper. Chriſtus diducitur *Iun.* 126) cum aliquo peculio relinquitur iterato, odore incorr. *Iun.* Interim odor *Lat.*; relinquitur interim, *Rigalt.* 127) patre, *ceteri.* 128) apud, *ceteri.*

Christum [129]), a quo derelicta, se [130]) statim senserat, desiderium. Itaque prosiluit et ipsa, lumen eius inquirere, quem si omnino non noverat, ut invisibiliter operatum: quomodo lumen eius ignotum, cum ipso, requirebat? Tamen tentavit, et fortasse adprehendisset, si non idem Horos, qui matri eius tam prospere venerat, nunc tam importune filiae occurrisset, ut etiam inclamaverit in eam, Iao; quasi, porro Quirites, aut fidem Caesaris. Inde invenitur Iao in scripturis. Ita depulsa, quo minus pergeret, nec habens supervolare crucem, id est Horon, quia nullum catuli [131]) laureolum fuerit exercitata, ut destituta passioni illi suae in trichea multiplicia [132]) atque perplexa: omni genere eius coepit adfligi; moerore, quod non perpetrasset inceptum;
P. 165. metu ne sicut luce, ita et vita orbaretur; [133]) conternatione, tum ignorantia. Nec ut mater eius. Illa enim [134]) Aeon; at haec pro conditione deterius; insurgente adhuc et alio fluctu conversionis in Christum, a quo vivificata fuerat, et in hanc ipsam conversionem temperata.

CAP. XV. Age nunc discant Pythagorici, agnoscant Stoici, Plato ipse, unde materiam [135]), quam innatam volunt, et originem et substantiam traxerit in omnem hanc struem mundi; quod nec Mercurius ille Trismegistus, magister omnium Physicorum recogitavit. Audisti conversionem, genus aliud passionis. Ex hac omnis anima huiusmodi [136]), dicitur consti-

129) Christi *Fran.* 130) se *abest Fran. servatur autem a Iunio.* 131) Catulli *Fran. Paris. Rig. rectius.* 132) in tricha multiplici perplexa. *Fran.* atque perplexa *Paris.* ut destituta passionis illi suae in trechea multipl. atque perpl. *Iun.* in trica *Rigalt.* 133) tum *addit Iun.* 134) *additur:* scilicet *Fran. quod delet Iun.* 135) materia *Fran. Paris. Rigalt.* 136) huius mundi, *exteri.*

ſtitiſſe, etiam ipſius Demiurgi; id eſt dei noſtri. Audiſti moerorem et timorem. Ex his initiata ſunt cetera. Nam ex lachrymis eius univerſa aquarum natura manavit. Hic aeſtimandum, quem exitum duxerit [137]), quantis lachrymarum generibus inundaverit. Habuit et ſalſas, habuit et amaras et dulces, et calidas, et frigidas guttas, et bituminoſas, et ferruginantes, et ſulphurantes utique, et venenatas, ut et Nonacris inde ſudaverit, quae Alexandrum occidit, et Lynceſtarum inde defluxerit, quae ebrios efficit; et Salmacis inde P. 166.
ſe ſolverit, quae masculos molleſcit [138]). Coeleſtes imbres pipiavit Achamoth, et nos in ciſternis etiam alienos luctus et lachrymas ſervare curamus. Proinde ex conſternatione et pavore corporalia elementa ducta ſunt; et tamen in tanta circumſtantia ſolitudinis, in tanto circumſpectu [139]) deſtitutionis, ridebat interdum, qua conſpecti Chriſti recordans, eodem gaudio riſu lumen [140]) effulſit. Cuius hoc providentiae beneficium, quae [141]) illam ridere cogebat? idcirco, ne ſemper nos in tenebris moraremur. Nec obſtupeſcas, qui laetitia eius tam ſplendidum elementum radiaverit mundo, cum moeſtitia quoque eius tam neceſſarium inſtrumentum defluxerit [142]) ſeculo. O riſum illuminatorem, o fletum rigatorem! Et tamen poterat remedio jam agere cum illius loci horrore. Omnem enim obſcuritatem eius diſcuſſiſſet, quoties ridere voluiſſet, vel ne cogeretur defertores ſuos ſupplicare [143]).

CAP. XVI. Convertitur enim ad preces et ipſa

137) *ſcil. aqua emittenda; e vefica, etc.* 138) mollefacit *Pariſ.* molles facit *Fran.* *Sed Rigalt.* molles, e *Miſſo. ſcil.* efficit. 139) circumſpecto *Fran.* circumſepto, *Rigalt.* 140) eo de gaudii riſu lumen *Iun.* eo de gaudio, riſus lumen *Latin. Rigalt.* 141) quale *Fran. Rig.* 142) defuerit *in Miſſo.* defuderit *Rigalt.* 143) applicare, teteri.

ipſa more materno. Sed Chriſtus, quem iam pigebat [144]) extra Pleroma proficiſci, vica-
P. 167. rium praeficit [145]) Paraclétum, Soterem, (Hic erit Ieſus, largito ei patre univerſorum aeonum, ſummam poteſtatem ſubiiciendis eis omnibus, uti in ipſo, ſecundum Apoſtolum*) omnia conſoederentur [146]):) ad eam emittit [147]) cum officio atque comitatu coaetaneorum Angelorum; credas et cum duodecim faſcibus. Ibidem [148]) adventu pompatico eius concuſſa Achamoth, protinus velamentum ſibi obduxit, ex officio primo venerationis et verecundiae. Dehinc contemplatur eum fructiferum [149]) ſuggeſtum, quibus inde conceperat viribus, occurrit illi, χάριτι χαίρει. Hic opinor ſuſceptam ille confirmat atque confirmat [150]) agnitione iam [151]) et ab omnibus iniuriis paſſionis expumicat, non eadem [152]) negligentia in exterminium diſcretis, quae acciderat in caſibus matris. Sed enim exercitata vitia, et uſu virioſa [153]) confudit. Atque ita maſſaliter ſolidata defixit [154]) ſeorſum in materiae corporalem paraturam, commutans ex incorporali paſſione indita habilitatem [155]) atque
P. 168. naturam, qua pervenire mox poſſet in aemulas aequiparantias corpulentiarum; ut duplex ſub-

*) Coloſſ. 1, 16.

144) rurſus *quod addit Franeq. eiicitur a Iunio.* 145) praefecit *Fran.* praeficiens *Iun.* 146) conderentur *Fran. Rig.* 147) Ad eamque mittit *Iun.* 148) ibi demum *Fran. Rigalt.* 149) fructiferumque *Fran. Par.* dehinc contemplata eum fructiferumque *Iun. Rigalt.* 150) confortat, *alii melius; Irenaeus* μορφῶσαι κατὰ τὴν μόρφωσιν. 151) agnitione eam. *Iun.* 152) ea demum *Iun.* 153) vitioſa *Fran. Pariſ. mald.* virioſus, ἰσχυρός. 154) definxit *Latin.* 155) *Haec Iunius ita diſtinguit:* atque i. m. ſ. d. ſeorſum, i. m. c. p. c. ex i. paſſione, et ind. habilitatem. *Latinii coniecturae:* definxit ſeorſum et indidit hilaritatem, *Iunio non probantur.*

ſubſtantiarum conditio ordinaretur; de vitiis peſſima, de converſione paſſionalis. Haec erit materia, quae nos commiſit cum Hermogene, ceterisque, qui deum ex materia, non ex nihilo, operatum cuncta praeſumunt.

CAP. XVII. Abhinc Achamoth, expedita tandem de malis omnibus, ecce iam proficit, et in opera maiora frugeſcit. Prae gaudio enim tanti ex infelicitate ſucceſſus concalefacta, ſimulque contemplatione ipſa angelicorum luminum, ut ita dixerim, ſubfermentata, (pudet, ſed aliter exprimere non eſt,) quodammodo ſubſtruit[156]) intra et ipſa, in illos, et conceptu ſtatim intumuit ſpirituali[157]) ad imaginem ipſam, quamvis laetantis et laetitia prurientis intentionis imbiberat, et ſibi intimarat. Peperit denique, et facta eſt[158]) exinde trinitas generum[159]), ex trinitate cauſarum. Unum materiale, quod ex paſſione; aliud animale, quod ex converſione; tertium ſpiritale, quod ex imaginatione.

CAP. XVIII. Hac autoritate, trium ſcilicet liberorum, agendis rebus exercitior[160]) facta, formare ſingula genera conſtituit. Sed ſpiritale quidem, non ita potuit attingere[161]), ut et ipſa ſpiritalis. Fere enim paria et conſubſtantiva, in alterutrum valere ſocietas naturae negavit. Eo animo ſi[162]) unum ad animale convertit, prolatis Soteris diſciplinis. Et primum, (quod cum magno horrore blaſphemiae, P. 169.

et

156) cubavit *Pariſ.* ſubavie *Fran.* ſubavit intra ſe ipſa *Latin. Iun. Rhenan.* ſubſuriit, *Rigalt.* 157) ſpiritali *Fran. Rigalt.* 158) eſt *abeſt Par. ponitur poſt* generum. *Fran.* 159) generis *mavult Iun.* 160) *legi etiam poſſet* exercitatior *Iun.* 161) effingere *Latin. idque melius videtur Iunio.* 162) ſi *abeſt Fran. Rigalt. Pariſ.* manum ad animale *Iun.*

et pronunciandum et legendum est et audiendum) deum fingi adhuc[163]) nostrum et omnium, praeter haereticorum, patrem et deum[164]) Demiurgum et[165]) regem universorum, quae post illum. Ab illo enim, si tamen ab illo; et non ab ipsa potius Achamoth, a qua occulto, nihil sentiens eius, et velut fingillario[166]) extrinsecus ductu, in omnem operationem movebatur. Denique ex hac personarum in operibus ambiguitate, nomen illi Metropatoris miscuerunt, distinctis appellationibus ceteris secundum status et situs operum; ut animalium quidem substantiarum, quas ad dextram commendant, patrem nuncupant;
P. 170. maternarum[167]) vero, quas ad laevam delegant, Demiurgum nominent. Regem autem communiter, in universitatem.

Cap. XIX. Sed nec nominum proprietas competit proprietati operum, de quibus nomina omnia, cum deberet illa haec omnia vocitari, a qua res agebantur; nisi quod iam nec ab illa. Cum enim dicant Achamoth in honorem aeonum imagines commentatam, rursus hoc in Soterem autorem detorquent, qui per illam sit operatus; ut ipsam quidem imaginem patris invisibilis, et incogniti, daret, incognitam scilicet et invisibilem Demiurgo: eundem autem Demiurgum νοῦν filium effingeret; Archangeli vero, Demiurgi opus, reliquos aeonas exprimerent. Cum imagines audio tantas trium, quaero, non vis nunc, ut imagines rideam perversissimi pictoris illorum? Foeminam Achamoth, imaginem patris, et ignarum matris demiurgum, multo[168]) magis

163) fingit hunc *Fran. Paris. Rigalt.* 164) deum *abest Fran. Paris.* 165) et *abest in aliis.* 166) figillario *Iun.* 167) materialium *Fran. Rigalt. forte* materiarum *Iun.* 168) *verba* multo magis patris *uscinis includit Iun.*

gis patris? Imaginem, *νοῦ* ignorantis patrem, et Angelos famulos, simulacra dominorum? Hoc est mulum de asino pingere, et Ptolemaeum describere de Valentino.

CAP. XX. Igitur Demiurgus extra pleromatis limites constitutus, in ignominiosa aeterni exilii vastitate novam provinciam condidit, hunc mundum; repurgata confusione et distincta diversitate duplicis substantiae illius, destrusae [169]), animalium et materiarum. Ex incorporalibus corpora aedificat, gravia, levia, sublimantia, atque vergentia, coelestia P. 171. atque terrena; tum ipsam coelorum septemplicem scenam, solio desuper suo, finit. Unde et sabbatum dictum est [170]), ab hebdomade sedis suae, et Ogdoas mater Achamoth, ab argumento Ogdoadis primi genitalis [171]). Coelos autem noëros [172]) deputant, et interdum angelos eos faciunt, sicut et ipsum Demiurgum; sicut et Paradisum, archangelum quartum, quomodo [173]) et hunc supra coelum tertium pangunt, ex cuius virtute sumpserit Adam, deversatus illic [174]) inter nubeculas [175]) et arbusculas. Satis meminerat Ptolemaeus puerilium dicibulorum, in mari poma nasci, et in arbore pisces; sic et in coelestibus nuceta praesumpsit. Operatur Demiurgus ignorans, et ideo fortasse non scit, arbores in sola terra institui oportere. Plane mater sciebat. Quidni suggerebat? quae et effectum suum ministrabat. Sed tantum fastigium filio exstruens per ea opera, quae illum et patrem et deum et regem ante Valentinia-

169) detrusae *Par.* de strue *corrigit Rig.* 170) est *abest Fran. Paris.* et sabbatum dictus. *Iun.* 171) primogenialis *Fran.* primigenialis *Paris.* 172) *alii* noëros; *νοητοὺς ut Irenaeus Iun.* 173) *alii* quoniam. 174) illuc *Fran.* 175) nuculas *Iun.*

norum ingenia teſtantur, cur ſibi quoque iſta noluit eſſe nota, poſtea quaeram.

CAP. XXI. Interim tenendum, Sophiam cognominari, et terram, et matrem quaſi matrem terram, et quod magis rideas, etiam ſpi-
P. 172. ritum ſanctum. Ita omnem illi honorem contulerunt foeminae, puto et barbam: ne dixerim cetera. Alioquin Demiurgus adeo rerum non erat compos, de animalibus ſcilicet cenſu invaſitudinis ſpiritalia accedere: ut ſe ſolum ratus, concionaretur, *Ego deus et abſque me non eſt* *), certe tamen non fuiſſe ſe retro, ſciebat. Ergo et factum intelligebat, et factitatorem facti eſſe, quemcumque. Quomodo ergo ſolus ſibi videbatur, et ſi non certus, ſaltim ſuſpectus de aliquo factitatore?

CAP. XXII. Tolerabilior infamia eſt apud illos in diabolum, vel quia origo ſordidior capit. Ex nequitia enim moeroris illius deputatur, ex qua angelorum et daemonum, et omnium ſpiritalium malitiarum genituras notant; et tamen diabolum quoque opus demiurgi affirmant, et *Munditenentem* [176]) appellant**) et ſuperiorum magis gnarum defendunt, ut ſpiritalem naturâ, quam Demiurgum, ut animalem. Meretur ab illis praelationem, cui omnes haereſes procurantur.

CAP. XXIII. Singularium autem poteſtatum arces his finibus collocant. In ſummis ſummitatibus praeſidet, Tricenarius, pleroma, Horo ſignante lineam extremam: inferius illum metatur medietatem Achamoth, filium calcans. Subeſt enim Demiurgus in hebdomade ſua: magis diabolus, in iſto nobiscum cummuni mundo, coëlementato et concorporificato (ut ſu-

*) Eſ. 45, 6. **) Eph. 6, 12.

176) κοσμοκράτορα.

ſupra editum eſt) ex Sophiae utiliſſimis caſibus, qua nec aërem haberet, reciprocandi ſpiritus ſpatium, teneram omnium corporum P. 173.
veſtem, colorum omnium iudicem [177]), organum temporum; ſi non et iſtum Sophiae moeſtitia colaſſet, ſicut animalia metus, ſicut converſio eius ipſum Demiurgum. His omnibus elementis atque corporibus, ignis inflabellatus eſt: cuius originalem Sophiae paſſionem, quia nondum ediderunt, ego interim argumentabor motiúnculis eius excuſſum. Credas enim illam in tantis vexationibus etiam febricitaſſe.

CAP. XXIV. Cum talia de deo vel de diis, qualia de homine figmenta? Molitus enim [178]) mundum Demiurgus, ad hominem manus confert, et ſubſtantiam ei capit non ex iſta, inquiunt, arida, quam nos unicam novimus terram, (quaſi non etſi arida poſtmodum, adhuc tamen tunc [179]) aquis ante ſegregatis, ſuperſtite limo ſiccaverit:) ſed ex inviſibili corpore materiae illius, ſcilicet philoſophicae, de fluxili et fuſili eius: quod unde fuerit, haud queo aeſtimare; quia nusquam eſt. Si enim fuſile et fluxile liquoris eſt qualitas, liquor autem omnis de Sophiae fletibus fluxit, ſequitur, ut limum ex pituitis et gramis Sophiae conſutiſſe credamus, quae lachrymarum proinde ſunt faeces; ſicut aquarum, quod deſidet, limus eſt. Figulat ita hominem Demiurgus, et de afflatu ſuo animat; ſic erit et choicus et animalis, ad imaginem et ſimilitudinem factus. Quadruplex res; ut imago quidem, choicus P. 174.
deputetur, materiali [180]) ſcilicet; etſi non ex materia Demiurgus. Similitudo autem, animalis; hoc enim et Demiurgus, habes duos. Interim carnalem ſuperficiem poſtea aiunt choi-

co

177) iudicem *alii melius.* 178) ergo *minus bene Iun.* 179) tantum quod *Latin.* 180) materiali *alii melius.*

co ſupertextam, et hanc eſſe pelliceam tunicam, obnoxiam ſenſui.

Cap. XXV. Inerat autem in Achamoth, ex ſubſtantia Sophiae matris, peculium quoddam ſeminis ſpiritalis; ſicut et ipſa Achamoth in filio Demiurgo ſequeſtraverat, ne hoc quidem gnaro. Accipe induſtriam clandeſtinae providentiae huius. Ad hoc enim et depoſuerat et occultaverat, ut, cum Demiurgus animam mox de ſuo afflatu in Adam communicaret, pariter et ſemen illud ſpiriſale quaſi per canalem animam [181]) derivaretur in choicum: atque ita foeturatum [182]) in corpore materiali, velut in utero, et adultum illic, idoneum inveniretur ſuscipiendo quandoque ſermoni [183]) perfecto. Itaque cum demiurgus traducem animae ſuae committit [184]) in Adam, latuit homo ſpiritalis flatu, Ieſus [185]) inſertus, et pariter corpori inductus; quia non magis ſemen noverat matris demiurgus, quam ipſam. Hoc ſemen eccleſiam dicunt, eccleſiae ſuper-
P. 175. nae ſpeculum [186]) et hominis cenſum. Proinde eum ab Achamoth deputantes, quemadmodum animalem a demiurgo: choicum ſubſtantia ἀφ' ὕλης carnem, materia [187]). Habes novum, id eſt, quadruplum Geryonem.

Cap. XXVI. Sic et exitum ſingulis dividunt. Materiali quidem, id eſt, carnali, quem et ſiniſtrum vocant, indubitatum interitum. Animali vero, quem et dextrum appellant, dubitatum eventum, utpote inter materialem ſpiritalemque nutanti et illac debito, qua plurimum adnuerit. Ceterum ſpiritalem emitti in ani-

181) *forte:* anima. *Iun. in aliis* animam *abeſt.* 182) κυοφορηθέν, *Iren.* 183) λόγος *graece.* 184) commiſit *Iun.* 185) Ieſus *abeſt Fran. Pariſ. Rig.* flatu ipſius inſertus *Iun.* 186) exemplum. *Iren.* 187) choicum, ſubſtantia carne, a materia *Iun.*

animalis comparationem, ut eruditi cum eo et exerceri in converſationibus poſſit[188]). Indiguiſſe enim animalem etiam ſenſibilium diſciplinarum; in hoc et paraturam, mundi proſpectam, in hoc et Soterem[189]) in mundo repraeſentatum, in ſalutem ſcilicet animalis. Alia adhuc compoſitione monſtroſum, volunt illum proſpicias[190]) earum ſubſtantiarum induiſſe, quarum ſummam ſaluti eſſet redacturus; ut ſpiritalem quidem ſuſceperit ab Achamoth: animalem vero, quem mox a demiurgo induit[191]), Chriſtum. Ceterum corporalem, ex animali ſubſtantia, ſed miro et inenarrabili rationis ingenio conſtructum, adminiſtrationis P. 176. cauſam[192]) vi[193]) contuliſſe, quo congreſſui et conſpectui et contractui et defunctui[194]) ingratis ſubiaceret. Materiale autem nihil in illo fuiſſe, utpote ſalutis alienum; quaſi aliis fuerit neceſſarius, quam egentibus ſalute. Et totum hoc, ut carnis noſtrae habitum alienando a Chriſto a ſpe etiam ſalutis expellant.

Cap. XXVII. Nunc reddo de Chriſto, in quem tanta licentia Ieſum inſerunt quidam, quanta ſpiritale ſemen animali cum inflatu infulciunt; fartilia neſcio quae commenti, et hominum et deorum ſuorum. Eſſe etiam[195]) demiurgo ſuum Chriſtum, filium naturalem. Denique animalem prolatum ab ipſo, promulgatum prophetis, in praepoſitionum quaeſtioni-

188) potuit, *Rhenan. ſic legendum non autem (quod Pamel. et alii)* poſſit. *Iun.* 189) animalem *addit Fran. auctore Pamelio, ſed eiicit Iun* 190) proſpicientias *Fran. Pariſ. Ciacconius* proficias. *Rig. Iun. Sed Pamel.* primitias. ἀπαρχὰς, ἀκροθίνια. 191) quam mox a demiurgo induerit *Iun.* 192) cauſam *abeſt Fran. Pariſ.* οἰκονόμιας. *Porro, forte* via *Iun.* 193) *alii,* vim contuliſſe. *Rigaltius volebat,* circumtuliſſe. 194) *i.* paſſioni ingratis, *i.* nolens. 195) enim *Fran.* — quod *Pamel. ſubſtituit, Iunius* improbat.

nibus positum, id est per virginem, non ex virgine editum: quia delatus in virginem transmeatorio potius, quam generatorio more, processerit, per ipsam, non ex ipsa: non matrem eam, sed viam passus. Super hunc itaque Christum [196]) devolasse tunc in baptismatis sacramento Ien [197]) per effigiem columbae.
P. 177. Fuisse autem et in Christo etiam ex Achamoth spiritalis seminis condimentum, ne marcesceret scilicet, reliqua farsura. Nam in figuram principalis tetradis, quatuor eum substantiis stipant: spiritali Achamothiana, animali Demiurgina, corporali Ine enarrativa [198]), et illa sotericiana, id est, columbina. Et soter quidem permansit in Christo, impassibilis, inlaesibilis [199]), inadprehensibilis. Denique cum ad adprehensiones venitur [200]), discessit ab illo, in cognitione Pilati. Proinde nec matris semen admisit iniurias, aeque insubditivum [201]), et ne ipsi quidem Demiurgo compertum. Patitur vero animalis et carneus Christus, in deliniationem [202]) superioris Christi, qui ad Achamoth formandam, substantivali, non agnitionali forma cruci, id est, Horo, fuerat innixus. Ita omnia in imagines urgent, plane et ipsi imaginarii Christiani.

Cap. XXVIII. Interea Demiurgus omnium adhuc nescius, et si aliquid et ipse per prophetas concionabitur, ne huius quidem operis sui intelligens; (dividunt enim et prophetiale patro-

196) *Iunius ita legit:* Super hunc itaque Christum, devolasse tunc Iesum, in baptismatis sacramento. Soterem per — —. 197) Ien, *vel* Iem *in Mssto;* Iesum *Paris.* Soterem *Fran. sic et Iven.* 198) Iesusciana *Fran. Paris.* inenarrativa. *alii.* 199) *Iunius legit* invisibilis *ex Irenaeo, qui habet* ἀνεφάπτητον καὶ ἀόρατον. 200) veniretur *Iun. qui et levius distinguit post* Pilati. 201) *imo possibile et illud, Iren.* 202) delineationem *scribere mavult Iun.* typum *Irenaeus.*

trocinium[203]) in Achamoth, in semen, et in Demiurgum,) ubi adventum Soteris accepit, P. 178.
propere et ovanter accurrit[204]), cum omnibus viribus suis, Centurio de Evangelio *). Et de omnibus inluminatus, ab illo etiam spem suam discit, quod successurus sit in locum matris. Ita exinde securus, dispensationem mundi huius, vel maxime ecclesiae protegendae nomine, quanto tempore oportuerit, insequitur.

CAP. XXIX. Colligam nunc ex diverso, ad concludendum, quae de totius generis humani dispositione differant. Triformem naturam primordio professi et tamen inunitam[205]) in Adam: inde iam dividunt, per singulares generum proprietates, nacti occasionem distinctionis huiusmodi ex posteritate ipsius Adae, moralibus quoque differentiis tripartitae. Cain et Abel, et Seth, fontes quodammodo generis humani, in totidem derivant argumenta, naturae atque essentiae, Choicum salvti degeneratum, ad Cain redigunt: animale mediae spei deliberatum[206]) ad Abel componunt spiritale; certae saluti praeiudicatum, in Seth recondunt. Sic et animas ipsas duplici proprietate discernunt, bonas et malas: secundum choicum statum ex Cain, et animalem ex Abel, [207]) spiritalem ex Seth. De obvenientia superducunt; iam non naturam, sed indul- P. 179.
gentiam, ut quos Achamoth in[208]) superioribus in animas bonas deputat, id est animali censui inscriptas. Choicum enim genus, id est malas animas, numquam capere salutaria. In-

*) Matth. 8.

203) praeconium *Iun.* 204) *alii* occurrit. *Iunius nihil mutat.* 205) *alii* unitam, *nihil muto. Iun.* innitam *vocat*, τὴν ἐν ἑνὶ Ἀδὰμ συστᾶσαν. *quapropter sequitur*, inde eam dividunt. *sic lego. Iun.* 206) delibratum *Iun.* 207) et *addit Iun.* 208) ut qua Achamoth de superioribus in animas bonas deputat *Iun.*

Immutabilem enim et inreformabilem [209]) naturam pronunciaverunt. Id ergo granum ſeminis ſpiritalis modicum et parvulum iactu, ſed eruditu huius fides augetur atque provehitur, ſupra [210]) diximus; animaeque hoc ipſo ita ceteris praevertunt, ut Demiurgus tunc ignorans magni eas fecerit. Ex earum ergo laterculo, et in reges et in ſacerdotes allegere conſueverat, quae nunc quoque ſi plenam atque perfectam notitiam adprehenderint, iſtarum naeniarum, naturificatae iam ſpiritalis conditionis germanitate, certam obtinebunt ſalutem, imo omnimodo debitam.

Cap. XXX. Ideoque nec operationes neceſſarias ſibi exiſtimant, nec ulla diſciplinae munia obſervant; Martyrii quoque eludentes neceſſitatem, qua volunt interpretatione. Hanc enim regulam animali ſemini praeſtitutam: ut ſalutem, quam non de privilegio ſtatus poſſidemus, de ſuffragio actus elaboremus. Nobis enim in ſcriptura [211]) huius ſeminis, qui imperfectae eſſentiae ſumus, quia amoribus Phileti, et utique abortui deputamur, quod
P. 180. mater illorum. Sed nobis quidem vae ſi exceſſerimus in aliquo diſciplinae iugum, ſi obtorpuerimus in operibus ſanctitatis atque iuſtitiae, ſi confitendum alibi, neſcio ubi, et non ſub poteſtatibus iſtius ſeculi, apud tribunalia praeſidum [212]) optaverimus. Illi vero et de paſſivitate vitae, et diligentia delictorum, generoſitatem ſuam vindicent; blandiente ſuis Achamoth, quoniam, et ipſa deliquendo [213]) profecit. Nam et honorandorum coniugiorum ſupernorum gratia, dicitur apud illos meditandum atque celebrandum ſemper ſacramentum, co-

209) naturae *additur Fran. Pariſ.* 210) ceu ſupra diximus. *Franeq.* ceu praediximus *Pariſin. Rigalt.* 211) *uno nomine*, inſcriptura, *alii.* 212) praeſidem *Fran. Rig. Melins.* 213) blandiendo *Pariſ.*

comiti, id est, feminae adhaerendo; alioquin degenerem nec legitimum veritatis, qui deversatus in mundo non amaverit foeminam, nec se ei iunxerit. Et quid facient spadones, quos videmus apud illos?

CAP. XXXI. Supereſt de conſummatione et dispenſatione mercedis. Subito [214]) Achamoth totam maſſam ſeminis ſui preſſerit, dein colligere in horreum coeperit, vel cum ad molas delatum et defarinatum, in conſparſionis ſalutaria [215]) abſconderit, donec totum confrequentetur [216]), tunc conſummatio urgebit. Igitur in primis ipſa Achamoth, de regione medietatis, de tabulato ſecundo, in ſummum transferentur [217]), reſtituta pleromati, et ſta- P. 181.
tim excipit comparcinus [218]), ille Soter, ſponſus ſcilicet; ambo coniugium novum fiet [219]). Hic erit in ſcripturis ſponſus, et ſponſale [219a]), Pleroma. Credas enim ubi de loco in locum tranſmigratur, leges quoque Iulias intervenire, ſicut et Cainam [220]). Et Demiurgus, tunc de hebdomade coeleſti [221]) in ſuperiora mutabit, in vacuum iam coenaculum matris ſciens iam, nec videns illam. Nam ſi ita erat, ſemper [222]) ignorare maluiſſet.

CAP. XXXII. Humana vero gens in hos exitus ibit; choicae et materialis notae, [223]) totum interitum: quia *omnis caro foenum**). Et ani-

*) Eſ. 40, 6.

214) Ubi, *omnes alii.* 215) conſperſionis alvearia *Fran. Pariſ. Rigalt.* 216) conſermentetur *Fran. Pariſ. Rigalt.* 217) transfertur *alii.* 218) compactitius *Fran. Pariſ. Rig.* comparcivus *leg. putat Iunius.* 219) fient *praefert Iun. in alsis abeſt utrumque et ſcribitur:* Et hoc. 219a) ſponſale, *ſcilicet cubiculum.* 220) Canuleiam *Iun. Rigalt.* coenam. 221) ſubcoeleſti *Fran. Rhenani autem lectio Iunio praeplacet.* 222) erat ſemper, ign. *Fran.* quam, ſi ita erit ſemper, ignorare mal. *Iun.* 223) *additur* in *Fran.* Rigalt.

anima mortalis[224]) apud illos, nisi quae salutem fide invenerit. Iustorum animae, id est, nostrae, ad Demiurgum in medietatis receptacula, transmittentur. Agimus gratias,
P. 182. contenti erimus cum deo nostro deputari, qua census[225]) nihil animale in Pleromatis palatium admittitur, nisi spiritale examen Valentini. Illic itaque primo despoliantur homines, ipsi, id est, interiores. Despoliari autem est, deponere animas, quibus induti videbantur[226]), easque Demiurgo suo reddent, quas ab eo everterant[227]). Ipsi autem, spiritus in totum fient intellectuales: neque detentui, neque conspectui obnoxii, atque ita invisibiliter in Pleroma recipiuntur furtim; si ita est[228]), quid deinde? Angelis distribuentur, satellitibus Soteris; in filios putas? non; sed in adparatores. Ne istud quidem. Sed in imagines? utinam vel hoc inquit. Erro, si non putet dicere in sponsas. Tunc illi Sabinas raptas inter se de matrimoniis laudent[229]). Haec erit spiritalium merces: hoc praemium credendi. Fabulae tales utiles, ut Marcus, aut, Gaius in hanc carnem barbatus, et haec anima severus[230]), maritus, pater, avus, proa-
P. 183. vus: certe quod sufficit[231]), masculus; in symphone[232]) Pleromatis, ab angelo; tacendo iam dixi, et forsitan partas aliquem Onesimum

224) in hos exitus ibit, Choicae et materialis notae, totum interiturum: quia omnis caro foenum, et anima mort. *Iun.* 225) quo adscensus; Nihil *alii.* 226) *Verba* despoliari — videbantur *per parenthesin legit Iun.* 227) avertant *Fran. Paris.* 228) recipienrur, Furtim, si ita est: quid deinde? *Latin. Rigalt. Iun.* 229) raptas iure matrimonii plaudent *Fran. Paris.* plaudent, *Rigalt.* 230) haec omnia; *Fran. Paris. Rigalt.* Caius in hac carne barbatus, et hac anima severus maritus. *Iun. an* barbarus? 231) quod sufficit παρεσταθέντως *legi praestat. Iun.* 232) Nymphone *Fran. Iun. Rigalt.*

mum[233]), aeonem. His nuptiis recte deducendis pro face et flammeo; tunc credo illa ignis arcanus erumpet, et universam substantiam depopulatus, ipse quoque decineratis omnibus in nihilum finietur, et nulla iam fabula. Sed nae ego temerarius, qui tantum sacramentum etiam inludendo prodiderim. Verendum mihi est, ne Achamoth, quae se nec filio agnitam voluit, insaniat, ne Philetus ifascatur, ne Fortuna acerbetur. Et tamen homo sum Demiurgi, illuc habeo devertere, ubi post excessum omnino non nubitur[234]), ubi superindui potuit[235]), quam despoliari: ubi et si despolior sexui meo, deputor angelis: non angelus, non angela: nemo mihi quicquam faciet, quem et tunc masculum invenient.

CAP. XXXIII. Producam denique velut epicitharisma, post fabulam tantam, etiam illa, quae ne ordini obstreperent, et lectoris intentionem, interiectione dispargerent, hunc malui in locum distulisse; aliter atque aliter commendata ab emendatoribus Ptolemaei. Extiterunt enim de schola ipsius discipuli super P. 184. magistrum, qui duplex coniugium Bytho suo adfingerent, Cogitationem et Voluntatem. Una enim satis non erat cogitatio, qua nihil producere potuisset. Ex duabus facillime prolatum[236]). Primum coniugium Monogenem[237]), Veritatem; Ad imaginem quidem cogitationis, foeminam Veritatem; ad imaginem voluntatis, marem, Monogenem. Voluntas enim vis utique[238]) effectum praestat cogitationi, maris obtinet censum.

CAP. XXXIV. Pudiciores alii, honorem divi-

233) *ad* Onesimum *Pauli respici putat Rigalt. Sed videtur* numerus *fuisse.* 234) *alii* non obnubitur. 235) potius *Fran. Paris. Rigalt.* 236) facillimo prolatu *Fran. Paris. Iun.* 237) Monogenem et *Fran. Paris.* 238) uti quae *Franeq. Paris. Rigalt.*

vinitatis recordati, ut etiam unius coniugii dedecus ab eo avellerent, maluerunt nullum Bytho ſexum deputare: et[239]) fortaſſe Hoc dominum[240]) non Hic deus, neutro genere, pronunciant. Alii contra magis et masculum et foeminam dicunt. Ne apud ſolos Lunenſes Hermaphroditum exiſtimet annalium commentator Feneſtella.

CAP. XXXV. Sunt, qui nec principatum Bytho defendant, ſed poſtumatum; Ogdoadem ante omnia praemittentes, ex tetrade quidem et ipſam, ſed et[241]) aliis nominibus derivatam. Primo enim conſtituunt proarchen;
p. 185. ſecundo Anennoëton, tertio archeton[242]), quarto, aoraton. Ex proarche itaque proceſſiſſe primo et quinto loco archen, ex anennoëto ſecundo et ſexto loco acatalepton, ex arceto[243]), tertio et ſeptimo loco, Anonomaſtum: ex inviſibili, quarto et octavo loco, Agenneton. Hoc quae ratio disponat, ut ſingula binis locis et quidem tam interciſis, naſcantur: malo ignorare quam diſcere. Quid enim recti habent, quae tam perverſe proferuntur?

CAP. XXXVI. Quanto meliores, qui totum hoc taedium de medio amoliti, nullum aeonem voluerunt, alium ex alio, per gradus revera Gemonios, ſtructum. Sed mappa (quod aiunt) miſſa ſemel octoiugem iſtam, et ex parte[244]), Ennoea eius ex cauſa. Ex ipſo denique eius motu nomina gerunt; cum, inquiunt, cogitavit proferre: hoc pater dictus eſt. Cum protulit, quia vere protulit: hic veritas appellata eſt. Cum ſemetipſum voluit probari, hoc homo pronunciatus eſt. Quos au-

239) *alii* ut. 240) deum *Fran. Pariſ.* 241) et *abeſt Fran.* 242) arrheton. *Fran. Pariſ. Rigalt. Meliss.* 243) arrheto, *iid.* 244) iſtam ex parte et Ennoea eius *excluſam Fran. Pariſ. Rigalt. Inn.*

autem praecogitavit, cum protulit: tunc ecclesia nuncupata est. Sonuit homo sermonem, et hic est primogenitus filius, et sermoni accessit vita, et Ogdoas prima conclusa est. Sed P. 186.
hoc taedium non [245]) pusillum.

CAP. XXXVII. Accipe alia ingenia Circuriniana [246]) insignioris apud eos magistri, qui et [247]) pontificali sua autoritate in hunc modum censuit. Est, inquit, ante omnia Proarche, inexcogitabile et inenarrabile. Inenarrabile [248]), quod ego nomino Monoteta [249]). Cum hac erat alia virtus, quam et ipsam appello Henoteta. Monotes et Henotes, id est, solitas et unitas; cum unum essent, protulerunt, non proferentes initium omnium intellectuale, innascibile, invisibile, quod sermo monada [250]) vocavit. Huic adest consubstantiva virtus, quam appellat unio. Hae igitur virtutes solitas [251]), unio ceteras prolationes aeonum propagarunt; o differentia! Mutetur unio et unitas, singularitas et suum, et soli- P. 187.
ta [252]), quamquam designaveris, unum est.

CAP. XXXVIII. Humanior iam Secundus, ut brevior, Ogdoaden in duas tetradas dividens, in dexteram et sinistram, in lumen et tenebras; tantum quod defultricem et defectricem illam virtutem non vult ab aliquo deducere [253]) aeonum,

245) non *abest Fran. Paris. defenditur autem a Iunio.* 246) Cicuria Enniana *Franeq. Pamel. Iun.* Lyncuriana *Rhenan.* Cercuriana *Latii optime Rigaltius:* Currucae Enniani; *sic et Hieronymus scripsit.* 247) ex *Franeq. Paris.* 248) et inenarrabile, et innominabile quod ego *Fran. Paris. Rigalt.* 249) *Solitatem seu solitudinem.* 250) monada *abest ab exempl. Rhenan.* 251) Hae igitur virtutes Solitas, Singularitas, Unio, *Franeq. Parisin. Rigalt.* 252) singularitas et suum solitas *Fran. Paris.* et solitas *Rigalt.* 253) *additur* triginta *Fran. a Pamelio adiectum teste Iunio.*

num, ſed a fructibus de ſubſtantia[254]) veniant.

Cap. XXXIX. De ipſo iam domino. Ien[255]), quanta diverſitas ſcinditur. Hi ex omnium aeonum flosculis eum conſtruunt, illi ex ſolis decem conſtitiſſe contendunt, quos Sermo et Vita protulerunt. Inde et in ipſum ſermonis et vitae concurrerunt oculi: [256]) iſti ex Chriſto[257]) potius ex hominis et eccleſiae fetu: ideoque filium hominis avite[258]) pronunciatum; alia[259]) Chriſto et ſpiritu ſancto conſtabiliendae converſitati[260]) proviſis, confi-
P. 188. ctum, et in ſe[261]) paternae appellationis haeredem. Sunt qui filium hominis aliunde conceperint dicendum: quamquam[262]) ipſum patrem pro magno nominis ſacramento hominem appellaſſe praeſumpſerint. Ut quid amplius ſperes de eius dei fide, cui nunc adaequaris? Talia ingenia ſuperfruticant apud illos ex materni ſeminis redundantia: atque ita inſoleſcentes[263]) doctrinae Valentinianorum, in ſylvas iam exoleverunt Gnoſticorum.

254) eorum venientibus *Fran.* venientibus *Pariſ.* 255) iam domino Ieſu *Fran. Pariſ. Rigalt.* 256) floſculi *Fran. Pariſ. Rigalt.* 257) illi ex Duodecim potius *Fran. Pariſ.* 258) aiunt *Rigalt.* 259) alii a Chriſto *Fran. Pariſ. Rigalt.* 260) univerſitati *Fran. Par.* 261) eſſe *Iun.* iure *Fran. Par. Rig.* 262) quoniam *Iun.* 263) inoleſcentes *Latin.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI ADVERSUS PRAXEAN LIBER.

Cap. I. Varie diabolus aemulatus eſt veri- P. 189.
tatem. Adfectavit illam aliquando, defendendo, concutere. Unicum dominum vindicat, omnipotentem mundi conditorem, ut et de unico haereſim faciat. Ipſum dicit patrem deſcendiſſe in virgine [1]), ipſum ex ea natum, ipſum paſſum. Denique ipſum eſſe Ieſum Chriſtum. Excidit ſibi coluber, quia Ieſum Chriſtum poſt baptiſma Iohannis tentans, ut filium dei adgreſſus eſt; certus filium deum habere, vel ex ipſis ſcripturis, de quibus tunc tentationem ſtruebat. *Si tu es filius dei, dic ut lapides iſti panes fiant.* Item: *Si tu es filius dei, deiice te hinc; Scriptum eſt enim, quod mandavit [2]) angelis ſuis ſuper te*, utique pater, *ut te manibus ſuis tollant, necubi ad lapidem pedem tuum offendas*).* Aut nunquid mendacium Evangeliis exprobravit [3]), dicens: viderit Matthaeus et Lucas; ceterum ego ad ipſum deum acceſſi, ipſum omnipotentem cominus tentavi; ideo et acceſſi, ideo et tentavi. Ceterum ſi filius dei eſſet, nunquam illum fortaſſe [4]) dignarer. Sed enim ipſe potius *a primordio mendax eſt**)*: P. 190.
et ſi quem hominem de ſuo ſubornavit [5]), ut Pra-

*) Matth. 4, 3. 6. Pſ. 91, 11. **) 1 Cor. 13, 19.

1) virginem *Fran. Pariſ. Rig.* 2) mandabit *alii.* 3) exprobrabit *Franeq. Pariſin.* 4) tentaſſe dignarer *Wouwer.* 5) ſubornaverit *Fran. Pariſ.* Rigalt.

Praxean. Nam iste primus ex Asia hoc genus perversitatis intulit homo [6]). Et alias, inquietus, insuper de iactatione martyrii inflatus, ob solum et simplex et breve carceris taedium; quando etsi *corpus suum* tradidisset *exurendum*, nihil profecisset, *dilectionem dei non habens* *), cuius charismata quoque expugnavit. Nam idem tunc episcopum Romanum, agnoscentem [7]) iam prophetias Montani, Priscae, Maximillae, et ex ea agnitione pacem ecclesiis Asiae, et Phrygiae inferentem: falsa de ipsis prophetis et ecclesiis eorum adseverando, et praecessorum eius autoritates defendendo: coëgit et literas pacis revocare, iam emissas, et a proposito recipiendorum charismatum, concessare. Ita duo negotia [8]) diaboli Praxeas Romae procuravit; prophetiam expulit, et haeresim intulit. Paracletum fugavit, et patrem crucifixit. *Fructificaverant* [9]) *avenae* Praxeanae, hic quoque *superseminatae* **), *dormientibus* multis in simplicitate doctrinae: traductae dehinc, per quem deus voluit, etiam evulsae videbantur. Denique caverat priscinum doctor, de emendatione sua: et manet chirographum apud
P. 191. Psychicos [10]), apud quos tunc gesta res est; exinde silentium. Et nos quidem postea agnitio paracleti, atque defensio, disiunxit a Psychicis. Avenae vero illae, ubique [11]) tunc lemen excusserant. Ita aliquamdiu per hypocrisin, subdola vivacitate, latitavit: et nunc denuo erupit. Sed et denuo eradicabitur, si voluerit dominus, in isto commeatu; si quo minus [12]) die suo *colligentur omnes adulterae* [13]) *fru-*

*) 1 Cor. 13, 3. **) Matth. 13, 26.

6) Romae; homo et alias *Wouwer. Rig.* 7) *Ut* 1 Cor. 14, 37. ἐπιγνώσεται. 8) *Alludit ad* πράξεις *et nomen.* 9) Fruticaverant *Fran. Paris. Rigalt.* 10) *alii* Physicos, *et postea* Physicis *vitiose. Iun. Res ipsa vix fidem habet historiae.* 11) utique *Wouw.* 12) *Forte legendum:* quo si minus *Iun.* 13) adultae *Petr. Ciaccon.*

*fruges**), et cum ceteris scandalis igni inextinguibili cremabuntur.

CAP. II. Itaque post tempus pater natus, et pater passus, ipse deus, dominus omnipotens, Iesus Christus praedicatur. Nos vero et semper, et nunc magis, ut instructiores per Paracletum, deductorem scilicet omnis veritatis, unicum quidem deum credimus: sub hac tamen dispensatione, quam *οἰκονομίαν*[14]) dicimus, ut unici dei sit et filius sermo ipsius, qui ex ipso processerit, *per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil***). Hunc missum a patre in virginem, et ex ea natum, hominem et deum, filium hominis et filium dei, et cognominatum Iesum Christum. Hunc passum, hunc mortuum et sepultum, secundum scripturas, et resuscitatum a patre, et in coelo[15]) resumptum, sedere ad dexteram patris, venturum iudicare vivos et mortuos. Qui exinde miserit, secundum promissionem suam, a pa- P. 192. tre spiritum sanctum paracletum, sanctificatorem fidei eorum, qui credunt in patrem et filium et spiritum sanctum. Hanc regulam ab initio Evangelii decucurrisse, etiam ante priores quosque haereticos, ne dum ante Praxean hesternum; probabit tam ipsa posteritas omnium haereticorum, quam ipsa novellitas Praxeae hesterni. Quo peraeque adversus universas haereses iam hinc praeiudicatum sit, id esse verum, quodcunque primum: id esse adulterum, quodcunque posterius. Sed salva ista praescriptione, ubique tamen propter instructionem et munitionem quorundam, dandus est etiam retractatibus locus: vel ne videatur unaquaeque perversitas, non examinata, sed

*) Ibid. **) Ioh. 1, 3.

14) *ancipiti nomine est* Marcellus Ancyranus *usus fuit; refutatus ideo ab orientalibus.* 15) in coelos *Franeq. Paris. Rigalt.*

praeiudicata, damnari; maxime haec, quae se existimat meram veritatem possidere, dum unicum deum non alias putat credendum, quam si ipsum eundemque et patrem et filium et spiritum sanctum dicat. Quasi non sic quoque unus sit omnia, dum ex uno omnia, per substantiae scilicet unitatem: et nihilominus custodiatur *οἰκονομίας* sacramentum, quae unitatem in trinitatem disponit, tres dirigens, patrem, et filium, et spiritum sanctum. Tres autem, non statu, sed gradu: nec substantia, sed forma: nec potestate, sed specie. Unius autem substantiae, et unius status, et unius potestatis: quia unus deus, ex quo et gradus isti et formae et species, in nomine patris et filii et spiritus sancti, deputantur. Quomodo [16]) numerum sine divisione patiuntur, pro- P. 193.
cedentes tractatus [17]) demonstrabunt.

Cap. III. Simplices enim quique, ne dixerim imprudentes et idiotae, quae maior semper credentium pars est, quoniam et ipsa regula fidei [18]) a pluribus diis seculi, ad unicum et verum deum transfert: non intelligentes unicum quidem, sed cum sua *οἰκονομίᾳ* esse credendum: expavescunt ad *οἰκονομίαν*, numerum et dispositionem trinitatis, divisionem praesumunt unitatis; quando unitas ex semetipsa derivans trinitatem, non destruatur ab illa, sed administretur. Itaque duos et tres iam iactitant a nobis praedicari; se vero unius dei cultores praesumunt: quasi non et unitas inrationaliter collecta haeresim faciat, et trinitas rationaliter expensa, veritatem constituat. Monarchiam (inquiunt) tenemus. Et ita solium [19]) ipsum vocaliter exprimunt etiam Latini-

16) *Cod. Wouwer. addit* autem; *Rig.* 17) retractatus *Fran. Rigalt.* 18) *quod symbolum postea dicitur.* 19) sonum *Fran. Paris. Rigalt. Iunius lectionem Rhenani tuetur.*

tini, et tam opifice: [20]) ut putes illos tam bene intelligere monarchiam, quam enunciant. Sed monarchiam ſonare ſtudent Latini, *οἰκονομίαν* intelligere nolunt etiam Graeci. At ego ſi quid utriusque linguae praecerpſi, monarchiam nihil aliud ſignificare ſcio, quam ſingulare et unicum imperium: non tamen praeſcribere monarchiam ideo, quia unius ſit, eum [21]) cuius ſit, aut filium non habere, aut P. 194. ipſum ſe ſibi filium feciſſe, aut monarchiam ſuam non, per quos velit, adminiſtrare [22]). Atquin nullam dico dominationem ita unius ſui eſſe, ita ſingularem, ita monarchiam [23]): ut non etiam per alias proximas perſonas adminiſtretur, quas ipſa proſpexerit officiales ſibi. Si vero et filius fuerit ei, cuius monarchia ſit: non ſtatim dividi eam, et monarchiam eſſe deſinere, ſi particeps eius adſumatur et filius: ſed [24]) proinde illius eſſe principaliter, à quo communicatur in filium: et dum illius eſt, proinde monarchiam eſſe, quae a duobus tam unicis continetur. Igitur, ſi et monarchia divina per tot legiones et exercitus angelorum adminiſtratur, ſicut ſcriptum eſt: *Milies centies* [25]) *centena milia adſiſtebant ei, et milies centena milia apparebant ei**); nec ideo unius eſſe deſiit; ut definat monarchia eſſe, quia per tanta milia virtutum procuratur: quale eſt, ut deus diviſionem et diſperſionem pati videatur in filio et in ſpiritu ſancto, ſecundum et tertium ſortitis locum, tam conſortibus ſubſtantiae patris, quas [26]) non patitur in tot angelorum numero? Et quidem tam a ſubſtantia pa-

*) Dan. 7, 10.

20) etiam opici *Fran. Pariſ. Pamel. Sed Rigaltius mavult*: etiam opifices; *melius.* 21) *Rhenan.* eius *male.* 22) *Haec deſcriptio vergit ad Arianos.* 23) *forte*: ita monarchicam *Iun.* 24) ſe *Fran. Par.* 25) Millies millia centena millia *Latin.* Millies millia adſiſt. ei, et millies, *alii.* 26) quod Latin.

P. 195. patris [27]). Membra et pignora, et instrumenta, et ipsam vim, ac totum sensum monarchiae, eversionem deputas eius? non recte. Malo te ad sensum rei, quam ad sonum vocabuli exerceas. Eversio enim monarchiae illa est tibi intelligenda, cum alia dominatio, suae conditionis et proprii status, ac per hoc aemula, superducitur, cum alius deus infertur adversus creatorem. Tunc male, cum plures, secundum Valentinos, et prodigos [28]); tunc in monarchiae eversionem, cum in creatoris destructionem.

CAP. IV. Ceterum, qui filium non aliunde deduco [29]), sed de substantia patris, nihil facientem sine patris voluntate, omnem a patre consecutum potestatem: quomodo possum de fide destruere monarchiam, quam a patre filio traditam, in filio servo? Hoc mihi et in tertium gradum dictum sit, quia spiritum non aliunde puto, quam a patre, per filium. Vide ergo, ne tu potius monarchiam destruas, qui dispositionem et dispensationem eius evertis, in tot nominibus constitutam, in quot deus voluit. Adeo autem manet in suo statu, licet trinitas inferatur, ut etiam restitui habeat patri, a filio. Siquidem Apostolus scribit de ultimo fine, *cum tradiderit regnum deo et patri*)*. Oportet enim eum regnare, usque dum ponat inimicos eius deus sub pedes ipsius; scilicet secundum psalmum**): *Sede ad dexteram meam, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuo-*
P. 196. *rum. Cum autem subiecta erunt illi omnia* [30]), (absque eo, qui ei subiecit omnia,) *tunc et ipse*

*) 1 Cor. 15, 24. **) Ps. 110, 1.

27) *additus* alienorum *Fran. Paris.* et quidem tam a substantia alienis *Wouwer. Rigalt.* 28) Proclos *Paris.* Prodicos *Fran. Rigalt. rectius.* 29) *Observanda est haec ratio argumentandi.* 30) utique absque *Cod. Wouwer. Rig. est glossa Tertulliani.*

ipse subiicietur illi, qui ei subiecit omnia, ut sit deus omnia in omnibus).* Videmus[31]) igitur, non obesse mōnarchiae filium, etsi hodie apud filium est, quia et in suo statu est, apud filium, et cum suo statu restituetur patri a filio: ita eam nemo hoc nomine destruet[32]). Filium admittat, cui et traditam eam a patre, et a quo quandoque restituendam patri constat. Hoc uno capitulo[33]) epistolae Apostolicae potuimus iam et patrem et filium ostendisse duos esse, praeterquam ex nominibus patris et filii; etiam ex eo, quod qui tradidit regnum, et cui tradidit, item qui subiecit, et cui subiecit[34]), duo sint necesse est.

CAP. V. Sed quia duos unum volunt esse, ut idem pater et filius habeatur: oportet et totum de filio examinari, an sit, et qui sit, et quomodo sit; et ita res ipsa formam suam, scripturis et interpretationibus earum patrocinantibus, vindicabit. Aiunt quidem[35]) et Genesim in Hebraico ita incipere**): *In principio deus fecit sibi filium*[36]). Hoc ut firmum non sit; alia me argumenta deducunt, ab ipsa dei dispositione, qua fuit[37]) ante mundi constitutionem, adusque filii generationem. Ante omnia enim deus erat, solus, ipse sibi et mundus, et locus, et omnia. Solus autem: quia nihil[38]) extrinsecus praeter illum. Ceterum ne tunc quidem solus: habebat enim secum, quam habebat in semetipso, rationem suam scilicet. Rationalis enim deus, et *ratio* in ipso prius: P. 197.

*) 1 Cor. 15, 28. **) Genes. 1, 1.

31) *in Veneta*, videmur *male*. 32) destruet, si filium admittat, *Fran. Paris. Rigalt. recte*. 33) dicto *solent posteriores dicere*. 34) et cui subiecit, *deerat in Rhenan*. 35) quidam *Petr. Ciaccon*. 36) *mirum est, sic quosdam finxisse*. 37) *scil.* deus. 38) *addi-tur* aliud *Fran. Rigalt.*

prius: et ita ab ipso omnia; quae *ratio* sensus ipsius est. *) Hanc Graeci λόγον dicunt, quo vocabulo etiam *sermonem* appellamus. Ideoque iam in usu est nostrorum [39]), per simplicitatem interpretationis, *sermonem* dicere *in primordio apud deum fuisse*, cum magis *rationem* competat antiquiorem haberi: quia non sermonalis a principio, sed rationalis deus, etiam ante principium, et quia ipse quoque sermo, ratione consistens, priorem eam ut substantiam suam ostendat: tamen et sic nihil interest. Nam et si deus nondum sermonem suum miserat: proinde eum cum ipsa et in ipsa ratione intra semetipsum habebat, tacite cogitando et disponendo secum, quae per sermonem mox erat dicturus. Cum ratione enim sua cogitans atque disponens, sermonem eam efficiebat [40]), quam sermone tractabat. Idque quo facilius
P. 198. intelligas ex te ipso, a me [41]) recognosce, ut *ex imagine et similitudine* [42]) *dei* **), quo habeas et tu in temetipso rationem, qui es animal rationale, a rationali scilicet artifice non tantum factus, sed etiam ex substantia ipsius [43]) animatus. Vide cum tacitus tecum ipse congrederis ratione, hoc ipsum agi intra te, occurrente ea tibi cum sermone [44]) ad omnem cogitatus tui motum, ad omnem sensus tui pulsum. Quodcunque cogitaveris, sermo est: quodcunque senseris, ratio est. Loquaris illud in animo, necesse est: et dum loqueris, conlocutorem pateris sermonem, in quo inest haec ipsa ratio, qua cum eo cogitans loquaris, per quem loquens cogitas. Ita secundus quodam-

*) Ioan. 1, 1. **) Gen. 1, 26.

39) *i.* latinorum. 40) *satis obscure ista habens.* 41) ex te ipso, ante recognosce, ut ex imagine et s. d. quam habeas *Cod. Wouwer. Rigalt.* 42) *sic* Gregor. Nyssen. *et alii solent explicare; nullo usus.* 43) *parum accurate.* 44) *sic fere* Marcellus *ancyr.*

dammodo [45]) in te eſt ſermo, per quem loqueris cogitando, et per quem cogitas loquendo, ipſe ſermo alius eſt [46]). Quanto ergo plenius hoc agitur in deo, cuius tu quoque imago et ſimilitudo cenſeris, quod habeat in ſe etiam tacendo rationem, et in ratione ſermonem? Poſſum itaque non temere praeſtruxiſſe, et tunc deum, ante univerſitatis conſtitutionem, ſolum non fuiſſe, habentem in ſemetipſo proinde rationem, et in ratione ſermonem, quem ſecundum a ſe faceret [47]) agitando intra ſe.

Cap. VI. Haec vis et haec divini ſenſus diſpoſitio, apud ſcripturas etiam in Sophiae nomine oſtenditur. Quid enim ſapientius ratione dei, ſive ſermone? Itaque Sophiam quoque exaudi, ut ſecundam perſonam conditam; primo *dominus creavit me initium viarum in opera ſua, prius quam terram faceret, prius quam montes collocarentur: ante omnes autem colles generavit me* *), in ſenſu ſuo ſcilicet condens et generans! Dehinc adſiſtentem eam ipſa ſeparatione cognoſce: *Cum pararet*, inquit, *coelum, aderam illi ſimul* [48]). *Et quum fortia faciebat ſuper ventos, quae ſurſum nubila: et quum tutos ponebat fontes eius quae ſub coelo, ego eram cum illo compingens, ego eram ad quem* [49]) *gaudebat: tottidie autem oblectabar in perſona ipſius.* Nam ut primum deus voluit ea, quae cum Sophiae ratione et ſermone diſpoſuerat intra ſe, in ſubſtantias et ſpecies ſuas edere: ipſum primum protulit ſermonem [50]), habentem in ſe individuas ſuas [51]), rationem et Sophiam [52]), ut per P. 199.

*) Prov. 8, 22.

45) *nempe* quodammodo; *ſed etiam* ſolus es. 46) alius eſt, *nomine ſcilicet, non vero* praeter te. 47) *parum bene.* 48) *in aliis abeſt* ſimul. 49) quam *alii rectius.* 50) *antea* ἀνυπόστατον. 51) *ſcilicet* comites. 52) rationes ſophiam, *antea* Rhen. male.

per ipsum fierent universa, per quem erant cogitata atque disposita, imo et facta iam, quantum in dei sensu. Hoc enim eis deerat, ut coram quoque in suis speciebus atque substantiis cognoscerentur et tenerentur.

P. 200. CAP. VII. Tunc igitur etiam ipse sermo speciem et ornatum suum sumit, sonum et vocem, cum dicit deus: *Fiat*[53]) *lux.* Haec est nativitas perfecta sermonis, dum ex deo procedit: conditus ab eo primum ad cogitatum in nomine Sophiae: *Dominus condidit me initium viarum* *). Dehinc generatus ad effectum: *Cum pararet coelum, aderam illi.* Exinde eum parem[53 a]) sibi faciens, de quo procedendo filius factus est, **) Primogenitus, ut ante omnia genitus: et unigenitus, ut solus ex deo genitus: proprie de vulva cordis ipsius, secundum quod et pater et ipse testatur: ***) *Eructavit*[54]) *cor meum sermonem optimum.* Ad quem deinceps gaudens, proinde gaudenti[55]) in persona illius: †) *Filius meus es tu, ego hodie genui te, et ante luciferum genui te.* Sic et filius ex sua persona profitetur patrem, in nomine Sophiae: *Dominus condidit me initium viarum in opera sua. Ante omnes autem colles generavit me* ††). Nam si hic quidem Sophia videtur dicere, conditam se a domino in opera et vias eius: alibi autem per sermonem ostenditur, *omnia facta esse, et sine illo nihil factum* †††), sicut et rursum: *a*) *Sermone eius coeli confirmati sunt, et spiritu eius omnes vires eorum:* utique eo spiritu, qui sermoni inerat[56]): apparet unam ean-

*) Prov. 8, 22. **) Coloss. 1, 15. ***) Ps. 45, 1.
†) Ps. 2, 7. ††) Prov. 8, 22. †††) Ioan. 1, 3.
a) Ps. 33, 6.

53) *Parum commoda explicatio.* 53 a) patrem *forte.* 54) *Tam antiqua est illa invenusta expositio.* 55) gaudentem, *alii.* 56) *mira expositio! videtur idem repeti.*

Clarke, ...ter to the ...thor of ...Free Scripture - Doctrine, etc. (Works, IV. 442.)

eandemque vim esse nunc in nomine Sophiae, nunc in appellatione sermonis; quae *) *initium* P. 201. *accepit viarum in dei opera, et* **) *quae coelum confirmavit: per quam* [57]) *omnia facta sunt, et sine qua* [58]) *nihil factum est* ***). Nec diutius de isto, quasi non ipse sit sermo, et in Sophiae et in rationis, et in omnis divini animi et spiritus nomine, qui filius factus [59]) est dei, de quo prodeundo generatus est. Ergo, inquis, das aliquam substantiam esse sermonem, spiritu et Sophiae traditione constructam? Plane. Non vis enim eum substantivum habere, in re, per substantiae proprietatem; ut res et persona quaedam videri possit, et ita capiat secundus a deo constitutus [60]), duos efficere, patrem et filium, deum et sermonem. Quid est enim, dices, sermo, nisi vox et sonus oris, et sicut Grammatici tradunt, aër offensus, intelligibilis auditu? ceterum vacuum nescio quid et inane et incorporale? At ego nihil dico de deo inane et vacuum prodire potuisse, ut non de inani et vacuo prolatum; nec carere substantia, quod de tanta substantia processit, et tantas substantias fecit: fecit enim et ipse, quae facta sunt per illum. Quale est, ut nihil sit ipse, sine quo nihil factum est? ut inanis solida, et vacuus plena, et incorporalis corporalia sit operatus? Nam etsi potest aliquando quid fieri diversum eius, per quod fit: nihil tamen potest fieri per id, quod vacuum et ina- P. 202. ne est. Vacua et inanis res est sermo [61]) dei, qui filius dictus est, qui ipse deus cognominatus est? *Et sermo erat apud deum, et deus erat sér-*

*) Prov. 8, 22. **) Ps. 33, 6. ***) Io. 1, 3.

57) quem *Fran.* 58) quo *Fran.* 59) *Iohannes dicit, sed non vero sam lubrice comminiscitur.* 60) *sic* Origenes, *et* Ariani. 61) *Sic plane* Marcellus, *sermonem non esse personam;* filium dei vero esse Iesum, hominem.

sermo).* Scriptum est: *Non sumes nomen dei in vanum**).* Hic certe est, qui *in effigie dei constitutus: non rapinam existimavit esse se aequalem deo***).* In qua effigie dei? utique in alia, non tamen in nulla. Quis enim negavit[62]) deum corpus[63]) esse etsi deus spiritus est? spiritus enim, corpus sui generis in sua effigie. Sed et si[64]) invisibilia illa, quaecunque sunt, habent apud deum, et suum corpus et suam formam, per quae soli deo visibilia sunt; quanto magis, quod ex ipsius substantia[65]) missum est, sine substantia non erit? Quaecunque ergo substantia sermonis fuit: illam dico personam[66]), et illi nomen filii vindico; et dum filium agnosco, secundum a patre defendo.

Cap. VIII. Hoc[67]) si qui putaverit me προβολήν aliquam introducere, id est, prolationem rei alterius ex altera, quod facit[68]) Valentinus, alium atque alium aeonem de aeone
P. 203. producens: primo quidem dicam tibi, non ideo non utitur[69]) et veritas vocabulo isto, et re ac censu eius, quia et haeresis utitur; imo haeresis potius ex veritate accepit, quod ad mendacium suum struxeret. Prolatus[70]) est sermo dei an non? Hic mecum gradum fige. Si prolatus est, cognosce προβολήν veritatis[71]); et viderit haeresis, si quid de veritate imitata est. Iam nunc quaeritur, quis quomodo utatur

*) Ioh. 1, 1. **) Exod. 20, 7. ***) Phil. 2, 6.

62) negabit. *Fran. Par. Rig.* 63) *aliquid exsistens,* οὐσίαν. 64) si *abest Rhen. Fran. Par. Rig.* 65) substantiae *Rhenan. forte pro* substantia emissum. 66) *sue more describit; sic enim* alia *substantia est filii, alia patris.* 67) hic *Latin.* 68) *Hoc ad historiam pertinet.* 69) utatur *Fran. Paris.* utetur *Latin.* 70) *In hoc verbo inest anceps significatio.* 71) *i.* nostram, *qui non sumus Valentiniani. Ceterum isti alii non utebantur Iohannis Evangelio,* ἄλογοι.

tur aliqua re, et vocabulo eius? Valentinus probolas ſuas diſcernit et ſeparat ab autore: et ita longe ab eo ponit, ut aeon patrem neſciat. Denique deſiderat noſſe, nec poteſt, imo et pene devoratur et diſſolvitur in reliquam ſubſtantiam. Apud nos autem, ſolus filius patrem novit*), et *ſinum patris* ipſe *expoſuit***), et omnia apud patrem *audivit* et *vidit*: et[72]) *quae mandatus eſt a patre; ea et loquitur****). Nec *ſuam*, ſed *patris* perfecit *voluntatem*†): quam de *proximo*, imo *de initio noverat*. *Quis enim ſcit, quae ſint in deo, niſi ſpiritus qui in ipſo eſt?* ††) ſermo autem ſpiritu ſtructus eſt, et ut ita dixerim, ſermonis corpus eſt ſpiritus[73]). Sermo ergo et in patre ſemper; ſicut dicit: *Ego in patre*†††). Et apud deum ſemper, ſicut ſcriptum eſt: *Et ſermo erat apud deum a*). Et nunquam ſeparatus a patre, aut alius[74]) a patre: quia *ego et pater unum ſumus b*). Haec P. 204. erit probola veritatis, cuſtos unitatis, qua prolatum dicimus filium a patre, ſed non paratum[75]). Protulit enim deus ſermonem, quemadmodum etiam paracletus[76]) docet, ſicut radix fruticem, et fons fluvium, et ſol radium. Nam et iſtae ſpecies probolae ſunt earum ſubſtantiarum, ex quibus prodeunt. Nec dubitaverim filium dicere et radicis, fruticem; et fontis, fluvium; et ſolis, radium: quia omnis origo, parens[77]) eſt: et omne quod ex origine profertur, progenies eſt: multo magis ſermo

*) Matth. 11, 27. **) Io. 1, 18. ***) Io. 8, 26. †) Io. 6, 38. ††) 1 Cor. 2, 11. †††) Ioh. 14, 11. *a*) Ioh. 1, 1. *b*) Ioh. 10, 30.

72) *Latinius inſerit* ad. 73) *Talia ad theologiam noſtram non pertinent.* 74) *tamen*, ſecundus *a patre antea dicitur; et c. 6, cum ipſa* ſeparatione. 75) ſeparatum *Fran. Pariſ. Rigalt.* 76) *Montani ergo diſciplina illa eſt de trinitate.* 77) tropice *ſcilicet, unde et iſti alii dicere poterant*, dei *ſic dici filium*, ut fluvius fontis *eſt filius.*

mo dei, qui etiam proprie nomen filii accepit: nec frutex tamen a radice, nec fluvius a fonte, nec radius a sole discernitur, sicut nec a deo sermo[78]). Igitur, secundum horum exemplorum formam, profiteor me, duos dicere, deum et sermonem eius, patrem et filium ipsius. Nam et radix et frutex duae res sunt, sed coniunctae. Et fons et flumen duae species sunt, sed indivisae. Et sol et radius duae formae sunt, sed cohaerentes. Omne, quod prodit ex aliquo, secundum sit eius necesse est, de quo prodit, non ideo tamen est separatum[79]). Secundus autem ubi est, duo sunt. Et tertius ubi est, tres sunt. Tertius enim est spiritus a deo et filio, sicut tertius a radice, fructus ex frutice. Et tertius a fonte, rivus ex flumine. Et tertius a sole, apex ex radio, nihil tamen a matrice alienatur, a qua proprietates suas ducit. Ita trinitas[80]) per confertos et connexos gradus a patre decurrens, et monarchiae nihil obstrepit, et οἰκονομίας statum protegit.

P. 205.

Cap. IX. Hanc me regulam professum, qua inseparatos ab alterutro patrem et filium et spiritum testor, tene ubique; et ita, quid quomodo dicatur, agnosces. Ecce enim dico, alium esse patrem, et alium filium, et alium spiritum. Male accepit idiotes quisque aut perversus hoc dictum, quasi diversitatem sonet et ex diversitate separationem protendat[81]), patris et filii et spiritus. Necessitate autem hoc dico, cum eundem patrem et filium et spiritum contendunt, adversus οἰκονομίαν monarchiae adulantes, non tamen diversitate alium filium a patre,

78) *Ista facilius confirmabant, quam refutabant partem alteram.* 79) *Talia profecto neminem inverint in cognitione dei.* 80) Tertullianus *ergo primus utitur, ut nomine personae, post Valentinianos.* 81) pottendat *Iun.*

tre, sed distributione: nec divisione alium, sed distinctione; quia non sit idem pater et filius, vel modulo; alius ab alio. Pater enim tota substantia est, filius vero derivatio [82]) totius et portio, sicut ipse profitetur: *quia pater maior me est* *). A quo et minor natu [83]) canitur in psalmo **): *Modico* [84]) *quid, citra angelos.* Sic et pater alius a filio, dum filio maior; dum alius, qui generat, alius qui generatur; dum alius, qui mittit; dum alius, qui facit; alius per quem fit. Bene quod et dominus usus hoc verbo in persona Paracleti, non divisionem significavit, sed dispositionem. *Rogabo enim*, inquit ***), *patrem, et alium advocatum mittet vobis, spiritum veritatis.* Sic alium a se Paracletum, quomodo et nos a patre alium filium, ut tertium gradum ostenderet in Paracleto, sicut nos secundum in filio, propter οἰκονομίας observationem. Ipsum, quod pater et filius dicuntur, nonne aliud [85]) ab alio est: utique enim omnia, quod vocantur, hoc erunt; et quod erunt, hoc vocabuntur: et permiscere se diversitas vocabulorum non potest omnino: quia nec rerum, quarum erunt vocabula. *Est est, non non: nam quod amplius est, hoc a malo est* †). P. 206.

CAP. X. Ita aut pater aut filius est; et neque dies eadem et nox; neque pater idem et filius, ut sint ambo unus et utrumque alter, quod vanissimi isti Monarchiani volunt; ipse se, inquiunt, filium sibi fecit. Atquin pater filium facit, et patrem filius. Et qui ex alterutro fiunt, a semetipsis sibi fieri nullo modo pos-

*) Io. 14, 28. **) Ps. 8, 6. ***) Io. 14, 16.
†) Matth. 5, 37.

82) ἀπόρροια, *quod Irenaeus et alii recte proiiciunt.* 83) minoratus *Fran. Paris. Rigalt. Melius.* 84) Modicum *Fran. Paris. Rigalt.* 85) ἄλλο καὶ ἄλλο *hic fatetur.*

poſſunt, ut pater ſe ſibi filium faciat, et filius
P. 207. ſe ſibi patrem praeſtet: quae inſtituit deus, etiam ipſe cuſtodit. Habeat neceſſe eſt pater filium, ut pater ſit [86]): et filius patrem, ut filius ſit [87]). Aliud eſt autem habere, aliud eſſe. Verbi gratia, ut maritus ſim, habeam oportet uxorem, non ipſe mihi ero uxor. Sic etiam, ut pater ſim filium habeo, non ipſe mihi ero filius. Et ut filius ſim, patrem habeo, non ipſe mihi ero pater. Quae enim me faciunt, ſi habuero [88]). Tunc ero pater, ſi filium habeam; filius ero, ſi patrem. Porro, ſi ipſe ero quid eorum: iam non habeo, quod ipſe ero; nec patrem, quia ipſe ero pater; nec filium, quia ipſe ero filius. In quantum autem alterum ex his habere (habendo) me oportet, alterum eſſe: in tantum ſi utrumque fuero, alterum non ero, dum alterum non habeo. Si enim ipſe ero filius, qui et pater: iam non habeo filium, ſed ipſe ſum filius. Non habendo autem filium, dum ipſe ſum filius, quomodo pater ero? Habere enim filium debeo, ut pater ſim. Non ſum ergo filius, quia patrem non habeo, qui facit filium. Aeque ſi ipſe ſum pater, qui et filius, iam non habeo patrem, ſed ipſe ſum pater. Non habendo autem patrem, dum ipſe ſum pater, quomodo filius ero? Habere enim patrem debeo, ut filius ſim. Non ergo ero pater, quia filium non habeo, qui facit patrem: hoc erit [89]) to-
P. 208. tum ingenium diaboli, alterum ex altero excludere, dum utrumque in unum ſub monarchiae favore concludens, neutrum haberi facit. Ut et pater non ſit, qui ſcilicet filium non habet; et filius non ſit, qui aeque patrem non habet.

Dum

86) *eius generis collectiones non rarae in Athanaſianis.*
87) ut pater ſim, filium habeam neceſſe eſt; et ut filius ſim patrem habeam *Latin.*
88) *Iun.* ἐρωτητικῶς *ſi habuero? ſic et Latin.*
89) huc exit *Vet. Cod. Wouwer.*

Dum enim pater eſt, filius non erit. Sic monarchiam tenent, qui nec patrem nec filium continent. Sed nihil deo difficile. Quis hoc neſciat: et *impoſſibilia apud ſeculum, poſſibilia* apud deum *) quis ignoret? et *ſtulta mundi elegit deus, ut confundat ſapientia* [90] **). Legimus omnia. Ergo, inquiunt, difficile non fuit deo: ipſum ſe et patrem et filium facere, adverſus traditam formam rebus humanis. Nam et ſterilem parere contra naturam, difficile deo non fuit, ſicut nec virginem. Plane nihil deo difficile ſenſi [91]). Tam abrupte in praeſumptionibus noſtris hac ſententia utamur: quidvis de deo confingere poterimus, quaſi fecerit, quia facere potuerit. Non autem, quia omnia poteſt facere, ideoque [92]) credendum eſt illum feciſſe, etiam, quod non fecerit: ſed an fecerit, requirendum. Potuit [93]), ita ſalvus ſim, deus pennis hominem ad volandum inſtruxiſſe, quod et milvis praeſtitit, non tamen, quia potuit, ſtatim et fecit. Potuit et Praxean et omnes pariter haereticos, ſtatim extinxiſſe, non tamen, quia potuit, extinxit. Oportebat enim et milvos eſſe, et haereticos, oportebat et patrem crucifigi [94]). Hac ratione erit aliquid et difficile deo: id ſcilicet, quodcunque non fecerit, non quia non potuerit, ſed quia voluerit. Dei enim poſſe, velle eſt, et non poſſe, nolle, quod autem voluit, et potuit et oſtendit. Ergo, quia, ſi voluit ſemetipſum ſibi filium facere, potuit: et quia ſi potuit, fecit: tunc probabis illum et potuiſſe et voluiſſe, ſi probaveris, illum feciſſe. P. 209.

CAP.

*) Matth. 19, 26. **) 1 Cor. 2, 27.

90) Sapientiam *Fran. Pariſ. Rigalt.* 91) difficile; ſed ſi tam *Fran. Pariſ. Rigalt.* 92) ideo utique *Wouw. Rigalt.* 93) ſi voluiſſet, *additur alibi Rhen. Fran. Rig.* 94) *Interrogationis notam hic ponit Iun.*

Cap. XI. Probare autem tam aperte debebis ex ſcripturis, quam nos probamus illum ſibi filium feciſſe [95]) ſermonem ſuum. Si enim filium nominat, filius autem non alius erit, quam qui ex ipſo prodiit [96]); ſermo autem, prodiit ex ipſo [97]): hic erit filius, non ipſe, de quo prodiit. Non enim ipſe prodiit ex ſemetipſo. Porro, qui eundem patrem dicis et filium, eundem et protuliſſe ex ſemetipſo facis et prodiſſe, quod deus eſt: ſi potuit feciſſe; quod tamen non fecit [98]). Aut exhibe probationem, quam expoſtulo meae ſimilem; id eſt, ſic ſcripturas eundem filium et patrem oſtendere, quemadmodum apud nos diſtincte pater et filius demonſtrantur; diſtincte inquam non diviſe, ſicut ego profero dictum a deo: *) *Eructavit cor meum ſermonem*
P. 210. *optimum.* Haec tu [99]) contra opponas alicubi dixiſſe deum: Eructavit me [100]) cor meum, ſermonem optimum, ut ipſe ſit qui et eructavit, et quod eructavit, et ipſe qui protulerit, et qui prolatus ſit, ſi ipſe eſt et ſermo et deus. Ecce ego propono patrem filio dixiſſe, **) *filius meus es tu, ego hodie generavi te* [101]). Si velis, ut credam, ipſum eſſe patrem et filium; oſtende ſic pronunciatum alibi: Dominus dixit ad ſe, filius meus ſum ego, *ego hodie generavi* me. Proinde et *ante luciferum generavi* ***) me. Et dominus †) *condidi* me *initium viarum in opera* mea, ante *omnes autem colles generavi* me, et

*) Pſ. 44, 1. **) Pſ. 2, 7. ***) Pſ. 110, 3.
†) Sap. 8, 22.

95) *Semper in partem Arianorum.* 96) ὑποστατικῶς *ſcilicet.* 97) ex ſemetipſo *Pariſ. Fran. Sed Iunius retinet* ex ipſo *Rig.* 98) feciſſe non tamen fecit *Fran. Pariſ.* fuiſſe, non tamen fecit, *Rig.* 99) Sic tu *Vet. Cod. Wouwer. Rigalt.* 100) me *abeſt Fran. Pariſ. Rigalt. Eſt autem parum bona diſputatio ex iſto carmine.* 101) *alii* genui te *et ſic deinceps. Iun. Sed graece iſtud* generavi *ſic non interpretantur.*

et ſi qua alia in hunc modum ſunt. Quem autem verebatur deus dominus univerſitatis ita pronunciare, ſi ita res erat? An verebatur, ne non crederetur ſi ſimpliciter ſe et patrem et filium pronunciaſſet? Unum tamen veritus eſt; mentiri. Veritus autem ſemetipſum et ſuam veritatem. Et ideo veracem deum credens, ſcio illum non aliter, quam diſpoſuit, pronunciaſſe, nec aliter diſpoſuiſſe, quam pronunciavit. Tu porro eum mendacem efficias, et fallacem et deceptorem fidei huius; ſi, cum ipſe eſſet ſibi filius, alii dabat filii perſonam: quando ſcripturae omnes et demonſtrationem et diſtinctionem trinitatis oſtendant, a quibus et praeſcriptio noſtra deducitur, non poſſe unum atque eundem videri, qui loquitur, et de quo loquitur, et ad quem loquitur; P. 211.
quia neque perverſitas neque fallacia deo congruat; ut, cum ipſe eſſet, ad quem loquebatur, ad alium potius et non ad ſemetipſum loquebatur [102]). Accipe igitur et alias voces patris de filio, per Eſaiam*). *Ecce filius* [103]) *meus, quem elegi; dilectus meus, in quem bene ſenſi. Ponam ſpiritum meum ſuper ipſum, et iudicium nationibus annunciabit.* Accipe et ad ipſum; **) *Magnum tibi eſt, ut voceris filius meus ad ſtatuendas tribus Iacob, et ad convertendam diſperſionem Iſraëlis. Poſui te in lucem nationum, ut ſis ſalus in extremum terrae.* Accipe nunc et filii voces de patre: ***) *Spiritus domini ſuper me, quapropter unxit me ad evangelizandum hominibus.* Item in pſalmo†) ad patrem de eodem: *Ne dereliqueris me, donec annuntiem brachium tuum nativitati univerſae venturae.* Item in alio††): *Domine, quid multiplicati ſunt, qui comprimunt*

 me.

*) Eſ. 42, 1. **) Eſ. 49, 16. ***) Eſ. 61, 1.
†) Pſ. 71, 8. ††) Pſ. 3, 2.

102) loquatur *Par. Fran. Rig. melius forte* loqueretur *Iun.* 103) *Graecum* παῖς (*puer, filius,*) *ſaepe ſervum deſcribit; itaque* graeci nihil hic ostendunt ad latina nomina.

me. Sed et omnes pene pſalmi, Chriſti perſonam ſuſtinent, filium ad patrem, id eſt Chriſtum ad deum verba facientem repraeſentant [104]). Animadverte etiam Spiritum loquentem, ex tertia perſona, de patre et filio: *) *Dixit dominus domino meo, ſede ad dextram meam, donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum*
P. 212. *tuorum.* Item per Eſaiam **): *Haec dicit dominus domino meo Chriſto* [105]). Item per eundem ***) ad patrem de filio. *Domine, quis credidit auditui noſtro, et brachium domini cui revelatum eſt? Annunciavimus de illo, ſicut puerulus, ſicut radix in terra ſitienti, et non erat forma eius, nec gloria.* Haec pauca de multis. Nec enim affectamus univerſas ſcripturas evolvere, cum et in ſingulis capitulis plenam maieſtatem et autoritatem conteſtantes, maiorem congreſſum in retractatibus habemus [106]). His itaque paucis, tam manifeſte diſtinctio trinitatis exponitur. Eſt enim ipſe qui pronunciat, ſpiritus, et pater ad quem pronunciat, et filius de quo pronunciat. Sic et cetera, quae nunc ad patrem de filio vel ad filium, nunc ad filium de patre, vel ad patrem, nunc ad ſpiritum pronuntiantur; unamquamque perſonam in ſua proprietate conſtituunt.

Cap. XII. Si te adhuc numerus ſcandalizat trinitatis, quaſi non connexae in unitate ſimplici: interrogo, quomodo unicus et ſingularis pluraliter loquitur: †) *Faciamus* [107]) *hominem ad imaginem et ſimilitudinem noſtram;* cum debue-

*) Pſ. 110, 1. **) Eſ. 45, 1. ***) ibid. 53, 1.
†) Geneſ. 1, 26.

104) *Sic latini de Pſalmis ſtatuunt, ex latina translatione faciles; graeci aliter ſtatuunt.* 105) *Nempe τῷ χριστῷ μου κυρίῳ, non κυρίῳ. Tales partim mendae partim gloſſae in chriſtianorum codicibus tam vetuſtae erant.* 106) habeamus *Fran. Pariſ. Rig.* 107) *Marcellus eluſit alia interpretatione; aliter Iudaei, ut ſequitur.*

quaerit dixisse, *Faciam hominem ad imaginem et similitudinem meam*, utpote unicus et singularis? sed et in sequentibus, *Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis.* Fallit, aut ludit, ut cum unus et solus et singularis esset, numerose loqueretur: aut nunquid angelis loquebatur, ut Iudaei interpretantur, quia nec ipsi filium agnoscunt? An, quia ipse erat pater, filius, spiritus, ideo pluralem se praestans [108]), pluraliter sibi loquebatur? Imo, quia iam adhaerebat illi filius, secunda persona, sermo ipsius; et tertia, spiritus in sermone, ideo pluraliter pronunciavit, faciamus, et nostram, et nobis. Cum quibus enim faciebat hominem, et quibus faciebat similem? Filio quidem, qui erat induturus [109]) hominem; spiritu vero, qui erat sanctificaturus hominem; quasi cum ministris [110]) et arbitris, ex unitate trinitatis loquebatur. Denique sequens scriptura distinguit inter personas: *) et fecit *Deus hominem; ad imaginem dei fecit illum.* Cur non *suam* [111]), si unus, qui faciebat, et non erat ad cuius faciebat? Erat autem, ad cuius imaginem faciebat; ad filii scilicet; qui homo futurus, certior et verior imaginem suam fecerat dici hominem [112]), qui tunc de limo formari habebat, imago vero [113]) et similitudo. Sed et in antecedentibus operibus mundi quomodo scriptum est? primum quidem, nondum filio apparente, et dixit deus: *Fiat lux, et facta est;* ipse statim sermo lux vera, quae illuminat hominem venientem in hunc mundum, et per illum mundialis quoque lux. Exinde autem in sermone, Christo assistente et amministrante, deus P. 213. P. 214.

*) Gen. 1, 27.

108) praeferens *Wouwer.* 109) similem, cum filio q. q. e. induturus *Cod. Wouwer.* cum filio, *Rigalt.* 110) comministris *Iun.* 111) *Illa collectio parum firma est.* 112) *Sic multi patres; sed sine ratione.* 113) veri *Wouwer. Rigalt.*

deus voluit fieri, et deus fecit; *) *et dixit deus, fiat firmamentum, et fecit deus firmamentum, et dixit deus: Fiant luminaria, et fecit deus luminare maius et minus.* Sed et cetera utique idem fecit, qui et priora; id est sermo dei, *per quem omnia facta sunt, et sine quo factum est nihil.* Qui si ipse deus est, secundum Iohannem *deus erat sermo* **): habes duos; alium dicentem, ut fiat; alium facientem. Alium autem quomodo accipere debeas, iam professus sum; personae, non substantiae nomine; ad distinctionem, non ad divisionem. Ceterum etsi ubique teneo unam substantiam, in tribus cohaerentibus: tamen alium dicam oportet, ex necessitate sensus, eum, qui iubet, et eum, qui facit. Nam nec iuberet, si ipse faceret, dum iuberet fieri per eum. Tamen iubebat, haud sibi iussurus [114]), si unus esset, aut sine iussu facturus, quia non expectasset, ut sibi iuberet.

P. 215. Cap. XIII. Ergo, inquis, si deus dixit, et deus fecit, si alius deus dixit, et alius fecit: duo dii praedicantur. Si tam durus es, puta interim; et ut adhuc amplius hoc putes, accipe et in psalmo ***) duos deos dictos: *Thronus tuus deus in aevum, virga regni tui. Dilexisti iustitiam et odisti iniquitatem, propterea unxit te deus, deus tuus.* Si ad deum loquitur, et unctum deum a deo affirmat, sed hic duos deos [115]) pro *virga regni tui.* Inde et Esaias †) ad

*) Genes. 1, 7. 16. **) Io. 1, 1. ***) Ps. 45, 7. 8. †) Es. 45, 14.

114) dum iuberet enim, fieret per eum. Tamen iubebat, aut sibi iussurus *Latin. Rig. Iunius autem istam correctionem improbat, nec praeter distinctionem quidquam mutandum censet: eam vero sic refingit:* dum iuberet. Fieri per eum tamen iubebat; haud sibi iussurus si unus esset; aut sine etc. 115) *Latinius ita legit:* a Deo affirmat, affirmat et hic duos deos; *Iunius autem sic:* Deus deus tuus (si ad deum loquitur, et unctum deum

ad perſonam Chriſti, et *Seboim*[116]), inquit, *vixi elati ad te transibunt, et poſt te ſequentur vincti manibus, et te adorabunt, quia in te deus eſt. Tu enim es deus noſter et neſciebamus, deus Iſraëlis.* Et hic enim dicendo deus in te et tu deus, duos proponit, qui erant[117]) in Chriſtum et ſpiritum. Ipſum[118]) plus eſt quod in Evangelio totidem invenies: *) *In principio erat ſermo, et ſermo erat apud deum, et deus erat ſermo.* Unus, qui erat; et alius, penes quem erat. Sed et nomen domini in duobus lego. *Dixit* P. 216. *dominus domino meo, ſede ad dexteram meam***). Et Eſaias haec dicit***): *Domine, quis credidit auditui noſtro, et brachium domini cui revelatum eſt?* Brachium enim ſuum non[119]) dixiſſet, ſi non dominum patrem, et dominum filium intelligi vellet. Etiam adhuc antiquior Geneſis †): *Et pluit dominus ſuper Sodomam et Gomorram ſulphur et ignem de coelo a domino.* Haec aut nega ſcripta, aut quis es ut non putes accipienda, quemadmodum ſcripta ſunt, maxime quae non in allegoriis et parabolis, ſed in definitionibus[120]) certis, et ſimplicibus habent ſenſum. Quod ſi ex illis es, qui tunc dominum non ſuſtinebant dei ſe filium ostendentem, ne[121]) eum dominum crederent: recordare tu, cum illis, ſcriptum eſſe: ††) *Ego dixi vos dii eſtis, et filii altiſſimi.* Et *ſtetit deus in eccleſia deorum;* ut ſi, homines, per fidem filios

*) Io. 1, 1. **) Pſ. 110, 1. ***) Eſ. 53, 1.
†) Gen. 19, 24. ††) Pſ. 82, 6.

a deo, affirmat et hic duos deos) pro virga regni tui. *Wouwerius denique e Vet. Cod.* affirmat, ſcilicet hic duos deos proponi. Inde et *Rigalt.* 116) Sabaim *Fran.* 117) qui erat, et in quo erat in Chr. *Vet. Cod. Wouwer.* 118) in Chriſtum et ſpiritum ſanctum. Plus *Latin.* in Chriſto ex ſp. ſ. Plus *Iun.* Chriſtum et Sp. S. Plus *Rig. rectius.* 119) Brachium enim tuum non domini dixiſſet *V. Cod. Wouwerii. Rigalt.* 120) *additur* et *Fran. Pariſ. Rigalt.* 121) *alii*, nec.

lios dei factos, deos ſcriptura pronunciare non timuit, ſcias illam multo magis vero et unico dei filio domini nomen iure contuliſſe. Ergo, inquis, provocabo te, ut hodie quoque ex autoritate iſtarum ſcripturarum conſtanter duos deos et duos dominos praedices. Abſit. Nos enim, qui et tempora et cauſas ſcripturarum per dei gratiam inſpicimus, maxime paracleti, non hominum diſcipuli [122]): duos quidem
P. 217. definimus, patrem et filium, et iam tres cum ſpiritu ſancto, ſecundum rationem oeconomiae, quae facit numerum; ne, ut veſtra perverſitas infert, pater ipſe credatur natus et paſſus, quod non licet credi, quoniam non ita traditum eſt. Duos tamen deos et duos dominos nunquam ex ore noſtro proferimus; non quaſi non et pater deus et filius deus, et ſpiritus deus, et deus unusquisque: ſed, quoniam retro et duo dii et duo domini praedicabantur, ut ubi veniſſet Chriſtus, et deus agnoſceretur, et dominus vocaretur, quia filius dei et domini. Si enim una perſona et dei et domini in ſcripturis inveniretur, merito Chriſtus non eſſet admiſſus ad nomen dei et ad [123] a) domini. Nemo enim alius, praeter unus deus et unus dominus praedicabatur; et futurum erat, ut ipſe pater deſcendiſſe videretur, quia unus deus et unus dominus legebatur, et tota oeconomia eius obumbraretur, quae in materiam fidei proſpecta atque diſpenſata eſt. At ubi venit Chriſtus, et cognitus eſt a nobis, quod ipſe [123]), qui numerum retro fecerat, factus ſecundus a patre, et cum ſpiritu tertius; et iam pater per ipſum plenius manifeſtatus: redactum eſt iam nomen dei et domini in unione; et quia nationes a multitudine idolorum trans-

122) *Montaniſtarum e partibus.* 123 a) *abeſt* ad *in aliis.* 123) ſit *additur V. Cod. Wouwer. Regals.*

transirent ad unicum deum, ut[124]) differentia conſtitueretur, inter cultores unius et plurimae divinitatis. Nam et lucere in mundo Chriſtianos oportebat, ut filios lucis, lumen P. 218.
mundi unum et deum et dominum colentes et nominantes. Ceterum, ſi ex conſcientia, qua ſcimus dei nomen et domini, et patri et filio et ſpiritui convenire, deos et dominos nominaremus, extinxiſſemus faces noſtras, etiam ad martyria timidiores, quibus evadendi quaque[125]) patet[126]) occaſio, iurantibus ſtatim per deos et dominos; ut quidam haeretici, quorum dii plures. Itaque deos omnino non dicam, nec dominos; ſed Apoſtolum*) ſequar, ut, ſi pariter nominandi fuerint pater et filius, *deum patrem* appellem et *Ieſum Chriſtum dominum* nominem. Solum autem Chriſtum, potero deum dicere, ſicut item Apoſtolus**): *Ex quibus Chriſtus; qui eſt*, inquit, *deus ſuper omnia benedictus in aevum omne.* Nam et radium ſolis ſeorſum ſolem vocabo; ſolem autem nominans, cuius eſt radius, non ſtatim et radium ſolem appellabo. Nam, etſi ſoles duos[127]) faciam, tamen et ſolem et radium eius tam duas res et duas ſpecies unius et indiviſae ſubſtantiae numerabo, qua[128]) deum et ſermonem eius, quam patrem et filium.

Cap. XIV. Adhuc et illa nobis regula adſiſtit, duos vindicantibus, patrem et filium, quem[129]) inviſibilem deum determinavit. Cum enim Moyſes in Aegypto deſideraſſet domini conſpectum, dicens: ***) *Si ergo inveni* P. 219.
gra-

*) Rom. 1, 7. **) Rom. 9, 5. ***) Ex. 33, 13. 18. 20.

124) in unionem. Ut quia — Deum, et differentia *Cod. Wouwer. Rigalt.* 125) *alii*, quoque. 126) pateret *Wouwer. Rig.* 127) *addit negationem Wouwerius Rigalt.*: duos non faciam. 128) *alii* quam, *quod et Rhenan. coniecit.* 129) quae, Rigalt.

gratiam coram te, manifesta mihi te, ut cognoscenter videam te: non potes videre, inquit, *faciem meam. Non enim videbit homo faciem meam et vivet;* id est *morietur qui viderit.* Invenimus enim et a multis deum visum, et neminem tamen eorum, qui eum viderant, mortuum. Visum quidem deum, secundum hominum capacitates; non secundum plenitudinem divinitatis. Nam Patriarchae deum vidisse referuntur, ut Abraham et Iacob. Et prophetae ut Esaias, ut Ezechiel; et tamen mortui non sunt. Igitur aut mori debuerant; si eum viderant, *Deum enim nemo videbit et vivet:* aut si deum viderunt, et mortui non sunt: scriptura mentitur, deum dixisse, *faciem meam homo si viderit non vivet.* Aut scriptura mentitur, cum *invisum*, aut cum *visum*, profert. Iam ergo alius erit, qui videbatur, quia non potest idem invisibilis definiri, qui videbatur; et consequens erit, ut invisibilem patrem [130]) intelligamus, pro plenitudine maiestatis; visibilem vero filium agnoscamus, pro modulo derivationis [131]): sicut nec solem nobis contemplari licet, quantum ad ipsam substantiae summam, quae est in coelis; radium autem eius toleramus oculis, pro temperatura portionis, quae in terram inde porrigitur. Hic ex diverso volet aliquis etiam filium invisibilem contendere, ut sermonem, ut
P. 220. spiritum, et dum unam [132]) conditionem patris et filii vindicat, unum potius atque eundem confirmare patrem et filium. Sed diximus, scripturam differentiae patrocinari, per visibilis et invisibilis distinctionem. Nam et illud adiiciunt ad argumentationem. Quod si filius tunc ad Moysen loquebatur, ipse faciem suam nemini visibilem pronunciaret; quia scilicet

130) *sic plane* Ariani *seculo 4.* 131) ἀπορρροίας, *minorem, ergo substantiae partem infert.* 132) unicam *Fran. Paris. Regalt.*

licet ipſe inviſibilis pater fuerit, in filii nomine. Ac per hoc, ſic eundem volunt accipi et viſibilem et inviſibilem: quomodo eundem patrem et filium, quoniam et paulo ſupra, antequam faciem Moyſi negaſſet, et [133]) ſcriptum ſit, dominum ad Moyſen locutum coram, velut ſi quis loquatur ad amicum ſuum; non minus quam et Iacob: *Ego vidi*, inquit*), *dominum facie ad faciem.* Ergo viſibilis et [134]) inviſibilis idem. Et quia idem utrumque, ideo et ipſe, pater [135]) inviſibilis quia et filius viſibilis; quaſi non expoſitio ſcripturae, quae ſit a nobis, filio competat, patre ſepoſito in ſua viſibilitate [136]). Dicimus enim, et filium ſuo nomine eatenus inviſibilem, qua ſermo et ſpiritus dei, ex ſubſtantiae conditione iam nunc, et quia deus [137]) et ſermo et ſpiritus dei [138]): viſibilem autem fuiſſe ante carnem eo modo, quo dicit ad Aaron, et Mariam: **) *Et ſi fuerit prophetes in vobis, in viſione cognoſcar illi, et in ſomnio loquar illi, non quomodo Moyſi, os ad os loquar illi in ſpecie;* id eſt in veritate; et non in aenigmate, id eſt non [139]) imagine; ſicut et Apoſtolus: ***) *Nunc videmus tanquam per ſpeculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem.* Igitur cum Moyſi ſervat conſpectum ſuum et colloquium, facie ad faciem in futurum: (nam hoc poſtea adimpletum eſt, in montis receſſu, ſicut legimus in evangelio†), viſum cum illo Moyſen colloquentem,) apparet: retro ſemper in ſpeculo et aenigmate et vi- P. 221.

*) Gen. 32, 30. **) Num. 12, 2. ***) 1 Cor. 13, 12. †) Luc. 9.

133) et *abeſt Pariſ. Rigalt.* 134) et *abeſt Fran. Pariſ.* 135) pater viſibilis *Iun.* et ipſe qua pater inviſibilis et qua deus *Wouwer. Rigalt.* 136) inviſibilitate *Fran. Rig.* 137) et qua deus ut *Iun.* qua etiam *Rig.* 138) dei *abeſt Fran. Pariſ. Rigalt.* 139) non in imagine *Wouwer. Rig.*

viſione et ſomnio deum, id eſt filium dei [140]), viſum, tam prophetis et Patriarchis, quam et ipſi adhuc Moyſi: et ipſe quidem dominus, ſi forte coram ad faciem loquebatur, non tamen ut eſt, homo faciem eius videret, ni forte in ſpeculo et in aenigmate. Denique, ſi ſic Moyſi locutus eſt dominus, ut et Moyſes faciem eius comminus ſciret; quomodo ſtatim atque ibidem deſiderat faciem eius videre, quam ſi videret [141]), non deſideraret? Quomodo aeque et dominus negat videri faciem ſuam poſſe, quam ostenderat? Si tamen ostenderat: aut quae eſt facies dei, cuius conſpectus negatur, ſi erat, quae viſa eſt? *Vidi* inquit Iacob*) P. 222. *deum facie ad faciem, et ſalva facta eſt anima mea.* Alia debet eſſe facies, quae, ſi videatur, occidit. Aut nunquid filius quidem videbatur? et ſi [142]) facies, ſed ipſum hoc in viſione, et ſomno, et ſpeculo, et aenigmate; quia ſermo [143]) ſpiritus, niſi imaginaria forma, videri non poteſt. Faciem autem ſuam dicit inviſibilem, patrem [144]). Quis enim pater? num [145]) facies, erit filii, nomine autoritatis, quam genitus a patre conſequitur. Non enim et de aliqua maiore perſona congruit dicere, facies mea eſt ille homo: et faciem mihi praeſtat: *pater* inquit**) *maior me eſt.* Ergo facies erit filii, pater. Nam et ſcriptura quid dicit: ***) *ſpiritus perſonae eius, Chriſtus dominus.* Ergo ſi Chriſtus perſonae paternae ſpiritus eſt, merito ſpiritus, cuius perſona [146]) erat,

*) Gen. 32, 30. **) Ioh. 14, 28. ***) Thren. 4, 20.

140) *Nempe ad* Hebraeos *I, 1, aliter Tertullianus exponit;* verbum et filium *diſtinguens.* 141) quam quia *Fran. Rigalt, forte* quam ſi videbat. *Iun.* 142) et ſic facies. *Wouwer. Rigalt.* 143) ſermo et ſp. *Wouwer.* 144) inviſibilem, patrem? *Iun.* 145) non facies *Wouwer. Rigalt.* 146) cuius perſonae erat, id eſt *patris eius*, faciem *Iun.* merito cuius ſpiritus perſona erat,

erat, id est patris eius, faciem suam, ex unitate scilicet, pronunciavit. Miratur plane, an facies filii pater accipi possit, qui est caput eius. *Caput enim Christi deus* *).

Cap. XV. Si hunc articulum quaestionibus scripturae veteris [147]) non expediam, de novo testamento sumam confirmationem nostrae interpretationis: ne, quodcumque in filium reputo, in patrem proinde defendas. Ecce enim et in Evangeliis et in Apostolis visibilem et invisibilem deum deprehendo; sub manifesta et personali distinctione conditionis utriusque. Exclamat quodammodo Iohannes**): *Deum nemo vidit unquam*, utique nec retro. Ademit enim temporis quaestionem, dicendo dominum [148]) nunquam visum. Confirmat et Apostolus***) de deo; *Quem nemo vidit hominum, sed nec videri* [149]) *potest*, scilicet quia morietur, qui videbit [150]). Idem [151]) ipsi Apostoli, et vidisse se Christum et contrectasse testantur. Porro si ipse est Christus pater [152]) et filius, quomodo visus est et invisus? Ad hanc diversitatem visi et invisi in unum conferendam, quis ex diverso non [153]) argumentabitur, recte utrumque dictum; visibilem quidem in carne, invisibilem vero [154]) ante carnem: ut idem sit pater invisibilis, ante carnem, qui et filius visibilis, in carne. Atquin si idem ante carnem invisibilis, quomodo visus etiam retro invenitur ante carnem? Aeque si idem P. 229.

post

*) 1 Cor. 11, 3. **) Io. 1, 18. ***) 1 Tim. 6, 16.

id est patris, eum faciem suam ex unitate scilicet, pronunciavit. Mira res plane. *Wouwerii Cod. Rigalt.* 147) *Nempe ista omnia detorta sunt, et facilem rationem non habent.* 148) deum *Fran. Rigalt.* 149) videre *Fran. Rig.* 150) viderit *Cod. Wouw. Rig.* 151) idem, *alii.* 152) et *addit Fran. Rigalt.* 153) *Iun. suspicatur*: ex diverso nunc argumentabitur *legendum est.* 154) vero *abest Fran.*

poſt carnem viſibilis, quomodo et nunc inviſibilis pronunciatur ab Apoſtolis? niſi quia
P. 224. alius [155]) qui et retro viſus in aenigmate [156])?, plenius viſibilem caro effecit, ſermo ſcilicet, qui et caro factus eſt: alius, quem nunquam quisquam vidit, niſi pater [157]), ſcilicet cuius eſt ſermo. Denique inſpiciamus, quem Apoſtoli viderint. *Quod vidimus*, inquit Iohannes*), *quod audivimus, oculis noſtris vidimus, et manus noſtrae contractaverunt de ſermone vitae* [158]). Sermo enim vitae caro factus, et auditus et viſus et contrectatus, quia caro; qui ante carnem ſermo tantum, in primordio apud deum, patrem, non pater apud ſermonem. Nam et ſi deus ſermo, ſed apud deum; quia ex deo deus [159]), quia cum patre, apud patrem. **) *Et vidimus gloriam eius, tamquam unigeniti a patre* [160]), utique filii: ſcilicet viſibilis, glorificati a patre inviſibili. Et ideo quomodo [161]) ſermonem dei deum dixerat, ut [162]) adiuvaret adverſariorum praeſumptionem, quaſi patrem ipſum vidiſſet, ad diſtinguendum inter inviſibilem patrem et filium viſibilem, ſuper-
P. 225. dicit ex abundanti: ***) *Deum nemo vidit unquam.* Quem deum: ſermonem? Atquin *vidimus* et *audivimus* et *contrectavimus*, *de ſermone vitae* praedictum eſt. Sed quem deum? ſcilicet patrem, apud quem deus [163]) erat ſermo, *unigenitus filius, qui eſt* [164]) *in ſinu patris, ipſe diſſe-*

*) 1 Ioh. 1, 1. **) Ioh. 1, 14. ***) 1 Ioh. 4, 12.

155) *Cod. Wouwerii*: niſi quia alius, quem et retro viſum in aenigmate plenius v. c. e. ſ. ſ. qui caro factus eſt, alius quem n. *In Veneta*: aeque ſi idem poſt quem et retro viſum *etc.* 156) aenigmate (p. v. c. effecit) *Iun.* 157) vidit, pater ſcilicet *Iun.* 158) *Mutatus eſt ordo verborum.* 159) *Sic poſtea in nicaeno ſymbolo.* 160) παρὰ τοῦ πατρός. 161) quoniam *Fran. Pariſ. Rigalt.* 162) ne, *alii.* 163) deum erat ſermo, unigenitus ſcilicet filius. *Wouwer. Rigalt.* 164) qui in ſinum patris, *alii.*

disseruit. Ipse et auditus et visus, et ne phantasma crederetur, etiam contrectatus. Hunc et Paulus conspexit; nec tamen patrem vidit. *Nonne*, inquit*), *vidi Iesum?* Christum autem et ipsum [165]) dominum [166]) cognominavit, *quorum patres* et *ex quibus Christus secundum carnem, qui est per* [167]) *omnia deus benedictus in aevum***). Ostendit et [168]) visibilem domini filium, id est sermonem dei; quia, qui caro factus est, Christus dictus est. De patre autem, ad Timotheum***): *Quem nemo vidit hominum, sed nec videre potest.* Exaggerans amplius†): *Qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem.* De quo et supra dixerat: *Regi autem saeculorum, immortali, invisibili, soli deo;* ut et contraria ipsi filio adscriberemus, mortalitatem [169]), accessibilitatem, quem *mortuum* contestatur, *secundum scripturas*††); ut a se novissime [170]) visum, per accessibilem utique lucem, quanquam et illam neque et [171]) P. 226. ipse sine periculo luminis expertus est, neque Petrus et Iohannes et Iacobus, sine ratione [172]) et amentia [173]); qui si, non passuri filii gloriam, sed patrem vidissent, credo morituri ibidem. *Deum enim nemo videbit et vivet.* Si haec ita sunt, constat eum semper visum ab initio, qui visus fuerit in fine. Et eum nec in fine visum, qui nec ab initio fuit visus, et ita duos esse, visum et invisum. Filius ergo visus est semper, et filius conversatus est semper, et filius operatus est semper, ex autoritate

*) 1 Cor. 9, 1. **) Rom. 9, 5. ***) 1 Tim. 6, 16. †) ibid. ††) 1 Cor. 15, 3.

165) ipse *Wouwer.* 166) deum *Fran.* 167) super *Wouwer. Rigalt.* 168) ipse *additur in aliis.* 169) *Iun. inserit* et. 170) ἔσχατον. 171) et *abest in aliis.* 172) irratione *Fran.* erratione *Rhenan. et Iun.* sine rationis et amentia *Latin.* sine rationis examentia: quid — vidissent? *Wouwer. Rigalt.* 173) ἔκστασιν *describit.*

tate patris et voluntate: quia *filius nihil a semetipso potest facere, nisi viderit patrem facientem;* in sensu scilicet sententem [174]). Pater enim [175]) sensu agit. *Filius vero, qui* [176]) *in patris sensu est*, videns, perficit. Sic *omnia per filium facta sunt, et sine illo factum est nihil.*

CAP. XVI. Nec putes sola opera mundi per filium facta; sed et quae a deo exinde gesta sunt. Pater enim qui diligit filium et *omnia tradidit in sinu* [177]) *eius*, utique a primordio diligit, et a primordio tradidit. Ex quo, *a primordio*
P. 227. *sermo erat apud deum, et deus erat sermo* *), *cui data est omnis potestas a patre in coelis et in terra* **). *Non iudicat pater quenquam, sed omne iudicium tradidit filio* ***); a primordio tamen. Omnem enim dicens potestatem, et omne iudicium, et omnia per eum facta, et omnia tradita in manu eius; nullam exceptionem temporis permittit [178]), quia omnia non erunt, si non omnis temporis fuerint. Filius itaque est, qui et [179]) ab initio iudicavit, turrem superbissimam elidens, linguasque disperdens [180]), orbem totum aquarum violentia puniens, pluens super Sodomam et Gomorram, ignem et sulphurem [181]), *deus* [182]) *a deo* †). Ipse enim et ad humana semper colloquia descendit, ab Adam usque ad Patriarchas, et Prophetas, in visione, in somno [183]), in speculo, in aenigmate, ordinem suum praestruens ab initio

*) Ioh. 1, 1. **) Matth. 28, 8. ***) Ioh. 3. †) Gen. 19, 24.

174) facientem *Fran. Rigalt.* 175) in sensu *Iun.* 176) quod *Wouwer. Rigalt. melius.* 177) manu *Fran. Rigalt. recte; sic statim sequitur.* 178) *Aliter enim olim informabant οἰκονομίαν filii, quam posteriores, qui statum* exaltationis *ad humanitatem referunt.* 179) et *abest Fran. Rigalt.* 180) dispertiens *Cod. Wouwer. Rigalt.* 181) et sulphur *Iun.* 182) dominus a domino; *Fran. Rigalt.* 183) in somnio *Cod. Wouwer.*

tio ſemper quae erat perſecuturus infinita [184]), ſemper ediſcebat, et deus in terris cum hominibus converſari, non alius [185]) quam ſermo qui caro erat futurus. Ediſcebat autem, P. 228.
ut nobis fidem ſterneret, ut facilius crederemus, filium dei deſcendiſſe in ſeculum, [186]) et retro tale quid geſtum cognoſceremus. Propter nos enim, ſicut ſcripta ſunt, ita et geſta ſunt; in quos aevorum fines decucurrerunt. Sic etiam adfectus humanos ſciebat iam tunc, ſuscepturus etiam ipſas ſubſtantias hominis, carnem et animam: interrogans Adam, quaſi neſciens, *Ubi es Adam? poenitens, quod hominem feciſſet*, quaſi non praeſciens; tentans Abraham, quaſi ignorans, *quid ſit in homine:* Offenſus, reconciliatus eisdem: Et ſi qua haeretici adprehendunt, quaſi deo indigna, ad deſtructionem creatoris, ignorantes, haec in filium competiſſe [187]), qui etiam paſſiones humanas, et ſitim et eſuriem, et lachrymas, et ipſam nativitatem, ipſamque mortem erat ſubiturus, propter hoc minoratus a patre *modicum* [188]) *citra angelos* *). Sed haeretici quidem nec filio dei deputabunt devenire, quae tu ipſe [189]) patri inducis, quaſi ipſe ſe deminoraverit propter nos, cum ſcriptura alium dicat ab alio minoratum, non ipſum a ſemetipſo. Quod ſi et alius, qui coronabatur gloriam et honorem [190]), alius qui coronabat; utique filium pater? Ceterum, quale eſt, ut deus omnipotens ille, inviſibilis, *quem nemo vidit hominum nec videre* poteſt, ille P. 229.
qui

*) Pſ. 8, 6.

184) quem erat perſecuturus in finem. Ita ſemper *Cod. Wouwerii Rigalt.* 185) converſari non alius potuit quam *Franeq. Rigalt.* potuit *Iunius a Pamelio temere adiectum contendit.* 186) ſi et retro *Fran.* 187) *Sed in libris contra Marcionem non utitur hac diſciplina.* 188) quid citra *Wouwer. Rigalt.* 189) ipſi *Fran.* 190) gloria et honore *Fran. Rigalt.*

qui inacceſſibilem lucem habitat, ille *qui non habitat in manu factis*, *a cuius conſpectu terra contremiſcit*, *montes liqueſcunt ut cera*, *qui totum orbem manu adprehendit velut nidum*, *cui coelum thronus*, *et terra ſcabellum*, in qub omnis locus [191]), non ipſe in loco, qui univerſitatis extrema linea eſt, ille altiſſimus [192]), in *paradiſo* ad veſperam deambulavit, quaerens *Adam*, et *Arcam* poſt introitum *Noë* clauſerit, et apud *Abraham ſub quercu* refrigeraverit, et *Moyſen* de *rubo ardenti* vocarit, et in *fornace* Babylonii regis, *quartus* apparuerit: (quanquam filius hominis eſt dictus,) et in [193]) imagine, et ſpeculo, et aenigmate. Scilicet et haec nec de filio dei credenda fuiſſe [194]), ſi ſcripta non eſſent, fortaſſe non credenda de patre, licet ſcripta, quem iſti in vulvam Mariae deducunt, et in Pilati tribunal imponunt, et in monumentis [195]) Ioſeph reconcludunt. Hinc igitur apparet error illorum. Ignorantes enim a primordio, omnem ordinem divinae diſpoſitionis per filium decucurriſſe, ipſum credunt patrem et viſum et congreſſum, et operatum, et ſitim, et eſuriem paſſum, (adverſus prophetam dicentem: *Deus aeternus* P. 230. *non ſitiet nec eſuriet* omnino, quanto magis nec morietur, nec ſepelietur?) et ita unum deum ſemper egiſſe, id eſt patrem, quae per filium geſta ſunt.

CAP. XVII. Facilius exiſtimaverunt, patrem in filii nomine egiſſe, quam filium in patris, dicente ipſo domino: *) *Ego veni in patris mei nomine.* Item ad ipſum patrem: **) *Nomen tuum manifeſtavi hominibus*, condicente etiam ſcriptura: ***) *Benedictus qui venit in nomine domini*, uti-

*) Io. 5, 43. **) Io. 17, 6. ***) Matth. 21, 6.

191) Makom *apud Iudaeos.* 192) *Sic etiam alii disputant poſt Tertullianum, Theophilus etc.* 193) ni *haec in Fran. Rigalt. Iunius Rhenani lectionem tuetur.* 194) *fuiſſent Iun.* 195) monumento *Fran.*

utique filius in patris nomine: et nomen patris [196]) *deus omnipotens* [197]) *dominus virtutum, rex Iſraëlis, qui eſt.* Quatenus ita ſcripturae docent, haec dicimus et in filium competiſſe, et in his filium veniſſe, et in his ſemper egiſſe, et ſic ea in ſe hominibus manifeſtaſſe. *Omnia*, inquit, *patris, mea ſunt.* Cur non et nomina? Cum [198]) ergo legis deum *omnipotentem*, et *altiſſimum*, et *deum virtutum*, et *regem Iſraëlis*, et *qui eſt:* vide, ne per haec filius etiam deus monſtretur ſuo iure deus [199]), qua ſermo dei omnipotentis, quaque omnium accepit poteſtatem: *altiſſimus*, qua *dextera* dei *exaltatus*, ſicut Petrus in Actis*) concionatur: *Dominus virtutum*, quia omnia ſubiecta ſunt illi a patre. *Rex Iſraëlis*, quia illi proprie excidit [200]) ſors gentis iſtius. Item *qui eſt*: quoniam multi filii di- P. 231.
cuntur [201]), et non ſunt. Si autem volunt et Chriſti nomen patris eſſe, audiunt [202]) ſuo loco. Interim hic mihi promotum ſit reſponſum adverſus id, quod et de Apocalypſi Iohannis proferunt. *Ergo* [203]) *dominus qui eſt et qui erat* [204]) *et qui fuit, et venit*, omnipotens; et ſicubi alibi dei omnipotentis appellationem non putant etiam filio convenire, quaſi qui venturus ſit [205]) omnipotens, cum et filius omnipotentis tam omnipotens ſit dei filius, quam deus dei filius.

*) Act. 2, 22.

196) ſed et nomina patris *Cod. Wouw.* 197) *additur* altiſſimus *Fran. Pariſ. Rigalt.* 198) Cur *Fran. Pariſ.* 199) demonſtretur: ſuo iure deus omnipotens, qua *Fran. Pariſ. Rigalt.* 200) accidit *Iun.* propria exivit *Latin.* 201) quoniam multi dii dicuntur, *coniectura Ciacconii, quam probat Iun.* 202) audient *Fran. Pariſ. Rigalt.* 203) ego *Fran. Pariſ. Rigalt.* 204) et qui erat *abeſt Fran. Pariſ. Rigalt.* et qui erat et qui venit *Iun.* 205) quaſi qui venturus eſt, non ſit omnipotens cum et filius o. t. o. ſit quam deus dei filius *Cod. Wouwer. Rigalt.*

CAP. XVIII. Sed hanc ſocietatem nominum paternorum in filio, ne facile perſpiciant: perturbat illos ſcriptura, ſi quando unicum deum ſtatuit, quaſi non eadem, et deos et dominos duos propoſuerit, ut ſupra oſtendimus. Ergo quia duos et unum, inquiunt, invenimus, ideo ambo unus atque idem, et filius et pater. Porro non periclitatur ſcriptura, ut illi de tua argumentatione ſuccurras, ne ſibi contraria videatur. Habet rationem, et cum unicum, deum ſtatuit, et cum duos, patrem et filium, oſtendit; et ſufficit ſibi. Filium nominari ab
P. 232. ea conſtat. Salvo enim filio recte unicum deum poteſt determinaſſe, cuius eſt filius. Non enim deſinit eſſe, qui habet filium, ipſe unicus, ſuo ſcilicet nomine, quotiens ſine filio nominatur. Sine filio autem nominatur, cum principaliter determinatur, ut prima perſona, quae ante filii nomen erat proponenda, quia pater ante cognoſcitur, et poſt patrem filius nominatur. Igitur unus deus pater, et *absque eo alius*[206]) *non eſt*. Quod ipſe inferens[207]), non filium negat, ſed alium deum. Ceterum alius a patre filius[208]) non eſt. Denique inſpice ſequentia huiusmodi pronunciationum, et invenies fere ad idolorum factitatores atque cultores definitionem earum pertinere, ut multitudinem falſorum deorum unio divinitatis expellat, habens tamen filium; quanto individuum et inſeparatum a patre, tanto in patre reputandum, etſi non nominatum. Atquin ſi nominaſſet illum, ſeparaſſet, ita dicens, alius praeter me non eſt, niſi filius meus. Alium enim etiam filium feciſſet, quem de aliis excepiſſet. Puta ſolem dicere: Ego ſol, et alius praeter me non eſt, niſi radius meus, nonne de-

206) et alius absque eo; *alii.* 207) inferens *Fran. Pariſ. Rigalt.* 208) *Iunius legendum putat*: Ceterum altus a patre filius non eſt deus. Denique, *Eſt potius*, ἀλλότριος.

denotaſſet [209]) vanitatem [210]), quaſi non et radius in ſole deputetur? Itaque per [211]) ſemetipſum non eſſe alium deum: hoc propter P. 233.
idololatriam tam nationum quam Iſraëlis; etiam propter haereticos, qui, ſicut nationes manibus, ita et ipſi verbis idola fabricantur, id eſt alium deum et alium Chriſtum. Igitur et cum ſe unum pronunciabat filio pater, procurabat ne ab alio deo Chriſtus veniſſe credatur; ſed ab illo qui praedixerat: *Ego deus et alius absque me non eſt;* qui ſe unicum, ſed cum filio ostendit, cum quo *coelum ſolus extendit.*

Cap. XIX. Qui [212]) et hoc dictum eius, in argumentum ſingularitatis arripient: *Extendi,* inquit, *coelum ſolus.* Quantum ad ceteras virtutes ſolus, praeſtruens adverſus coniecturas haereticorum, qui mundum ab angelis et poteſtatibus diverſis volunt ſtructum, qui et ipſum creatorem, aut angelum faciunt, aut ad alia [213]) quae extrinſecus, ut opera mundi, ignorantem quoque ſubornatum. Aut ſi ſic ſolus coelum extendit, quomodo iſti praeſumunt in perverſum haeretici, quaſi ſingularis, non admittatur ſophia illa dicens, *cum pararet coelum* [214]) *ego aderam illi* [215]). Et ſi dixit Apoſtolus, *quis cognovit ſenſum domini, et quis illi conſilio fuit,* utique praeter Sophiam [216]) fuit, quae illi aderat. In ipſo tamen et cum illo *univerſa compingebat,* non ignorante quid faceret. Praeter ſophiam autem, praeter fi- P. 234.
lium dicit, qui eſt Chriſtus; Sophia et *virtus dei,* ſecundum Apoſtolum, ſolus ſciens ſenſum patris. *) *Quis enim ſcit, quae ſunt in deo niſi*

*) 1 Cor. 2, 11.

209) denotaſſes, *alii.* 210) *alii* unitatem *mendoſe. Bryn.* 211) praeter *Fran. Pariſ. Rigalt.* 212) Quin *Fran. Pariſ. Rigalt.* 213) ad illa *Iun.* 214) *alii* coelos. 215) *alii adduns* ſimul. 216) non, *addit Pet. Cod. Latin.* ait, quae illi ad. Rigalt.

niſi ſpiritus, qui in ipſo eſt? non, qui extra ipſum erat[217]). Ergo qui non ſolum deum faceret, niſi a ceteris ſolum. Sed[218]) evangelium recuſetur, quod dicat, *omnia per ſermonem a deo facta* eſſe, et *ſine eo nihil factum.* Niſi enim fallor et alibi ſcriptum eſt: *Sermone eius coeli firmati ſunt, et ſpiritu*[219]) *eius omnis virtus eorum.* Et ſermo autem, virtus et Sophia, ipſe erit dei filius. Ita ſi per filium omnia, coelum quoque per filium extendens; non ſolus extendit, niſi illa ratione qua[220]) ceteris ſolus. Atque adeo ſtatim de filio loquitur. Quis alius deiecit ſigna ventriloquorum et divinationes a corde, avertens ſapientes retrorſum et conſilium eorum infatuans? ſiſtens verba filii ſui, dicendo ſcilicet: *hic eſt filius meus dilectus, hunc audite.* Ita filium ſubiungens, ipſe interpretator eſt, quomodo coelum ſolus extenderit, ſcilicet cum filio ſolus, ſicut cum filio unum. Proinde et filii erit vox, *extendi coelum ſolus, quia ſermone coeli confirmati ſunt.* Quia Sophia in ſermone[221]) adſiſtente paratum eſt coelum, et omnia per ſermonem
P. 235. ſunt facta, competit et filium[222]) ſolum extendiſſe coelum, quia ſolus operationi patris miniſtravit. Item erit dicens: Ego primus, et in[223]) ſuperventura ego ſum. Primum ſcilicet omnium ſermo. *In principio erat ſermo*, in quo principio prolatus a patre eſt. Ceterum, pater, non habens initium, (ut a nullo prolatus, ut innatus,) non poteſt videri; qui ſolus fuit ſemper, ordinem habere non potuit[224]). Igitur ſi propterea eundem et patrem

217) extra ipſum. Erat ergo — *Wouwer. Rigalt.* 218) *additur* et: *Fran. Pariſ. Rigalt.* 219) oris *addit Cod. Wouwer. Rigalt.* 220) a *addit Fran. et Cod. Wouwer. Rigalt.* 221) Sophia id eſt ſermone *Inn. Cod. Wouwer.* 222) filio *Wouwer.* 223) in *abeſt Fran. Melius alii*, inſuper ventura. 224) *Filium ergo dicit habere initium et non fuiſſe ſemper*, ut *Ariani.*

trem et filium credendum putaverunt, ut unum deum vindicent: salvus [225]) est unio eius; qui cum sit unus, habeat [226]) et filium, aeque et ipsum eisdem scripturis comprehensum. Si filium nolunt secundum a patre reputari, ne secundus duos faciat deos dici: ostendimus, etiam duos deos in scriptura relatos et duos dominos; et tamen ne de isto scandalizentur [227]), rationem reddimus, qua dei non duo dicantur nec [228]) domini, sed qua pater et filius, duo; et hoc non ex separatione substantiae, sed ex dispositione, cum individuum et inseparatum filium a patre pronunciamus; nec statu, sed gradu alium, qui etsi deus dicatur, quando nominatur singularis, non ideo duos deos faciat sed unum, hoc ipso quod et deus ex unitate patris vocari habeat.

CAP. XX. Sed argumentationibus eorum adhuc retundendis, opera praebenda est, si quid de scripturis ad sententiam suam excerpent, cetera nolentes intueri, quae et ipsa regulam servant, et quidem salva unione divinitatis, et monarchiae sonitu. Nam sicut in veteribus nihil aliud tenent, quam *) *Ego deus, et alius praeter me non est*; ita in Evangelio respondentem domini ad Philippum tuentur, **) *ego et pater unum sumus*, et *qui me viderit, vidit* [229]) *et patrem et ego in patre et pater in me*. His tribus capitulis totum instrumentum utriusque testamenti, volunt credere [230]), cum oporteat secundum plura intellegi pauciora. Sed proprium hoc est omnium haereticorum. Nam quia pauca sunt, quae in sylva inveniri [231]) possunt: pauca adversus plura defendunt, P. 236.

*) Es. 45, 5. **) Ioh. 14.

225) salva *Fran. Paris. Rig.* 226) habet *Wouw. Rigalt.* 227) *alii* scandalizarentur. 228) nec qua domini *Cod. Wouwer.* 229) videt *Fran. Paris. Rigalt.* 230) *rectius alii*, cedere. 231) invenire *Lun.*

dunt, et posteriora adversus priora suscipiunt. Regula autem, omni rei [232]) ab initio constituta, in prioribus, et in posteriora praescribit [233]) utique et in paucioribus.

Cap. XXI. Aspice itaque quanta praescribant [234]) tibi, etiam in Evangelio ante Philippi consultationem, et ante omnem argumentationem tuam. Et in primis ipsa statim praefatio Iohannis, evangelizatoris, demon-
P. 237. strat, quid retro fuerit, qui caro fieri habebat: *) *In principio erat sermo, et sermo erat apud deum, et deus erat sermo. Hic erat in principio apud deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* Nam si haec non aliter accipi licet, quam quomodo scripta sunt: indubitanter alius ostenditur, qui fuerit a principio, alius apud quem fuit. Alium sermonem dei, alium dominum [235]), licet et deus sermo: sed qua dei filius, non qua pater. Alium, per quem omnia, alium, a quo omnia. Alium autem quomodo praedicamus, saepe iam edidimus. Quo alium dicamus necesse est. Non eundem autem, non quasi [236]) separatum, dispositione [237]) alium, non divisione. Hic ergo *factus est caro;* non ipse, cuius erat *sermo*, huius gloria visa est tanquam unici a patre, non tanquam patris. Hic *unius* [238]) *sinum patris differuit*, non sinum suum pater. Praecedit enim: *Deum nemo vidit unquam.* Inde etsi *agnus dei* [239]) ab Iohanne designatur: non ipse,

*) Ioh. 1, 1.

232) *additur* semper *Fran. Rigalt.* 233) constituta ex prioribus et ex pluribus in posteriora praescribit, utique et in pauciora *Cod. Wouwer. Rig.* 234) *alii* praescribat. 235) Alium deum *Iun.* alium sermonem esse, alium deum *Cod. Wouwer. Rigalt.* 236) necesse est non eundem, non autem quasi *Iun.* 237) non eundem; alium autem, non q. separatum, sed dispositione *Cod. Wouwer. Rigalt.* 238) unus *Fran. Rigalt.* 239) idem et agnus dei *Cod. Wouwer. Rigalt.*

ipſe, cuius eſt dilectus. Certe filius dei ſemper, ſed non ipſe, cuius eſt filius. Hoc eum Nathanaël ſtatim ſenſit*), ſicut et alibi Petrus: **) *Tu es filius dei*, hoc et ipſe recte ſenſiſſe illos confirmat, Nathanaëli quidem reſpondens: ***) *quia dixi*[240], *vidi te ſub ficu, ideo credis.* Petrum vero beatum adfirmans, cui *non caro neque ſanguis revelaſſet* †), quod et patrem ſenſerat, ſed pater qui in coelis eſt. Quo dicto utriusque perſonae conſtituit diſtinctionem; et filii in terris, quem Petrus agnoverat dei filium, et patris qui[241]) in coelis, qui Petro revelaverat, quod Petrus agnoverat dei filium Chriſtum. Cum in templo[242]) introiit, aedem patris appellat, ut filius. Cum ad Nicodemum dicit, *ita* inquit††) *dilexit deus mundum, ut filium ſuum unicum dederit, in quem omnis, qui crediderit, non pereat, ſed habeat vitam ſempiternam.* Et rurſus. †††) *Non enim miſit deus filium ſuum in mundum, ut iudicet mundum, ſed ut ſalvus ſit mundus per eum. Qui crediderit in illum, non iudicatur. Qui non crediderit in illum, iam iudicatus eſt, quia non credidit in nomine unici filii dei.* Iohannes autem cum interrogaretur, quid[243]) Ieſu contingeret, *pater* inquit *a*) *dilexit*[244]) *filium, et omnia tradidit in manu eius. Qui credidit*[245]) *in filium, habet vitam aeternam. Qui non credidit in filio*[246]) *dei, non videbit deum*[247]), *ſed ira dei manebit ſuper eum.* Quem vero Samaritidi ostendit? Si Meſſiam, qui dicitur Chriſtus, filium utique P. 238. P. 239.

*) Io. 1, 50. **) Matth. 16, 16. ***) Ioh. 1, 50. †) Matth. 16, 17. ††) Ioh. 3, 16. †††) Ioh. 3, 17. *a*) Ioh. 3, 35. 36.

240) *Rhenan. male*, Nathanael — dixit. 241) qui *omittendum cenſet Iun.* 242) templum *Fran. Pariſ. Rigalt.* 243) de *omittit Ciaccon.* 244) diligit *Fran. Rigalt.* 245) credit *Fran. Rigalt.* 246) credit in filium *Fran. Rigalt.* 247) *nos legimus Ioh. 3, 36. ζωὴν, nec alibi occurrit lectio* Tertulliani.

que se, non patrem, demonstravit. Qui et alibi Christus, dei filius, non pater, dictus est. Exinde discipulis: *Meum est* inquit *ut faciam voluntatem eius, qui me misit, ut consummem opus eius.* Et ad Iudaeos de paralytici sanitate, *) *Pater meus usque modo operatur, et ego operor. Pater et ego* filius dicit. Denique propter hoc magis Iudaei illum interficere volebant. Non tamen [248]) quod solveret sabbatum, sed quod patrem suum deum diceret, aequans se deo. Tunc ergo dicebat ad eos: **) *Nihil filius facere potest a semetipso, nisi videat* [249]) *patrem facientem. Quae enim ille facit, eadem et filius facit. Pater enim diligit filium, et omnia demonstravit illi, quae ille fecit, et maiora ista* [250]) *opera demonstravit illi, ut vos miremini. Quomodo enim suscitat mortuos et vivificat, ita et filius, quos vult, vivificat* [251]). *Neque enim pater iudicat, sed omne iudicium dedit filio, uti omnes honorent filium, sicut honorant patrem. Qui non honorat filium, non honorat patrem, qui filium misit. Amen amen dico vobis, quod* [252]) *qui audit sermones* [253]) *et credit ei, qui me misit, habet*
P. 240. *vitam aeternam, et in iudicium non veniet* [254]), *sed transit* [255]) *de morte in vitam. Amen dico vobis, quod veniet hora qua mortui audient vocem filii dei, et cum audierint, vivent. Sicut enim pater habet vitam aeternam* [256]) *a semetipso, ita et filio dedit vitam aeternam* habere in semetipso, et iudicium dedit illi facere, in potestate, quia filius hominis est. Per carnem scilicet, sicut et filius dei, per spiritum eius. Adhuc adiicit: ***) *Ego autem habeo maius, quam Iohannis testi-*

*) Ioh. 5, 17. **) Ioh. 5, 19. sqq. ***) Ioh. 5, 36. 37.

248) tantum *Fran. Paris. Rigalt.* 249) viderit, *alii.* 250) istis, *alii.* 251) *alii* vivificabit. 252) quod et qui audierit *Latin.* 253) meos, *alii addunt.* 254) venit, *alii.* 255) *alii* transiit, *alii* transiet; *Iunius* transit. *Cod. Wouwer.* Venit. 256) *aeternam non est in nostro textu.*

teſtimonium. Opera enim, quae pater mihi dedit conſummare, illa ipſa de me teſtimonium perhibent, quod me pater miſerit. Et qui me miſit pater, ipſe teſtimonium dixit de me. Subiungens autem, *neque vocem eius audiſtis unquam, neque formam eius vidiſtis*, confirmat[257]) retro non patrem, ſed filium fuiſſe, qui videbatur et audiebatur. Denique dicit: **) Ego veni in patris mei nomine, et non me recepiſtis.* Adeo ſemper filius erat, in dei et regis, et domini[258]) omnipotentis et altiſſimi nomine. Interrogantibus autem, quid facere debeant, reſpondit: *ut credatis in eum, quem deus miſit**).* Panem quoque ſe adfirmat, quem *pater praeſtaret de coelo***).* Ergo omne, quod ei daret pater, ad ſe venire, nec reiecturum ſe, quia de coelo P. 241. deſcendiſſet; non ut ſuam, ſed ut patris faceret voluntatem. Voluntatem autem patris eſſe, uti, *qui viderit filium et crediderit in eum, vitam et reſurrectionem conſequatur†).* *Neminem* porro ad ſe *venire poſſe, niſi quem pater adducat; omnem, qui a patre audiſſet et didiciſſet venire* ad ſe††), non quaſi patrem aliquis viderit: adiiciens et hic, ut ostenderet patris eſſe ſermonem, per quem docti fiant. At cum discedunt ab eo multi, †††) et Apoſtolis ſuis offert, ſi *velint discedere et ipſi:* quid reſpondit Simon Petrus? *quo discedimus*[259])*? verba vitae habes, et* nos credimus, *quod tu ſis Chriſtus.* Patrem illum eſſe, an patris Chriſtum?

CAP. XXII. Cuius autem doctrinam dicit, ad quam mirabantur, ſuam an patris? aeque ambigentibus inter ſe, ne ipſe eſſet Chriſtus: uti-

*) Ioh. 5, 43. **) Ioh. 6, 29. ***) Ioh. 6, 32. †) Ioh. 6, 35. ††) Ioh. 6, 44. 45. †††) Ioh. 6, 66. ſqq.

257) *Si ſenſus ille eſſet, vel ſemel Chriſtus hoc ipſe dixiſſet.* 258) domini *abeſt Cod. Wouw. alii* et omnip. 259) discedemus *Fran.*

utique non pater, ſed filius.. 260) *Neque me ſcitis*, inquit *), *unde ſim: et non veni a me ipſo, ſed eſt verus, qui me miſit, quem vos non noſtis. Ego novi illum, quia apud illum ſum* 261). Non dixit, *quia ipſe ſum*, et *ipſe me miſi*, ſed *ille me miſit.* Item cum miſiſſent ad invadendum eum phariſaei, *Modicum adhuc temporis* ait *vobiscum ſum, et vado ad eum, qui me miſit.* At ubi ſe negat eſſe ſolum: ſed *ego*, inquit, et
P. 242. *qui me miſit pater*, nonne duos demonſtrat, tam duos quam inſeparatos? imo totum erat hoc, quod docebat, inſeparatos duos eſſe. Siquidem et legem proponens, duorum hominum teſtimoniſum confirmantem, ſubiungit: *Ego teſtimonium dico de me: et teſtimonium dicit de me, qui me miſit, pater.* Quod ſi unus eſſet, dum idem eſt et filius, et pater: non uteretur legis patrocinio, fidem imponentis non unius teſtimonio, ſed duorum. Item interrogatus, ubi eſſet pater: *neque ſe, neque patrem notum eſſe illis* reſpondens, duos dixit ignotos. Quod ſi ipſum noſſent, patrem noſſent: non quidem quaſi ipſe eſſet pater et filius, ſed quia per individuitatem neque agnoſci neque ignorari alter ſine altero poteſt. *Qui me*, ait, *miſit, verax eſt: et ego, quae ab eo audivi, ea et loquor in mundum.* Interpretante extrinſecus ſcriptura, non cognoviſſe illos quod de patre dixiſſet, cum ſcilicet cognoſcere debuiſſent ſermones patris in filio eſſe, legendo apud Hieremiam **): *Et dixit mihi dominus: Ecce dedi ſermones meos in os tuum.* Et apud Eſaiam ***): *Dominus dat mihi linguam diſciplinae ad cognoſcendum, quando oporteat dicere ſermonem.* Sicut ipſe rurſus: *Tunc*, inquit †), *cognoſcetis quod ego ſim, et a memetipſo nihil loquar: ſed ſicut me do-*

*) Ioh. 7, 28. ſqq. **) Ier. 7. ***) Eſ. 50, 4.
†) Ioh. 8, 28 ſqq.

260) Atque me ſcitis *Iun.* 261) quia ab illo ſum *Iun.* qui ab illo ſum Fran. Rigalt.

docuit, ita et loquor. Quia et qui me misit, mecum est. Et hoc ad testimonium individuorum duorum. Item in altercatione Iudaeorum, exprobrans quod occidere eum vellent: *Ego*, inquit, *quae vidi penes patrem meum, loquor: et vos, quod vidistis penes patrem vestrum, id facitis:* P. 243. *et nunc vultis occidere hominem, veritatem vobis locutum, quam audivit a deo. Et, si deus esset pater vester, dilexissetis me. Ego enim ex deo exivi et veni:* et tamen non separamus [262]), licet exisse dixerit, ut quidam arripiunt huius dicti occasionem. Exivit autem a patre, ut radius ex sole, ut rivus ex fonte, ut frutex ex semine. *Ego daemonium non habeo, sed honoro patrem meum.* Et: *si ego me ipse glorificem, nihil est gloria mea. Est qui me glorificet, pater: quem vos dicitis deum esse vestrum. Nec nostis illum, at ego novi eum. Et si dicam non novi, ero similis vestri mendax. Sed novi illum, et sermonem eius servo.* At cum subiungit: *Abraham diem meum vidit, et laetatus est:* nempe demonstrat filium Abrahae retro visum, non patrem. Item super caecum illum, patris opera dicit se facere oportere, cui post restitutionem luminum: *Tu*, inquit*), *credis in filium dei?* et interroganti quis esset iste, ipse se demonstrans, utique filium demonstravit, quem credendum esse dixerat. Dehinc cognosci se profitetur a patre, et patrem a se. Et ideo se diligi a patre, quod animam suam ponat: quia hoc praeceptum accepisset a patre. Et interrogatus a Iudaeis, si ipse esset *Christus*, (utique deus [263]): nam usque in hodiernum Iudaei Christum dei, non ipsum patrem sperant: quia nunquam Christus pater scriptus est venturus;) *Loquor*, P. 244. inquit, *vobis et non creditis. Opera quae ego facio in nomine patris, ipsa de me testimonium dicunt.*

*) Ioh. 9, 35 sqq.

262) separantur *Fran. Pariſ. Rigalt.* 263) dei *Fran. Pariſ. Rigalt.*

cunt. Quod teſtimonium? ipſum ſcilicet eſſe, de quo interrogabant, id eſt, Chriſtum dei: De *ovibus* etiam *ſuis*, quod *nemo illas de manu eius eriperet, Pater enim, quod mihi dedit, maius eſt omnibus* [264]). *Et ego et pater unum ſumus.* Hic ergo iam gradum volunt figere ſtulti, imo caeci, qui non videant: Primo, ego et pater, duorum eſſe ſignificationem. Dehinc in noviſſimo, ſumus: non ex unius eſſe perſona, quod pluraliter dictum eſt. Tunc, quod unum ſumus, non unus ſumus. Si enim dixiſſet quod unus ſumus, potuiſſet adiuvare ſententiam illorum. Unus enim ſingularis numeri ſignificatio videtur. Adhuc cum duo, masculini generis. Unum dicit neutrali verbo: quod non pertinet ad ſingularitatem, ſed ad unitatem, ad ſimilitudinem, ad coniunctionem, ad dilectionem patris, qui filium diligit, et ad obſequium filii, qui voluntati patris obſequitur. *Unum ſumus*, dicens, *ego et pater:* oſtendit duos eſſe, quos aequat et iungit. Adeo addit etiam, multa ſe opera a patre oſtendiſſe, quorum nihil lapidari mereretur. Et ne putarent, ideo ſe illum lapidare debere, quaſi ſe deum ipſum, id eſt, patrem voluiſſet intelligi, quia dixerat: *Ego et pater unum ſumus:* qua filium
P. 245. dei deum oſtendens, non qua ipſum deum. *Si in lege*, inquit, *ſcriptum eſt: Ego dixi, vos dii eſtis, et non poteſt ſolvi ſcriptura: quem pater ſanctificavit, et miſit in mundum, vos eum blaſphemare dicitis: quia dixerat* [265]), *filius dei ſum? ſi non facio opera patris mei, nolite credere: ſi vero facio et mihi credere non vultis, vel propter opera credite. Et ſcitote quod ego in patre ſim, et pater in me.* Per opera ergo erit pater in filio, et filius in patre: et ita per opera intelligimus, unum

264) *alii* Pater enim qui maior eſt omnibus dedit mihi. *Ian. legit:* Pater enim qui dedit mihi maior eſt omnibus. 265) dixi *Fran. Rigalt.*

unum esse patrem [266]). Adeo totum hoc perseverabat inducere, ut duo tamen crederentur in una virtute: quia aliter filius credi non posset, nisi duo crederentur.

CAP. XXIII. Post haec autem Martha filium dei eum confessa, non magis erravit, quam Petrus et Nathanaël*): quanquam etsi errasset, statim didicisset. Ecce enim, ad suscitandum fratrem eius a mortuis, ad coelum et ad patrem dominus suspiciens, *Pater*, inquit**), utique filius, *gratias ago tibi, quod me semper exaudias,* [267]) *propter istas turbas circumstantes dixi; ut credant, quod tu me miseris.* Sed et in conturbatione animae; et quid dicam? *Pater, salvum me fac de ista hora. Atquin propter hoc veni in istam horam. Verum pater glorifica nomen tuum****), in quo erat [268]) filius. *Ego,* inquit†), *veni in patris mei nomine.* Inde scilicet suffecerat filii ad patrem vox. Ecce ex abundantia [269]) respondet [270]) de coelo, pater filio contestatur: ††) *Hic est filius meus dilectus, in quo bene sensi, audite illum.* Ita et isto: *Glorificavi, et glorificabo. Rursus* [271]), quot personae tibi videntur, perversissime Praxea, nisi quot et voces? Habes filium in terris, habes patrem in coelis. Non est separatio ista, sed dispositio divina. Ceterum scimus deum etiam intra abyssos esse, et ubique consistere, sed vi et potestate. Filium quoque, ut individuum cum ipso, ubique. Tamen in ipsa οἰκονομίᾳ pater voluit filium in terris [272]) haberi, se vero in coelis. Quod [273]) et ipse filius suspi- P. 246.

*) Matth. 16, 16. **) Ioh. 11, 42. ***) Ioh. 12, 27. †) Ioh. 5, 43. ††) Matth. 17, 5.

266) *Wouw. Rig. addit e Mss.* et filium. 267) *Lat. addit* sed. 268) et *alii inserunt.* 269) ex abundanti *Latin.* 270) respondit *Fran.* 271) et glorificabo rursus: *Iun.* 272) *parum accurate loquitur.* 273) *alii melius,* quo, *ut sequitur.*

ſpiciens, et orabat et poſtulabat a patre: quo et nos erectos docebat orare: *) *Pater noſter, qui es in coelis:* cum ſit et ubique. Hanc [274]) ſedem ſuam voluit. Pater [275]) minoravit filium, modico citra angelos **), ad terram dimittendo, gloria tamen et honore coronaturus, illum in coelos reſumendo. Haec iam praeſtabat illi, dicens: *Et glorificavi, et glorificabo.* Poſtulat filius, de terris: pater promittit, a coelis. Quid mendacem facis et patrem et fi-
P. 247. lium? Si autem [276]) pater de coelis loquebatur ad filium, cum ipſe eſſet filius apud terras; aut filius ad patrem precabatur, cum ipſe eſſet filius apud coelos: quale eſt, ut filius item poſtulet [277]) a ſemetipſo, poſtulando a patre? filius erat pater [278]). Aut iterum pater ſibi ipſe promitteret, promittendo filio, ſi pater erat? ut ſic duos diviſos diceremus, quomodo ſactitatis, tolerabilius erat duos diviſos, quam unum deum verſipellem praedicare. Itaque ad iſtos nunc [279]) dominus pronunciavit: ***) *Non propter me iſta vox venit, ſed propter vos*, ut credant et hi, et patrem et filium in ſuis quemque nominibus et perſonis et locis. Sed adhuc exclamat Ieſus et dicit: *Qui credit in me, non in me credit: ſed in eum credit, qui me miſit:* quia per filium in patrem creditur: et autoritas credendi filio, pater eſt. *Et qui conſpicit, me* [280]) *conſpicit eum, qui me miſit.* Quomodo? *quoniam ſcilicet a memetipſo non ſum locutus, ſed, qui me miſit pater, ipſe mihi mandatum dedit, quid dicam, et quid loquar. Dominus enim dat mihi linguam diſciplinae, ad cognoſcendum quando oporteat dicere*

*) Matth. 6, 9. **) Pſ. 8, 6. ***) Ioh. 12, 30.

274) et cum ſit et utique, hanc ſedem; *alii.* 275) voluit pater; *Fran. Pariſ. Rigalt.* 276) aut, *melius ceteri.* 277) poſtularet *Wouw. Rig.* 278) patre, ſi filius erat pater? *Fran. Pariſ. Rigalt.* 279) tunc *Wowwer. Rigalt.* 280) me aberat a Rhenan.

cere ſermonem, quem ego loquor): ſicut mihi pater dixit, ita et loquor**).* Haec quomodo dicta ſint, evangelizator et utique tam charus diſcipulus Iohannes magis quam Praxeas nominat [281]); ideoque ipſe de ſuo ſenſu: *Ante autem ſolennitatem Paſchae,* inquit***), *ſciens Ieſus omnia ſibi tradita a patre eſſe, et ſe ex deo eſſe* [282]), *et ad deum vadere.* Sed Praxeas ipſum vult patrem de ſemetipſo exiſſe, et ad ſemetipſum abiſſe, ut diabolus in cor Iudae, non filii traditionem, ſed patris ipſius inmiſerit. Nec diabolo bene nec haeretico: quia nec in filio, bono ſuo diabolus operatus eſt traditionem. Filius enim traditus eſt dei, qui erat in filio hominis: ſicut ſcriptura ſubiungit: *Nunc glorificatus eſt filius hominis, et deus glorificatus eſt in illo.* Quis deus? utique non pater [283]), ſed ſermo patris, qui erat in filio hominis: id eſt in carne, in qua et glorificatus iam; virtute vero et ſermone, et ante Ieſum [284]): et deus, inquit, glorificavit illum in ſemetipſo: id eſt, pater filium, quem [285]) in ſemetipſo habens, et ſi porrectum ad terram [286]), mox per reſurrectionem morte devicta. P. 248.

CAP. XXIV. Erant plane, qui et tunc non intelligerent. Quoniam et Thomas aliquandiu incredulus, domino [287]) enim inquit†): *Non ſcimus quo eas, et quomodo viam novimus?* Et Ieſus: *Ego ſum via, veritas et vita. Nemo venit ad* P. 249.

*) Eſ. 50, 4. **) Ioh. 12, 50. ***) Ioh. 13, 1.
†) Ioh. 14, 5.

281) noverat, *alii melius.* 282) exiſſe *Cod. Wouw. Latin. Rig.* 283) *iſta expoſitio minus eſt probabilis.* 284) Ieſus — glorificabit *Iun.* 285) quem *abeſt Fran. Pariſ. Rigalt.* 286) ad terram. Mox per r. m. devicta erant *Pariſ.* mox per r. glorificavit morte devicta *Cod. Wouwer. Rigalt.* 287) domine (enim inquit) *Fran. Pariſ.*

ad patrem, niſi per me. Si cognoviſſetis me, cognoviſſetis et patrem: ſed et[288]) *abhinc noſtis illum, et vidiſtis illum.* Et pervenimus iam ad Philippum, qui ſpe excitatus videndi patris, nec intelligens quomodo viſum patrem audiſſet: *Oſtende*, inquit, *nobis patrem, et ſufficit nobis.* Et dominus: *Philippe, tanto tempore vobiscum ſum, et non cognoviſtis me.* Quem dicit cognoſci ab illis debuiſſe: (hoc enim ſolum discuti oportet,) quaſi patrem, an quaſi filium? Si quaſi patrem, doceat Praxeas tanto tempore Chriſtum cum eis converſatum, patrem aliquando non dico intelligi, verum vel aeſtimari potuiſſe. Nobis omnes ſcripturae, et veteres, Chriſtum dei, et novae, filium dei, praefiniunt. Hoc et retro praedicabatur: hoc et ab ipſo Chriſto pronunciabatur: imo iam et ab ipſo patre, coram de coelis filium profitente, et filium glorificante: *Hic eſt filius meus. Et glorificavi, et glorificabo.* Hoc et a Iudaeis non credebatur: hoc ſe volens credi ab illis, omni hora patrem nominabat, et patrem praeferebat, et patrem honorabat. Si ita eſt, ergo non patrem tanto tempore ſecum converſatum ignoraverant, ſed filium: et dominus eum ſe ignorari exprobrans, quem ignoraverant, eum utique agnoſci volebat, quem tanto non agnoſci tempore exprobraverat, id eſt, filium. Et apparere iam poteſt quomodo dictum ſit: *Qui*
P. 250. *me videt, videt*[289]) *et patrem.* Scilicet quo et ſupra, *Ego et pater unum ſumus**). Quare? quia ego ex deo exivi et veni: et**) *ego ſum via. Nemo ad patrem venit, niſi per me: et nemo ad me venit, niſi pater eum adduxerit:* et *omnia mihi pater tradidit:* et *ſicut pater vivificat, ita et filius:* et *ſi me cognoviſtis, et patrem cognoviſtis*

*) Io. 14, 6. **) Io. 10, 30.

288) et *abeſt Fran. Rigalt.* 289) alii *vidit.*

ſtis)*. Secundum haec enim vicarium ſe patris ostenderat, per quem pater et videretur in verbis, et cognoſceretur in filio, facta et verba patris administrante: quia inviſibilis pater, quod et Philippus didicerat in lege et meminiſſe debuerat: *Deum nemo videbit, et vivet.* Et ideo ſuggillatur, patrem videre deſiderans, quaſi viſibilem, et inſtruitur viſibilem eum in filio fieri, ex virtutibus, non ex perſonae repraeſentatione. Denique ſi patrem eundem filium vellet intelligi, dicendo: *Qui me videt, patrem videt*, quomodo ſubiicit? Non credis [290]) quia ego in patre, et pater in me? Debuerat enim ſubiunxiſſe, Non credis [291]) quia ego ſum pater? Aut quo exaggeravit, ſi non illud manifeſtavit quod voluerat intelligi, ſe ſcilicet filium eſſe. Porro dicendo, non credis [292]) quia ego in patre et pater in me: propterea potius exaggeravit, ne quia dixerat: Qui me vidit, et patrem vidit, pater exiſtimaretur: quod nunquam exiſtimari ſe voluit, qui ſemper ſe filium, et a patre veniſſe profitebatur. Igitur et manifeſtam fecit duarum perſonarum P. 351. coniunctionem, ne pater ſeorſum quaſi viſibilis in conſpectu deſideraretur: et ut filius repraeſentator patris haberetur. Et nihilominus hoc quoque interpretatus eſt, quomodo pater eſſet in filio, et filius in patre. *Verba*, inquit, *quae ego loquor vobis non ſunt mea*, utique quia patris. *Pater autem manens in me, facit opera.* Per opera ergo virtutum, et verba doctrinae manens in filio pater, per ea videtur, per quae manet, et per eum, in quo manet: ex hoc ipſo apparente proprietate utriusque perſonae, dum dicit: Ego ſum in patre, et pater in me. Atque adeo *credite* ait. Quid? Me patrem eſſe? Non puto ſcriptum eſſe: Sed,

*) Ioh. 6, 40.

290) creditis *Fran. Rigalt.* 291) creditis *Fran. Rigalt.* 292) creditis *Fran. Rigalt.*

quia ego in patre, et pater in me. Si quo minus, vel propter opera credite. Ea utique opera, per quae pater in filio: non viſu, ſed ſenſu videbatur.

CAP. XXV. Poſt Philippum et totam ſubſtantiam quaeſtionis iſtius, quae in finem Evangelii perſeverant[293]), in eodem genere ſermonis, quo pater et filius in ſua proprietate diſtinguitur[294]): paracletum quoque a patre ſe poſtulaturum, cum aſcendiſſet ad patrem, et miſſurum repromittit et quidem alium: ſed iam praemiſimus quomodo alium. Ceterum, *de meo ſumet*, inquit *), ſicut ipſe de patris, ita connexus patris in filio, et filii in paracleto, tres efficit cohaerentes, alterum
P. 252. ex altero. Qui tres unum ſunt, non unus: quomodo dictum eſt, *Ego et pater unum ſumus* **): ad ſubſtantiae unitatem, non ad numeri ſingularitatem. Percurre adhuc, et invenies quem patrem credis, vice patris dictum, et patrem agricolam: utique[295]) in terra tu putas fuiſſe. Hunc rurſus in coelis a filio agnoſci, cum illuc reſpiciens diſcipulos ſuos patri tradidit[296]). Sed etſi in iſto Evangelio non eſt[297]) revelatum, ***) *Deus meus ad quid me dereliquiſti?* et, *Pater in tuis manibus depono ſpiritum meum:* Tamen poſt reſurrectionem, et devictae[298]) gloria[299]) mortis expoſita neceſſitatem[300]) omnis humilitatis, cum iam patrem ſe poſſet oſtendere, tam fideli foeminae, ex dilectione, non ex curioſitate, nec ex incredulitate Thomae, tan-

*) Ioh. 16, 4. **) Ioh. 10, 30. ***) Matth. 27, 46.

293) perſeverat *Latin. malim*, evangelia perſeverant. 294) diſtinguuntur *Wouwer. Rigalt.* 295) vice p. dictum: et p. a. et quem in terra tu putas fuiſſe, hunc *Iun.* 296) tradit *Wouwer. Rigalt.* 297) eſſet *Wouwer. Rig.* 298) devicta *Rhenan. coniicit.* 299) gloriam *Fran. Pariſ. Rigalt.* 300) neceſſitate *Fran. Pariſ. Rhenan. coniect. Rigalt.*

tangere eum adgreſſae; *Ne*, inquit*), *contigeris me, nondum aſcendi ad patrem meum. Vade autem ad fratres meos*[301]*)*: quia et in hoc filium ostendit. Filios enim appellaſſet illos, ſi pater fuiſſet; et dices eis: **) *Aſcendo ad patrem meum et patrem veſtrum, deum meum et deum veſtrum*: pater ad patrem, et deus ad deum? An filius ad patrem, et ſermo ad deum? Ipſa quoque clauſula Evangelii, propter quid conſignat P. 253.
haec ſcripta? *Niſi*, *ut credatis*, inquit, *Ieſum Chriſtum filium dei*. Igitur quaecunque ex his putaveris ad demonſtrationem eiusdem patris et filii proficere tibi poſſe, adverſus definitivam Evangelii ſententiam niteris. Non ideo enim ſcripta ſunt, ut patrem credas[302]) Ieſum Chriſtum, ſed ut filium.

Cap. XXVI. Propter unum Philippi ſermonem, et domini reſponſionem ad eum: videmur[303]) Iohannis Evangelium decucurriſſe, ne tot manifeſte pronunciata, et ante et poſtea unus ſermo ſubvertat. Secundum omnia potius, quam adverſus omnia, etiam adverſus ſuos ſenſus interpretandus. Ceterum ut alia Evangelia non interponam, quae nativitate dominica fidem confirmant[304]): ſufficit enim[305]), qui naſci habebat ex virgine, ab ipſo annunciari angelo, filium dei determinatum. *Spiritus dei ſuperveniet in te, et virtus altiſſimi obumbrabit te. Propterea quod naſcetur ex te ſanctum, vocabitur filius dei* ***). Volent quidem et hic argumentari, ſed veritas praevalebit. Nempe, inquiunt, filius dei deus eſt, et virtus altiſſimi altiſſimus eſt. Nec pudet illos iniicere[306]), quod

*) Ioh. 20, 17. **) ibid. ***) Luc. 1, 35.

301) meos (quin et in hoc ſe filium ostendit, — fuiſſet) *Wouwer. Rigalt.* 302) *hic* in *ingeris Rhenan. male.* 303) videmus *Fran. Rigalt.* 304) idem confirmant *Wouwer. Rigalt.* 305) eum *Fran. Rigalt.* 306) ἐννοεῖν.

quod si esset, scriptum fuisset. Quem enim verebatur, ut non aperte pronunciaret, *deus*
P. 254. *superveniet, et altissimus obumbrabit te:* dicens autem *spiritus dei*, etsi spiritus[307] dei[308], tamen non directo deum nominans, portionem totius intelligi voluit, quae cessura erat in filii nomen, hic spiritus dei, idem erit sermo. Sic enim Iohanne dicente, *Sermo caro factus est:* spiritum quoque intelligimus, in mentione sermonis: ita et hic sermonem quoque agnoscimus, in nomine spiritus. Nam et spiritus substantia est sermonis, et sermo operatio spiritus, et duo unum sunt. Ceterum alium Iohannes professebitur carnem factum, alium angelus carnem futurum: si non et spiritus sermo est, et sermo spiritus. Sicut ergo sermo dei non est ipse, cuius est, ita nec spiritus: et si deus dictus est, non tamen ipse est, cuius est dictus. Nulla res alicuius, ipsa est, cuius est; plane cum quid ex ipso est: et sic eius est, dum ex ipso sit, potest tale quid esse, quale et ipse, ex quo est, et cuius est. Et ideo spiritus deus, et sermo deus, quia ex deo[309] non tamen ipse ex quo est. Quod[310] deus dei, tanquam substantiva res, non erit ipse deus, sed hactenus deus: quia[311] ex ipsius dei substantia, quae[312] et substantiva res
P. 255. est, et ut portio aliqua totius. Multo magis virtus altissimi non erit, ipse altissimus, qui[313] nec substantiva res est, quod est spiritus, sicut nec sapientia, nec providentia: et haec enim substantiae non sunt, sed accidentia uniuscuiusque[314] substantiae. Virtus spiritui accidit, nec ipsa erit spiritus. His itaque rebus quodcunque sunt, spiritu dei et sermone et vir-

307) spiritum *Fran.* 308) *Cod. Wouwer. addit Rigalt.* 309) Et ideo sp. dei deus et sermo dei deus. *Wouwer. Rigalt.* 310) Quod si *iidem.* 311) deus: qua *Latin.* 312) qua et substantiva *Cod. Wouw. Rig.* 313) quia *Fran. Par.* 314) *sed non dei sunt accidentia.*

virtute, conlatis in virginem, quod de ea naſcitur, filius dei eſt, ſi[315]) hoc ſe et in iſtis Evangeliis ipſe teſtatur ſtatim a puero: *Non ſcitis*, inquit, *quod in patris mei me eſſe oportet?* Hoc et ſatanas eum in tentationibus novit: *ſi filius dei es.* Hoc et exinde daemonia confitentur: *Scimus qui ſis, filius dei.* Patrem et ipſe adorat, Chriſtum ſe dei a Petro agnitum non negat, inſultans[316]) in ſpiritu ad patrem: *Confiteor*, inquit, *tibi pater, quod absconderis haec a ſapientibus.* Hic quoque patrem nemini notum, niſi filio, affirmat, et patris filium *confeſſurum confeſſores, et negaturum negatores ſuos apud patrem*, inducens parabolam filii, non patris, in vineam miſſi, poſt aliquot ſervos, et occiſi a malis ruſticis et a patre defenſi; ignorans et ipſe diem et horam ultimam, ſoli patri notam: disponens regnum diſcipulis, quo modo et ſibi diſpoſitum dicit a patre: habens poteſtatem legiones angelorum poſtulandi ad auxilium a patre, ſi vellet: exclamans quod ſe deus reliquiſſet, in patris manibus ſpiritum ponens: et poſt reſurrectionem ſpondens, miſ- P. 256.
ſurum ſe diſcipulis promiſſionem patris: et noviſſime mandans, ut tinguerent *in patrem et filium et ſpiritum ſanctum*, non in unum: nam nec ſemel, ſed ter, ad ſingula nomina in perſonas ſingulas tinguimur.

CAP. XXVII. Et quid ego in tam manifeſtis morabor[317]), cum ea aggredi debeam, de quibus manifeſta obumbrare quaerunt; undique enim obducti diſtinctione patris et filii, quam manente coniunctione disponimus, ut ſolis, et radii, et fontis, et fluvii: per individuum tamen numerum duorum et trium: aliter eam ad ſuam nihilominus ſententiam interpretari conantur; ut aeque in una perſona utrum-

315) ſi *abeſt Fran. Pariſ. Rigalt.* 316) *quidam* exſultans. 317) moror *Fran. Pariſ. Rigalt.*

utrumque diſtinguant, patrem et filium, dicentes filium carnem eſſe, id eſt, hominem, id eſt, Ieſum; patrem autem ſpiritum, id eſt deum, id eſt, Chriſtum. Et qui unum eundemque contendunt patrem et filium, iam incipiunt dividere illos potius, quam unare[318]). Si enim alius eſt Ieſus, alius Chriſtus, alius erit filius, alius[319]) pater; quia filius Ieſus, et pater Chriſtus. Talem monarchiam apud Valentinum fortaſſe didicerunt, duos facere, Ieſum et Chriſtum. Sed et haec iniectio eorum ex[320]) retractatis iam retuſa eſt, quod ſermo dei vel ſpiritus dei et virtus altiſſimi dictus ſit, quem patrem faciunt. Nom enim ipſae
P. 257. ſunt, cuius dicuntur, ſed ex ipſo et ipſius. Et aliter tamen in iſto capitulo revincentur. Ecce, inquiunt, ab angelo praedicatum eſt, *Propterea quod naſcetur ſanctum, vocabitur filius dei.* Caro itaque nata eſt, Caro itaque[321]) erit filius dei. Imo de ſpiritu dei dictum eſt. Certe enim de ſpiritu ſancto virgo concepit: et quod concepit, id peperit; id ergo naſci habebat, quod erat conceptum, et pariundum: id eſt, ſpiritus: cuius et vocabitur nomen *Emmanuël*, quod eſt interpretatum, *nobiscum deus.* Caro autem deus non eſt, ut de illa dictum ſit[322]), *vocabitur ſanctum*[323]), *filius dei:* ſed illa, qui in ea natus eſt, deus: de quo et pſalmus: *Quoniam deus homo natus eſt in illa, et aedificavit eam voluntate patris.* Quis deus in ea natus? ſermo et ſpiritus, qui cum ſermone de patris voluntate[324]) natus eſt. Igitur ſermo in carne, dum et de[325]) hoc quaerendum, quomodo ſermo caro ſit factus, utrum ne quaſi transfigu-

318) *alii* unire. *minus bene.* 319) alius *deeras in Rhenan.* 320) ex praetractatis, *alii.* 321) utique *Wouwer. Rigalt.* 322) *optimus Cod. Wouwerii addit:* quod naſcetur ſanctum. *et Rigalt.* 323) ſanctum, *abeſt ibid.* 324) *ſic* Ariani, *non ἐξ οὐσίας.* 325) denique hoc *Latin.*

guratus in carne, an indutus carnem? imo indutus. Ceterum deum inmutabilem et informabilem credi neceſſe eſt, ut aeternum. Transfiguratio autem interemptio eſt priſtini. Omne enim, quodcumque transfiguratur in aliud, deſinit eſſe quod fuerat, et incipit eſſe, quod non erat. Deus autem neque deſinit eſſe, ne- P. 258.
que aliud poteſt eſſe. Sermo autem deus, et ſermo domini manet in aevum, perſeverando ſcilicet in ſua forma. Quem ſi non capit configurari[326]), conſequens eſt, ut ſic caro factus intelligatur, dum fit[327]) in carne, et manifeſtatur et videtur, et contrectatur per carnem: quia et cetera ſic accipi exigunt. Si enim ſermo ex transfiguratione et demutatione ſubſtantiae caro factus eſt: una iam erat[328]) ſubſtantia Ieſus ex duabus, ex carne et ſpiritu: mixtura quaedam, ut electrum ex auro et argento: et incipit nec aurum eſſe, id eſt, ſpiritus: neque argentum, id eſt, caro, dum alterum altero mutatur, et tertium quid efficitur. Neque ergo deus erit Ieſus; ſermo enim deſiit eſſe, qui caro factus eſt. Neque homo caro; caro enim non proprie eſt, quia[329]) ſermo fuit. Ita ex utroque neutrum eſt: aliud longe tertium eſt, quam utrumque. Sed enim invenimus illum directo, et deum et hominem expoſitum, ipſo hoc pſalmo ſuggerente *): *Quoniam deus homo natus eſt in illa, et*[330]) *aedificavit eam, voluntate patris.* Certe usquequaque filium dei et filium hominis, cum deum et hominem, ſine dubio, ſecundum utramque ſubſtantiam, in ſua proprietate diſtantem: quia neque ſermo aliud, quam deus, neque caro aliud, quam homo. Sic et Apoſtolus de P. 259.
utra-

*) Pſ. 87, 5.

326) transfigurari *Wouw. Rigalt.* 327) ſit *Fran.* 328) erit *Wouwer. Rigalt.* 329) Neque caro, id eſt, homo. C. e. n. p. e. qui ſermo fuit *Wouwer. Rigalt.* 330) et *abeſt Fran. Pariſ. Rigalt.*

utraque eius ſubſtantia docet: *Qui factus eſt*, inquit*), *ex ſemine David*, hic erit homo et filius hominis: qui definitus eſt filius dei, ſecundum ſpiritum[331]). Hic erit deus, et ſermo, dei filius. Videmus duplicem ſtatum; non confuſum, ſed coniunctum in una perſona, deum et hominem Ieſum. De Chriſto autem diſſero. Et adeo ſalva eſt utriusque proprietas ſubſtantiae, ut et ſpiritus res ſuas egerit in illo: id eſt, virtutes et opera et ſigna; et caro paſſiones ſuas functa ſit, eſuriens ſub diabolo, ſitiens ſub Samaritide, flens Lazarum, anxia usque ad mortem, denique et mortua eſt[332]). Quod ſi tertium quid eſſet, ex utroque confuſum, ut electrum; non tam diſtincta documenta parerent utriusque ſubſtantiae. Sed et ſpiritus carnalia, et caro ſpiritalia egiſſet[333]) ex translatione, ut[334]) neque carnalia neque ſpiritalia, ſed tertiae alicuius formae, ex[335]) confuſione: imo aut ſermo mortuus eſſet, aut caro mortua non eſſet, ſi ſermo converſus eſſet in carnem: aut caro enim immortalis fuiſſet, aut ſermo mortalis. Sed quia ſubſtantiae ambae in ſtatu ſuo quaeque diſtincte[336]) agebant, ideo illis et operae et exi-
P. 260. tus ſui occurrerunt. Diſce igitur cum Nicodemo, **) *Quia quod in*[337]) *carne natum eſt, caro eſt: et quod de ſpiritu, ſpiritus eſt.* Neque caro ſpiritus fit, neque ſpiritus caro: in uno plane eſſe poſſunt. Ex his Ieſus conſtitit, ex carne homo, ex ſpiritu deus: quem tunc angelus ex ea parte, qua ſpiritus erat, dei filium pronunciavit, ſervans carni filium hominis dici.

*) Rom. 1, 3. **) Ioh. 3, 6.

331) *non excitas Tertullianus*, ἁγιοσύνης. 332) *ſic ſemper peritiores loquuntur*; *non vero*, deum *mortuum*, *ſepultum*. 333) *ignoravit propoſitiones illas* de communicatione idiomatum. 334) aut *Wouw. Rig.* 335) ex *abeſt Fran. Pariſ. Rigalt. poſteriores dixerunt* θεανθρωπικά. 336) diſtinctae *Pariſ.* 337) de carne *Latin.*

ci. Sic et Apoſtolus etiam dei et hominum appellans *ſequaſtrem* *), utriusque ſubſtantiae confirmavit. Noviſſime, qui filium dei [338]) carnem interpretaris, exhibe, qui ſit filius hominis, aut nunquid ſpiritus erit? ſed ſpiritum, patrem ipſum vis haberi, quia deus ſpiritus; quaſi non et dei ſpiritus: ſicut et ſermo deus, et dei ſermo.

CAP. XXVIII. Itaque Chriſtum facis patrem, ſtultiſſime, qui nec ipſam vim inſpicias nominis huius, ſi tamen nomen eſt Chriſtus, et non appellatio: potius [339]) enim unctus ſignificatur. Unctus autem non magis nomen eſt, quam veſtitus, quam calceatus, accidens nomini res. At tu [340]), ſi ex aliquo argumento veſtitus quoque vocaretur Ieſus, quomodo Chriſtus ab unctionis ſacramento, aeque Ieſum filium dei diceres, veſtitum vero patrem crederes? Nunc de Chriſto, ſi pater Chri- P. 261.
ſtus eſt, pater unctus eſt, et utique ab alio. Aut ſi a ſemetipſo, proba. Sed non ita docent Acta Apoſtolorum, in illa exclamatione [341]) ad deum: **) *Conveſſerunt enim univerſi in iſta civitate adverſus ſanctum filium tuum* [342]), *quem unxiſti*, Herodes et Pilatus, cum nationibus; ita et filium dei Ieſum conteſtati ſunt, et filium a patre unctum. Ergo dominus [343]) idem erit Chriſtus, qui a patre unctus eſt: non pater, qui filium unxit. Sic et Petrus: ***) *Firmiſſime itaque cognoſcat omnis domus Iſraël, quod et dominum et Chriſtum*, id eſt, unctum, *fecerit eum deus, hunc Ieſum, quem vos crucifixiſtis.* Io-

*) 1 Tim. 2, 5. **) Act. 4, 27. ***) Act. 2, 36.

338) *ſic olim plures; atque hinc intelligitur* Praxeae *aut* Noeti *hypotheſis: deum patrem in homine Ieſu*, filio dei, *fuiſſe.* 339) et non appellatio potius; unctus enim *Fran. Pariſ. Rigalt.* 340) An tu *Wouwer. Rig.* 341) exclamatione eccleſiae *Fran Rigalt.* 342) Ieſum, *alii addunt.* 343) Ergo Ieſus idem *Fran. Rigalt.*

Iohannes autem *) etiam *mendacem* notat eum, qui *negaverit Ieſum* eſſe *Chriſtum*. Contra de *deo natum omnem qui crediderit Ieſum eſſe Chriſtum*. Propter quod et hortatur ut credamus nomini filii eius Ieſu Chriſti, ut ſcilicet *communio ſit nobis cum patre et filio eius Ieſu Chriſto*. Sic et Paulus ubique *deum patrem* ponit et *dominum noſtrum Ieſum Chriſtum*. Cum ad Romanos ſcribit **), *Gratias* agit *deo per dominum noſtrum Ieſum Chriſtum*. Cum ad Galatas ***), Non *ab hominibus ſe apoſtolum* praefert, nec *per hominem*, ſed *per Ieſum Chriſtum* et *deum patrem*. Et habes totum inſtrumentum [344]) eius, quae
P. 262. in hunc modum pronunciant, et duos proponunt, deum et patrem, et dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, filium patris; et Ieſum ipſum eſſe Chriſtum; in altero quoque nomine dei filium. Nam exinde eo iure, quo utrumque nomen unius eſt, id eſt, dei filius [345]), etiam alterum ſine altero eiusdem eſt: et ſive Ieſus tantummodo poſitum eſt, intelligitur et Chriſtus: quia Ieſus Chriſtus [346]) unctus eſt. Sive ſolummodo deeſt et [347]) Ieſus, quia unctus eſt Ieſus. Quorum nominum alterum eſt proprium, quod ab angelo impoſitum eſt: Alterum accidens, quod ab unctione convenit, dum tamen Chriſtus filius ſit, non pater. Poſtremo quam caecus eſt, qui nec in Chriſti nomine intelligit alium deum portendi, ſi Chriſti nomen patri [348]) adſcribat. Si enim Chriſtus pater deus eſt, qui dicit †): *Aſcendo ad patrem meum et patrem veſtrum, et deum meum et deum veſtrum*, utique alium patrem ſuper ſe et

*) 1 Ioh. 2, 22. **) Rom. 1, 8. ***) Gal. 1, 1.
†) Ioh. 20, 17.

344) tota inſtrumenta *Fran. Pariſ. Rig.* 345) filii *Wouwer. Rigalt.* 346) Chriſtus *abeſt Fran. Pariſ. Rig.* 347) ſolummodo Chriſtus, idem eſt et *Fran. Pariſ. Rig.* 348) *Chriſto* — patris *Iun. Rigalt. Illud praeplacet.*

et deum ostendit. Si item pater Christus est, alius est, *qui solidat tonitruum et condit spiritum, et adnunciat in homines Christum suum* *). Et si *adstiterunt reges terrae, et archontes congregati sunt in unum adversus Christum ipsius* **): alius erit dominus, contra cuius Christum congregati sunt reges et archontes. Et si: ***) *haec dicit dominus domino meo Christo*, alius erit dominus, qui loquitur ad patrem Christi. Et cum Apostolus scribit †), *uti deus domini nostri Iesu Christi, det vobis spiritum sapientiae, et agnitionis*, alius erit deus Christi Iesu, charismatum spiritalium largitor. Certe ne per omnia evagemur, 349) qui *suscitavit Christum, suscitaturus est et mortalia corpora nostra* ††), tanquam 350) alius erit suscitator, quam pater mortuus; et pater suscitatus, si Christus, qui est mortuus, pater est. P. 263.

Cap. XXIX. Obmutescat, obmutescat ista blasphemia; sufficiat Christum filium dei mortuum dici: et hoc, quia ita scriptum est. Nam et Apostolus non sine onere pronuncians †††) *Christum mortuum* adiecit, 351) *secundum scripturas*, ut duritiam pronunciationis scripturarum autoritate molliret, et scandalum auditori everteret. Quanquam cum duae substantiae censeantur in Christo Iesu, divina et humana, constet autem immortalem esse divinam, cum 352) mortalem, quae humana sit: apparet quatenus eum mortuum dicat; id est, qua carnem et hominem et filium hominis, non qua spiritum et sermonem et dei filium. Dicendo denique Christus mortuus est, id est, unctus: id quod unctum est, mortuum ostendit: id est, carnem.

*) Amos 4, 13. **) Ps. 2, 2. ***) Es. 45, 1.
†) Eph. 1, 17. ††) Rom. 8, 11. †††) 1 Cor. 15.

349) si qui *Vet. Cod. Wouwer.* 350) utique alius *Cod. Wouwer.* Iamque, *Rig. editio.* 351) *alii* adiicit. 352) eam m. *Iun.* sicut mortalem *Wouw. Rig.*

nem. Ergo, inquis, et nos eadem ratione [353]) P. 264. dicentes, qua nos [354]) filium, non blaſphemamus in dominum deum: non enim ex divina ſed ex humana ſubſtantia [355]) mortuum dicimus. At cum [356]) blaſphematis, non tantum quia mortuum dicitis patrem, ſed et quia crucifixum: maledictio [357]) enim crucifixi, quae ex lege in filium competit, quia *Chriſtus pro nobis maledictio factus eſt* *), non pater, Chriſtum in patrem convertentes in patrem blaſphematis. Nos autem dicentes Chriſtum crucifixum, non maledicimus illum, ſed maledictum legis referimus; quia nec Apoſtolus hoc dicens blaſphemavit. Sicut autem, de quo quid capit dici, ſine blaſphemia dicitur: ita quod non capit, blaſphemia eſt ſi dicatur. Ergo nec compaſſus eſt pater filio; ſicut [358]) directam blaſphemiam in patrem veniti, diminui eam hoc modo ſperant, concedentes iam patrem et filium [359]) duos eſſe, ſi filius ſiquidem [360]) patitur: pater vero compatitur. Stulti et in hoc. Quid eſt enim compati, quam cum alio pati? Porro ſi impaſſibilis pater, utique et incompaſſibilis. Aut ſi compaſſibilis, utique paſſibilis. Nihil ei veluti mortuo [361]) praeſtas. Times dicere paſſibilem, quem di- P. 265. cis compaſſibilem. Tam autem compaſſibilis [362]) pater eſt, quam impaſſibilis etiam filius, ex eâ conditione, qua deus eſt. Sed quomodo filius paſſus eſt, ſi non compaſſus eſt

*) Gal. 3, 2.

353) *Cod. Wouwer. et Rigalt. addit:* patrem mortuum. 354) patrem, qua vos fil. *Franeq. Rigalt.* 355) *ſcil.* quam dicimus filium dei. 356) Atquin *Fran. Pariſ. Rigalt.* 357) maledictione *Fran. Pariſ. Rigalt.* 358) ſic enim *Cod. Wouw. Rig.* 359) *ſcil.* hominem *illum.* 360) ſi filius quidem *Cod. Wouw. Rig.* 361) velut morituro *Fran.* vel hoc timore tuo *Cod. Wouwer. Rigalt.* 362) incompaſſibilis *Pariſ. Rig.*

est et pater? separatur a filio, non a deo [363]). Nam et fluvius, si aliqua turbulentia contaminatur, quamquam una substantia de fonte decurrat, nec secernatur a fonte, tamen fluvii iniuria non pertinebit ad fontem. Et licet aqua fontis sit, quae [364]) patiatur in fluvio, dum non in fonte patitur, sed in fluvio: non fons patitur, sed fluvius, qui ex fonte est: ita et spiritus dei [365]) pati possit in filio, quia non in patre pateretur, sed in filio, pater passus non videretur. Sed sufficit, nihil spiritum dei passum suo nomine: quia si quid passus est, in filio quidem erat, ut pater cum filio pateretur in carne [366]): quia hoc retractatus [367]), nec quisquam negabit, quando et nos pati pro deo [368]) possumus, [369]) si spiritus dei sit in nobis, qui et loquitur de nobis, quae sunt confessionis: non ipse tamen patiens, sed pati posse praestans.

CAP. XXX. Alioquin si ultra pergens [370]) P. 266. potero tibi durius respondere, et te cum ipsius domini pronunciatione committere, uti dicam, quid de isto quaeris? Habet [371]) ipsum exclamantem in passione: *) *Deus meus, deus meus, ut quid* [372]) *me dereliquisti?* Ergo aut filius patiebatur, a patre derelictus, et pater passus non est, qui filium dereliquit: aut si pater erat, qui patiebatur, ad quem deum exclamabat? sed haec vox carnis et animae, id est

*) Matth. 27, 46.

363) Sed quando filius p. e. s. n. c. e. et pater; separatur a filio, non a deo *Cod. Wouw.* 364) utique, *vel* aeque *Latin.* 365) *addisur* qui *Fran.* ita et qui patitur *Paris.* si *reponit Iun.* ita, etsi spiritus dei qui p. p. in filio quia tamen *Cod. Wouwer. Rigalt.* 366) in quo erat et pater, cum filius pateretur in carne *Cod. Wouw.* 367) *Rhen. coniiciebat* retractavimus; retractatum *Fran. Paris. Rig.* 368) non *additur Fran. Rig.* 369) nisi *Fran. Rigalt.* 370) pergas *Fran. Paris. Rigalt.* 371) *Habes Fran. Paris. Rigalt.* 372) [illegible]

eſt hominis, [373]) non ſermonis, nec ſpiritus, id eſt, non dei, propterea emiſſa eſt, ut impaſſibilem deum ostenderet, qui ſic filium dereliquit, dum hominem eius [374]) tradidit in mortem. Hoc et Apoſtolus ſenſit, ſcribens*): *ſi pater filio non pepercit.* Hoc et Eſaias prior pronunciavit**), *et dominus eum tradidit pro delictis noſtris.* Sic reliquit, dum non parcet, ſic reliquit, dum tradet [375]). Ceterum non reliquit pater filium, in cuius manibus filius ſpiritum ſuum poſuit. Denique poſuit, et ſtatim obiit; Spiritu enim manente in carne, caro omnino mori non poteſt. Ita relinqui a patre, mori fuit filio. Filius igitur et***) *moritur* et *reſuscitatur* a patre, *ſecundum ſcriptu-*
P. 267. *ras. Filius aſcendit in ſuperiora coelorum,* qui *et deſcendit in interiora* [376]) *terrae:* hic *ſedet ad dexteram patris* non pater ad ſuam. Huno [377]) videt Stephanus cum lapidaretur [378]) adhuc [378a]) ſtantem ad dexteram dei, ut exinde ſeſſurum; *donec ponat illi pater omnes inimicos ſub pedibus* ſuis†). Hic et venturus eſt rurſus *ſuper nubes coeli*††), talis qualis et aſcendit. Hic interim acceptum a patre munus effudit, ſpiritum ſanctum, tertium nomen [379]) divinitatis, [380]) unius praedicatorem monarchiae, ſed et οἰκονομίας interpretatorem, ſi quis ſermones novae prophetiae eius admiſerit, et deductoris [381]) omnis veritatis, quae eſt in patre et filio et ſpi-

*) Rom. 8. **) Eſ. 53, 6. ***) 1 Cor. 15, 3. 4.
†) Pſ. 110, 1. ††) 1 Cor. 15.

373) *ſed hominem ſolum iſti occupabant.* 374) *ſic poſtea plures, inde ab Athanaſio loquuntur.* 375) ponit — tradit *Fran. Pariſ. Rigalt.* 376) inferiora terrae *al.*; κατώτερα μέρη τῆς γῆς. 377) vidit *Fran.* 378) videt — lapidatur *Cod. Wouw. Rig.* 378a) *Hoc eſt* λεπτολογεῖν, adhuc ſtantem, exinde ſeſſurum. 379) numen *Pariſ.* 380) *additur:* et tertium gradum maieſtatis. *Fran. Pariſ. Rig.* 381) deductorem *Fran. Pariſ. Rigalt.*

ſpiritu ſancto, ſecundum Chriſtianum ſacramentum.

Cap. XXXI. Ceterum Iudaicae fidei iſta res[382]), ſic unum deum credere, ut filium adnumerare ei nolis, et poſt filium, ſpiritum. Quid enim erit inter nos et illos, niſi differentia iſta? quod opus Evangelii? quae eſt ſubſtantia novi teſtamenti, ſtatuens legem et prophetas usque ad Iohannem? ſi non exinde[383]) pater et filius et ſpiritus, tres crediti, unum deum ſiſtunt? Sic deus voluit novare ſacramentum, ut nove unus crederetur, per filium et ſpiritum, ut coram iam deus in ſuis propriis nominibus et perſonis cognoſceretur, qui et retro per filium et ſpiritum praedicatus, non intelligebatur. Viderint igitur antichriſti, qui negant patrem et filium. Negant enim patrem, dum eundem filium dicunt, et negant filium, dum eundem patrem credunt; dando illis, quae non ſunt, auferendo quae ſunt. *Qui vero confeſſus fuerit Chriſtum, filium dei*, non patrem, *deus in illo manet, et ipſe in deo.* Nos credimus teſtimonium[384]) dei, quo teſtatus eſt de filio ſuo. *Qui filium non habet, nec vitam habet.* Non habet autem filium, qui eum alium, quam filium credit. P. 268.

382) *an*, inſtares? *i. e.* inſiſteres, ſic credens. 383) exinde, et differentia *iſta*, ſubſtantia *N. T. ostendunt, quod et plerique patres dicunt, in V. T.* unum deum, *ſed non* iſtos tres *innotuiſſe.* 384) *alii*, teſtimonio.

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI ADVERSUS IUDAEOS, LIBER.

P. 269. CAP. I. Proxime [1]) accidit; disputatio habita est, Christiano et profelyto Iudaeo. Alternis vicibus, contentioso fune, uterque diem in vesperam traxerunt. Obstrepentibus etiam quibusdam spectantibus [2]), singulorum nubilo [3]) quodam veritas obumbrabatur. Placuit ergo [4]), quod per concentum disputationis minus plene potuit dilucidari, inspici curiosius, et lectionibus [5]) stilo quaestiones retractatus terminare. Nam occasio quidem defendendi etiam gentibus sibi [6]) divinam gratiam, *) habuit hinc praerogativam, quod sibi vindicare dei legem instituerit, homo ex gentibus, nec de prosapia Israëlitum Iudaeus: hoc enim fat est [7]); posse gentes admitti ad dei legem, ne Israël adhuc superbiat, quod *gentes velut stillicidium situlae, aut pulvis ex area* **) deputentur. P. 270. Quanquam habeamus ipsum deum idoneum pollicitatorem, et fidelem sponsorem, qui Abrahae promiserat, quod *in semine eius benedicerentur nationes terrae, et quod ex utero Rebeccae duo populi* ***) *et duae gentes essent processurae* †), utique Iudaeorum, id est Israëlis, et

*) Rom. 3. **) Es. 40. ***) Gen. 22, 18. †) Gen. 25, 23.

1) *Sed* ubi *et* quando? *quis ille* Christianus? 2) ex partibus sing. *Rig.* 3) q. sp. sibilorum nubilo quodam iurgiorum *Latin.* diem in vesperam traxerunt; obstrepentibus e. q. spectantibus, singulorum n. q. *Iun.* 4) *scil. mihi.* 5) lectionis *Fran. Rigalt.* 6) sibi *abest a Iunio.* 7) esse, alii.

et gentium, id est noster: uterque ergo et [8]) populus et gens est appellatus, ne de nominis appellatione privilegium gratiae sibi quis audeat defendere. Duos etenim populos et duas gentes processuras ex unius foeminae utero deus destinavit: nec discrevit gratiam [9]) in nominis appellatione, sed in partus editione: ut, qui prior esset de utero processurus, minori subiiceretur, id est posteriori. Sic namque ad Rebeccam deus locutus est: *) *Duae gentes in utero tuo sunt, et duo populi de ventre tuo dividentur, et populus populum superabit, et maior serviet minori.* Itaque cum populus seu gens Iudaeorum anterior sit tempore, et maior per gratiam primae dignationis in lege; noster vero minor, aetate temporum [10]), (de Rebecca, de duobus populis) intelligitur, id posse [11]) in ultimo seculi spacio, adeptos [12]) noticiam divinae miserationis; procul dubio secundum dictum [13]) divinae locutionis, prior P. 271. maior populus [14]), id est iudaicus, serviat necesse est minori, et minor populus, id est Christianus, superet maiorem. Nam et secundum [15]) memorias populus Iudaeorum, [16]) id est antiquior, derelicto deo, idolis servivit, et divinitate abrelicta, simulachris fuit deditus, dicente populo ad Aaron: **) *Fac nobis deos, qui nos antecedant.* Quod cum ex monilibus

*) Ibidem. **) Exod. 32, 23.

8) et *abest Fran. Rigalt.* 9) gratia, *liber Ursini; Rigalt. praefert.* 10) noster vero minor aetate temporum, intelligatur id posse in ultimo seculi sp. *Iunius. Verba ista:* de Rebecca, de duobus populis quasi *a glossemate profecta expungit Latinius. Rig. Iunius autem arbitratur e sequentibus huc esse transposita.* 11) intelligatur, utpote *Rig.* 12) adeptus *Fran. Paris. Rig.* 13) edictum *Fran. Paris.* 14) prior et maior populus. *Rig. porro:* de Rebecca, de duobus populis, id est Iudaicus, serviat *Iun huc transfert.* 15) *ad.* divinarum scripturarum, *Rigalt.* 16) maior *addunt.* Cod. Wouw.

foeminarum et anulis virorum aurum [17]) fuiſſet igne conflatum, et proceſſiſſet eis bubulum caput, cui figmento univerſus Iſraël abrelicto [18]) deo, honorem dederunt, dicentes: *Hi ſunt dii, qui nos ejecerunt de terra Aegypti.* Sic namque poſterioribus temporibus quibus reges eis imperabant, et cum Hieroboam vaccas aureas et lucos colebant, et Bahali ſe mancipabant; unde probatur eos ſemper idololatriae crimine reos deſignatos, ex inſtrumento divinarum ſcripturarum. Noſter vero populus minor, id eſt poſterior, relictis idolis, quibus ante deſerviebat, ad eundem deum converſus eſt, a quo Iſraël, ut ſupra memoravimus, abceſſerat. Sic namque populus
P. 272. minor, id eſt poſterior, populum maiorem ſuperavit, dum gratiam divinae dignationis conſequitur, a qua Iſraël eſt repudiatus.

CAP. II. Igitur gradum conferamus, et ſummam quaeſtionis ipſius, certis lineis determinemus [19]). Cur etenim deus univerſitatis conditor, mundi totius gubernator, hominis plaſmator, univerſarum gentium ſator, legem per Moyſen uni populo dediſſe credatur, et non omnibus gentibus attribuiſſe dicatur? Niſi enim omnibus eam dediſſet, nullo pacto ad eam etiam proſelytos ex gentibus acceſſum habere permitteret. Sed, ut congruit bonitati dei et aequitati ipſius, utpote plaſmatoris generis humani, omnibus gentibus eandem legem dedit, quam certis et ſtatutis temporibus obſervari praecepit, quando voluit, et per quos voluit, et ſicut voluit. Namque in principio mundi, ipſi Adae et Evae legem dedit,*) ne de *fructu arboris plantatae in medio paradiſi*, ederent: quod ſi contra feciſſent, *mor-*

*) Geneſ. 2, 7.

17) *Iunius delet* aurum. 18) Iſraël relicto deo *Cod. Wouwer.* 19) terminemus *Iun. e Mſſ. Pamel.*

morte morerentur. Quae lex eis Iufficeret, ſi eſſet cuſtodita. In hac enim lege Adae data, omnia praecepta condita recognoſcimus, quae poſtea pullulaverunt, data per Moyſen; id eſt*) *Diliges dominum deum tuum de toto corde tuo, et ex tota anima tua, et diliges proximum tibi* 20) *tanquam te. Et non occides, non moechaberis, non fraudaveris, falſum teſtimonium non dices***). *Honora patrem tuum et matrem, et alienum non concupiſces****). Primordialis lex eſt enim data Adae et Evae in paradiſo, quaſi matrix omnium praeceptorum dei. Denique, P. 273. ſi dominum deum ſuum dilexiſſent, contra praeceptum eius non feciſſent: ſi proximum diligerent, id eſt ſemetipſos, perſuaſioni ſerpentis non credidiſſent, atque ita in ſemetipſos homicidium non commiſiſſent, excedendo 21) de immortalitate, faciendo contra dei praeceptum. A furto quoque abſtinuiſſent, et *de fructu arboris* †) clam non deguſtaſſent, nec *a conſpectu domini dei noſtri ſub arbore deliteſcere* ††) geſtiſſent. Nec falſum aſſeveranti diabolo participes efficerentur, credendo ei, quod ſimiles deo eſſent futuri. Atque ita nec deum offendiſſent, ut patrem, qui eos de limo terrae quaſi ex utero matris figuraverat. Si alienum non concupiſcerent 22), de fructu inlicito non guſtaſſent. Igitur hac generali et primordiali dei lege, quam in arboris fructu obſervari deus ſanxerat, omnia praecepta legis poſterioris ſpecialiter indita fuiſſe cognoſcimus; quae ſuis temporibus edita germinaverunt. Eiusdem eſt enim, poſtea docere legem, qui ante praemiſerat praeceptum; quoniam et ipſius eſt erudire poſtea, qui ante iuſtos formare

*) Deut. 6, 5. **) Lev. 19, 11. ſq. ***) Ex. 20, 12. †) Genes. 3, 6. ††) Gen. 3, 8.

20) proximum tuum *Mſſ. Pamel.* 21) excidendo *Fran. Pariſ. Rigals.* 22) concupiſſent Fran. Rig.

mare inſtituerat. Quid enim mirum, ſi is auget diſciplinam, [23]) qui inſtituit? ſi is proficit, qui coepit? Denique ante legem Moyſi, ſcriptam in tabulis lapideis, legem fuiſſe contendo non ſcriptam, quae naturaliter intelligebatur et a patribus cuſtodiebatur. Nam un-
P. 274. de *) *Noë juſtus* inventus, ſi non illum naturalis legis iuſtitia praecedebat? unde *Abraham* amicus dei deputatus**), ſi non de aequitate et iuſtitia legis naturalis? unde *Melchiſedech, ſacerdos dei ſummi* nuncupatus***), ſi non ante Leviticae legis ſacerdotium Levitae fuerunt, qui ſacrificia deo offerebant? ſic enim poſt ſupra ſcriptos patriarchas, data lex eſt Moyſi, eo tempore, poſtea quam ab Aegypto exceſſerunt, poſt intervallum multorum temporum et ſpacia. Denique poſt quadringentos et triginta annos Abrahae data eſt lex. Unde intelligimus dei legem etiam ante Moyſen, nec in Choreb tantum, aut in Sina et in eremo primum, ſed antiquiorem; primum in paradiſo, poſt patriarchis, atque ita et Iudaeis certis temporibus reformatam, ut non iam ad Moyſi legem ita attendamus, quaſi ad principalem legem, ſed ad ſubſequentem, quam certo tempore deus et gentibus exhibuit, et repromiſſam per Prophetas in melius reformavit: et praemonuit futuram, ut ſicuti certo tempore data eſt lex per Moyſen, ita temporaliter obſervata et cuſtodita credatur. Nec adimamus hanc dei poteſtatem, pro temporum conditione legis praecepta reformantem in hominis ſalute [24]). Denique, qui contendit et ſabbatum adhuc obſervandum, quaſi ſalutis medelam, et circumciſionem octavi diei, propter mortis comminationem: doceat, in praeteritum iuſtos

*) Gen. 6, 8. **) Iac. 2. ***) Gen. 14, 18.

23) *ſic Irenaeus et alii ſolent informare.* 24) ſalutem *Fran. Rigalt.*

iuſtos ſabbatizaſſe, aut circumcidiſſe, et ſic amicos dei effectos. Nam, ſi circumciſio purgat hominem, deus Adam incircumciſum cum faceret, cur eum non circumcidit, vel poſtea quam deliquit, ſi purgat circumciſio? Certe in paradiſo conſtituens, eum incircumciſum, colonum paradiſi praefecit. Igitur, cum neque circunciſum, neque ſabbatizantem deus Adam inſtituerit, conſequenter quoque ſobolem eius, Abel, offerentem ſibi ſacrificia, incircunciſum, nec ſabbatizantem, laudavit, accepto ferens, quae offerebat in ſimplicitate cordis, et reprobans ſacrificium fratris Cain [25]), qui quod offerebat, non recte dividebat. Noë quoque incircumciſum deus, ſed et non ſabbatizantem, de diluvio liberavit. Nam et Enoch iuſtiſſimum, non circumciſum, nec ſabbatizantem, de hoc mundo tranſtulit, qui necdum mortem guſtavit, ut aeternitatis candidatus, iam nobis oſtenderet, nos quoque ſine legis onere Moyſis, deo poſſe placare. Melchiſedech, quoque ſummi dei ſacerdos, incircumciſus et non ſabbatizans, ad ſacerdotium dei allectus eſt. Et probatus [26]) Loth, frater Abrahae, quod pro meritis iuſtitiae ſuae [27]), ſine legis obſervatione, de Sodomitarum incendio ſit liberatus. P. 275.

CAP. III. Sed Abrahem, inquis [28]), circumciſus eſt. Sed ante deo placuit, quam circumcideretur, nec tamen ſabbatizavit. Acceperat enim circumciſionem, ſed quae eſſet in ſignum temporis illius, non in ſalutis praerogativam [29]). Denique ſequentes patriarchae, incircumciſi fuerunt, P. 276.

25) eius *addit Fran. quod delet Iunius aut ſic transponit:* reprobans, ſacrificium fratris eius Cain, *ſic. Rig.* 26) probat et Loth, *alii.* 27) ſuae *abeſt Fran. Rigalt.* 28) inquit *Fran. Pariſ. Rigalt.* 29) ſacramentum, *ſeriores demum, dixerunt circumciſionem.*

runt, ut *Melchiſedech*, [30]) qui ipſi *Abrahae* iam circumciſo [31]), revertenti de praelio, *panem et vinum obtulit*, incircumciſus. Sed et *filius*, inquit, *Moyſi* cum [32]) ab angelo praefocatus fuiſſet, ſi non *Sefforh* mater eius calculo praeputium infantis circumcidiſſet. Unde, inquit, circumciſionis [33]) maximum periculum eſt, ſi praeputium carnis quis non circumciderit. Et ideo [34]) ſi ſalutem circumciſio omnimodo adfert [35]), etiam ipſe Moyſes in filio ſuo non intermiſiſſet, quo minus octava die circumcideret eum, quando conſtet Sepphoram, coactam ab angelo, id feciſſe in itinere. Conſideremus itaque, quod non potuerit unius infantis coacta circumciſio omni populo praeſcribere, et quaſi legem huius praecepti condere in ſalutem. Nam providens deus, quod hanc circumciſionem in ſignum, non in ſalutem eſſet daturus populo Iſraël, idcirco filium Moyſi, ducis futuri, inſtigat circumcidi, ut cum coepiſſet per eum populo dare praeceptum circumciſionis, non aſpernaretur populus, videns exemplum iſtud in iudicis filium [36]) iam celebratum. Dari enim habebat circumciſio, ſed in ſignum: unde Iſraël in noviſſimo tempore dinoſci haberet, quando ſecundum ſua merita in ſanctam civitatem ingredi prohiberetur, ſecundum verba prophetarum dicentium: *) *Terra veſtra deſerta, civitates veſtrae igni exuſtae, regionem veſtram in conſpectu veſtro alieni comedent, et deſerta et ſubverſa a populis extraneis. Derelinquetur filia Sion, ſicut caſa in vinea, et ſicut cuſtodiarium in cucumerario, et quaſi civitas quae expugnatur.* Et ideo ſubſequens ſermo Prophe-

P. 277.

tae

*) Eſ. 1, 7.

30) ut *addit Franeq.* 31) incircumciſo *Iun.* 32) tum *Fran. Pariſ. Rigalt.* 33) *hoc nomen* abeſt *ab aliis; melius.* 34) Atquin, *ſi Cod. Fuld. Rigalt.* 35) *clare negat eſſe ſacramentum.* 36) ducis filio, *alii.*

tae exprobrat eis, Esaias [37]) dicens: *) *Filios generavi et exaltavi, ipsi autem spreverunt* [38]) *me.* Et iterum: **) *Et si extenderitis manus, avertam faciem meam a vobis. Et si multiplicaveritis preces, non exaudiam vos: manus enim vestrae sanguine plenae sunt.* Et iterum: ***) *Vae gens peccatrix, populus plenus peccatis, filii scelerati; dereliquistis deum, et in indignationem misistis* [39]) *sanctum Israël.* Haec igitur dei providentia fuit, dandi circumcisionem Israël in signum, unde dinosci posset, cum adveniret tempus, quod meritis suis supradictis in Hierusalem admitti prohiberentur [40]), quod et, quia futurum erat, nunciabatur, et quia factum videmus, recognoscimus. Sic ergo circumcisio carnalis, quae temporalis erat, tributa est in signum populo contumaci: ita spiritalis circumcisio [41]) est in salutem populo obaudienti, dicente propheta Hieremia †): *Innovate vobis novitatem,* [42]) *et nolite seminare in spinis. Circumcidimini deo, et circumcidite praeputium cordis vestri.* Et alio loco dicit: *Ecce enim dies veniunt, dicit dominus, et disponam domui Iudae et domui Iacob testamentum novum, non tale, quale iam dedi patribus eorum, in die, quo eos eduxi de terra Aegypti.* Unde intelligimus, et priorem circumcisionem tunc datam, cessaturam, et novam legem non talem, qualem iam dederat patribus, processuram, annunciari, sicut Esaias praedicavit dicens ††): *Quod in novissimis diebus manifestus futurus esset mons domini, et domus dei, super vertices* [43]) *montium: et exaltabitur,* inquit, *super colles, et venient* P. 278.

*) Ibid. 2, 2. **) Ibidem, 15. ***) Ibid. 2, 3.
†) Ier. 4, 3. ††) Es. 2, 2. 3.

37) *abest nomen* Esaias; *recte.* 38) reprobarunt, *Cod. Fuld.* 39) *ad indignat.* provocastis, *idem.* 40) prohiberetur *Fran. Paris. Rigalt.* 41) circumcisio *abest alii.* 42) Innovate vobis, et ne seminaveritis in spinis, *Cod. Fuld.* 43) verticem *Inn. e libro Pamelii; legitur et graece,* ἀκρων, *et* ἀκρου.

nient super illum omnes gentes, et ambulabunt multi et dicent: Venite ascendamus in montem domini, et in domum dei Iacob: non in Esau prioris populi, [44]) sed in Iacob sequentis, id est populi nostri, cuius mons Christus est, sine manibus concidentium praecisus, implens omnem terram, apud Danielem*) ostensus. Denique ex hac domo dei Iacob, etiam legem novam pro-
P. 279. cessuram sequentibus verbis annunciat, Esaias dicens**): *De Sion enim exiet [45]) lex et verbum domini ex Hierusalem, et iudicabit inter gentes,* id est inter nos [46]) qui ex gentibus sumus vocati, *et concident,* inquit, *gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces, et non accipiet gens super gentem gladium, et iam non dicentur [47]) praeliari.* Igitur intelliguntur alii, quam nos, qui nova lege edocti ista observamus, oblitterata veteri lege, cuius obolitionem [48]) futuram actus ipse demonstrat. Nam vetus lex ultione gladii se vindicabat, et oculum pro oculo eruebat, et vindictam iniuriae retribuebat. Nova autem [49]) clementiam designabat, et pristinam ferocitatem gladiorum et lanceārum ad tranquillitatem convertebat, et belli pristina [50]) in aemulos legis, et hostes exsecutionem, in pacificos actus arandae et colendae terrae reformabat. Igitur, sicut supra ostendimus, quod vetus lex et circumcisio carnalis cessatura pronunciata est: ita et novae legis, et spiritalis circumcisionis observantia, in pacis obsequia eluxit. *Populus enim,* inquit***), *quem non noveram, servivit mihi, in auditu [51]) auris obedivit*
P. 280. *mihi,* Prophetae adnunciaverunt. Quis autem populus, qui deum ignorabat, nisi noster, qui re-

*) Dan. 2. **) Es. 2, 3. ***) Ps. 17, 44.

44) non in E. p. filii *Rhen. Fran. Paris.* 45) erit *Fran.* 46) eos *Fran. Rigalt.* 47) discent, *emend. Rhenan. et alii.* 48) abolitionem *Fran. Paris. Rigalt.* 49) *Fran. Rigalt. addit* lex. 50) pristinam *corrigit Rigalt.* in aemulos *exsec. idem.* 51) obauditu *alii.*

retro deum nesciebamus? et quis in auditu auris obedivit ei, [52]) nisi nos, qui relictis idolis, ad deum conversi sumus? Nam Israël, qui deo fuerat cognitus, quique ab eo in Aegypto exaltatus fuerat, et per Erythraeum pelagum transvectus est*), quique in eremo manna cibatus XL. annis**), ad instar aeternitatis reductus, nec humanis passionibus contaminatus [53]), aut seculi huius cibis pastus, sed angelorum panibus***), manna cibatus, satisque beneficiis deo obligatus, domini et dei sui oblitus est, dicens ad Aaron: †) *Fac nobis deos, qui nos praecedant: Moyses enim ille, qui nos eiecit de terra Aegypti, dereliquit nos, et quid illi acciderit nescimus.* Et ideo nos, qui non populus dei retro, facti sumus populus eius, accipiendo novam legem et [54]) supra dictam, et novam circumcisionem, ante praedictam.

CAP. IV. Sequitur itaque, ut quatenus circumcisionis carnalis, et legis veteris abolitio expuncta suis temporibus demonstratur, ita sabbati quoque observatio temporalis [54 a]) fuisse demonstretur. Dicunt enim Iudaei, quod a primordio sanctificaverit deus diem septimum, requiescendo in eo, ab omnibus operibus suis, quae fecit††), et inde etiam Moysen dixisse ad populum: †††) *Mementote diem sabbatorum, sanctificare eum: omne opus servile non facietis in eo* praeterquam quod ad animam pertinet. Unde nos intelligimus magis, sabbatizare nos ab omni opere servili semper debere, et non tantum septimo quoque die, sed per omne tempus. Ac per hoc quaerendum nobis, P. 281.

*) Exod. 14, 22. **) Exod. 16, 13. ***) Ps. 77, 29. †) Exod. 32, 1. ††) Gen. 2. †††) Exod. 20, 8.

52) audiit, nisi *alii.* 53) *hic falsa multa informantur, de vestibus non detritis etc.* 54) et *abest Fran. Paris. Rigalt.* 54 a) temporaria, *al.*

bis, quod ſabbatum nos deus vellet cuſtodire? Nam ſabbatum aeternum, et ſabbatum temporale ſcripturae deſignant. Dicit enim Eſaias propheta: *) *Sabbata veſtra odit anima mea;* et alio loco dicit: *Sabbata mea profanaſtis.* Unde dinoſcimus ſabbatum temporale eſſe humanum, et ſabbatum aeternum cenſeri divinum, de quo per Eſaiam praedicat: **) *Et erit*, inquit, *menſis ex menſe, et dies de die, et ſabbatum de ſabbato, et veniet omnis caro adorare in Hieruſalem, dicit dominus.* Quod intelligimus adimpletum temporibus Chriſti, quando omnis caro, id eſt omnis gens adorare in Hieruſalem venit, deum patrem, per Ieſum Chriſtum filium eius, ſicut per prophetam praedictum [55]) eſt: ***) *Ecce Proſelyti per me ad te ibunt.* Sic igitur ante hoc ſabbatum temporale, erat et ſabbatum aeternum, praeostenſum et praedictum, quomodo et, ante circumciſionem carnalem, fuit et ſpiritalis circumciſio praeostenſa. Denique doceant, ſicuti iam praelocuti ſumus, Adam ſabbatizaſſe, aut Abel hoſtiam deo ſanctam offerentem †), ſabbati religionem [56]) placuiſſe; aut Enoch translatum, ſabbati cultorem fuiſſe: aut Noë, arcae fabricatorem propter diluvium immenſum, ſabbatum obſervaſſe: aut Abraham in obſervatione ſabbati, Iſaac filium ſuum obtuliſſe; aut Melchiſedech in ſuo ſacerdotio legem ſabbati accepiſſe. Sed dicturi ſunt Iudaei: ex quo hoc praeceptum datum eſt per Moyſen, exinde obſervandum fuiſſe. Manifeſtum eſt itaque, non aeternum nec ſpiritale, ſed temporale fuiſſe praeceptum, quod quandoque ceſſaret. Denique adeo non in vacatione ſabbati, id eſt

P. 282.

dibi

*) Eſ. 1, 14. **) Eſ. 66, 23. ***) Eſ. 52.
†) Geneſ. 4.

55) praedicatum eſt, *alii.* 56) religione *Fran. Rigalt.*

diei ſeptimi, haec ſolennitas celebranda eſt; ut Ieſus Naue eo [57]) tempore, quo Hiericho civitatem debellabat, praeceptum ſibi a deo diceret, uti populo mandaret, ut *ſacerdotes arcam teſtamenti dei ſeptem diebus circumferrent in circuitu civitatis: atque ita ſeptimi diei circuitu peracto, ſponte ruerunt* [58]) *muri civitatis**). Quod ita factum eſt, et finito ſpacio diei ſeptimi, ſicut praedictum erat, ruerunt muri civitatis [59]). Ex quo manifeſte ostenditur, in numero iſtorum dierum ſeptem incurriſſe diem ſabbati. Septem enim dies, undecunque initium acceperint, ſabbati diem ſecum concludant neceſſe eſt, quo die non tantum ſacerdotes ſint operati, ſed et in ore gladii praeda facta ſit civitas ab omni populo Iſraël. Nec dubium eſt opus ſervile eos operatos, cum praedas belli agerent ex dei praecepto. Nam et temporibus Machabaeorum**) ſabbatis pugnando fortiter fecerunt, et hoſtiles [60]) Allo- P. 283.
phylos expugnaverunt, legemque paternam ad priſtinum vitae ſtatum, pugnando ſabbatis, revocaverunt. Nec putem aliam legem eos defendiſſe, niſi in qua de die ſabbatorum meminerant eſſe praeſcriptum. Unde manifeſtum eſt, ad tempus et praeſentis cauſae neceſſitatem convaluiſſe [61]), ut [62]) non ad perpetui temporis obſervationem huiusmodi legem eis deus ante dediſſet.

CAP. V. Sic et ſacrificia terrenarum oblationum, et ſpiritalium [63]) ſacrificiorum praedicta oſtendimus. Et quidem a primordio maioris filii, id eſt Iſraël, terrena fuiſſe in Cain prae-

*) Ios. 6, 4 ſqq. **) Mach. 2, 1 ſqq.

57) ſuo *Fran. Pariſ.* 58) ruerent *Fran. Pariſ. Rig.* 59) civitatis *redundare arbitrantur Iun.* 60) hoſtes *Fran. Pariſ. Rigalt.* 61) *ad. huiusmodi praecepta* valuiſſe. *Rigalt.* 62) et — dediſſe *Rigalt.* 63) *alii* ſpiritualium; *Rigalt. item*, praedicata.

praeostensa sacrificia; et minoris filii Abel, id est populi nostri sacrificia diversa demonstrata. *) *Namque maior natu Cain de fructu terrae obtulit munera deo: minor vero filius Abel de fructu ovium suarum. Respexit deus in Abel et in munera eius; in Cain autem et in munera eius non respexit. (Et*[64]*) dixit deus ad Cain: Quare concidit vultus tuus, quoniam si recte quidem offeras, non recte autem dividas, peccasti, quiesce. Ad te enim conversio eius, et tu dominaberis eius. Et tunc dixit Cain ad Abel fratrem suum: Eamus in*
P. 284. *campum, et abiit cum eo illic*[65]*), et interfecit eum. Et tunc dixit deus*[66]*) ad Cain: Ubi est*[67]*) frater tuus? Et dixit: Nescio. Nunquid custos sum ego*[68]*) fratris mei? Et dixit ei deus: Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra. Propter quod maledicta terra, quae aperuit os suum ad excipiendum sanguinem fratris tui. Gemens et tremens eris super terram*[69]*), et omnis qui te invenerit occidet.)* Ex hoc igitur duplicia duorum populorum sacrificia praeostensa, iam nunc[70]) a primordio animadvertimus. Denique cum per Moysen**) in Levitico[71]) lex sacerdotalis conscriberetur, invenimus praescriptum populo Israëli, ut sacrificia nullo in loco offerrentur deo, quam in terra promissionis[72]), quam dominus deus daturus esset populo Israëli, et patribus eorum; Et introducto Israël, illic cele-

*) Genes. 4, 4 sqq. **) Deut. 12, 1 sq.

64) *ista uncinis inclusa Rigaltius putat supervacue citari.* 65) illuc *Iun.* 66) Iesus *Fran. Par.* 67) Abel, *alii inserunt.* 68) *alii postponunt*, mei sum ego. 69) *Hic Fran. et Rigalt. exhibent sequentia:* Et dixit Cain ad dominum: Maius delictum meum quam ut remittatur mihi, et eiicies me hodie a facie terrae, et a facie tua abscondar, et ero gemens et tremens super terram et omnis qui me invenerit occidet. 70) tunc, *alii melius.* 71) *verba:* in Levitico *a glossemate profecta putat Latinius; sunt autem ex Deuteronom. 1, 13.* 72) repromissionis *Fran. Pamel.*

lebrarentur ſacrificia et holocauſta tam pro peccatis quam pro animabus, et nusquam alibi niſi in terram ſanctam [73]). Cur itaque poſtea per prophetas praedicat ſpiritus, futurum, ut P. 285.
in omni terra, aut in omni loco offerantur ſacrificia deo, ſicuti ipſe per Malachiam angelum, unum ex duodecim prophetis, dicit: *) *Non recipiam ſacrificium de manibus veſtris, quoniam ab oriente ſole usque ad occidentem nomen meum clarificatum eſt, in omnibus gentibus, dicit dominus omnipotens. Et in omni loco offeruntur* [74]) *ſacrificia munda nomini meo.* Item in Pſalmis David dicit: **) *Adferte deo patriae gentium.* Indubitate, quod in omni terra [75]) exire habebat praedicatio Apoſtolorum. ***) *Adferte deo claritatem et honorem, adferte deo ſacrificia nominis eius. Tollite hoſtias et introite in atria eius.* Namque quod non terrenis ſacrificiis, ſed ſpiritalibus deo litandum ſit, ita legimus, ut ſcriptum eſt: †) *Cor contribulatum* [76]) *hoſtia eſt dei.* Et alibi: ††) *Sacrifica deo ſacrificium laudis, et redde altiſſimo vota tua.* Sic itaque ſacrificia ſpiritalia laudis deſignantur, et cor contribulatum acceptabile ſacrificium deo demonſtratur. Itaque quomodo carnalia ſacrificia reprobata intelliguntur, de quibus et Eſaias loquitur, dicens: †††) *Quo mihi multitudinem ſacrificiorum veſtrorum, dicit dominus?* ita ſacrificia ſpiritalia accepta praedicantur, ut prophetae adnunciant: *Quoniam et ſi attuleritis,* inquit, *mihi ſimilam, vanum eſt: incenſum abominatio eſt mihi.* Et alibi dicit [77]): *Holocauſtomata et ſa-* P. 286.
crificia veſtra, et adipem hircorum, et ſanguinem tau-

*) Malach. 1, 10. 11. **) Pſ. 96, 7. ***) ibid. v. 8. †) Pſ. 51, 19. ††) Pſ. 50, 14. †††) Eſ. 1, 10 — 12.

73) terra ſancta *Fran, Pamel.* 74) afferentur *Pariſ.* 75) omnem terram, *alii.* 76) additur et humiliatum, *Rig.* 77) Et ibidem dicit Dom.

taurorum nolo. Nec si veniatis videri mihi, quis enim exquisivit haec de manibus vestris? Spiritalia[78]) vero sacrificia de quibus praedictum est, et sicut supra dicit: Non est mihi voluntas in vobis, dicit dominus. Sacrificia non accipiam de manibus vestris: quoniam ab oriente sole usque in occidentem nomen meum clarificatum est in omnibus gentibus, dicit dominus. De spiritalibus vero sacrificiis, addit dicens: Et in omni loco sacrificia munda offerentur mihi[79]), dicit dominus.

DE SABBATO ET CIRCUMCISIONE, ET LEGIS ET VETERIS ET NOVAE OBSERVATIONE, SIC DICIT[80])

CAP. VI. Igitur cum manifestum sit, et sabbatum temporale ostensum, et sabbatum aeternum praedictum: circumcisionem carnalem praedictam, et circumcisionem spiritalem praeindicatam[81]): legem quoque temporalem, et legem aeternalem denunciatam; sacrificia carnalia, et sacrificia spiritalia praeostensa: sequitur, ut praecedenti tempore datis omnibus istis praeceptis carnaliter populo Israël, superveniret tempus, quo legis antiquae et ceremoniarum veterum praecepta cessarent, et novae legis promissio, et spiritalium sacrificiorum agnitio, et novi testamenti pollicitatio superveniret, *)*fulgente nobis lumine ex alto, qui sedebamus in tenebris, et in umbra mortis detinebamur*, oriretur lumen[82]). Itaque necessitas no- P. 287.

*) Luc. 2, 78. 79.

78) *ista omnia*, Spiritalia — *usque ad*; gentibus dicit dominus, *absunt ab editione Veneta.* 79) nomini meo, *Fran. Paris. Rig.* 80) *ista inscriptio non est in aliis.* 81) praeiudicatam *Fran.* 82) oriretur lumen *abest Fran. Rigalt.*

nobis incumbit, ut quoniam praedicatam novam legem a prophetis praediximus, eam et non talis [83]) qualis iam data esset patribus eorum, eo tempore, quo eos de terra Aegypti produxit; ostendere et probare debeamus, tam legem illam veterem cessasse, quam legem novam, promissam, nunc operari. Et quidem in primis quaerendum, an expectetur novae legis lator, et novi testamenti haeres, et novorum sacrificiorum sacerdos, et novae circumcisionis purgator, et aeterni sabbati cultor, qui legem veterem compescat [84]), et vetus [85]) testamentum statuat, et [86]) nova sacrificia offerat, et ceremonias antiquas reprimat: et circumcisionem veterem cum suo sibi sabbato compescat, et novum regnum, quod non corrumpatur, adnunciet.

DE NATIVITATE CHRISTI, ADVENTUS PRIMUS [87]). P. 288.

Hic nam etiam [88]) novae legis lator, sabbati spiritalis cultor, sacrificiorum aeternorum antistes, regni aeterni aeternus dominator, quaerendum an iam venerit, an nec ne [89]). Et si iam venit, serviendum est illi. Si nec dum venit, sustinendus est; dum modo manifestus sit adventus eius cum primae [90]) legis veteris praecepta, et operari debere novae legis exordia. Et in primis definiendum est, non potuisse cessare legem antiquam et prophe-

83) praediximus, et non talem qualis *Fran. Paris. Rigalt.* eamque non talem *Iun.* 84) compediat *mavult Iun.* 85) novum *Franeq. Parisin. Rigalt. minus bene.* 86) et *abest Fran. Paris. Rig.* 87) *abest illa* inscriptio *in aliis.* 88) Hic inquam novae *Paris.* nam etiam novae *Fran. Rigalt.* 89) nec ne *Fran. Rigalt. sine* an. 90) comprimere. *Fran. Paris.* adventu eius comprimi, *Rigalt. et antea*, manifestum.

phetas, niſi veniſſet is, qui per eandem legem, et per eosdem prophetas venturus adnuntiabatur.

CAP. VII. Igitur in iſto gradu[91]) conferamus, an, qui venturus eſt Chriſtus[92]) iam venerit, an venturus adhuc ſperetur? Quod ipſum ut probari poſſit, etiam tempora ſunt nobis requirenda, quando venturum Chriſtum prophetae annunciaverunt; ut, ſi in iſta tempora recognoverimus veniſſe eum, ſine dubio ipſum eſſe credamus, quem venturum prophetae canebant; in quem nos, gentes ſcilicet, crediturі annuntiabamur. Et cum conſtiterit
P. 289. veniſſe, indubitate etiam legem novam ab ipſo datam eſſe, credamus, et teſtamentum novum, ab ipſo et per ipſum, nobis dispoſitum non diffiteamur. Venturum enim Chriſtum, nec Iudaeos refutare ſcimus, utpote qui in adventum eius ſpem ſuam porrigant. Nec de iſto pluribus quaerendum, cum retro omnes prophetae de eo praecinuerint[93]) ut Iſaias dicit, *) *Sic dicit dominus deus Chriſto meo domino*[94]), *cuius tenui dextram, ut exaudiant illum gentes, fortitudines regum disrumpam: aperiam ante illum portas, et civitates non claudentur illi.* Quod ipſum adimpletum videmus. Cui enim dexteram tenet pater deus, niſi Chriſto, filio ſuo? quem exaudierunt omnes gentes, id eſt, cui omnes gentes crediderunt, cuius et praedicatores Apoſtoli in pſalmis David ostenduntur; *in univerſa*, inquit**), *terra exiit ſonus eorum: et usque ad terminos terrae verba eorum.* In quem enim alium univerſae gentes crediderunt,

*) Eſ. 45, 1. **) Pſ. 19, 5.

91) gradum *Fran. Pariſ. Rigalt.* 92) an qui venturus Chriſtus adnunciabatur *Fran. Rigalt.* 93) praecanuerint *Fran.* 94) uncto meo Cyro, *eſt vera lectio; ſed latini plures ſic legebant.*

derunt, niſi in Chriſto, 95) qui iam venit? Cui enim et aliae gentes crediderunt, *) *Parthi, Medi, Elamitae, et qui inhabitant Meſopotamiam, Armeniam* 96), *Phrygiam* 97), *Cappadociam, et incolentes Pontum et Aſiam,* 98) *Pamphyliam, immorantes Aegyptum, et regionem Africae* 99), *quae eſt trans Cyrenen, inhabitantes Romam* 100) *et incolae tunc* 101), *et in Hieruſalem Iudaei*, et ceterae gentes: etiam 102) Getulorum varietates, et Maurorum multi fines, Hiſpaniarum omnes termini, et Galliarum diverſae nationes, et Britannorum inacceſſa Romanis loca Chriſto vero ſubdita, et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum 103), et Scytharum et abditarum multarum gentium, et provinciarum et inſularum multarum, nobis ignotarum: et quae enumerare minus poſſumus. In quibus omnibus locis Chriſti nomen, qui iam venit, regnat; utpote ante quem omnium civitatum *portae ſunt apertae, et cui nullae ſunt clauſae, ante quem ſerae ferreae ſunt comminutae, et valvae aereae apertae* 104) **). Quamquam et iſta ſpiritaliter ſint intelligenda, quo praecordia ſingulorum variis modis a diabolo obſeſſa, fide Chriſti ſint reſerata; attamen perſpicue ſunt adimpleta, utpote in quibus omnibus locis populus nominis Chriſti inhabitet 105). Quis enim omnibus gentibus 106) P. 290. P. 291.

P 2 regna-

*) Act. 2, 9. 10. **) Eſ. 45, 1. 2.

95) Chriſtum *Fran. Pariſ. Rigalt.* 96) Armenia *Act. 2. non recitatur in graecis codicibus; ſed recitat etiam Auguſtinus contra epiſt. Manichaei.* 97) Phrygia *in noſtris codicibus poſt* Aſiam *nominatur.* 98) *additur* et *Fran. Pariſ. Rigalt.* 99) Africae *habet et Auguſtin: nos* Lybiam. 100) *quaſi: inhabitantes* Romam *iungeretur. Alii melius, inh.* Romani. 101) tum et in *Inn. minus bene.* 102) ut iam *Fran. Pariſ.* 103) Germanos et Irenaeus *nominat; incertum, quo iure.* 104) ruptae *Inn.* 105) Chriſtiani habitet Pariſ. 106) gentibus *abeſt Fran. Pariſ. Rigalt.*

regnare potuiſſet, niſi Chriſtus, dei filius? qui omnibus in aeternum [107]) regnaturus nuntiabatur.

DE REGNO CHRISTI AETERNO. [108])

Nam ſi Salomon regnavit, ſed in finibus Iudae tantum: a Berſabeae usque Dan termini regni eius [109]) ſignantur. Si vero Babyloniis et Parthis regnavit Darius, (non habuit poteſtatem ulterius, ultra fines regni ſui [110]),) non habuit in omnibus gentibus poteſtatem. Si Aegyptiis Pharao, vel quisque [111]) ei in haereditate regni ſucceſſit, illic tantum potitus eſt regni ſui dominium. Si [112]) Nabuchodonoſor cum ſuis regulis: ab India usque Aethiopiam habuit regni ſui terminos. Si [113]) Alexander Macedo: nunquam Aſiam univerſam et ceteras regiones, poſtea quam devicerat, tenuit. Si [114]) Germani: adhuc usque limites [115]) transgredi non ſinuntur. Britanniae [116]) intra Oceani ambitum concluſae ſunt, Maurorum
P. 292. gentes [117]), et Getulorum barbariae [118]) a Romanis obſidentur, ne religionum [119]) ſuarum fines excedant. Quid de Romanis dicam, qui de legionum ſuarum praeſidiis imperium ſuum muniunt; nec trans iſtas gentes porrigere vires regni ſui poſſunt. Chriſti autem regnum et nomen ubique porrigitur: ubique creditur; ab omnibus gentibus ſupra enumeratis colitur; ubique regnat; ubique adoratur. Omnibus ubique tribuitur aequaliter: non regis

107) gentibus *additur Fran. Rigalt.* 108) *in aliis nulla inſcriptio.* 109) eius regni *Fran. Pariſ. Rigalt.* 110) *iſta in ( ) abſunt a Veneta.* 111) quisquis *Latin.* 112) *quidam* ſic; *quia videbatur apodoſis deeſſe.* 113) Sic, *quidam.* 114) ſic, *quidam.* 115) ſuos, *additur.* 116) Britanni — concluſi, *Rigalt.* 117) gens *Fran. Pariſ. Rigalt.* 118) barbaries, *alii.* 119) regionum. *Rhenan. putabat* legendum *eſſe, quod receperunt, Fran. Pariſ. Rigalt.*

gis apud illum maior gratia, non Barbari alicuius imperiosi[120]) laetitia, non dignitatum aut natalium cuiusquam discreta merita; omnibus aequalis, omnibus rex, omnibus iudex, omnibus deus et dominus est. Nec dubites credere, quod asseveras[121]), cum videamus fieri.

CAP. VIII. Itaque requirenda tempora praedictae et futurae nativitatis Christi, et passionis eius, et exterminii civitatis Hierusalem, id est vastationis eius.

[122])DE PASSIONE CHRISTI, ET VASTATIONE HIERUSALEM.

Dicit enim Daniel: Et civitatem sanctam, et sanctum terminari cum duce venturo, et destrui pinnaculum usque at interitum. Venturi itaque Christi ducis sunt tempora requirenda, quae investigabimus[123]) in Daniele, P. 293. quibus computatis probabimus, venisse eum, etiam ex temporibus praescriptis; et ex signis competentibus, et ex operationibus[124]) eius. Quae[125]) probamus, et[126]) ex consequentibus, quae post adventum eius futura adnunciabantur, ut tam adimpleta omnia, quam perspecta[127]) credamus. Sic igitur de eo Daniel praedicavit, ut et quando, et quo in tempore gentes esset liberaturus ostenderet, et quoniam post passionem Christi ista civitas exterminari haberet. Dicit enim sic: *) *In primo anno sub Dario, filio Assueri, ex semine Medorum, qui regnavit super regnum Chaldaeorum, ego Daniel*

*) Dan. 9, 1. 21 sq.

120) inferior, *Rigalt. melius.* 121) asseveramus, *alii rectius.* 122) *abest inscriptio; et sic semper.* 123) investigavimus *Fran. Paris.* 124) operibus *Par.* 125) quin probabimus *Iun.* 126) et *abest in aliis.* 127) prospecta, *in aliis melius.*

niel intellexi in libris numerum annorum. Et adhuc me loquente in oratione, ecce vir Gabriel, quem vidi in visione in principio, volans, et tetigit me, quasi hora sacrificii vespertini, et intelligere fecit me, et locutus est mecum, et dixit: Daniel, nunc exivi imbuere te intelligentia, in principio observationis [128] *tuae exivit sermo. Et ego veni, ut adnunciem tibi, quia vir desideriorum tu es, et cogita in verbo et intellige in visione. LXX hebdomadae breviatae sunt super plebem tuam, et super*
P. 294. *civitatem sanctam, quoadusque inveteretur delictum, et signentur peccata, et exorentur iustitiae, et inducatur iustitia aeterna. Et ut signetur visio et prophetes, et ut* [129] *ungatur sanctus sanctorum. Et scies et perspicies, et intelliges a profectione sermonis, integrando et reaedificando Hierusalem usque ad Christum ducem, hebdomades LXII* [130] *et dimidia, et convertet et aedificabitur in laeticiam, et convallationem, et innovabuntur tempora, et post hebdomadas has LXXII* [131], *et exterminabitur unctio, et non erit, et civitatem sanctam* [132] *exterminabit cum duce adveniente, et concidentur quomodo in cataclysmo usque in* [133] *finem belli, quod concidetur usque ad interitum: et confirmabit testamentum in* [134] *multis. Hebdomada una, et dimidia hebdomadis auferetur meum sacrificium et libatio, et in sancto execratio vastationis, usque ad finem temporis consummatio dabitur super hac vastatione.* Animadvertamus igitur terminum, quomodo in verbo [135] quas dixit LXX hebdomadas futuras, in quibus si receperint eum, aedificabitur in latitudinem, et in longitudinem,
P. 295. et innovabuntur tempora. Providens autem deus, quid esset futurum, quoniam non tantum

128) obsecrationis *Fran. Rigalt.* 129) ut *abest Paris.* 130) hebdomadas LXII. et dimidiam *Paris.* hebdomadas septem et dimidiam et LXII. et dimidiam. *Fran. Rigalt.* 131) LXII. *alii.* 132) et sanctum *Fran. Rig.* 133) usque ad *Fran. Rigalt.* 134) in *abest Fran.* 135) (:) *Iun.* in vero praedixit, *Rig.*

tum non recipient eum, verum et insequentur, et tradent eum morti, et recapitulavit et dixit: In LXXII hebdomadibus nasci illum et ungi sanctum sanctorum. Hebdomades autem VII et dimidia cum implerentur, pati haberet, et civitatem exterminari post unam et dimidiam hebdomadam, quo scilicet [136]) septem et dimidia hebdomadae completae sunt. Dicit enim sic: *Et civitatem et sanctum exterminari cum duce venturo, et concidentur sicut in cataclysmo, et destruet pinnaculum usque ad interitum.* Unde igitur ostendimus [137]), quoniam venit Christus intra LXII et dimidiam hebdomadas? Numerabimus autem a primo anno Darii, quomodo [138]) in ipso tempore ostenditur Danieli visio ipsa. Dicit enim: Et intellige et conlice a profectione [139]) sermonis, respondere [140]) me tibi haec. Unde a primo anno Darii debemus computare, quando hanc visionem vidit Daniel. Videamus igitur anni quomodo [141]) impleantur usque ad adventum Christi. Darius enim regnavit annis XVIIII. Artaxerxes regnavit annis XL. Deinde rex Ochus, qui et Cyrus, regnavit annis XXIIII. Argus [142]) anno P. 396.
uno. Alius Darius, qui et Melas nominatus est, annis XXI [143]). Alexander Macedo annis X [144]). Deinde post Alexandrum, qui et Medis et Persis regnarat, quos revicerat [145]), et in Alexandriam [146]) regnum suum firmaverat, quando et nomine suo eam appellavit. Postea regnavit illic in Alexandria Soter annis XXXV, cui

136) tempore *addit Wouwer. Rigalt.* 137) ostendemus, *alii.* 138) quoniam, *Cod. Divion. et Hieron. in Daniel. 9.* 139) perfectione, *Cod. Fuld. Hieronymus et Divion.* a prophetatione. 140) respondente, *alii.* 141) quoniam *Fran.* 142) *Aliis olim* Arses. 143) XXII. *Fran. Paris. Hieronymus* XXI. 144) *sic olim* Pomerius *et alii*; *sed Hieron.* XII. *ut Fran.* 145) devicerat *Iun. Hieronymus.* 146) Alexandria, *alii.*

cui ſuccedit Philadelphus [147]), et regnavit annis [148]) XXXVIII. Huic ſuccedit Euergetes, annis XXV. Deinde Philopator annis XVII. Poſt hunc, Epiphanes, annis XXIIII. Item alius Euergetes, annis XXVII [149]). Soter annis XXXIIII [150]). Ptolemaeus annis [151]) XXXVII. Cleopatra annis XX. menſibus V [152]). Item adhuc Cleopatra conregnavit ſub [153]) Auguſto annis XIII. Poſt Cleopatram Auguſtus aliis an-
P. 297. nis XLVIII [154]), nam omnes anni imperii Auguſti, fuerunt anni LVI. Videamus [155]) autem, quoniam quadrageſimo et primo [156]) anno imperii Auguſti, quo poſt mortem Cleopatrae imperavit, naſcitur Chriſtus. Et ſupervixit idem Auguſtus, ex quo naſcitur Chriſtus, annis XV, et erunt reliqua tempora annorum, in diem nativitatis Chriſti, anni XLI [156a]). Efficiuntur autem anni CCCCXXXVI, menſes VI [157]). Unde adimplentur LXII hebdomadae et dimidia, quae efficiunt annos CCCCXXXVII, menſes VI, in diem nativitatis Chriſti. Et manifeſta [158]) eſt iuſtitia aeterna, et unctus eſt ſanctus ſanctorum, id eſt Chriſtus, et ſignata eſt viſio et prophetes [159]) et dimiſſa ſunt peccata, quae per fidem nomi-
nis

147) ſuccedens Philadelphus regnavit *Fran.* regnans, *Hieronymus.* 148) *alii*, XXXIX. 149) XXVIIII. *Fran. et alii.* 150) *alii*, XXXVIII. 151) XXXVIII *alii; ſed Hieronymus* XXXVII. 152) VI. *Fran. et alii; Hieron.* V. 153) ſub *abeſt ab aliis.* 154) XLIII. *Fran. Rigalt. rectius.* 155) Videmus *Franeq. Rigalt. qui ablegat ad* Scaligeri *animadverſ. in* Euſebii *Chronic.* 156) *ſic et* Irenaeus; *circa 41. annum Auguſti.* 156a) *In* Fuldenſi: *in diem nativitatis Chriſti annum 41, poſt mortem Cleopatrae XX et VIII, Auguſto; efficiuntur anni 437, menſes V. in die nativitatis.* *Sed* Hieronymus *melius: et erunt reliqua tempora annorum i. d. n. Chriſti, in annum Auguſti 41, poſt mortem Cleopatrae, anni 432, menſes 5. Unde etc.* 157) CCCCXXXVII *Franeq. Pariſ. Rigalt. porro*, VI. *Fran. Rig.* 158) manifeſtata *Fran. Pariſ. Rigalt.* 159) prophetia *alii melius.*

nis Christi, omnibus in eum credentibus tribuuntur [160]). Quid est autem quod dicit, signari visum et prophetam [161])? quoniam P. 298.
omnes Prophetae nunciabant de illo, quod esset venturus et pati haberet. Igitur quoniam adimpleta est prophetia per adventum eius, propterea signari visionem et prophetiam dicebat; quoniam ipse est [162]) signaculum omnium Prophetarum, adimplens omnia, quae retro de eo Prophetae nunciaverant. Post adventum Christi et passionem ipsius, iam non visio, neque prophetes [163]) est, qui Christum nunciet venturum. Denique hoc si non ita est; exhibeant Iudaei prophetarum post Christum aliqua volumina, angelorum aliquorum visibilia miracula, quae retro patriarchae viderunt usque ad adventum Christi; qui iam venit, ex quo signata est visio et prophetia, id est statuta. Et merito Evangelista: *) *Lex et prophetae usque ad Ioannem baptizatorem.* Baptizato enim Christo, id est sanctificante aquas in suo baptismate, omnis plenitudo spiritalium retro charismatum in Christo cesserunt, signante visionem et prophetias omnes, quas adventu suo adimplevit. Unde firmissime dicit, adventum eius signare visum et Prophetas. Itaque ostendentes et numerum annorum et tempus, LX duarum et dimidiae hebdomadarum adimpletarum, tunc venisse Christum, id est natum: videamus quid [164]) aliae VII et dimidiae hebdomades, quae sunt subdivisae in abscissione priorum hebdomadarum, in quo actu sint adimpletae. Post enim Augustum [165]), qui P. 299.
supervixit post nativitatem Christi, anni XV efficiuntur; cui succedit [166]) Tiberius Caesar, et

*) Matth. 11, 13.

160) remittuntur, *alii.* 161) prophetiam *Fran. Rigalt.* 162) est *abest Fran.* 163) *alii* neque prophetia est, quae. 164) quid *abest Fran. Rig.* 165) Augusti *Ism.* 166) successit *Fran. Rigalt.*

et imperium habuit annis XXII, menſibus VII, diebus [167]) XX. Huius quintodecimo anno imperii paſſus eſt Chriſtus, annos habens quaſi XXX cum pateretur. Item Caius Caeſar, qui et Caligula, annis III, menſibus VIII, diebus XIII. Tiberius Claudius annis XIII, menſibus VII, diebus XX [168]). Nero Caeſar annis XI [169]), menſibus VIIII, diebus XIII. Galba menſibus VII, diebus [170]) VI. Otho menſibus III, diebus V. Vitellius menſibus VIII, diebus [171]) X. Veſpaſianus anno primo imperii ſui debellavit Iudaeos; et fiunt, anni [172]) XLII, menſes VI. Nam imperavit annis XI [173]), atque ita in diem expugnationis ſuae Iudaei impleverunt hebdomadas LXX, praedictas in [174]) Daniele. Igitur expletis his quoque temporibus, et debellatis Iudaeis, poſtea ceſſaverunt illic libamina et ſacrificia, quae exinde illic celebrari non potuerunt. Nam et unctio illic exterminata eſt poſt paſſionem Chriſti. Erat enim praedictum, exterminari illic unctionem, ſicut eſt in Pſalmis prophetatum [175]): *Exterminaverunt manus meas et pedes* *). Quae paſſio huius exterminii intra tempora LXX hebdomadarum perfecta eſt ſub Tiberio Caeſare, COSS. Rubellio Gemino, et [176]) Rufio Gemino, menſe Martio, temporibus paſchae, die VIII Calendarum Aprilium, die prima azymorum, quo agnum ut occiderent ad veſperam, a Moyſe fuerat praeceptum. Itaque omnis ſynagoga filiorum Iſraël eum interfecit, dicentes ad Pilatum, cum vellet eum dimittere: *Sanguis huius ſu-*

P. 300.

*) Pſ. 21, 17.

167) *in* XXVIII *Rhen. ſic et Hieron.* 168) Tiber. Claud. *etc.* — XX, *abeſt ab edit. Veneta.* 169) IX. *Fran. Rig.* 170) *in* XXVIII. *Hieron.* 29. 171) *et Hieronym.* XXVIII. 172) anni *numero* 52, *Rigalt.* 173) *ſic et Hieronymus, Fuldenſis XII aliae edit.* IX. 174) *alii*, a. 175) prophetarum *Pariſ.* 176) *Iunius e faſtis conſularibus legit*: Fufio Gemino. *Sic et Rig.*

ſuper nos et ſuper filios noſtros *). Et *ſi* [177] *hunc dimiſeris, non es amicus Caeſaris* **): ut adimpleri poſſent omnia, quae de eo fuerant ſcripta.

ITEM PROBATIO NATIVITATIS CHRISTI.

CAP. IX. Incipiamus igitur probare nativitatem Chriſti, a Prophetis eſſe nunciatam. Sic Eſaias dicit: Audite Domus David, non puſillum vobis certamen cum hominibus, quoniam deus praeſtat [178]) certamen, propter hoc ipſe deus dabit vobis ſignum: ***) *Ecce virgo concipiet* [179]) *et pariet filium, et vocabitis nomen eius* P. 301. *Emmanuel, quod interpretatur nobiscum deus. Butyrum et mel manducabit: quoniam prius quam cognoſcat infans vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damaſci, et ſpolia Samariae adverſus regem Aſſyriorum.* Itaque dicunt Iudaei, provocemus iſtam praedicationem Eſaiae, et faciamus comparationem, an Chriſto qui iam venit, competat illic primo nomen, quod Eſaias praedicavit, et inſignia eius, quae de eo nunciavit. Equidem Eſaias praedicat eum Emmanuelem vocari oportere, dehinc virtutem ſumpturum Damaſci, et ſpolia Samariae adverſus regem Aſſyriorum. Porro, inquiunt, iſte qui venit, neque ſub eiusmodi nomine eſt dictus, neque re bellica functus. At nos e contrario, admonendos eos exiſtimavimus, uti cohaerentia quoque huius capituli recognoſcant: ſubiuncta eſt enim et interpretatio, Emmanuel nobiscum deus, uti non ſolum ſonum nominis expectes

*) Matth. 27, 25. **) Ioh. 19, 12. ***) Eſ. 7, 14 ſq.

177) ſin *Fran.* 178) *ſic et Cyprianus Ieſ. 7. excitat, quaſi fuerit,* κύριος παρέχεται ἀγῶνα, *cum in LXX legatur,* κυρίῳ παρέχετε. 179) *additur:* in utero *Fran. Rig. quia ſic alibi Tertull. et Cyprianus legunt.*

ctes [180]), ſed et ſenſum. Sonus enim Hebraicus, quod eſt Emmanuel, id eſt nobiscum deus, ſuae gentis eſt [181]). Quaere [182]) ergo, an iſta vox nobiscum deus, quod eſt Emmanuel, exinde, quo Chriſtus inluxit, agitetur in Chri-
P. 302. ſto: et puto ex toto non negabis. Nam, qui ex Iudaiſmo credunt Chriſto, ex quo in eum credunt, Emmanuel cum volent dicere, nobiscum deum eſſe ſignificant, atque ita conſtat iam, veniſſe illum, qui praedicabatur Emmanuel, quia, quod ſignificat Emmanuel, venit, id eſt nobiscum deus. Aeque [183]) ſono nominis inducuntur, cum *virtutem Damaſci et ſpolia Samariae, et regnum Aſſyriorum* ſic accipiunt, quaſi bellatorem portendant Chriſtum; non animadvertentes, quid ſcriptura praemittat: quoniam prius quam cognoſcat puer vocare patrem aut matrem, accipiet virtutem Damaſci et ſpolia Samariae adverſus regem Aſſyriorum. Ante eſt enim, inſpicias [184]) aetatis demonſtrationem, an virum iam Chriſtum exhibere iſta aetas poſſit, nedum imperatorem; ſcilicet vagitu ad arma eſſet convocaturus infans, et ſignum belli non tuba, ſed crepitaculo [185]) daturus, nec ex equo vel de muro, ſed de nutricis et gerulae ſuae dorſo ſive collo hoſtem deſignaturus: atque ita Damaſcum et Samariam pro mammis ſubacturus. Aliud eſt, ſi penes vos infantes in praelio [186]) erumpunt, credo ad ſolem [187]) uncti prius, dehinc pannis armati, et butyro ſtipendiati, qui ante norint

180) ſpectes *Latin. Rigalt.* 181) *In Paternacenſi codice in margine adſcripta, ſed ſic ut viderentur referenda in contextum: Senſus autem eius, quod eſt deus nobiscum ex interpretatione communis eſt. Rhenan. et habet Rigalt.* 182) quaero *Fran. Rigalt.* 183) *additur* et *Fran. Rig.* 184) ante eſt enim, Inſpiciamus *Iun.* 185) crepitacillo *Fran. Pariſ. Rigalt. Interpretatio eſt parum iuſta.* 186) praelium *Fran. Pariſ. Rigalt.* 187) ad ſolium (ſolium πύελος, *vas in quo ſedentes ungebantur.*) *Iun.*

rint lanceare, quam lancinare. Etenim ve- P. 303.
ro[188]) ſi nusquam hoc natura concedit, ante militare, quam virum facere, ante virtutem Damaſci ſumere, quam patrem noſſe: ſequitur ut figurate pronunciatum videatur. Sed et virginem, inquiunt, parere natura non patitur; et tamen credendum eſt Prophetae; et merito. Praeſtruxit enim fidem incredibili rei, dicendo, quod ſignum eſſet futurum. *Propterea*, inquit, *dabitur vobis ſignum, Ecce virgo concipiet in utero et pariet filium.* Signum autem, a deo, niſi novitas aliqua monſtruoſa fuiſſet, ſignum non videretur. Denique, ſi, quando ad deiiciendos aliquos ab hac divina praedicatione, vel convertere ſingulos[189]) ſimplices quosque geſtitis, mentiri audetis, quaſi non virginem, ſed iuvenculam[190]) concepturam et paituram ſcriptura contineat: hinc quoque revincimini, quod nihil ſigni videri poſſit, res cottidiana; iuvenculae ſcilicet praegnatus et partus. In ſignum ergo nobis poſita, virgo mater, merito creditur, infans vero bellator, non aeque? et hic enim ſigni[191]) ratio verſatur. Sed ſigno nativitatis novae adſcripto, exinde, poſt ſignum, alius iam ordo infantis edicitur, mel et butyrum manducaturi. Nec hoc utique in ſignum eſt, infantia eſt[192]); ſed acceptu- P. 304.
rum virtutem Damaſci, et ſpolia Samariae adverſus regem Aſſyriorum, hoc eſt mirabile ſignum. Servate modum aetatis, et quaerite ſenſum praedicationis, imo reddite veritati, quae credere non vultis, et tam intelligitur prophetia, renunciata, quam creditur expuncta

188) Enimvero *Fran. Pariſ.* 189) ſingulos *abeſt a Codice Urſini; recte.* 190) παρθένος, νεᾶνις. *Sic et contra Marcionem l. 3; ſimiliter Irenaeus.* 191) Non enim et hic ſigni *Fran. Rigalt.* 192) Et hoc utique in ſignum eſt infantiae *Pariſ.* Nec hoc v. i. ſignum i. e. et hoc enim infantiae eſt *Fran. Rig.*

cta [193]). Accepit Chriſtus infans virtutem Damaſci, et ſpolia Samariae [194]). Manſeant [195]) enim orientales illi Magi, infantiam Chriſti, ut regem [196]), auro, thure, et myrrha [197]) renumerantes; et accepit [198]) infans virtutem Damaſci, ſine praelio et armis. Nam praeter quod omnibus notum eſt, orientis virtutem, id eſt vires [199]) auro et odoribus pollere ſolitam, certe eſt creatori [200]), et ex divinis ſcripturis, virtutem quoque ceterarum gentium aurum conſtituere. Sicut per Zachariam dicit: *) *Et Iudas praetendit Iſraël*, [201]) *et congregabit omnem valentiam populorum per circuitum, aurum et argentum.* Nam de hoc auri munere etiam David dixit: **) *Et dabitur illi de auro Arabiae.* Et iterum: *Reges Arabum et Saba munera adferent illi.* Nam et magos reges fere habuit Oriens, et Damaſcus Arabiae retro deputabatur, antequam transſcripta eſſet in Syrophoenicen, ex diſtinctione Syriarum, cuius tunc virtutem Chriſtus accepit, accipiendo inſignia eius [202]), aurum ſcilicet et odores. Spolia autem Samariae, ipſos magos, qui cum illum cognoviſſent, et muneribus honoraſſent, et genu poſito adoraſſent, quaſi dominum [203]), regem, ſub teſtimonio iudicis et indicis [204]) ſtellae, ſpolia ſunt facti Samariae; id eſt idolo-

P. 305.

*) Zach. 14, 14. **) Pſ. 72, 12.

193) int. proph. quam renunciatur expuncta *Fran. Rig.* et tum intelligitur p. r. cum c. e. *Iun.* 194) Accepit — Samariae, *abeſt ab aliis.* 195) Mantant *vel* manſitant *Iun.* 196) recentem, *Rigalt.* 197) myrrha *abeſt a Veneta.* 198) acceperit, *Rig.* 199) orientis virtutem auro et odoribus pollere ſolitam, certum eſt et ex divinis ſcripturis *Cod. Wouwer.* 200) creatoris *Fran. videtur ex* certe eſt, *ortum.* 201) pertendet Hieruſalem *Fran. Rig.* praetendet *Pariſ. ſaepe et in graeco compendium litterarum mutavit nomina* Iſraël *et* Ieruſal. 202) *Iſta minus commode expoſuit.* 203) deum et regem *Fran.* 204) indicis et ducis *Fran. Pariſ. Rig.*

lolatriae, credentes videlicet in Christo. Idololatriam enim Samariae nomine notavit, ut ignominiosae ob idololatriam, quae desciverat tunc a deo, sub rege Hieroboam. Nec hoc enim novum scripturis divinis, figurate uti translatione hominum, ex comparatione criminum. Nam et *archontas Sodomorum* *) appellat archontas vestros [205]), populum vestrum *populum Gomorrae* vocat, cum iam olim essent civitates istae extinctae. Et alibi per Prophetam ad populum Israël dicit: *Pater*, inquit **) *tuus Amorraeus et mater tua Cethaea;* quorum ex genere procreati non sunt, sed ob consimilem impietatem; quos aliquando etiam filios suos dixerat per Esaiam prophetam: ***) *Filios generavi et exaltavi.* Sic et *Aegyptus* †) nonnunquam totus orbis intelligitur apud illum, P. 306.
superstitionis et maledictionis elogio [206]). Sic et *Babylon* apud Ioannem nostrum ††), Romanae urbis figuram portat, proinde et magnae et regno superbae, et sanctorum debellatricis. Hoc itaque modo magos quoque Samaritanorum appellatione titulavit, et [207]) despoliatos quod habuerant, cum Samaritis, ut diximus, idololatriam adversus dominum [208]). Adversus regem autem Assyriorum, adversus diabolum: qui ad hoc se regnare putat, si sanctos a religione dei deturbat. Adiuvabitur autem haec nostra interpretatio, dum et alibi bellatorem Christum scripturae designant, ob armorum quorundam vocabula, et eiusmodi verba. Sed ex reliquorum sensuum [209]) comparatione convincentur Iudaei: *Accingere*, inquit David

*) Es. 1, 10. **) Ezech. 16, 3. ***) Es. 1, 2.
†) Es. 19, 1. ††) Apoc. 17, 5.

205) *i.* Iudaeorum. 206) ellogio *Iun.* 207) et *iicit Latin.* 208) adversus dominum abest Fran. Rig.
209) *an*, censuum?

vid *), *enſem ſupra femur.* Sed quid[210]) ſupra legis, de Chriſto: ὡραῖος τῷ κάλλει[211]), *tempeſtivus decore ſuper filios hominum, diffuſa eſt gratia in labiis tuis.* Valde autem abſurdum eſt, ſi, quem ad bellum enſe cingebat, ei de tempeſtivitate decoris, et labiorum gratia blandiebatur: de quo ſubiungens dicebat: *Extende et proſpera*[212]) *et regna.* Et adiecit: *Propter lenitatem*
P. 307. *et iuſtitiam tuam.* Quis enſem accingetur, et non contraria lenitati et iuſtitiae exercet? id eſt dolum, et aſperitatem et iniuſtitiam; propria ſcilicet negotia praeliorum. Videamus ergo an alius ſit enſis ille, cuius eſt alius actus, id[213]) eſt dei, ſermo divinus, bis acutus, ut[214]) duobus teſtamentis, legis antiquae et legis novae, acutus ſapientiae ſuae aequitate, reddens unicuique ſecundum actum ſuum. Licet ergo et Chriſto dei in Pſalmis, ſine bellicis rebus, enſe ſermonis dei praecingi figurato, cui praedicta tempeſtivitas congruat cum gratia labiorum; quem tunc cingebatur ſuper femur apud David, quando venturus in terras ex dei patris decreto nunciabatur: *Deducit*[215]), inquit, *te magnitudo dexterae tuae*, virtus ſcilicet gratiae ſpiritalis, de qua Chriſti agnitio deducitur: *Sagittae tuae*, inquit, *acutae*, pervolantia ubique[216]) dei praecepta, minantes traductionem uniuscuiusque cordis, et compungentes et transfigentes[217]) conſcientiam. Namque[218]) populi ſub te cadent, utique adorantes: Sic bellipotens et armiger Chriſtus accipiet ſpolia non ſolius Samariae, verum et omnium

*) Pſ. 45, 3. 4. 5.

210) Quid ſupra *Fran. Iun.* 211) graeca *abſunt ab aliis.* 212) et proſperare, propera et regna *Fran.* et proſperare et regna *Iun.* 213) is eſt *Iun.* 214) ut *abeſt Fran. Rigalt.* 215) et deducet *Franeq. Rigalt.* 216) utique dei *Cod. Wouwer. Latin. Rigalt.* 217) *in Rhenan.* compungentis et transfigentis. 218) conſc. quamque. Populi alii melius.

omnium gentium. Agnosce et spolia figurata, cuius et arma allegorica didicisti, atque ita in tantum Christus[219]) qui venit[220]) non fuit P. 308. bellator, quia non talis ab Esaia praedicabatur. Sed si Christus, inquiunt, qui venturus creditur, a Iudaeis et dicitur, non est Iesus[221]); quare is, qui venit, Iesus Christus appellatur? Constabit autem utrumque nomen in Christo dei, in quo invenitur etiam Iesus appellatus. Disce erroris tui morem, dum Moysi successor destinaretur. *Auser*[222]) filius Naue transfertur, certe de pristino nomine incipit vocari *Iesus**). Certe, inquis, hanc prius dicimus figuram futuri fuisse. Nam quia Iesus Christus, secundum populum, quod sumus nos nationes in seculo, in deserto[223]), commorantes, antea[224]), introducturus esset in terram repromissionis, melle et lacte manantem, id est in vitae aeternae repromissione[225]) qua nihil dulcius: in quam[226]) non per Moysen, id est non per legis disciplinam, sed per Iesum, id est per novae legis gratiam, provenire habebat, circumcisis nobis petrina acie, id est Christi praeceptis, *Petra* enim Christus**), multis modis et figuris praedicatus est: ideo is vir, qui in huius sacramenti imagine sperabatur[227]), P. 309. etiam nominis dominici inauguratus est figura, ut Iesus nominaretur. Nam, qui ad Moysen lo-

*) Num. 13, 17. **) 1 Cor. 10, 4.

219) *Latinius addit* erat. 220) in quantum non fuit *Latin.* 221) *Rhen. emendat* non etiam Iesus a Iudaeis dicitur. *Alii* creditur non Iesus dicitur. 222) *mira argumentatio!* 223) in seculi deserto *Fran. Rigalt.* in seculo deserto *Paris.* 224) commorantes antea, *Franeq. Paris.* 225) possessionem *Franeq. Paris. Rig.* 226) idque non per Moysen *Fran. Par. Rig.* id quod non per M. *Cod. Wouw.* 227) imagines parabatur *Paris.* imagine parabatur *Fran.* imaginem parabatur *Cod. Wouw. Rigalt.*

loquebatur, ipſe erat dei filius, qui et ſemper videbatur. *Deum* enim patrem *nemo vidit*, unquam, *et vixit* *): et ideo conſtat ipſum dei filium Moyſi eſſe locutum, et dixiſſe ad populum: *Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam*, id eſt populi, *qui te cuſtodiat in itinere, et introducat in terram, quam praeparavit* [228]) *tibi. Intende illi et audi eum, et ne inobediens fueris ei, non enim celavit* [229]) *te, quoniam nomen meum ſuper illum eſt.* **). Populum enim introducturus erat Ieſus in terram repromiſſionis, non Moyſes: angelum quidem dixit eum, ob magnitudinem virtutum, quas erat editurus; quas virtutes fecit Ieſus Naue, et ipſi legitis, et [230]) officium prophetae, nunciantis ſcilicet divinam voluntatem: ſicuti et praecurſorem Chriſti, Ioannem, futurum angelum appellat, per prophetam ſpiritus dicens, ex perſona patris: ***) *Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam*, id eſt Chriſti, *qui praeparabit viam tuam ante te.* Nec novum eſt ſpiritui ſancto, angelos appellare eos, quos miniſtros ſuae virtutis deus praefecit. Idem enim Ioannes non tantum angelus
P. 310. Chriſti vocatus eſt †), ſed et lucerna lucens ante Chriſtum. *Paravi enim*, inquit, *lucernam Chriſto meo*, David praedicat ††); [231]) quem ipſe Chriſtus, veniens adimplere Prophetas, dicit ad Iudaeos: *Ille fuit*, inquit †††), *lucerna ardens et lucens:* Utpote qui non tantum vias eius parabat in eremo, ſed et *agnum dei a*) demonſtrando, inluminabat mentes hominum, praeconio ſuo, ut eum eſſe intelligerent agnum, quem Moyſes *b*) paſſurum nunciabat [232]). Sic et

*) Exod. 3, 4. **) Lev. 1, 1. Num. 1, 1. Exod. 33, 20. 21. ***) Mal. 1, 3. Matth. 11, 10. †) Pſ. 114, 4. ††) Pſ. 132, 17. †††) Ioh. 5, 35. *a*) Ioh. 1, 29. *b*) Exod. 12, 1 ſq.

228) praeparavi *Fran. Pariſ. Rigalt.* 229) celabit *te Iun.* 230) et ob officium *alii.* 231) quare *Fran. Rigalt.* 232) nominabat Fran. Pariſ.

et Ieſus, ob nominis ſui futurum ſacramentum: id enim nomen ſuum confirmavit, quod ipſe ei indiderat, quia non angelum nec Auſen, ſed Ieſum eum iuſſerat exinde vocari. Sic igitur utrumque nomen competit Chriſto dei, ut et Ieſus appellaretur. Et quoniam ex ſemine David genus trahere deberet virgo, ex qua naſci oportuit Chriſtum, ut ſupra memoravimus, evidenter Eſaias Propheta in ſequentibus dixit: *Et naſcetur*, inquit*), *virga de radice Ieſſe*, quod eſt Maria, *et flos de radice* 233). *Aſcendet in illum ſpiritus dei, et ſpiritus ſapientiae et intellectus, ſpiritus agnitionis et pietatis, ſpiritus conſilii et virtutis* 234), *ſpiritus dei timoris implebit illum.* Neque enim ulli hominum univerſitas 235) ſpiritalium documentorum com- P. 311.
petebat, niſi 236) Chriſto floridо quidem ob gloriam, ob gratiam 237) adaequatum, ex ſtirpe autem Ieſſe deputatum, per Mariam ſcilicet inde cenſendum. Fuit enim de patria Bethlehem et de domo David, ſicut apud Romanos in cenſu deſcripta eſt Maria, ex qua naſcitur Chriſtus. Expoſtulo etiam, et quia a Prophetis praedicabatur ex Ieſſe genere venturus, et omnem humilitatem et patientiam, et tranquillitatem eſſet exhibiturus, an venerit? atque ita is homo, qui talis oſtenditur, ipſe erit Chriſtus, qui venit. De hoc enim Propheta Eſaias dicit: **) *Homo in plaga poſitus, et ſciens ferre imbecillitatem, qui tanquam ovis ad victimam ductus eſt, et ſicut agnus coram tondente ſe, non aperuit os ſuum. Sic neque contendit, neque clamavit, neque audita eſt foris vox*

*) Eſ. 11, 1. 2. **) Eſ. 53, 4. 7.

233) et flos de radice eius aſcendet, et requieſcet ſuper illum ſpiritus dei *Fran. Rig.* 234) veritatis *Par.* 235) πλήρωμα. 236) in Chriſtum; flori *Rigalt.* 237) floridum quidem ob gloriam, ob gratiam *Pariſ.* (*Ex abbreviatura duplex nomen.*) flori quidem ob gratiam *Fran. Rigalt.*

eius, qui arundinem contusam [238]) Israëlis fidem *non comminuit* *): *qui linum ardens*, id est, momentaneum ardorem gentium, *non extinxit* **), sed lucernam [239]) magis fecit, ortu luminis sui, [240]) non potest alius esse quam qui praedicabatur. Oportet itaque actum Christi eius, qui venit, ad scripturarum regulam re-
P. 312. cognosci. Duplici enim, nisi fallor, operatione distinctum eum legimus; praedicationis et virtutis; sed de utroque populo sic dispositam [241]). Itaque specialiter dispungamus ordinem coeptum; docentes, praedicatorem adnunciatum Christum, ut per Esaiam dixit: ***) *Exclama*, inquit, *in vigore, et ne pepercris, exalta ut tuba vocem tuam, adnuncia plebi meae facinora ipsorum, et domui Iacob delicta eorum. Me de die in diem quaerunt, et cognoscere vias meas cupiunt. Quasi populus, qui iustitiam fecerit, et iudicium dei non dereliquerit*, et reliqua. Virtutes autem facturum a patre, Esaias dicit: †) *Ecce deus noster iudicium retribuet* [242]), *ipse veniet et salvos faciet nos. Tunc infirmi curabuntur, et oculi caecorum videbunt, et aures surdorum audient, et mutorum* [243]) *linguae salventur, et claudus saliet, velut cervus*, et cetera; quae operatum Christum, nec vos diffitemini, utpote qui dicebatis, quod propter opera eum non lapidaretis, sed quoniam ista sabbatis faciebat ††).

ITEM NEGANTES IUDAEI PASSIONEM CHRISTI IN CRUCE.

CAP. X. De exitu plane passionis eius ambigitis,

*) Es. 42, 2. **) Matth. 12, 19. ***) Es. 58, 1. †) Es. 35, 4. 5. ††) Ioh. 5, 18.

238) *additur* id est quassam *Fran.* concussam *i. e.* quassam *Iun.* 239) lucere, *alii melius.* 240) *Hic* puncto *distinguunt.* 241) sed de utroque titulo sic disponam *Fran. Rig.* sed de utroque titulo sic dispositam *Iun.* 242) retribuit *Fran. Rig.* 243) multorum *Fran. Paris.*

gitis, negantes passionem crucis in Christum praedicatam: et argumentantes insuper, non esse credendum, ut ad id genus mortis expo- P. 313.
fuerit deus filium suum; quod ipse dixit: *Maledictus omnis homo qui pependit in ligno.* Sed huius maledictionis sensum antecedit rerum probatio. Dicit enim in Deuteronomio *), *si autem fuerit in aliquo delictum* [244]), *ita ut iudicium mortis sit, et morietur, et suspendetis eum in ligno. Sed et sepultura sepelietis eum ipsa die: quoniam maledictus a deo est omnis qui suspensus fuerit in ligno, et non inquinabitis terram, quam dominus deus tuus dabit in sortem* [245]). Igitur non in hanc passionem Christum maledixit, sed distinctionem fecit, ut in aliquo delicto iudicium mortis habuisset, et moreretur suspensus in ligno, hic maledictus a deo esset qui [246]) propter merita delictorum suorum suspenderetur in ligno. Alioquin Christus qui dolum de ore suo locutus non est, quique omnem iustitiam et humilitatem exhibuit, et [247]) ut supra de eo praedictum memoravimus, non pro meritis suis, in id genus mortis expositus est: sed ut ea quae praedicata [248]) sunt a prophetis, per vos ei obventura implerentur, sicut in psalmis ipse spiritus Christi iam canebat dicens: **) *Retribuebant mihi mala pro bonis, et quae non rapueram tunc exsolvebam, exterminaverunt manus meas et pedes, et miserunt in potum meum fel, et in siti mea potaverunt me aceto, su-* P. 314.
per vestem meam miserunt sortem, sicuti cetera quae in illum commissuri essetis, praedicta sunt. Quae quidem omnia ista [249]) perpessus, non pro actu suo malo passus est, sed *ut scripturae*

*) Deut. 21, 22. **) Ps. 35, 12. 69, 5. 22, 17. 19.

244) delicto *Fran. Rig.* 245) dabit tibi in sorte. *Franeq.* dabit tibi in sortem *Paris.* 246) quia *Franeq.* 247) et a *Iunio tollitur.* 248) praedicta *Franeq. Rigalt.* 249) ipsa, *alii.*

*pturae implerentur de ore prophetarum**). Et utique sacramentum passionis ipsius figurari in praedicationibus oportuerat: quantoque incredibile, tanto magis *scandalum***) futurum, si nude praedicetur [250]): quantoque magnificum, tanto magis obumbrandum, ut difficultas intellectus gratiam deo [251]) quaereret.

ITEM PATRIARCHAE OSTENDUNT FIGURAM CRUCIS.

Itaque in primis Isaac, cum a patre hostia duceretur, lignumque ipse sibi portans [252]), Christi exitum iam tunc denotabat, in victima [253]) concessi a patre, lignum passionis suae baiulantis. Ioseph et ipse Christum figuravit [254]), vel hoc solo, ne cursum demorer ipse, quod persecutionem a fratribus passus est, et venundatus est [255]) in Aegyptum, ob dei gratiam, sicut et Christus ab Israël a fratribus [256])
P. 315. venundatus, a Iuda cum traditur. Nam et benedicitur a patre [257]) in haec verba Ioseph: ***) *tauri decor eius, cornua unicornis cornua eius, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terrae.* Non utique rhinoceros destinabatur unicornis, vel Minotaurus bicornis; sed Christus in illo significabatur; taurus ob utramque dispositionem, aliis ferus, ut iudex, aliis mansuetus, ut salvator; cuius cornua essent aestimata [258]). Nam et in antemna navis, quae crucis pars est, hoc extremitates huius vocantur.

*) Matth. 16, 56. **) 1 Cor. 1, 23. ***) Deut. 33, 17.

250) praedicaretur *Fran. Rigalt.* 251) dei, *alii.* 252) et lignum ipse sibi portaret *Fran. Rig.* 253) victimam *Fran. Paris. Rigalt.* 254) figuratus *Franeq.* 255) *a* venundatus, *usque ad illud alterum* venundatus, *desunt in Ven.* 256) Christus a Iudaeis carnalibus fratribus *Franeq.* 257) a patre *emittitur Franeq. Rigalt.* 258) crucis extima *Fran. Pamel.*

tur [259]). Unicornis autem, media ſtipite [260]) palus: hac denique virtute crucis, et hoc more cornutus, univerſas gentes et nunc ventilat per fidem, auferens a terra in coelum, et tunc ventilabit per iudicium, deſcendens [261]) de coelo in terram. Idem erit et alibi taurus apud eandem ſcripturam, cum Iacob Simeon et Levi exporrigit benedictionem, de ſcribis et phariſaeis prophetat; ex illis enim deducitur cenſus illorum [262]). Interpretatur enim ſpiritaliter ſic. Simeon et Levi perfecerunt iniquitatem ex ſua ſecta [263]), qua ſcilicet Chriſtum ſunt P. 316. perſecuti. *In concilium eorum* [264]) *ne veniat anima mea, et in ſtationem eorum ne incubuerint viſcera* [265]) *mea, quoniam in indignatione ſua interfecerunt homines*, id eſt prophetas, *in concupiſcentia ſua ſubnervaverunt taurum* *): id eſt Chriſtum, quem poſt necem prophetarum interfecerunt, et nervos [266]) eius ſuffigendo clavis deſaevierunt. Ceterum vanum, ſi poſt homicidium iam ab eis commiſſum, aliis et non ipſis [267]) exprobrat carnificinam. Iam vero Moyſes, quid utique tantum tunc [268]), cum Ieſus adverſus Amalech praeliabatur, *extenſis manibus orabat* **) reſidens, quando in rebus tam attonitis, magis utique genibus poſitis et manibus caedentibus pectus, et facie humi volutata orationem commendare debuiſſet? niſi quia illic ubi nomen Ieſu dicebatur [269]) dimica-

*) Gen. 49, 6. **) Ex. 17, 11.

259) cornua extremit. vocantur, *Rigalt.* — huius cornua, *Fran. Cod. Wouwer. ſed eſt additio.* 260) ſtipitis *Fran. Rigaltius autem e codice Fuldenſi affert:* medio ſtipata palus. *Miras autem* λεπτολογίας *hic legimus, nulli rei utiles.* 261) deiiciens *Fran. Rig.* 262) iſtorum *Lun.* 263) αἱρέσεως *in graeco; videtur hic ſcriptor e Latino tantum colligere iſtas ineptias.* 264) eorum *abeſt Pariſ.* 265) iecora *Fran. Rigalt.* 266) lanae *Iudit.* 267) alicuius bovis ipſis *Fran. Rig.* 268) tunc tantum *Fran. Rig.* 269) dimicabat *Fran. Rigalt.*

caturi quandoque adverſus diabolum, crucis habitus quoquè erat neceſſarius, per quam Ieſus victoriam eſſet relaturus [270]), idem rurſus Moyſes poſt interdictam omnis rei ſimilitudinem, cur *aeneum ſerpentem* *) ligno impoſitum, pendentis habitu in ſpectaculum Iſraëli ſalutare propoſuit, eo tempore quo a ſerpentibus P. 317. poſt idololatriam exterminabantur? niſi quod hic dominicam crucem intentabat, qua ſerpens diabolus deſignabatur [271]), et laeſo cuique ab eiusmodi colubris, id eſt angelis eius, a delictorum peccantia ad Chriſti crucis ſacramenta intentus [272]), ſalvus efficiebatur. Nam, qui in illam tunc reſpiciebat, a morſu ſerpentium liberabatur. Age nunc, ſi legiſti penes prophetam in pſalmis, **) *Dominus regnavit a ligno* [273]); expecto quid intelligas, ne forte ſignarium aliquem regem ſignificari putetis, et non Chriſtum, qui exinde a paſſione Chriſti [274]) ſuperata morte regnavit. Proinde et Eſaias: *Quoniam puer*, inquit***), *natus eſt nobis, et datus* [275]) *eſt nobis filius.* Quid novum, ſi non de filio dei dicit, et natus [276]) eſt nobis, cuius imperium initium [277]) factum eſt ſuper humerum ipſius? Quis omnino regum, inſigne poteſtatis ſuae humero praefert, et non aut capite diadema, aut in [278]) manu ſceptrum, aut aliqua proprietate uſus nova [279])? ſed ſolus novus rex ſeculorum, Chriſtus Ieſus no- P. 318. vam gloriam [280]) et poteſtatem et ſublimitatem ſuam

*) Num. 21, 9. **) Pſ. 96, 10. ***) Eſ. 9, 6.

270) *Talia enim Iudaeos movebant.* 271) publicabatur *Fran. Rigalt. verius.* 272) intento ſalus *Fran. Pariſ. Rigalt.* 273) regnabit *Pariſ. In Hebraico nihil de* ligno. 274) Chriſti *tollitur a Latinio, aut ſubſtituitur* ligni; *forte* crucis *fuit.* 275) *haec altera pars abeſt a Veneta.* 276) *Cod. Wouwer. addit* filius *Rigalt.* 277) initium *abeſt Fran. Pariſ. Rigalt.* 278) aut manu *Wouw.* 279) aut aliquam propriae veſtis notam *Fran. Rigalt.* 280) novae gloriae *Fran. Rigalt.*

ſuam in humero extulit, crucem ſcilicet, ut ſecundum priorem [281]) prophetiam exinde dominus regnaret a ligno. De hoc enim ligno etiam deus inſinuat per Hieremiam quod eſſetis dicturi: *) *Venite, mittamus in panem eius lignum, et conteramus eum a terra viuorum, et nomen illius non memorabitur amplius.* Utique in corpus eius lignum miſſum eſt. Sic enim Chriſtus revelavit, panem corpus ſuum appellans, cuius retro corpus in panem prophetes nunciavit [282]). Si adhuc quaeres dominicae crucis praedicationes, ſatis iam poterit tibi facere XXI pſalmus, totam Chriſti continens paſſionem, canentis iam tunc gloriam ſuam, *Foderunt*, inquit**), *manus meas et pedes:* quae propria eſt atrocitas [283]) crucis. Et rurſus cum auxilium patris imploraret: *Salvum me fac*, inquit***), *ex ore leonis*, utique mortis, et *de cornibus unicornuorum* [284]) *humilitatem meam.* De apicibus ſcilicet Chriſti [285]) crucis, ut ſupra oſtendimus, quam crucem nec ipſe David paſſus eſt, nec ullus regum Iudaeorum; ne putetis alterius prophetari paſſionem, quam eius, qui ſolus a populo tam inſigniter crucifixus eſt. Nunc, ſi omnes interpretationes iſtas reſpuerit et inriſerit duritia cordis veſtri, probavimus ſufficere poſſe, mortem Chriſti prophetatam, ut ex hoc quod non eſſet edita, qualis mors [286]) intelligatur per crucem eveniſſe, nec alii deputandum [287]) fuiſſe paſſionem crucis, quam cuius mors praedicabatur. Nam mortem eius et paſſionem eius, et ſepulturam una voce Eſaias dicit: †) *A facinoribus*, inquit, *populi mei* P. 319.

*) Ier. 11, 19. **) Pſ. 22. ***) Ibid. †) Eſ. 53, 9. 12.

281) ſuperiorem *Fran. Rigalt.* 282) in pane propheta figuravit *Fran. Rig.* propheta enunciavit *Ism.* 283) atrocia *Iun. autore Lipſio.* 284) unicornium *Par.* 285) *abeſt* Chriſti *rectius ab aliis.* 286) edita qualitas mortis *Fran. Pariſ. Rig.* 287) deputandam *Fran. Par.*

mei perductus est ad mortem, et dabo malos pro sepultura eius, et divites pro morte eius, quia scelus non fecit, nec dolus in ore eius inventus est, et deus voluit eximere a morte animam eius, et cetera. Dicit etiam adhuc: *Sepultura* eius[288]) *ablata est e medio.* Quomodo nisi per resurrectionem? Denique subiungit idem Esaias: *Propterea ipse multos in haereditatem habebit, et multorum dividet spolia.* Quis enim alius, nisi qui natus est, ut supra ostendimus, pro eo quo[289]) tradita est in morte[290]) anima eius? Ostensa enim causa gratiae eius, pro iniuria scilicet mortis repensandae, pariter ostensum est, haec illum propter mortem consecuturum, post mortem utique post[291]) resurrectionem
P. 320. consecuturum. Nam quod in passione eius accidit, ut media dies tenebresceret, Amos propheta annunciat, dicens: *Et erit*, inquit*), *in die illa dicit dominus, occidet sol media die, tenebrescet super terram dies luminis, et convertam dies festos vestros in luctum, et omnia cantica vestra in lamentationem, et imponam super lumbos vestros saccum, et super omne caput calvitium, et ponam eum quasi luctum delicti*[292]), *et eos, qui cum illo quasi diem moeroris.* Hoc enim et Moyses initio primi mensis novorum facturos vos prophetavit, cum omne vulgus filiorum Israël ad vesperam agnum esset immolaturum, et hanc solennitatem diei huius, id est paschae azymorum, cum amaritudine manducaturos praecanebat: et adiecit, pascha esse domini, id est passionem[293]) Christi. Quod ita quoque adim-

*) Amos 8, 9.

288) *Exemplum Hirsaug. sic habet, teste Rhenano* sublata est e medio, nec sepultus est enim nisi mortuus, nec sepultura eius sublata est e medio nisi per resurrectionem, *quam lectionem recepit Fran. Rigalt.* 289) quod *Fran. Rig.* 290) mortem *Fran. Paris. Rig.* 291) utique per *Iun. Franeq.* utique resurrectionem consecuturum *Wouwer. Rigalt.* 292) dilecti, *melius alii.* 293) *sic latini ludum nomine* graeco.

impletum est, ut prima die azymorum interficeretis Christum, ut et[294]) *prophetiae implerentur*[295])*). Prophetabit[296]) dies vesperam facere, id est tenebras efficere: quae media die factae sunt, atque ita dies festos vestros convertit deus in luctum, et cantica vestra in lamentationem. Post passionem enim Christi etiam captivitas vobis et dispersio obvenit, praedicata per spiritum sanctum.

DE VASTATIONE ISRAEL POST PASSIONEM DOMINI. P. 321.

CAP. XI. Nam et pro istis meritis vestris, cladem vestram futuram Ezechiel nunciat: et non solum in isto seculo, quae iam evenit, sed in die tribulationis, quae subsequetur. Qua clade nemo liberabitur, nisi qui passione Christi, quem[297]) respuitis, fuerit obsignatus. Sic enim scriptum est: **) *Et dixit dominus ad me, Fili hominis, vidisti, quae seniores Israël faciunt: unusquisque eorum in tenebris, unusquisque in cubiculo absconso, quoniam dixerunt: Non videt nos dominus, dereliquit dominus terram, et dixit ad me: Adhuc conversus videbis facinora maiora, quae isti faciunt. Et introduxit me ad limina ianuae domus domini, quae aspicit ad Aquilonem, et ecce illic mulieres sedentes et plangentes Thammuz. et dixit dominus ad me: Fili hominis, vidisti? Nunquid modica domui*[298]) *Iuda, ut faciant facinora, quae fecerunt? et adhuc visurus es adfectiones maiores eorum. Et introduxit me in aedem domus domini interiorem, et ecce in liminibus templi domini inter medium elam et inter medium altaris, quasi*[299]) *viginti viri posteriora sua dederunt ad tem-*

*) Matth. 26, 56. **) Ezech. 8, 12.

294) *alii* et ut et. 295) adimplerentur *Fran. Par. Rig.* 296) properavit *Fran. Paris. Rig.* 297) quam *Fran. Paris.* 298) domus *Fran. Pamel.* 299) viginti quinque *Fran. Rigalt.*

templum domini, et facies ſuas contra orientem, hi adorabant ſolem. et dixit ad me: Vides fili hominis? Nunquid puſilla domui[300]) Iudae, ut faciant facinora, quae fecerunt hi[301])? quoniam impleverant impietates ſuas, et ecce ipſi quaſi ſubſannantes. Ego faciam cum indignatione mea, non parcet oculus meus, neque miſerebor. Exclamabunt ad aures meas voce magna, et non exaudiam eos, ſed neque miſerebor, et exclamabit[302]) in aures meas voce magna dicens: Adproximavit vindicta civitatis huius, et unusquisque habuit vaſa exterminii in manu ſua. Et ecce ſex viri veniebant a via portae altae, quae reſpiciebat ad Aquilonem, et uniuscuiusque bipennis diſperſionis[303]) erat in manu eius, et unus vir in medio eorum indutus poderem[304]), et zona ſapphiri in lumbis eius, et introierunt et ſteterunt in proximis altaris aerei, et claritas dei Iſraël adſcendit a Cherubin quae fuerunt[305]) ſuper eam[306]) in ſubdivali[307]) domus, et vocavit hominem qui indutus erat poderem[308]), qui habuit ſuper lumbos ſuos zonam, et dixit ad eum dominus: Transi per[309]) mediam Hieruſalem, et ſcribe ſignum Tau in frontibus virorum qui gemunt et dolent ſuper omnia facinora
P. 323. quae fiunt in medio eorum. Et in his dixit ad audientem: Ite poſt eum in civitatem et concidite, et nolite parcere oculis veſtris, et ne miſereamini ſenioris aut iuvenis aut virginis, et parvulos et mulieres interficite omnes, ut perdeleantur. Omnes autem ſuper quos eſt Tau ſignum ne acceſſeritis, et a ſanctis meis incipite. Huius autem ſigni ſacramentum variis modis praedicatum eſt, in quo vita hominibus praeſtruebatur, in quo Iudaei non eſſent crediturі, ſicut Moyſes ante nunciabat in

300) domus *Fran.* 301) hic *Fran. Rig.* 302) et clamavit *Fran. Pariſ. Rig.* 303) *in graeco hodie non eſt.* 304) podere *Fran. Rig.* 305) fuit *Fran. Pariſ. Rigalt.* 306) ſuper ea *Iun. Rigalt.* 307) in ſubdival, *alii.* 308) podere *Fran. Rig.* 309) per *abeſt Fran. Rig. citat et libro 3 c. Marcion.*

in Exodo dicens: *) *Eiiciemini de terra in qua introibitis, et in nationibus illis non eritis in requiem. Et non erit ſtabilitas veſtigii* [310] *pedis tui, et dabit tibi deus cor taedians, et tabeſcentem animam, et oculos deficientes, ut non videant, et erit vita tua pendens in ligno ante oculos tuos, et non credes vitae tuae.* Itaque quoniam impleta eſt prophetia per adventum eius, id eſt per nativitatem, quam ſupra memoravimus, et paſſionem, quam evidenter ediximus; propterea et Daniel ſignari viſionem et propheten dicebat, quoniam Chriſtus eſt ſignaculum omnium prophetarum, adimplens omnia quae retro erant de eo nuncіata: poſt enim adventum eius et paſſionem ipſius iam non viſio, neque prophetes. Unde firmiſſime dicit, adventum eius ſignare viſum et prophetiam [311]. Itaque oſtendentes et numerum annorum, et tempus LXII, et dimidiae hebdomadarum adimpletarum, probavimus tunc veniſſe Chriſtum, P. 324. id eſt natum, et quatuor [312] et dimidiae hebdomadarum, quae ſunt ſubdiviſae in abſciſſionem [313] priorum hebdomadarum, intra quae tempora paſſum oſtendimus Chriſtum, atque ita LXX hebdomatibus concluſis, et civitate exterminata, et ſacrificium et unctionem exinde ceſſare. Sufficit huc usque de his interim ordinem Chriſti decurriſſe [314], quod [315] talis probatur, qualis adnunciabatur, etiam ex iſta conſonantia ſcripturarum, qua [316] ex praeiudicio maioris partis, adverſum Iudaeos, elocuti ſumus. Neque enim in dubium deducant vel negent, quae ſcripta proferimus: ut ex hoc quoque paria eſſe ſcripturis divinis negare

*) Deut. 28, 64. 65.

310) veſtigio, *alii.* 311) et propheram *Iun.* 312) ſeptem, *Pamelius reſtituit.* 313) abſciſione, *vel* abſciſſione *Pamel. Iun.* 314) decucurriſſe, *alii; ut libro 3, contra Marcionem c. 20. unde haec ſunt conſuta.* 315) quo *Fran. Pariſ. Rig.* 316) quas *Wouwer. Rig.*

gare non poſſint: ut quae poſt Chriſtum futura praecanebantur, adimpleta cognoſcantur[317]), niſi ille veniſſet, poſt quem habebant expungi, quae nunciabantur, quae completa ſunt[318]) etiam probarentur.

ITEM DE CLARITATE GENTIUM IN CHRISTO IESU.

CAP. XII. Aſpicite[319]) univerſas nationes, de voragine erroris humani, exinde emergen-
P. 325. tes ad dominum deum creatorem et[320]) Chriſtum eius. Et ſi audes, negare[321]) prophetatum; ſtatim tibi promiſſio patris occurrit in Pſalmis dicens: *) *Filius meus es tu, ego hodie genui te. Pete a me, et dabo tibi gentes haereditatem tuam et poſſeſſionem tuam terminos terrae.* Nec poteris eum[322]) David filium dicere, quam Chriſtum: aut terminos terrae David potius promiſſos, qui intra unicam Iudaeam regnavit, quam Chriſto, qui totum iam orbem evangelii ſui fide cepit, ſicut per Eſaiam dicit: **) *Ecce dedi te in diſpoſitionem generis mei in lucem gentium, ut aperias*[323]) *oculos caecorum*, utique errantium: *exſolvere de vinculis vinctos*, id eſt[324]) delictis liberare: *et de domo carceris*, id eſt mortis, *ſedentes in tenebris*, ignorantiae ſcilicet. Quae ſi per Chriſtum eveniunt, non in alium erunt prophetata, quam per aliquem[325]) expuncta conſideramus.

CAP. XIII. Igitur quoniam filii Iſraël adfirmant, nos errare recipiendo Chriſtum, qui iam

*) Pſ. 2, 7. 8. **) Eſ. 22, 6. 7.

317) Neque enim diſpoſitio expuncta inveniretur, *additur, Fran. Rigalt.* 318) eſſe etiam *Fran. Rigalt.* 319) Aſpice *Fran. Pariſ. Rig.* 320) ad *inſeritur, Fran.* et ad Chriſtum eius, *Pamel.* 321) ſi audes, nega *Fran. Rig.* 322) magis *additur Fran. Par. Rig.* 323) operire *Fran. Rigalt.* 324) de *alii addunt.* 325) per quem *Fran. Pariſ. Rigalt.*

iam venit; praeſcribamus eis ex ipſis ſcripturis, iam veniſſe Chriſtum, qui praedicabatur. Quamvis ex temporibus Danielis praedicantis probaverimus iam veniſſe Chriſtum, qui nunciabatur. Naſci enim eum oportuit in Bethlehem Iudae. Sic enim ſcriptum eſt in prophe- P. 326. ta: *) *Et tu Bethlehem non minima es in ducibus Iudae. Ex te enim exiet dux, qui paſcet* [326]) *populum meum Iſraël.* Si autem adhuc natus non eſt, qui proceſſurus dux de tribu Iuda ex Bethlehem nunciabatur, oportet enim eum de tribu Iuda et a Bethlehem procedere: animadvertimus autem tunc neminem de genere Iſraël in civitate Bethlehem remanſiſſe, et exinde, quod interdictum eſt, ne in confinio ipſius regionis demoretur quisquam Iudaeorum, ut hoc quoque eſſet adimpletum per prophetam: **) *Terra veſtra deſerta, civitates veſtrae igni exuſtae*, id eſt, quod belli tempore eis evenerit; *regionem veſtram in conſpectu veſtro exteri comedent, et deſerta et ſubverſa erit a populis alienis.* Et alio loco ſic per Prophetam dicitur: ***) *Regem cum claritate videbitis*, id eſt Chriſtum, facientem virtutes in gloria dei patris, *et oculi veſtri videbunt terram de longinquo*, quod vos [327]), pro meritis veſtris poſt expugnationem Hieruſalem prohibiti [328]) ingredi in terram veſtram, de longinquo eam oculis tantum videre permiſſum eſt. *Anima*, inquit †), *veſtra meditabitur timorem*, ſcilicet, quo tempore excidium ſui paſſi ſunt. Quomodo igitur naſcetur dux de Iudaea, et quatenus procederet [329]), de Bethlehem, ſicuti divina prophetarum volumina nunciant, cum nullus omnino ſit illic in ho- P. 327. diernum derelictus ex Iſraël, cuius ex ſtirpe poſ-

*) Mich. 5, 1. **) Eſ. 1, 7. ***) Eſ. 33, 17.
†) ib. v. 18.

326) paſcat *Fran. Pamel.* 327) vobis *Fran. Pariſ. Rig.* 328) prohibitis *Fran. Pariſ. Rig.* 329) procedet *Fran. Pariſ. Rigalt.*

poſſit naſci Chriſtus [330]). Secundum Iudaeos adhuc non venit, cum venire coeperit. Unde ungetur? Lex enim praecepit, in captivitate non licere unctionem chriſmatis regalis confici. Si autem iam nec unctio non [331]) eſt illis, ut Daniel prophetavit, dicit enim *), *exterminabitur unctio;* ergo iam non eſt illic unctio, quia nec templum, ubi erat cornu, de quo reges ungebantur. Si ergo non eſt unctio, unde ungetur dux, qui naſcetur in Bethlehem? aut quomodo procedet de Bethlehem, cum de [332]) germine Iſraël nullus omnino ſit in Bethlehem? Iterato denique oſtendimus [333]), et veniſſe iam Chriſtum ſecundum prophetas, et paſſum, et in coelis iam receptum, et inde venturum ſecundum praedicationes prophetarum; nam poſt adventum eius, ſecundum Danielem, quod ipſa civitas exterminari haberet, legimus, et ita factum recognoſcimus. Dicit enim ſcriptura **): Sic [334]) *et civitatem et ſanctum ſimul exterminari* cum duce, indubitate, qui de Bethlehem et de tribu Iuda eſſet proceſſurus. Unde et manifeſtum eſt, quod civitas ſimul eo tempore exterminari deberet, cum ducator eius
P. 328. in ea pati haberet, ſecundum ſcripturas prophetarum dicentium ***): *Expandi manus meas tota die ad populum contumacem et* [335]) *contradicentem mihi. Qui ambulat viam non bonam, ſed poſt peccata ſua.* Et in Pſalmis dicit †): *Exterminaverunt manus meas et pedes, dinumeraverunt omnia oſſa mea. Ipſi autem contemplati ſunt et viderunt me, et in ſiti meu potaverunt me aceto.* Haec

*) Dan. 9, 4. **) Ibid. ***) Eſ. 65, 2. †) Pſ. 69, 22.

330) ſi enim ſecund. *Rig. porro*, cum venire coeperit, unde ungetur *Fran. Pariſ. Rigalt. Latinius:* poſſit naſci? Chriſtus ſec. etc. 331) non *abeſt Fran. Pariſ. Rigalt.* 332) *alii*, de ſemine. 333) oſtendamus, *Rig.* 334) dicit enim ſcriptura ſic: et civitatem *Iun.* 335) et *abeſt Fran.* Pariſ. Rigalt.

Haec David paſſus non eſt, ut de ſe merito dixiſſe videatur; ſed Chriſtus qui crucifixus eſt. Manus autem et pedes non exterminantur, niſi eius, qui in [336]) ligno ſuſpenditur. Unde et ipſe David regnaturum ex ligno dominum dicebat: nam et alibi Propheta ligni huius fructum praedicat dicens: *) *Terra dedit benedictiones ſuas.* Utique illa terra virgo [337]), nondum pluviis rigata, nec imbribus foecundata, ex qua homo tunc primum plaſmatus eſt**), ex qua nunc Chriſtus ſecundum carnem ex virgine natus eſt. *Et lignum*, inquit***), *attulit fructum ſuum.* Non illud lignum in paradiſo, quod mortem dedit protoplaſtis, ſed lignum paſſionis Chriſti, unde vita pendens a vobis credita [338]) non eſt. Hoc enim lignum tunc in ſacramento erat, quo Moyſes aquam amaram indulcavit, unde populus qui ſiti peribat in eremo, bibendo revixit †): ſicuti vos, qui de ſeculi calamitatibus extracti, in quo commorabamur ſiti pereuntes, id eſt verbo divino propinati, ligno paſſionis Chriſti aquam baptiſmatis potantes [339]), fide, quae P. 329. eſt in eum, reviximus, a qua fide Iſraël excidit, ſecundum Hieremiam dicentem: ††) *Mittite, et interrogate nimis, ſi facta ſunt talia. Si mutabunt gentes deos ſuos, et iſti non ſunt dii. Populus autem meus mutavit gloriam ſuam, ex quo nihil proderit eis. Expavit coelum ſuper iſto.* Et quomodo et quando expavit? Indubitate quando paſſus eſt Chriſtus. *Et horruit*, inquit †††), *plu-*

*) Pſ. 95. **) Geneſ. 2, 24. ***) Ioel 2, 22.
†) Deut. 28. Exod. 15. ††) Ier. 2, 10. 11.
†††) Amos 8, 9.

336) a ligno, *correxit Pamel.* 337) γῆ παρθένος etiam *Irenaeus ſic dicit.* 338) credi *Par.* 339) id eſt verbi divini potu privati, ligno paſſionis Chriſti aquam edulcatam baptiſmatis potantes *Ced. Wouwer. Rigalt.*

plurimum nimis, et sol media die tenebrificavit [340]). Et quando horruit nimis, nisi in passione Christi, cum terra quoque contremuit, et velum templi scissum est, et monumenta dirupta sunt? Quoniam duo haec mala fecit populus. *Me*, inquit *), *dereliquerunt fontem aquae vitae, et foderunt sibi lacus contritos, qui non poterant aquam continere.* Indubitate non recipiendo Christum fontem aquae vitae, lacus contribulatos [341]) coeperunt habere, id est synagogas; in dispersiones gentium, in quibus iam spiritus sanctus non immoratur, ut in praeteritum in templo commorabatur, ante adventum Christi, qui est verum dei templum. Nam et istam sitim divini spiritus eos passuros dixerat propheta Esaias dicens: **) *Ecce qui serviunt mihi manducabunt, vos autem esurietis. Servientes mihi potabuntur, vos autem sitietis, et ad*
P. 330. *contribulationem* [342]) *spiritus ululabitis. Remittetis enim nomen vestrum, in satietatem electis meis, vos autem interficiet dominus. Eis autem, qui serviunt mihi, nomen nominabitur novum, quod benedicetur in terris.* Adhuc huius ligni sacramentum etiam [343]) in Regnorum legimus celebratum. Nam, cum filii prophetarum super flumen Iordanen lignum securibus caederent, exiliit ferrum, et mersum est in flumine, atque ita Helisaeo propheta superveniente petunt ab eo, filii prophetarum, uti ferrum flumini quod [344]) mersum fuerat, erueret. Atque ita Helisaeus accepto ligno, et misso in eum locum, ubi submersum fuerat ferrum, statim supernatavit, et lignum mersum est, quod receperunt filii prophetarum. Ex quo intellexerunt, quod Heliae spiritus in eum sit repraesentatus. Quid manifestius huius ligni sacramen-

*) Ier. 2, 13. **) Es. 65, 13.

340) tenebricavit *Fran. Rigalt.* 341) contritos, *Cod. Wouwer. Rigalt.* 342) a contribulatione *Fran. Par. Rig.* 343) abest etiam in *aliis*. 344) *alii* quo.

mento? quod duritia huius ſeculi merſa in profundo erroris, et a ligno Chriſti, id eſt paſſionis eius, in baptiſmo liberatur, ut quod perierat olim per lignum in Adam, id reſtitueretur per lignum Chriſti. Nobis igitur, qui [345]) ſucceſſimus in loco prophetarum, ea ſuſtinentibus [346]) hodie in ſeculo, quae ſemper paſſi ſunt prophetae propter divinam religionem. Alios enim lapidaverunt, alios fugaverunt, plures P. 331. vero ad mortis necem tradiderunt, quod negare non poſſunt. Hoc lignum ſibi et Iſaac, filius Abrahae, ad ſacrificium ipſe portabat, cum ſibi eum deus hoſtiam fieri praecepiſſet. Sed quoniam haec fuerant ſacramenta, quae temporibus Chriſti perficienda ſervabantur: et Iſaac cum ligno reſervatus eſt, et [347]) ariete oblato in vepre cornibus haerente, et Chriſtus ſuis temporibus lignum humeris ſuis portavit, inhaerens cornibus crucis, corona ſpinea in capite eius circumdata. Hunc enim oportebat *) *pro omnibus gentibus fieri ſacrificium, qui tanquam ovis ad victimam ductus eſt: et velut agnus coram tondente ſe, ſine voce, ſic non aperuit os ſuum* **). Hic enim Pilato interrogante, nihil locutus eſt: ***) *in humilitate enim iudicium eius ſublatum eſt. Nativitatem autem eius quis enarrabit?* quia nullus omnino hominum nativitatis Chriſti fuit conſcius, in conceptu, cum virgo Maria, verbo dei, praegnans inveniretur, et quia tolleretur a terra vita eius. Cur itaque [348]) poſt reſurrectionem eius a mortuis, quia dies tertia [349]) effecta eſt, coeli eum receperunt, ſecundum prophetiam Eſaiae [350]) emiſſam huiusmodi: †) *Ante lucem ſurgent ad me dicentes,*

*) Eſ. 53, 7. **) Ioh. 19. ***) Eſ. 53, 8. †) Oſ. 6, 1.

345) nos utique qui *Wouwer.* 346) *ergo et verbum mutandum erat*, ſuſtinemus. 347) et *abeſt Fran. Pariſ. Rigalt.* 348) cum utique *Fran. Pariſin. Rigalt.* 349) quae die tertia *Fran. Par. Rig.* 350) Oſeae Fr. Rig.

Eamus et revertamur ad dominum deum, quoniam
P. 332. *ipse eripiet et liberabit nos.* Post biduum, die tertia, quae est resurrectio eius, gloriosa de terra in coelos eum recepit, unde et venerat ipse spiritus, ad virginem: cuius neque nativitatem, neque passionem Iudaei agnoverunt. Igitur quoniam adhuc contendunt Iudaei, necdum venisse Christum [351]), quem tot modis adprobavimus venisse; recognoscant Iudaei, exitum suum, quem post adventum Christi relaturi praecinebantur, ob impietatem, qua eum et despexerunt, et interfecerunt. Primo enim, ex qua die secundum [352]) dictum Esaiae: *) *Proiecit homo abominamenta sua aurea et argentea, quae fecerunt, adorare* [353]) *vanis et nocivis* [354]), id est, ex quo gentes nos dilucidata pectora, per Christi veritatem [355]) proiecimus, idola. Videant Iudaei, et [356]) quod sequitur expunctum est, **) *Tulit enim dominus sabaoth in Iudaeis et ab Hierusalem*, inter cetera, *et sapientem architectum, qui aedificat ecclesiam dei templum, et civitatem sanctam et domum domini.* Nam exinde destitit apud illos dei gratia. ***) *Et mandatum est nubibus, ne pluerent imbrem super vineam Sorech*, id est coelestibus beneficiis, ne proveniret domus [357]) Israëlis. Fecerat enim
P. 333. spinas, ex quibus Christum coronaverat, et non iustitiam, sed clamorem, quo in cruce [358]) eum extorserat, et ita subtractis charismatis prioribus [359]), lex et prophetae usque ad Ioannem

*) Es. 2, 20. **) Es. 3. ***) Es. 5, 5.

351) eorum, *alii addunt.* 352) illud *additur Fran. Paris. Rigalt.* 353) adorandis *Fran. Paris. Rigalt.* 354) noctuis, *Fran.* 355) dilucidata, per Christus veritate, *Rig.* dilucidato pectore *Cod. Fuld.* 356) ut, quod sequitur *Iun.* 357) ne provenirent domui Israël *Franeq. Paris. Rigalt.* 358) in crucem *Franeq. Parisin.* 359) charismatum roribus *Paris.* charismatum prioribus *Cod. Divion. In libri contra Marcion. III, cap. 23 haec iisdem seguntur verbis*; roribus, in textu, pag. 175 volu-

nem fuernnt, et piſcina Bethſaida [360]) usque ad adventum Chriſti curando valetudines [361]) ab Iſraël. Deſiit a beneficiis deinde, cum perſeverantia [362]) furoris ſui nomen domini per ipſos blaſphemaretur. Sicut ſcriptum eſt: *) Propter vos nomen dei blaſphematur in gentibus. Ab illis enim incepit [363]) infamia, et tempus medium a Tiberio usque ad Veſpaſianum. [364]) Quae cum ita commiſiſſent; nec intellexiſſent Chriſtum, in tempore ſuae viſitationis inveniendum, facta eſt terra eorum deſerta, et civitates eorum igni exuſtae **). Regiones [365]) ipſorum in conſpectu eorum extranei devorantes; derelicta [366]) filia Sion, tan- P. 334.
quam ſpecula in vinea, velut [367]) in cucumerario caſtula; ex quo ſcilicet Iſrael dominum non cognovit, et populus eum non intellexit, ſed dereliquit magis, et ad indignationem provocavit ſanctum Iſraël. Sicut [368]) Machaerae conditionalis comminatio: Si nolueritis, nec obaudieritis, gladius vos comedet. Ex quo probamus, Machaeram [369]) Chriſtum fuiſſe, quem non audiendo perierunt, qui et in Pſalmio diſperſionem eius poſtulat a patre dicens: ***) Diſperge illos in virtute tua. Qui et rurſum per Eſaiam in exuſtionem eorum erat: Propter me, inquit †), haec facta ſunt vobis; in anxie-

*) Eſ. 52, 5. **) Eſ. 1, 7. ***) Pſ. 51. †) Eſ. 50, 11.

minis primi edit. Halenſis. Ex illa collatione de vera lectione utrimque facilius ſtatui poteſt. Unde tandem efficietur, conſutum et conſarcinatum eſſe librum adverſus Iudaeos, ex aliis, praecipue e libro 3 contra Marcion. 360) piſcina Bethesda ex Ioh. 5, 2. Iun. 361) alii invalitudines Iun. Rig. 362) ex perſeverantia Fran. Rig. Deſiit a beneficiis. Deinde quum. Iun. 363) coepit Lat. alii, incipit. 364) alius, qui cum. 365) Regionem. Fran. Rig. 366) derelicta eſt Fran. Rigalt. 367) vel in Lat. e libr. 3. adv. Marcion. 368) Sic et Fran. Rig. 369) comedet. Probavit Chriſtum fuiſſe, quem non Fran. Rigalt.

xietate dormietis. Haec igitur cum pati praedicentur [370]) Iudaei propter Chriſtum, et paſſos eos eſſe inveniamus, et in diſperſionem demorari cernamus: manifeſtum eſt, propter Chriſtum Iudaeis iſta accidiſſe, conſpirante ſenſu ſcripturarum cum exitu rerum, et ordinis [371]) temporum. Aut ſi nondum venit Chriſtus, propter quem haec paſſuri praedicabantur: cum venerit ergo patientur, et ubi tunc filia Sion relinquenda, quae invidia [372]) hodie eſt? ubi civitates exurendae, quae iam in tu-
P. 335. mulis exuſtae ſunt? ubi diſperſio gentis, quae iam extorris? Redde ſtatum Iudaeae, quem Chriſtus inveniat, et alium contende venire.

Cap. XIV. Diſcite nunc ex abundantia [373]) erroris veſtri ducatum. Duos dicimus Chriſti habitus a Prophetis demonſtratos, totidem adventus eius praenotatos [374]). Unum in humilitate, utique primum, cum tanquam ovis ad victimam duci habebat, et tanquam agnus ante tondentem ſine voce, ſic non aperuit os [375]), ne aſpectu quidem honeſtus. Annunciavimus enim, inquit *), de illo ſicut puerulus, ſicut radix in terra ſitienti, et non erat ei ſpecies neque gloria. Et vidimus eum et non habebat ſpeciem neque decorem, ſed ſpecies eius inhonorata, deficiens citra filios hominum, homo in plaga, et ſciens ferre infirmitatem; ſcilicet ut poſitus a patre in lapidem offenſionis, et minoratus ab eo, modicum citra angelos **); vermem ſe pronunciat ***), et non hominem, ignominiam hominis, et abiectionem populi. Quae ignobilitatis argumenta, primo adventui

*) Eſ. 53, 2. **) Eſ. 28, 16. ***) Pſ. 7, 3.

370) praedicarentur *Fran. Rig.* 371) ordine *Iun.* 372) quae nulla hodie *Fran. Pariſ.* 373) abundanti *Rig. Latin.* 374) praenotaſſe *Fran. Rig.* 375) os *ſuum. Nec Fran.*

tui competunt, sicut sublimitatis secundo, cum fiet.

ITEM DE SECUNDO ADVENTU CHRISTI. [376])

Nam non lapis offensionis, nec petra scandali, sed lapis summus angularis, post reprobationem adsumptus, et sublimatus in consummationem *). Et petra sane illa apud Danielem de monte praecisa, quae imaginem secularium regnorum comminuet et conteret. De quo secundo adventu eiusdem [377]), Daniel dixit: **) Et ecce cum nubibus coeli, tanquam filius hominis veniens, venit usque ad veterem dierum, et aderat in conspectu eius. Et qui adsistebant adduxerunt [378]) illum, et data est ei potestas regia, et omnes nationes terrae secundum genus, et omnis gloria; servient illi, et potestas illius aeterna, quae non auferetur, et regnum eius, quod non corrumpetur. Tunc scilicet speciem honorabilem, et decorem habiturus est indeficientem, supra filios hominum: tempestivus enim decore citra filios hominum. Effusa est gratia, inquit ***), in labiis tuis, propterea benedixit te deus in secula. Accingere ensem tuum circa femur tuum, potens tempestivitate et pulchritudine tua, cum et pater postea cum diminuit illum, modicum quid citra angelos, gloria et honore coronavit illum, et subiecit omnia sub pedibus eius, et tunc cognoscent eum, quem pupugerunt. Et caedent pectora sua tribus ad tribum, utique quod retro non agnoverint eum, in humilitate conditionis humanae constitutum, Hie-

P. 336.

*) Es. 28, 16. **) Dan. 7, 13. ***) Ps. 45, 1.

376) *Inscriptio plane abest ab aliis. In Paris. ponitur ante verba:* Quae ignobilitatis — — *ista vero* cum fiet *uno tenore cum sequentibus:* Iam non lapis, *coniungantur.*

377) idem Daniel *Fran. Rig.* 378) abduxerunt *Fran.*

remias inquit [379]), *) Homo eſt, et quis co-
P. 337. gnoſcet illum? quia et nativitatem eius, inquit Eſaias**), quis enarrabit? Sic et apud Zachariam***) ait [380]), in perſona ipſius, imo et in ipſius nominis ſacramento, veriſſimus [381]) ſacerdos patris, Chriſtus [382]) ipſius duplici habitu in duos adventus deliniatur. Primo ſordibus [383]) indutus eſt, id eſt carnis paſſibilis et mortalis indignitate; cum et diabolus adverſabatur ei, autor ſcilicet Iudae traditoris, qui eum etiam poſt baptiſmum tentaverat. Dehinc ſpoliatus priſtinas ſordes, exornatus podere et mitra, et cidarim mundum [384]), id eſt ſecundi adventus, quoniam gloriam et honorem adeptus demonſtratur. Nec poteritis eum Ioſeph [385]) filium dicere, qui nulla omnino veſte ſordida, ſed ſemper ſacerdotali fuit exornatus, nec unquam ſacerdotali munere privatus. Sed Ieſus iſte Chriſtus, dei patris ſummi ſacerdos †), qui primo adventu ſuo humana forma et paſſibilis venit in humilitate usque ad paſſionem ††), ipſe etiam effectus hoſtia, per omnia, pro omnibus nobis, qui poſt reſurrectionem ſuam indutus poderem [386]), ſacerdos in aeternum dei patris nuncupatus eſt †††). Sic enim et duorum hircorum, qui ieiunio offere-
P. 338. bantur, faciam interpretationem. Nonne et illi utrumque ordinem nominis Chriſti, qui iam venit, oſtendunt? pares quidem atque conſimiles, propter eundem domini conſpectum, quia non in alia venturus eſt forma, ut quia cognoſci [387]) habet, a quibus et laeſus eſt.

Unus

*) Iſa. 17, 7. **) Eſ. 53, 8. ***) Zach. 12. †) Ebr. 7. ††) Ezech. 7. †††) Pſ. 110.

379) et homo eſt *Fran. Rig.* 380) *abeſt* ait *Fran. Rig.* 381) verus ſummus *Fran. Rig.* 382) *additur* Ieſus *Fran.* 383) ſordidis *Fran. Rig.* 384) cidari munda *Franeq. Rigalt.* 385) Ioſedech *Franeq. Rigalt.* 386) podere *Fran. Rig.* 387) ut qui agnoſci. *Franeq. Rigalt.*

Unus autem eorum circumdatus coccino, maledictus et convulsus, et conpunctus, a populo extra civitatem abiiciebatur in perditionem, manifestis[388]) notis, insignibus Christi passionis, qui coccinea circumdatus veste, et conspu-
tatus, et omnibus contumeliis afflictus, extra civitatem crucifixus est. Alter vero pro delictis oblatus, et sacerdotibus tantum templi in pabulum datus, secundae repraesentationis argumenta signabat; qua delictis omnibus expiatis[389]), sacerdotes templi spiritalis, id est ecclesiae, dominicae gratiae, quasi visceratione quadam fruerentur, ieiunantibus caeteris a salute. Igitur, quoniam primus adventus et plurimis figuris obscuratus, et omni inhonestate prostratus canebatur, secundus vero et manifestus et deo condignus: idcirco quem facile et intelligere et credere potuerunt, eum solum intuentes, id est secundum, qui est in honore et gloria, non immerito decepti sunt circa indigniorem, certe obscuriorem, id est primum. Atque ita in hodiernum negant venisse Christum, quia non in sublimitate venerit; dum ignorant in humilitate primo fuisse venturum. P. 339.
Sufficit huc usque de his[390]), interim ordinem Christi decucurrisse, quo talis probatur, qualis annunciabatur: ut iam ex ista consonantia scripturarum divinarum intelligamus, et, quae post Christum futura praedicabantur, ex dispositione divina credantur expuncta. Nisi enim ille venisset, post quem habebant expungi: nullo modo venissent[391]), quae in adventum eius futura praedicabantur. Igitur si universas nationes, de profundo erroris humani, exinde emergentes ad deum creatorem, et Chri-

388) notatus *Fran. Rig.* 389) expiatus *Fran. alii* expiati. 390) *Ista, quae sequuntur, — totum iam orbem, his iisdem verbis capite XII, et fine XI, exstabant; ut cetera ex libro 3 adv. Marcionem sublecta sunt.* 391) evenissent *Fran. Rigalt.*

Christum eius cernitis, quod [392]) prophetatum non audetis negare. Quia et si negaretis, statim vobis in psalmis, sicuti iam praelocuti sumus, promissio patris occurreret, dicentis: Filius meus es tu, ego hodie genui te. Pete a me et dabo tibi gentes haereditatem tuam, et possessionem tuam terminos terrae. Nec poteritis in istam praedicationem magis David filium Salomonem vindicare, quam Christum dei filium dicere [393]): nec terminos terrae, David filio promissos, qui intra unicam Iudaeam regnavit, quam Christo filio dei, qui totum iam orbem evangelii sui radiis inlumina-
P. 340. vit. Denique et thronus in aevum magis Christo dei filio competit, quam Salomoni, temporali scilicet regi, qui solo Israëli regnavit. Christum enim hodie invocant nationes, quae eum non sciebant, et populi hodie ad Christum confugiunt, quem retro ignorabant. Non potes futurum contendere, quod vides fieri. Haec aut prophetata nega, cum coram videntur, aut adimpleta, cum leguntur: aut si non negas utrumque, in eo erunt adimpleta, in quem sunt prophetata.

392) quod *abest Kroneg. Rigalt.* 393) dicere *abest aliis.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI CONTRA GNOSTICOS

SCORPIACUM [1]).

CAP. I. Magnum de modico malum ſcor- P. 341.
pium [2]) terra ſuppurat, tot venena quot inge-
nia [3]); tot pernicies quot et ſpecies; tot dolo-
res quot et colores Nicander ſcribit et pingit;
et tamen unus omnium violentiae geſtus, de
cauda nocere: quae cauda erit, quodcunque
de poſthumo corporis propagatur, et verberat,
perinde [4]) ut Scorpii ſeries illa nodorum, ve-
nenata intrinſecus venula ſubtilis, arcuato
impetu inſurgens, hamatile ſpiculum in ſum-
mo tormenti ratione reſtringens. Unde et
bellicam machinam, retractu tela vegetantem,
de ſcorpio nominant. Id ſpiculum et fiſtula
eſt patula tenuitate, id vulnus [5]) et virus, qua
figit, effundit. Familiare periculi tempus
aeſtas [6]), Auſtro et Africo ſaevitia velificat [7]), P. 342.
in remediis naturalium [8]) plurimum, aliquid
et magia circumligat, medicina cum ferro et
poculo occurrit. Nam [9]) et praebibunt qui-
dam [10]) feſtinando tutelam, ſed concubitus ex-
haurit, et denuo ſitiunt. Nobis fides praeſi-
dium, ſi non et ipſa percutitur, diffidentia ſi-
gnan-

1) *alii* Scorpiace *ſcil.* ἀντίδοτος σκορπιακή *ſ.* de Scorpiace. *Hieronymus*, Scorpiacum. 2) ſcorpios *Wouwer. Rigalt.* 3) tot venena quot et genera *Petr. Ciaccon. ex Iſidoro.* tot venena quot genera *Wouwer. Rig.* 4) Proinde ſcorpii *Fran. Rig.* Proinde ſcorpiis ſeries *Iun.* 5) in vulnus *Fran. Rig.* 6) aeſtus *Fran.* 7) velificabat *Fran.* 8) naturalia *Fran.* naturalia plurima, aliquid et magia circumligat; medicina cum *Wouwer. Rig.* 9) Iam et *Iun.* 10) quaedam *Wouwer.*

gnandi ſtatim et adiurandi et ungendi [11]). beſtiae calcem. Hoc denique modo etiam, ethnicis ſaepe ſubvenimus, donati a deo ea poteſtate, quam Apoſtolus*) dedicavit, cum morſum viperae ſprevit. Quid ergo promittit ſtylus iſte? ſi fides de ſuo tuta ſit, ut [12]) et alias de ſuo tuta ſit, cum ſuos ſcorpios patitur. Acerba mediocritas et iſti, et genus varium, et uno modo armantur, et certo tempore ſubornantur, nec alio quam ardoris. Hoc apud Chriſtianos perſecutio eſt. Cum igitur fides aeſtuat, et Eccleſia exuritur de figura rubi, tunc Gnoſtici erumpunt, tunc Valentiniani proſerpunt, tunc omnes martyriorum refragatores ebulliunt calentes [13]) et ipſi offendere, P. 343. figere, occidere. Nam quod ſciant multos ſimplices ac rudes, tum infirmos, plerosque vero, in ventum et [14]) ſi placuerit Chriſtianos; nunquam magis adeundos ſapiunt, quam quum aditus animae formido laxavit, praeſertim ſi aliqua iam atrocitas fidem martyrum coronavit. Itaque primo trahentes adhuc caudam, de adfectibus adplicant, aut quaſi in vacuum flagellant: Haeccine pati homines innocentes, ut putes [15]) fratrem, aut de melioribus ethnicum; ſiccine, tractari ſectam nemini moleſtam. Dehinc adigunt; perire homines ſine cauſa. Perire enim, et ſine cauſa, prima fixura: exinde iam caedunt. Sed neſciunt ſimplices animae, quid quomodo ſcriptum ſit, ubi et quando et coram quibus confitendum, niſi quod nec ſimplicitas iſta, ſed vanitas, imo dementia pro deo

*) Act. 28.

11) urgendi *Lat.* urguendi. *Rig.* figuando ſtatim et adiurando et ungendo *Cod. Wouwer. Rig.* 12) *abeſt* ut *Fran.* ſi fides de ſuo tuta ſit et alias, ut de ſuo tuta ſit, quum ſuos ſcorpios patitur. *Iun.* cum ſuo ſcorpio patitur acerba, mediocritas et iſti *Cod. Wouwer.* iſtis, *Rigalt.* 13) callentes *Fran. A Iunio et Rigalt. praeſertur* calentes. 14) *et abeſt Fran.* 15) puta *Fran.*

deo mori[16]), ut qui me ſalvum faciat, ſi is occidit, quis ſalvum facere debebit? Semel Chriſtus pro nobis obiit, ſemel occiſus eſt; ne occideremur. Si vicem repetit, num et ille ſalutem de mea nece expectat? An deus hominum ſanguinem flagitat? maxime; ſi *taurorum et hircorum**) recuſat? Certe *peccatoris poenitentiam mavult quam mortem***). Et quomodo non peccatorum[17]) deſiderat mortem? Haec, et ſi qua alia adinventa[18]) haereticorum venenorum, quem non vel in ſcrupulum figant, ſi non in exitium[19]); vel in biſem, ſi non in mortem? At tu, ſi fides vigilat, ibidem ſcorpio pro ſolea anathema inlidito, et relinquito in ſuo ſopore[20]) morientem. Ceterum, ſi plagam ſatiaverit, intimat virus et properat in viſcera, ſtatim omnes priſtini ſenſus retorpeſcunt, ſanguis animi gelaſcit, caro[21]) ſpiritus exoleſcit, nauſea nominis inacreſcit[22]). Iam et ipſa mens ſibi, quo vomat, quaerit, ut quae ita ſemel infirmitate quoque percuſſa[23]) ſauciatam fidem vel in haereſim vel in ſeculum exſpuat: et in praeſentiarum eſt medius ardor, ipſa canicula perſecutionis ab iſto ſcilicet cynocephalo. Alios ignis, alios gladius, alios beſtiae Chriſtianos probaverunt: alii fuſtibus interim et ungulis inſuper deguſtato martyrio[24]), in carcere eſuriunt, nos ipſius[25]) lepores deſtinata venatio de longinquo obſidemur, et haeretici ex more graſſantur. P. 344.

*) Pſ. 59, 13. **) Oſeae 6.

16) pro deo mori. Et quis me ſalvum faciat, ſi is occidit, qui ſalvum facere debebit. *Wouwer. e Mſſ.* 17) peccatorum non *Fran.* 18) amenta *ſeu*, admenta, *Rigalt.* 19) exitum *Fran.* 20) in ſuo pure *Iun.* 21) carne *Fran. Rig.* caro, ſpiritus *Iun.* 22) inagreſcit, ἀγριάζει. *Cod. Agob.* 23) Atque ita ſemel infirmitas, quae percuſſa eſt, *Rig.* 24) deguſtata martyria *Rig. melius.* 25) eſuriunt. Nos ipſi ut lepores *Cod. Wouwer. Rigalt.*

tur. Itaque tempus admonuit adversus nostrates bestiolas nostrate scorpiacum [26]) stylo tem-
P. 345. perare, qui legeris, biberis; nec amarum [27]) potio, si *eloquia domini dulcia super mella et favos, inde pigmenta* *) sunt: si *lacte* et *melle* promissio dei manat **), hoc sapiunt, quae illuc faciunt. *Vae autem, qui dulce in amarum, et lumen in tenebras convertunt* ***). Perinde enim et qui martyriis refragantur, salutem perditionem interpretantes; tam dulce in amarum, quam lucem in tenebras reformant, atque ita miserrimam hanc vitam illi beatissimae praevertendo, tam amarum pro dulci quam tenebras pro luce, supponunt.

Cap. II. Sed nondum de bono martyrii, nisi debito [28]) primum: nec ante de utilitate eius, quam de necessitate discendum [29]). Auctoritas divina praecedit, an tale quid voluerit atque mandaverit deus, ut qui negant bonum, non suadeantur ad commodum [30]), nisi cum subacti fuerint. Ad officium [31]) haereticos compelli, non inlici dignum est. Duritia vincenda est, non suadenda. Et utique satis optimum praeiudicabitur, quod probabitur a deo constitutum atque praeceptum. Sustineant Evangelia paulisper, dum radicem eorum exprimo legem, dum inde elicio dei voluntatem,
P. 346. unde et ipsum recognosco, *Ego sum*, inquit †) *deus deus* [32]) *qui te eduxi de terra Aegypti. Non erunt tibi* [33]) *alii praeter me, Non facies tibi simul-*

*) Ps. 12, 7. **) Exod. 3, 17. ***) Es. 5, 20.
†) Exod. 20, 2 sq.

26) bestiolas promtam mederi theriacam, *Rig. restituit.* 27) nec amara enim potio *Lat.* non amarum potio, *Rig.* 28) nisi de debito *Ciaccon. Iun.* 29) dicendum *Lat.* 30) accommodum, *Cod. Agobardi, Rig.* 31) nisi q. subacti fuerint ad officium. Haereticos *Iun.* 32) dominus deus tuus *Fran.* 33) *additur* dei *Fran. dii, Rigalt.*

mulachrum eorum, quae in coelo, et quae in terra deorsum, et quae in mari infra terram. Non adorabis ea, neque servies eis. Ego enim [34]) *dominus deus tuus.* Idem in eadem Exodo *), *ipsi vidistis quod de coelo locutus ad vos sim. Non facietis inibi* [35]) *deos argenteos et deos aureos. Non facietis vobis* secundum haec. Et in Deuteronomio: **) *Audi Israël, dominus deus tuus unus est* [36]), *et diliges dominum deum tuum ex toto corde tuo, et totis viribus tuis, et ex tota anima tua.* Et rursus: *Ne obliviscaris domini dei tui qui te eduxit de terra Aegypti et* [37]) *domo servitutis. Dominum deum tuum timebis, et illi famulaberis soli, et illi adglutinaberis, et in nomine eius deierabis. Non ibitis post deos aliorum, et deos* [38]) *nationum, quae circum vos: quia et* [39]) *deus aemulator dominus deus tuus in te, et* [40]) *ne iratus indignetur et exterminet te, a facie terrae.* Sed et proponens benedictiones P. 347. et maledictiones [41]). *Benedictiones*, inquit ***), *si audieritis praecepta domini dei vestri quaecunque ego praecipio vobis hodie, ne* [42]) *erraveritis de via, quam mandavi vobis, ut abeuntes serviatis diis aliis, quos non scitis.* De quibus omnifariam extirpandis, *perditione perdetis omnia loca in quibus servierunt nationes diis suis* [43]), *quas vos possidebitis haereditate, super* [44]) *montes et colles, et arbores densas quas-*

*) ib. v. 22. **) Deut. 6. ***) Deut. 11, 27.

34) sum *addunt Fran. Rig.* 35) Non facietis vobis deos aureos et argenteos *Fran.* Non facietis vobis deos argenteos, et deos aureos non facietis vobis. Secundum haec et in Deuteron. *Lat. Rig.* 36) deus tuus dominus unus est *Iun.* 37) e domo *Iun.* 38) ex deis *Iun.* alienos ex deis, *Rig.* 39) et *abest Fran. Rig.* aemulatur, *idem.* 40) ut ne iratus *Iun.* ne iratus, *Rig.* 41) benedictionem et maledictionem: Benedictionem *Fran.* 42) maledictionem si err. *Fran.* hodie: et maledictionem si non audieritis praecepta domini dei nostri, quaecunque ego praecipio vobis hodie, et erraveritis de via *Iun.* ἐκ τῶν ὁ. Et non errav. *Rig.* 43) suis *abest Fran.* 44) subter *Rigalt.*

quasque, effodietis aras eorum [45]*), evertetis et comminuetis ſtaticula eorum, et excidetis lucos eorum, et ſculptilia ipſorum deorum* [46]*) concremabitis igni, et disperdetis nomen eorum de loco illo.* Adhuc ingerit cum introiſſent terram promiſſionis, et exterminaſſent nationes eius: **) *Cave tibi, ne ſequaris eas poſtea quam exterminatae fuerint a facie tua, ne requiſieris deos illarum dicens. Quemadmodum faciunt nationes diis ſuis: ut* [47]*) et*
P. 348. *ego ita faciam.* Sed et [48]*) ſi ipſe prophetes,* inquit**), *exſurrexerit in te, aut ſomnium ſomnians, et dederit tibi ſignum vel oſtentum, et venerit* [49]*), et dixerit, eamus et ſerviamus diis aliis, quos non ſcitis: ne audiatis ſermonem prophetae aut ſomniatoris illius, quia tentat vos dominus deus veſter, an ex toto* [50]*) corde veſtro, et ex tota anima veſtra, timeatis* [51]*) deum. Poſt* [52]*) deum veſtrum abibitis, et hunc timebitis, et praecepta eius cuſtodietis, et vocem eius audietis, et illi ſervietis, et illi adiiciemini. Prophetes autem et ſomniator ille morietur: locutus eſt enim ad ſeducendum te a domino deo tuo.* Sed et alio capitulo [53]*).* ***) *Si autem rogaverit te frater tuus ex patre vel matre, aut filius tuus, aut filia tua aut mulier quae in gremio tuo eſt, aut amicus qui animae tuae par eſt, clam dicens, Eamus et ſerviamus diis aliis, quos non ſcis, nec patres tui, ex diis nationum, quae circum te proxime ſunt aut longe; ne velis ire cum illo, et ne audieris eum. Non paſcet* [54]*) oculus tuus ſuper eum. Nec deſiderabis,*
P. 349. *nec ſalvabis eum* [55]*), adnuncians adnunciabis de eo. Ma-*

*) Ibid. **) Deut. 13, 1 ſq. ***) Ibidem.

45) et ſub arbore denſa quaque *Iun.* 46) ſculptilia deorum ipſorum *Fran.* 47) ut *abeſt Fran. Rigalt.* 48) Sed et id: ſi *Rigalt. melius.* 49) et evenerit *Fran. Rig.* 50) *additur* ut ſciat ſi *Fran.* 51) ametis *Iun.* 52) Poſt dominum deum etc. *Rig.* 53) titulo, *Rig. ex veteri exemplari.* 54) parcet *Franeq. Rigalt. recte.* 55) ſuper eum. Nec miſereberis, nec celabis eum, adnuncians *Fran. In LXX alii legunt:* οὐκ ἐπιποθήσεις, *alii* οὐκ ἀλεήσεις. *Illud autem* nec ſalvabis *reiicit Iun.*

Manus tuae erunt in eum in primis ad occidendum, et manus populi tui [56]) *in noviſſimis, et lapidabitis illum, et morietur, quoniam quaeſivit avertere te a domino deo tuo.* Subiicit etiam de civitatibus, ſi quam ex his conſtitiſſet ſuaſu iniquorum hominum transiſſe ad deos alios, ut interficerentur omnes incolentes eam, et devotamenta fierent univerſa eius, et colligerentur omnia ſpolia eius in omnes exitus eius, et igni cremarentur cum omnibus vaſis ſuis, et cum omni populo in conſpectu domini dei, et *non erit habitabilis*, inquit, *in aeternum, non reaedificabitur amplius, nec adhaerebit quidquam manibus tuis ex devotamento eius, ut avertatur dominus ab indignatione iraeſuae.* Maledictionum quoque ordinem ab idolorum execratione commiſit: *) *maledictus homo qui fecerit ſculptile aut fuſile aſpernatum* [57]) *opus manuum artificis et collocaverit illud in abſcondito.* In Levitico vero: *Non ſequimini* [58]), inquit, *idola, et deos fuſiles non facietis vobis. Ego dominus deus veſter.* Et alibi: **) *Filii Iſraël famuli pueri mei. Hi ſunt, quos eduxi de terra Aegypti. Ego dominus deus veſter. Non facietis vobis manu facta nec ſculptile* [59]) *ſtaticulum ſtatuetis vobis. Nec lapidem ſcopum ponetis in terra veſtra. Ego dominus deus veſter.* Et haec quidem prima per Moyſen dei ſcita [60]) ſunt ad omnes utique pertinentia, quoscunque dominus deus Iſraëlis, perinde de Aegypto ſuperſtitioſiſſimi ſeculi, et de domo humanae ſervitutis eduxerit. Sed et deinceps omne os prophetarum eiusdem dei vocibus ſonat, eandem

P. 350.

*) Deut. 27, 15. **) Ibid. 25.

quia ἐν τοῖς ὁ οὐδ' οὐ μὴ σκεπάσῃς, veſtigia tamen ſcripturae in textu Rigaltius e vetere libro notat. 56) manus omnis populi in *Fran. Rig.* 57) *additur* domino *Fran. Rig.* 58) ſequemini *Fran.* 59) *additur* nec *Fran.* 60) *alii* per Moyſen dicta ſunt.

eandem legem ſuam eorundem praeceptorum inſtauratione cumulantis, nec aliud primum tam principaliter denunciantis, quam ab omni facturà atque cultura idolorum cavere; ut per David: *) *Dii nationum argentum et aurum, oculos habent et non* [61]) *vident: aures habent nec audiunt: nares habent, nec odorantur: os, nec loquuntur: manus, nec contrectant: pedes, nec ingrediuntur.* **) *Similes erunt illis, qui faciunt* [62]), *et qui fidunt in illis.*

CAP. III. Nec putem disceptandum, an digne deus prohibeat nomen et honorem ſuum mendacio addici. An digne, quos ab errore ſuperſtitionis avulſerit, rurſus in Aegyptum regredi nolit: an digne a ſe non patiatur abſiſtere, quos ſibi adlegit. Ita [63]) nec illud expectabit [64]) retractari a nobis, an obſervari voluerit diſciplinam, quam voluit inſtituere, et an merito ulciſcatur deſertam, quam voluit obſervatam, quando fruſtra inſtituiſſet, ſi obſervari
P. 351. eam noluiſſet, et fruſtra obſervari voluiſſet, ſi vindicare noluiſſet. Sequitur enim, ut has definitiones dei adverſus ſuperſtitiones, tam evictas [65]) quam etiam vindicatas probem, quoniam ex his tota martyriorum ratio conſtabit. Aberat apud deum in monte Moyſes ***), cum populus, tam neceſſariae abſentiae eius impatiens, deos ſibi producere quaerit, quos [66]) potius ipſe perdiderit. Urgetur Aaron, iubet inaures foeminarum ſuarum in ignem conferri. Amiſſuri enim erant in iudicium ſibi, vera ornamenta aurium, dei voces. Sapiens ignis effigiem vituli defundit illis, fugillans [67]) illic cor habentes, ubi et theſaurum; apud Ae-

*) Pſ. 135, 16 ſqq. **) it. 115, 4. ***) Exod. 32.

61) *alii* nec vident. 62) *additur* ea *Franeq. Rig.* 63) itaque, *alii.* 64) expectabitur *Cod. Wouwer.* 65) edictas *Cod. Wouwer.* 66) quo ſe potius *Iun.* 67) diffundit, illos fugillans *Cod. Wouwer.*

Aegyptum ſcilicet, inter cetera animalia bovis etiam cuiusdam conſecratricem. Itaque tria millia hominum a parentibus et [68]) proximis caeſa, quia tam proximum parentem deum offenderant, transgreſſionis et primordia et merita dedicaverunt, in *Arithmis* *), cum divertiſſet Iſraël apud *Sethim*, abeunt libidinatum ad filias Moab, invitantur ad idola ut ſpiritu fornicarentur. Edunt denique de pollutis eorum: dehinc et adorant deos gentis, et Beelphegor initiantur. Ob hanc quoque idololatriam, moechiae ſororem, viginti tria millia domeſticis obtruncata gladiis divinae irae litaverunt. **) Defuncto Ieſu Naue, derelinquunt deum patrum ſuorum, et ſerviunt idolis Baalim et Aſtartis, et iratus dominus tradidit eos in manibus diri- P. 352.
pientium, et diripiebantur ab illis et venundabantur inimicis, nec poterant omnino ſubſiſtere a facie inimicorum ſuorum; quocunque proceſſerant, manus erat ſuper illos in mala, et compreſſati ſunt valde, poſtquam [69]) inſtituit ſuper illos deus Critas, quos Cenſores intelligimus, ſed nec iſtis obaudire perſeveraverunt; ut quis Critarum obierat, illi ad delinquendum ſupra quam patres eorum abeundo poſt deos aliorum, et ſerviendo, et orando [70]) eos. Itaque dominus iratus, quoniam, quidem, ait, transgreſſa [71]) eſt gens iſta pactum meum, quod diſpoſui patribus eorum, et non obaudierunt [72]) voci meae: et ego non advertam ad auferendum virum a facie eorum, ex nationibus, quas reliquit decedens Ieſus. Atque ita per omnes pene annales Critarum, et deinceps Regum, reſervatis gentium circumcolarum viribus, bello et captivitate et iugo

*) Num. 25. **) Iudic. 2.

68) et *abeſt*. 69) valde. Poſt quae *Fran. Rigalt.* 70) adorando *Fran. Rig.* 71) transgreſſi ſunt gens etc. e *Cod. Agobardi praefert Rigalt.* 72) audierunt, *idem inde.*

Allophylorum iram dispensavit Israël, quotienscunque ab illo maxime in idololatria [73]) exorbitaverunt.

Cap. IV. Hanc igitur si a primordio constat, et prohibitam de tot tantisque praeceptis, et nunquam impune commissam de tot tantisque documentis, nec ullum tam superbum crimen apud deum deputari, quam huiusmodi transgressionem: ultro intelligere debemus P. 353. divinarum et denunciationum et executionum intentionem, iam tunc martyriis patrocinatam non modo non dubitandis, verum etiam sustinendis, quibus scilicet locum fecerat prohibendo idololatriam. Aliter enim martyria non evenirent, et utique auctoritatem suam praestruxerat, volens ea evenire, quibus locum fecerat. Nunc enim de dei voluntate et compungimur [74]), ingemmat scorpius plagam, hanc negans, hanc accusans voluntatem, ut aut alium Deum insinuet, cuius haec non sit voluntas: aut nostrum nihilominus destruat, cuius talis sit voluntas, aut omnino neget voluntatem dei, si ipsum negare non potuerit. Nos autem de deo alibi dimicantes, et de reliquo corpore haereticae cuiusque doctrinae, nunc in unam speciem congressionis certas praeducimus lineas; non alterius dei quam Israëlis eam defendentes voluntatem, quae martyriis locum fecerit; tam ex praeceptis prohibitae semper, quam ex iudiciis punitae idololatriae. Si enim praeceptum observando vim patior [75]), hoc erit quodammodo observandi praeceptum, ut id patiar, per quod potero observare praeceptum; vim scilicet, quaecunque mihi imminet caventi ab idololatria. Et utique qui imponit praeceptum, extorquet obsequium; non potuit ergo noluisse ea evenire, per quae constabit obse-

73) *alii* idololatriam. 74) *inseritur* et *Fran. Rig.* 75) *observatum* vim patitur, *Veneta.*

ſequium. Praeſcribitur mihi, ne quem alium deum dicam, ne vel dicendo non minus lingua quam manu deum fingam: neque alium adorem, aut quomodo[76]) venerer, praeter unicum illum, qui ita mandat, quem et iubeor timere, ne ab eo deſerar, et de omni ſubſtantia diligere, ut pro eo moriar. Huic ſacramento militans ab hoſtibus provocor: par ſum illis ſi[77]) illis manus dedero, hoc defendendo depugno in acie, vulneror, concidor, occidor. Quis huic militi ſuo exitum voluit, niſi qui tali eum ſacramento conſignavit? P. 354.

Cap. V. Habes igitur dei mei voluntatem: occurſum eſt huic plagae. In[78]) alium ictum conſideremus de voluntatis qualitate. Longum eſt, ut deum meum bonum oſtendam, quod iam a nobis didicerunt Marcionitae. Deum interim ſufficit dici, ut neceſſe ſit bonum credi: malum enim deum quis[79]) praeſumſerit, conſtare in utroque non poterit: aut deum negare debebit, quem malum exiſtimarit: aut bonum dicere, quem deum pronuntiarit. Bona igitur erit et voluntas eius, qui niſi bonus, non erit deus. Probabit hoc etiam ipſius rei bonitas, quam deus[80]) voluit, martyrii dico. Quia non niſi bonus, voluit bonum. Bonum contendo martyrium apud eundem deum, a quo[81]) prohibetur et punitur idololatria. Obnititur enim et adverſatur idololatriae martyrium, malo autem obniti et adverſari[82]) niſi bonum non poteſt, non quaſi negemus eſſe aemulationem, tam malorum inter ſe, quam et bonorum. Sed alia conditio eſt huius tituli. Martyrium enim non de communi aliqua militia P. 355.

76) quoquomodo *Lat. Cod. Wosw. Rig.* quo modo, *Iun. ut adv, Marc. l. 4 c. 36.* 77) niſi illis *Latin.* 78) nec alium *Lat.* 79) qui *Lat. Rig.* 80) bonum non niſi bonus voluit; *alii.* 81) *additur* et *Fran. Rig.* 82) obverſari *Fran.*

tia[83]) certat cum idololatria, ſed de[84]) ſua gratia. Liberat enim ab idololatria. Quod a malo liberat, quis non bonum pronuntiabit? quid aliud eſt adverſario[85]) idololatriae atque martyrii quam mortis et vitae, in tantum vita martyrio deputabitur, quantum[86]) morti idololatria[87]). Vitam qui malum dixerit: habet mortem, quam bonum dicat. Eſt et haec perverſitas hominum, ſalutaria excutere, exitioſa ſuscipere, periculoſa quaeque[88]) medicamina vitare, mori denique citius, quam curari deſiderare. Nam et medicinae praeſidium plures, qui[89]) refugiunt; plures[90]) ſtulti, plures timidi, et male verecundi. Et eſt plane quaſi ſaevitia medicina[91]) de ſcalpello deque cauterio, de ſinapis incendio, non tamen
P. 356. ſecari, [92]) inuri et extendi, morderique[93]) idcirco nullum, quia dolores utiles adfert. Nec quia tantummodo contriſtat, recuſabitur; ſed quia neceſſario contriſtat, adhibebitur. Horrorem operis fructus excuſat. Ululans denique ille, et gemens et mugiens inter manus medici, poſtmodum easdem mercede cumulabit, et artifices optimas praedicabit, et ſaevas iam negabit. Et ſi[94]) martyria deſaeviunt, ſed in ſalutem: licebit et deo in vitam aeternam per ignes et gladios et acerba quaeque curare. Sed medicum quoque[95]) miraberis etiam in illo, quae ferme pares adhibet qualitates querelarum, cum quaſi de perverſo auxiliatur; per ea ſubveniens, per quae laboratur. Nam et calores calòribus amplius onerando compeſcit, et ardores ſiti potius macerando reſtrin-

83) malitia *Lat.*; *e codice quodam praefert Rigalt.* 84) *alii olim*, cum ſua gratia. 85) adverſatio *Iran.* 86) in quantum *Lat.* 87) quantum mors idololatriae *Cod. Wouwer. Rig.* 88) quaerere *alii melius.* 89) qui *in aliis abeſt.* 90) *additur* enim. 91) medicinae, *alii.* 92) et, *alii addunt.* 93) morderique, *abeſt a Veneta.* 94) Sic et, *alii.* 95) quidem, *alii.*

ſtringit [96]), et fellis exceſſus amaris quibusque potionibus [97]) colligit [98]), et ſanguinis fluxus defuſa inſuper venula revocat. Deum vero et quidem zeloten culpandum exiſtimabis, ſi voluit certaſſe cum cauſa, et iniuriae aemulando prodeſſe, mortem morte diſſolvere, occiſionem occiſione diſpargere, tormentis tormenta discutere, ſupplicia ſuppliciis evaporare, vitam auferendo conferre, carnem laedendo iuvare, animam eripiendo ſervare: perverſitas quam putas, ratio eſt, quod ſaevitiam exiſtimas, gratia eſt. Ita deo de momentaneis aeterna meditante [99]); magnifica bono tuo deum tuum: incidiſti in manus eius, ſed feliciter incidiſti. Incidit et ille in aegritudines tuas. Homo ſemper medico prior negocium facit. Denique ſibimet ipſe periculum mortis attraxit: acceperat a domino ſuo ut a medico, ſatis utilem diſciplinam ſecundum legem vivendi, ut omnia quidem ederet, ab una ſolummodo arbuſcula temperaret, quam ipſe medicus importunam interim norat. Audiit ille, quem maluit, et abſtinentiam rupit; edit inlicitum, et transgreſſione ſaturatus in mortem [100]) eructavit, digniſſimus bona fide in totum periſſe [101]) qui voluit. Sed dominus ſuſtentato fervore [102]) delicti, donec tempore medicina temperatur [103]), paulatim remedia compoſuit, omnes fidei diſciplinas et ipſas aemulas vitio, verbum mortis verbo vitae reſcindentes, auditum transgreſſionis auditu devotionis limantes: ita et cum mori praecipit medicus ille, veternum mortis excludit. Quid gravatur pati nunc homo ex remedio, quod non eſt tunc gravatus pati ex vitio? Displicet occidi in ſalutem, cui non P. 357.

96) reſtinguit *Lat. Rig.* 97) potiunculis, *alii.* 98) corrigit *Lat.* 99) medicante, *Rig. ex veteri exemplari.* 100) cruditavit *Cod. Wouw. Rig.* 101) perire, *aliis.* 102) ſuſtentata fervura, *Veneta.* 103) temperaretur *Fran. Rigalt.*

non displicuit occidi in perditionem? Nauſeabit ad antidotum, qui hiavit ad venenum?

P. 358. Cap. VI. Sed et [104]) certaminis nomine deus nobis martyria proponit, per quae cum adverſario experiremur, ut a quo libenter homo eliſus eſt, eum iam conſtanter elidat: hic quoque liberalitas magis quam acerbitas dei praeeſt. Evulſum enim hominem de diaboli gula per fidem, iam et inculcatorem eius voluit efficere per virtutem: ne ſolummodo evaſiſſet, verum etiam deviciſſet [105]) inimicum. Amavit, quae [106]) vocaverat in ſalutem, invitare ad gloriam: ut qui [107]) gaudeamus liberati, exultemus etiam coronati. Agonas iſtos, contentioſa ſolennia et ſuperſtitioſa certamina Graecarum et religionum et voluptatum, quanta gratia ſeculum celebret, etiam Africae liquuit [108]). Adhuc Carthaginem ſingulae civitates gratulando inquietant, donatam pythico agone, poſt ſtadii ſenectutem. Ita ab aevo digniſſimum creditum eſt ſtudiorum [109]) experimentum, committere artes, corporum et vocum praeſtantiam expendere [110]), praemio iudice, ſpectaculo iudice, ſententia voluptate: qua nulla ſunt praelia, nonnulla [111]) ſunt vulnera, pugni quaſſant, calces arietant, caeſus dilaniant, flagella dilacerant: nemo tamen
P. 359. agonis praeſidem ſuggillaverit, quod homines violentiae obiectat. Iniuriarum actiones extra ſtadium: ſed quantum livoris [112]) illi et cmores et vibices negotiantur intendis, coronas ſcilicet, et gloriam et dotem, privilegia publica, ſti-

104) ſi — propoſuiſſet, *alii.* 105) eviciſſet, *Veneta.* 106) quos *Latin.* qui *Cod. Wouwer. Rigalt.* 107) gaudemus *Iun.* ut gaudeamus, *Venet.* 108) *alii,* licuit. 109) ſtadiorum, *Veneta.* 110) exprimere, *Veneta.* 111) nulla *(id eſt non aeſtimantur licet ſint.) Lat.* 112) livores — intendet, *Veneta.*

ſtipendia civica [113]), imagines, ſtatuas, et qualem poteſt praeſtare ſeculum de fama aeternitatem, de memoria reſurrectionem. Pyctes ipſe non queritur, dolere ſe non vult [114]); corona premit vulnera, palma ſanguinem obſcurat; plus victoriatum eſt quam iniuriatum [115]). Hunc tu laeſum exiſtimabis, quem vides laetum? Sed nec victus ipſe de agonotheta caſum ſuum exprobrabit. Deum dedecebit artes et diſciplinas ſuas educere in medium, in hoc ſeculi ſpatium, in ſpectaculum hominibus et angelis, et univerſis poteſtatibus? Carnem atque animam probare de conſtantia atque tolerantia? dare huic palmam, huic honorem, illi civitatem, illi ſtipendium, etiam quosdam reprobare, et caſtigatos cum ignominia ſummovere? Nimirum praeſcribes deo, quibus temporibus, aut modis, aut locis de familia ſua iudicet, quaſi non et praeiudicare iudici congruat. Qui ſi non [116]) certaminis nomine in martyria fidem expoſuiſſet, ſed [117]) proprii profectus; nonne oportebat illam habere P. 362. aliquem ſpei cumulum, cui ſtudium ſuum cogeret, votumque ſuſpenderet, quo eniteretur aſcendere, quum terrena quoque officia in gradu aeſtuent? Aut quomodo multae manſiones apud patrem, ſi non pro varietate meritorum? quomodo et ſtella a ſtella diſtabit in gloria *), niſi pro diverſitate radiorum? Porro, et ſi fidei propterea congruebat ſublimitati et claritati [118]) aliqua prolatio, tale quid eſſe oportuerat illud emolumenti, quod magno conſta-

re

*) 1 Cor. 15.

113) ſtipendia, civitatem *Lat.* 114) *alii melius:* dolere ſe; nam vult. 115) plus victoriarum eſt, quam iniuriarum *Lat. Iun.* plus victoria tumet, quam iniuria, *Rig. ex libro Agobardi.* 116) Quid nunc ſi non certaminis *Fran. Rig.* 117) et, *alii addunt.* 118) ſublimitatis et claritatis *Cod. Wouwer.*

re [119]) labore, cruciatu, tormento, morte. Sed respice compensationem, cum caro et anima dependitur, quibus in homine nihil carius est; alterum manus dei, alterum adflatus [120]); ipsa dependi in profectu [121]) quorum est profectus, ipsa erogati quae lucrificant [122]); eadem pretia quae et merces. Prospexerat et alias deus imbecillitates conditionis humanae, adversarii insidias, rerum fallacias, seculi retia, etiam post lavacrum periclitaturam fidem, perituros plerosque rursum, post salutem; qui vestitum obsoletassent [123]) nuptialem, qui faculis oleum non praeparassent, qui requirendi per montes et saltus, et humeris essent reportandi. Posuit igitur secunda solatia, et extrema praesidia, dimicationem martyrii, et lavacrum sanguinis exinde securum. De cu-
P. 361. ius felicitate David: *) *Beati quorum dimissa sunt delicta, et quorum opertae sunt iniquitates. Beatus vir cui non reputaverit deus delictum.* Proprie enim martyribus nihil iam reputari [124]) potest, quibus in lavacro ipsa vita deponitur. Sic **) *dilectio operit multitudinem delictorum*, quae deum scilicet diligens, *ex totis viribus suis*, quibus in martyrio decertat: *ex tota anima sua* ***), quam pro deo ponit, hominem martyrem excudit. Haec tu remedia, consilia, iudicia, spectacula, etiam dei atrocitatem iudicabis [125]). Sanguinem hominis deus concupiscit? Et tamen ausim dicere, si et homo regnum dei, si [126]) homo certam salutem, si et homo secundam regenerationem: nulli [127]) com-

*) Ps. 32, 1. **) 1 Petri 4, 8. ***) Matth. 22, 37.

119) constaret *Fran. Rigalt.* 120) flatus, *alii.* 121) in praefectum *Iun.* 122) lucrifiant *Fran. Rig.* 123) oboletassent *Iun. qs. oleo inquinassent.* 124) *Ista parum sobria est declamatio.* 125) indicabis? *Iun.* vocabis *vetus exemplar. Rigalt.* 126) si et homo *Ciaccon. Iun.* 127) nulla *Cod. Wouwer.*

compenſatio invidioſa eſt, in qua aut gratiae, aut iniuriae communis eſt ratio.

CAP. VII. Incutiat adhuc ſcorpius homicidam Deum ventilans; horrebo plane ſpurcum blaſphemiae adflatum de haeretico ore foetentem: ſed et talem deum de fiducia rationis amplectar, qua ratione etiam ipſe ſe plus quam homicidam pronunciavit ex ſophiae ſuae perſona, voce Salomonis: *Sophia*, inquit*), *iugulavit filios ſuos.* Sophia ſapientia eſt. Sapienter utique iugulavit dum in vitam, et rationaliter, dum in gloriam. O parricidii ingenium, o ſceleris artificium, o argumentum crudelitatis, quae idcirco occidit, ne moriatur quem occiderit. Et ideo quid ſequitur? *Sophia in exitibus canitur* [128]) *hymnis***): Cantatur enim et exitus martyrum. *Sophia in plateis de conſtantia agit* [129]), bene enim filios ſuos iugulat. Super ſummos autem muros confiſa dicit, quum quis ſecundum Eſaiam hic exclamat, ***) *Ego dei ſum, et hic vociferatur, In nomine Iacob: et alius inſcribit* [130]), *in nomine Iſraëlis.* O bonam matrem, opto et ipſe in filios eius redigi, ut ab ea occidar. Opto occidi, ut filius fiam. Solum autem iugulat filios ſuos, an et torquet? Audio enim et alibi dicentem deum: †) *Uram illos ſicuti uritur* [131]) *aurum, et probabo illos ſicuti probatur argentum* [132]). Utique per tormenta ignium, et ſuppliciorum, per martyria, fidei examinatoria. Scit et apoſtolus qualem deum adſcripſerit, quum ſcribit: *Si deus filio ſuo non pepercit, ſed pro nobis tradidit illum, quomodo et non cum illo omnia condonavit nobis?* Vides quomodo etiam proprium ſuum filium primo- P. 362.

*) Prov. 9, 2. **) Prov. 1, 20. ***) Eſ. 44, 5.
†) Zach. 13, 19.

128) cantatur, *alii.* 129) in plateis conſtantiam agit *Fran.* 130) ſcribit, *alii.* 131) argentum *Fran. Rig.* 132) aurum *Fran. Rig.*

mogenitum, et unigenitum, ſophia divina iugulaverit: utique victurum, immo et ceteros in vitam redacturum. Poſſum dicere cum ſophia dei, Chriſtus eſt qui ſe tradidit pro delictis noſtris, iam et ſemetipſam ſophia trucida-
P. 363. vit. Verbo[133]) non ſono ſolo ſapiunt, ſed et ſenſu. Nec auribus tantummodo audienda ſunt, ſed et mentibus. Crudelem deum, qui non intelligit, credit. Quanquam et non intelligenti poſita ſententia eſt, quae temeritatem cohibeat aliter intelligendi. *Quis enim*, inquit*), *cognovit ſenſum dei? aut quis illi conſiliarius fuit, qui eum inſtruat, aut viam intelligentiae quis demonſtravit illi?* Sed enim Scytharum Dianam, aut Gallorum Mercurium, aut Afrorum Saturnum, hominum victima placari apud ſeculum licuit[134]). Et Latio in[135]) hodiernum Iovi media in urbe humanus ſanguis inguſtatur. Nec quisquam retractat, aut non rationem praeſumit aliquam, aut inaeſtimabilem dei ſui voluntatem. Si noſter quoque deus propriae hoſtiae nomine martyria ſibi depoſtulaſſet, quis illi exprobraſſet funeſtam religionem, et lugubres ritus, et aram rogum, et pollinctorem ſacerdotem, et non beatum amplius reputaſſet, quem deus comediſſet?

CAP. VIII. Unum igitur gradum inſiſtimus, et in hoc ſolum provocamus, an praecepta ſint a deo martyria: ut credas ratione praecepta, ſi praecepta cognoveris, quia nihil deus non ratione praeceperit. Siquidem *honorata eſt apud illum mors religioſorum ipſius*, ut canit David**), non opinor iſta communis et omnium debitum. Atquin iſta etiam ignominioſa eſt ex elogio[136])
P. 364. transgreſſionis et merito damnationis, ſed illa quae

*) Rom. 11, 33. **) Pſ. 115.

133) Verba *Franeq. Rigalt.* 134) liquuit *Fran.* 135) ad *alii.* 136) ellogio lun.

quae in ipso auditur [137]) ex testimonio religionis, et praelio confessionis, pro iustitia et sacramento, sicut Esaias, *Vide* [138]), inquit *), *quomodo perit iustus, et nemo excipit corde, et viri iusti auferuntur, et nemo animadvertit; a facie enim iniustitiae perit iustus, et erit honor sepulturae eius.* Habes hic quoque et praedicationem, et remunerationem martyriorum. A primordio enim iustitia vim patitur: statim ut coli deus coepit, invidiam religio sortita est. Qui deo placuerat: occiditur, et quidem a fratre, quo proclivius impietas alienum sanguinem insectaretur [139]), a suo auspicata infectata est [140]). Denique non modo iustorum, verum etiam et prophetarum. David exagitatur, Helias fugatur, Hieremias lapidatur, Esaias secatur, Zacharias inter altare et aedem trucidatur; perennes cruoris sui maculas silicibus adsignans. Ipse clausula legis et prophetarum, nec prophetes, sed angelus dictus, contumelioſa caede truncatur in puellae salticae [141]) lucar. Et utique qui spiritu dei agebantur, ab ipso in martyria dirigebantur, etiam [142]) patiendo, quae et praedicassent. Proinde et trina fraternitas quum dedicatio imaginis regiae urbem [143]) urgeret officio, non ignoraverunt quid fides, quae sola in illis captiva non fuerat, exigeret; moriendum scilicet adversus idololatriam. Meminerant enim et Hieremiae scribentis ad eos, quibus illa captivitas imminebat; **) *Et nunc videbitis deos Babyloniorum aureos et argenteos et ligneos portari super humeros ostentantes nationibus timorem. Cavete igitur ne* P. 365.

et

*) Es. 57, 1. **) Baruch. 6.

137) aditur *Fran. Rig.* 138) Videte *Fran. Rigalt.* 139) sectaretur, *Veneta.* 140) *abest:* infectata est *Fran. Rigalt.* a suo auspicata est. Denique *Latin. Iun.* 141) psalticae lucar, *Veneta. de mercede saltatorum, vid. Scaliger ad Festum.* 142) ut etiam, *Veneta.* 143) turbam *Iun.*

et vos confimiles ſitis allophylis, et timore capiamini, dum aſpicitis turbas adorantes retro eos et ante: ſed dicite in animo veſtro, te domine adorare debemus. Itaque dixerunt a deo concepta fiducia, quando vigore animi conditionales minas regis excutiunt: *) *Non habemus neceſſitates reſpondendi huic tuo imperio. Eſt enim deus noſter quem colimus, potens eruere nos de fornace ignis, et ex manibus tuis, et tunc manifeſtum fiat tibi, quod neque idolo tuo famulabimur, nec imaginem tuam auream, quam ſtatuiſti, adorabimus.* O martyrium et ſine paſſione perfectum! ſatis paſſi, ſatis exuſti ſunt, quos propterea deus texit, ne poteſtatem eius mentiti viderentur. Nam et Danielem nullius praeter dei ſupplicem, et idcirco a Chaldaeis delatum ac depoſtulatum, ſtatim utique concluſa et uſitata feritas leonum devoraſſet, ſi Darii digna praeſumptio de deo falli debuiſſet. Ceterum pati oportebat omnem dei praedicatorem atque cultorem, qui ad idololatriam provocatus negaſſet obſequium, ſe-
P. 366. cundum illius quoque rationis ſtatum, quia [144]) et praeſentibus tunc, et poſteris deinceps commendari veritatem oportebat, pro qua fidem diceret paſſio ipſorum defenſorum eius, quia nemo voluiſſet occidi, niſi compos veritatis. Talia a primordio et praecepta et exempla debitricem martyrii fidem oſtendunt.

CAP. IX. Supereſt, (ne antiquitas ſuum forte habuerit ſacramentum,) novitatem chriſtianam recenſere, quaſi et de deo aliam, ac proinde diſciplina quoque aemulam, cuius ſophia filios ſuos iugulare non norit. Plane alia in Chriſto et divinitas et voluntas, et ſchola, et martyria aut nulla [145]) in totum, aut aliter intel-

*) Dan. 3, 16.

144) qua, *alii.* 145) non norit: plane alia in Chriſto divinitas, et voluntas, et ſchola martyria aut nulla *Iun.* et ſchola; qui martyria *Wouwer.* *In Veneta abeſt* et.

telligenda mandarit, qui neminem ad huiusmodi discrimen hortetur, qui pro eo passis nihil repromittat, quia pati eos nolit. Et ideo praeceptorum principia deducens, *Beati*, inquit*), *qui persecutionem patiuntur ob iustitiam, quoniam illorum est regnum coelorum.* Hoc quidem absolute ad omnes, dehinc proprie ad Apostolos ipsos, **) *Beati eritis cum vos dedecoraverint, et persecuti fuerint, et dixerint adversus vos omnia mala propter me: Gaudete et exultate, quoniam merces vestra plurima in coelo. Sic enim faciebant et prophetis patres eorum:* ut etiam prophetaret, quod et ipsi occidi haberent ad exemplum prophetarum. Quamquam et si omnem hanc persecutionem conditionabilem in solos P. 367. tunc Apostolos destinasset, utique per illos cum toto sacramento, cum propagine nominis, cum traduce spiritus sancti, in nos quoque spectasset etiam persecutionis obeundae disciplina, ut in haereditarios discipulos et apostolici seminis frutices. Nam et rursus ad Apostolos dirigit: ***) *Ecce ego mitto vos tamquam oves in medio luporum; et*[146]) *cavete ab hominibus, tradent enim vos in consessus, et in synagogis suis flagellabunt vos, et ad praesides et reges perducemini mei causa, in testimonium illis et nationibus* et cetera. Cum autem subiicit, †) *Tradet autem frater fratrem, et pater filium in mortem, et insurgent filii in parentes, et mortificabunt eos:* manifeste iniquitatem istam in ceteros pronunciavit, quam in Apostolis non invenimus. Nemo enim eorum aut fratrem aut patrem passus est traditorem, quod plerique iam nostri; dehinc ad Apostolos revocat: ††) *Et eritis odio omnibus propter nomen meum.* Quanto magis nos, quos a parentibus quoque tradi oportet? Ita ipsa hac permistione nunc

*) Matth. 5, 10. **) ib. v. 11. ***) Matth. 10, 16. †) ib. v. 21. ††) ib. v. 22.

146) luporum; et: cavete *Iun.*

nunc ad Apoſtolos, nunc ad omnes disponendo, eundem in univerſos nominis exitum effundit, in quibus conſederit nomen cum odii ſui lege. *Qui autem ſustinuerit usque in finem, iſte ſalvus fiet* *). Quid ſuſtinendo, niſi perſecutionem, niſi traditionem, niſi occiſionem? Nec enim aliud eſt ſuſtinere in finem; quam pati finem. Et ideo *non eſt diſcipulus ſuper magi-*
P. 368. *ſtrum* [147] **). Statim ſequitur, *nec ſervus ſuper dominum ſuum:* quia cum magiſter et dominus ipſe perpeſſus ſit perſecutionem, et traditionem et occiſionem: multo magis ſervi et diſcipuli eandem [148] expendere debebunt: ne quaſi ſuperiores, exemti de iniquitate, videantur, quando hoc ipſum ſufficere eis ad gloriam debeat, aequari paſſionibus domini et magiſtri: ad quarum tolerantiam aedificans monet, ***) *non eos timendos, qui ſolum corpus occidant, animam autem interficere non valeant, ſed illi potius metum conſecrandum, qui et corpus et animam occidere et perdere poſſit in gehennam.* Quinam hi ſolius corporis interemptores, niſi praeſides et reges ſupra dicti, homines opinor? Quis etiam animae dominator, niſi deus ſolus? Quis iſte, niſi [149] ignium commiſtor; niſi is, ſine cuius voluntate nec paſſerum alter in terram cadit, id eſt, nec altera ex duabus ſubſtantiis hominis, caro aut anima. Quia et *capillorum* apud eum *regeſtus eſt numerus* †). *Nolite ergo metuere* cum ſuper dicit [150], *multis paſſeribus antiſtatis*, non fruſtra, id eſt, non ſine emolumento caſuros in terram repromittit, ſi magis ab hominibus quam a deo occidi eligamus. ††) *Omnis* igitur *qui in me confeſſus fuerit coram hominibus, et ego confitebor in illo coram patre meo, qui in*

coe-

*) ibid. **) ib. v. 24. ***) ib. v. 28. †) ib. v. 31. ††) ib. v. 33.

147) *commate diſtinguis Iun.* 148) eadem *Wouw.* 149) niſi *abeſt aliis.* 150) ſuperdicit, *vel potius* inſuper dicit *Iun.*

coelis est. Et omnis, qui negaverit me coram hominibus, et ego negabo illum coram patre meo qui in coelis est. Manifesta (ut opinor) est[151]) et P. 369.
definitio et ratio, tam confessionis quam negationis, etsi dispositio diversa est. Qui se christianum confitetur, Christi esse testatur: qui Christi est, in Christo sit necesse est. Si in Christo est, in Christo utique confitetur, cum se christianum confitetur. Hoc enim non potest esse, nisi sit in Christo. Porro in Christo confitendo, Christum quoque confitetur, qui sit in Christo, dum et ipse in illo est, utpote christianus. Nam et si[152]) diem dixeris, lucis rem ostendisti[153]) quae diem praestat, licet non dixeris lucem. Ita, etsi non directo pronunciavit, qui me confessus fuerit, non est diversus actus quotidianae confessionis a sensu dominicae pronunciationis. Quod enim est cum[154]) se confitetur, id est christianum: etiam id, per quod est, confitetur, id est Christum. Proinde qui se negavit christianum, in Christo negavit, negando se in Christo esse, dum negat se christianum: et Christum autem in se negando, dum se in Christo negat, Christum quoque negabit. Ita et qui in[155]) Christo negaverit, Christum negabit. Et qui in Christo confessus fuerit, Christum confitebitur. Sufficisset igitur et si de confitendo tantummodo dominus pronunciasset; ex forma enim confessionis contrario quoque eius praeiudicaretur, P. 370.
id est negationi, perinde negatione[156]) negationem rependi a domino, quemadmodum confessione confessionem. Et ideo cum in forma confessionis etiam negationis conditio intelligatur,

151) *definitio et ratio* est; *alii*, 152) Nam ut si *Cod. Wouwer.* 153) ostendis, *alii*, 154) qui, *alii*. 155) *Indis* graecissimo *illo*, in me; *qhia phrasin ignoravit*. 156) *alii*, negationi; *sic et*, confessioni.

tur, apparet non ad alium modum negationis pertinere, quod de ea aliter dominus pronunciavit, quam de confessione dicendo: qui me negaverit, non qui in me[157]). Prospexerat enim et hanc vim plerumque in expugnatione nominis subsecuturam, ut qui se christianum negasset, ipsum quoque Christum compelleretur blasphemando negare. Sicut non olim pro auspice[158]) cum in tota fide quorundam conluctatum, hoc modo horruimus. Itaque frustra erit dicere: etsi me negavero christianum, non negabor a Christo, non enim ipsum negavi. Ex illa enim negatione tantumdem tenebitur, qua se christianum negando, Christum in se negans, etiam ipsum negavit. Plus est autem quod et confusioni confusionem comminatur, *qui me confusus fuerit coram hominibus, et ego confundar eum coram patre meo qui in coelis est.* Sciebat enim a confusione vel maxime formari negationem; mentis statum in fronte consistere, priorem esse pudoris quam corporis plagam.

Cap. X. Qui vero non hic, id est, non intra hunc ambitum terrae, nec per hunc com-
P. 371. meatum vitae, nec apud homines huius naturae communis confessionem putant constitutam, quanta praesumtio est adversus omnem ordinem rerum in terris istis, et in vita ista, et sub humanis potestatibus experiundarum? Nimirum cum animae de corporibus excesserint, et per singula tabulata coelorum de recepto[159]) dispici coeperint, et interrogari arcana illa haereticorum sacramenta, tunc confitendum apud veras potestates et veros homines, Teletos scil.

et

157) *ludit* latine. 158) *excudi debebat*, * * * spice; *desunt enim quaedam litterae in Cod. Agobardi*; auspice *vero minus* placuit iam Rigaltio. 159) recepto *Lat. In libro fuit*, respecto; legendum vero, praecepto Rig.

et Abaſcantos et Aginetos[160]) Valentini: noſtrates enim inquiunt, nec ipſi eadem iurgiis[161]) conſtantes homines probabit, quos *ſtillicidium ſitulae et pulverem areae et ſputamen et locuſtas* deputavit, etiam irrationalibus iumentis adaequavit, plane ita ſcriptum, non tamen idcirco aliud hominis genus intelligendum praeter nos: quod[162]) quia conſtat eſſe comparatione, potuit inducere ſalva et proprietate generis et ſingularitate. Neque enim ſi vita vitiata eſt, ut deſpectui iudicata deſpectis compararetur: ſtatim natura ſublata eſt, ut alia in nomine eius deputaretur. Atquin ſervatur natura, etſi ſuffunditur vita: nec alios novit Chriſtus homines, quam de quibus dicit, *Quem me aiunt eſſe homines?* Et, *quomodo vultis ut faciant vobis homines, et vos ita facite illis.* Vide an ſervaverit genus a quibus et teſtimonium ſui expectet et in quos iuſtitiae vicem mandat. Illos autem coeleſtes homines, ſi expoſtulem mihi ostendi, facilius Aratus Perſea et Cephea et Erigonen, et Ariadnen inter ſidera delineabit. Quis autem prohibuit dominum illic etiam confeſſionem hominum faciendam[163]) determinare, ubi ſuam futuram aperte pronunciavit? Ut ita[164]) eſſet poſitum, *qui in me confeſſus fuerit coram hominibus in coelis, et ego in illum confitebor coram patre meo qui in coelis eſt:* eripere me debuit ex iſto terrenae confeſſionis errore, quam ſuscipi noluiſſet[165]), ſi coeleſtem praecepiſſet, quia nullos alios homines noveram P. 372.

T 2 prae-

160) Acinetos *Fran.* Abaſcantos et Aegratos Valentini; noſtrates enim inquiunt, nec ipſe demiurgus conſtantes homines probabat *Cod. Wouwer. Rig. Sunt nomina illa, τελείους, ἀβασκάντους, ἀνυήτους.* 161) Eadem iurgiis conſtantes probabat homines veros non eſſe quos *Franeq.* *Sed* demiurgus conſtanter probabit. *Inn.* 162) quos quia conſtat eſſe c. p. i. *Cod. Wouwer.* e comparat. *alii.* 163) manifeſte, additur in Venet. *164) Ac ita Inn.* 165) noluit, alii.

praeter incolas terrae, ne ipso quidem adhuc tunc in coelis homine conspecto. Quae porro fides rerum, ut post excessum ad superna sublatus [166]), illic prober [167]) quo non nisi iam probatus imponerer: illic de receptu [168]) examinarer, quo nisi admittendus pervenire non
P. 373. possem [169]) christiano coelum ante patet quam via: quia nulla via in coelum nisi cui patet coelum: quod qui attigerit, intrabit. Quas mihi potestates ianitrices adfirmas iuxta Romanam superstitionem, Cardum [170]) quendam et Forculum et Limentinum? quas a cancellis ordinas potestates? Si unquam legisti apud David *), *Auferte portas principes vestras, et subleventur portae aeternae, et intrabit Rex gloriae.* Si item audisti apud Amos: **) *Qui ascensum suum aedificat in coelos, et profusionem suam fundat in terras:* scito et ascensum illum exinde complanatum vestigiis domini, et introitum exinde reseratum viribus Christi, nec ullam moram aut quaestionem in limine christianis occursuram, qui non dinosci habeant illic, sed agnosci: nec interrogari, sed admitti. Nam etsi adhuc clausum putas coelum, memento claves eius hic dominum Petro, et per eum ecclesiae reliquisse, quas hic unusquisque, interrogatus atque confessus, feret secum. Sed adseverat diabolus illic confitendum, ut suadeat hic negandum. Pulchra videlicet documenta praemittam, bonas mecum claves feram, timorem eorum, qui solum corpus occidunt, animae autem nihil faciunt: commendatus ero huius praecepti desertione, honeste in coelestibus stabo, qui in terrenis stare non potui, sustinebo maiores pote?

*) Ps. 24, 7. **) Amos 9, 6.

166) sublevatus, *alii.* 167) illic probarer quo non nisi iam p. imponerer? illic de recepto examinarer, *Cod. Wouwer.* imponerer? *Iun.* 168) praecepto, *ex veteri libro Rigalt.* 169) possem? *Iun.* 170) Cardeam quandam *Fran. Alii*, tantum.

testates, qui minoribus cessi: merebor denique admitti, iam excluſus. Suppetit adhuc dicere, ſi in coeleſtibus confitendum, vel [171]) negandum eſt, nae ubi alterum [172]), ibidem utrumque. Aemula enim quaeque concurrunt. Etiam perſecutionem in coelis agitari oportebit, quae confeſſionis negationisve materia eſt. Quid itaque ceſſas, audaciſſime haeretice, totum ordinem chriſtianae concuſſionis in ſuperna transferre, et inprimis ipſum nominis odium illic collocare, ubi ad patris dexteram praeſidet Chriſtus [173]); illic conſtituas [174]) et Synagogas Iudaeorum, fontes perſecutionum, apud quas Apoſtoli flagella perpeſſi ſunt, et populos nationum cum ſuo quidem circo, ubi facile conclamant, usque quo genus tertium [175]). Sed et fratres noſtros et patres et filios, et ſocrus et nurus et domeſticos noſtros ibidem exhibere debetis [176]), per quos traditio diſpolita eſt; item reges et praeſides et armatas, poteſtates, apud quas cauſa pugnanda [177]) eſt. Erit certe etiam carcer in coelo, carens ſole, aut ingratis luminoſus, et vincula fortaſſe de Zonis, et eculeus axis ipſe qui torquet: tum ſi lapidandus chriſtianus, grandines aderunt: ſi urendus, fulmina prae manu ſunt; ſi truci- P. 375. dandus, orionis armati munus [178]) operabitur: ſi beſtiis finiendus, urſas ſeptentrio emittet, Zodiacus tauros et leones. Haec qui ſuſtinuerit in finem, iſte erit ſalvus. Ergone et finis in coelis et paſſio, et occiſio et prima confeſſio? P. 374.

171) et hic neg. *alii.* 172) nam ubi alterum *Lat.* i in coeleſtibus confitendum, vel negandum eſt, (nam ſbi alterum, ibidem utrumque; aemula enim quaeque concurrunt) etiam perſecutionem *Iun. Wouw.* 173) Chriſtus? *alii, ſigno interrogandi.* 174) conſtitues, *alii.* 175) tetrum *Cod. Wouwer. Sed recte Rigaltius tuetur,* ertium, *e libro I. ad nationes.* 176) debebis *Mſ. Wouwer. Rigalt.* 177) purganda *Fran.* 178) manus *Fran. Rigalt.* munus *Iun.*

ſio? Et ubi caro, omnibus iſtis neceſſaria? ubi corpus, quod ſolum ab hominibus habet occidi? Haec nobis etiam ludicrum in modum certa ratio mandavit, nec ullus obicem praeſcriptionis iſtius extrudet, ut non omnem ordinem perſecutionis, omnem eius cauſae firmam paraturam illuc transferre cogatur, ubi confeſſioni forum dederit. Siquidem confeſſio a perſecutione deducitur, et perſecutio in confeſſione finitur: nec poſſunt non una ſequi [179]), et aditum et exitum, id eſt, initium finemque disponunt. Porro et odium nominis hic erit, et perſecutio hic erumpit, et traditio hic producit, et interrogatio hic compellit, et carnificina hic deſaevit, et totum hunc ordinem in terris confeſſio vel negatio expungit. Igitur ſi cetera hic, nec confeſſio alibi: ſi confeſſio alibi, nec cetera hic. Enimvero non alibi cetera, itaque nec confeſſio in coelo. Aut ſi aliam volunt eſſe rationem interrogationis et confeſſionis coeleſtis, utique et ordinem ſuum illi ſtruere debebunt, alium longe, et ab iſta diſpoſitione diverſum, quae ſcripturis notatur, et poſſumus dicere: viderint dum hic ordo terrenae interrogationis et confeſſionis ex materia
P. 376. decurrens perſecutionis et diſcordiae publicae in nomen, ſalvus ſit ſuae fidei, [180]) ita credendum ſit, ſicut et ſcribitur, ita intelligendum ſit, ſicuti auditur. Hic omnem ordinem ſuſtines, ipſo domino non aliam regionem mundi deſtinante. Quid enim poſt confeſſionis et negationis terminum ſubiungit, *) *Ne putaveris* [181]) *veniſſe me, uti pacem mittam in terram, non veni, ſed ut machaeram; verte in terram; veni enim dividere hominem adverſus patrem ſuum, et filiam adverſus matrem ſuam, et ſocrum adverſus nurum ſuam, et inimici homini domeſtici ſui.* Sic enim

*) Matth. 10, 34 ſqq.

179) quae *additur Fran. Veneta.* 180) ut ita, *alii.*
181) putaveritis *Fran. Rigalt.*

enim efficitur, *ut tradat frater fratrem in mortem, et pater filium, et insurgant filii in parentes, et mori eos faciant. Et qui sustinuerit in finem, hic salvus erit.* Adeo totus hic ordo dominicae machaerae, non in coelum missae, sed in terras, illic constituit etiam confessionem, quae in finem sustinendo passura est mortem.

CAP. XI. Eadem igitur forma cetera quoque ad martyrii statum pertinere defendimus. *Qui pluris*, inquit *), *fecerit etiam animam suam quam me, non est me dignus*, id est, qui maluerit vivere me negando, quam mori confitendo. *Qui animam suam invenerit, perdet illam; qui vero perdiderit illam mei causa, inveniet illam.* Proinde enim invenit [182]) ille qui negarit lucrifaciendo vitam; sed perdet [183]) in gehennam, P. 377. qui se putat negando lucrificare [184]) eam. Perdet autem eam ad praesens, qui confessus occiditur, sed inventurus eam in vitam aeternam. Ipsi denique praesides cum cohortantur [185]) negationi, *serva animam tuam*, dicunt, et, *Noli animam tuam perdere.* Quomodo loqueretur Christus, nisi quomodo [186]) tractaretur [187]) Christianus? Sed quum prohibet meditari responsionem ad tribunal, famulos suos instruit, spiritum sanctum responsurum repromittit **). Et cum in carcere fratrem vult visitari ***), confessoris imperat curam; et cum deum vindictam facturum electorum suorum adfirmat †), passiones consolatur illorum: etiam in paraboſa seminis [188]) post cespitem arefacti, persecutionum figurat ardorem. Haec si non ita accipiuntur, quemadmodum pronunciantur, sine

*) ib. et Luc. 14. **) Matth. 25. ***) Luc. 18. †) Matth. 15.

182) inveniet *Fran. primum* illam, *abest al.* 183) ut perdet *Iun.* 184) lucrifacere *Fran. Rig.* 185) hortantur, *alii.* 186) quo modo *Iun.* 187) tractatur, *alii.* 188) sermonis — in persecut. *Rig. e libro veteri.*

ne dubio praeterquam ſonant, ſapiunt, et aliud in vocibus erit, aliud in ſenſibus; ut allegoriae, ut parabolae, ut aenigmata. Quemcunque [189]) igitur conceperint ventum argumentationis ſcorpii iſti, quocunque ſe acumine impegerint, una iam linea eſt, ad ipſas res provocabuntur, an ſecundum ſcripturas transigantur. Si quidem tunc aliud ſignificabitur in ſcripturis, ſi non
P. 378. id ipſum reperiatur in rebus. Quod enim ſcriptum eſt, hoc evenire oportebit. Porro tunc eveniet quod et [190]) ſcriptum, ſi non aliter eveniet. *) *Ecce autem et odio habemur ab omnibus hominibus nominis cauſa, quomodo et ſcriptum eſt, et tradimur etiam a proximis, quomodo et ſcriptum eſt, et perducimur ad poteſtates*, et interrogamur, et torquemur, et confitemur, et trucidamur, quomodo et ſcriptum eſt. Sic dominus edixit: ſi aliter edixit haec, cur non aliter eveniunt, quam [191]) edixit, id eſt, quemadmodum edixit? Atquin non aliter eveniunt quam edixit: et ſicut edixit, [192]) ita eveniunt. Nam nec licuiſſet aliter evenire, quam edixit: nec ipſe aliter edixiſſet, quam evenire voluiſſet. Ita non aliud ſignificabunt ſcripturae iſtae [193]), quam in rebus recognoſcitur. At ſi [194]) nondum aguntur illa, quae praedicantur, quomodo haec [195]) quae praedicata non ſunt? Non ſunt enim haec praedicata, quae aguntur, ſi alia ſunt quae praedicantur, et non haec, quae aguntur. At nunc quia [196]) ipſa ſunt in rebus, quae [197]) in vocibus aliter dicta creduntur: quid fieret
P. 379. ſi aliter ecta [198]) invenirentur? Sed haec erit

*) Matth. 10.

189) quodcunque igitur conceperint venenum *Iun.* 190) quod eſt ſcriptum *Wouwer.* aliud, *pro* aliter, *al.* 191) quae *Iun.* 192) et ſicut ed. *deeſt in Veneta.* 193) iſtae *abeſt in aliis.* 194) Aut ſi *Wouwer. Venet.* 195) *additur*: aguntur *Fran. Veneta.* 196) quum *Ciacc.* 197) *additur* et *Fran.* 198) facta, *alii.*

erit[199]) perverſitas fidei, probata non credere, non probata praeſumere. Cui perverſitati illud quoque opponam, ut, ſi haec, quae ſic aguntur quemadmodum ſcripta[200]) ſunt, non erunt ipſa quae praedicantur, illa quae non debeant ſic agi, quemadmodum ſcripta ſunt, ne et ipſa horum exemplo periclitentur excludi; ſi quidem aliud in vocibus, aliud in rebus eſt; et[201]) relinquitur nec praedicata videri cum evenerint, ſi aliter praedicantur quam evenire habent. Et quomodo credentur quae non erunt praedicata, quomodo eveniunt? Ita haeretici quae praedicantur, non ut probata ſunt credendo, ea quae nec praedicata ſunt credunt.

CAP. XII. Quis nunc medullas ſcripturarum magis noſſet, quam ipſa Chriſti ſchola? quos et ſibi diſcipulos dominus adoptavit, omnia utique edocendos, et nobis magiſtros ordinavit, omnia utique docturos. Cui potius figuram vocis ſuae declaraſſet, quam cui effigiem gloriae ſuae revelavit, Petro, Iacobo, Ioanni et poſtea Paulo: quem paradiſi quoque compotem fecit ante martyrium. An et illi aliter, quam ſentiunt, ſcribunt, fallaciae magiſtri, non veritatis? Petrus quidem ad Ponticos, *quanta enim*, inquit*), *gloria, ſi non ut delinquentes puniamini, ſuſtinetis. Haec enim gratia eſt, in hoc et vocati eſtis, quoniam et Chriſtus paſſus eſt pro nobis, relinquens vobis exemplum ſemetipſum, uti adſequamini veſtigia ipſius.* Et rurſus, **) *Dilecti ne expaveſcatis uſtionem quae agitur in vobis in tentationem, quaſi novum accidat vobis: etenim ſecundum quod communicatis paſſionibus Chriſti, gaudete, uti et in revelatione gloriae eius gaudeatis exultantes: ſi dedecoramini*[202]) *nomine Chriſti,* P. 380.

*) 1 Pet. 2. **) 1 Petr. 4.

199) eſt, *alii.* 200) ſcriptura *Fran. Forte errore typogr.* 201) Ita relinquitur *Iun.* 202) in addunt alii.

sti, beati estis, quoniam gloria et dei spiritus requiescet [203]) *in vobis, dum ne quis vestrum patiatur, ut homicida, aut fur, aut maleficus, aut alieni speculator. Si autem ut christianus, ne erubescat, glorificet autem dominum in nomine isto.* Ioannes vero ut etiam pro fratribus noſtris animas ponamus hortatur, negans *timorem esse in dilectione. Perfecta enim dilectio foras abiicit timorem, quoniam timor poenam habet et qui timet, non est perfectus dilectione.* Quem timorem intelligi praestat, nisi negationis auctorem? quam dilectionem perfectam adfirmat, nisi fugatricem timoris et animatricem confessionis? quam poenam timore puniat, nisi quam negator relaturus est, cum [204]) corpore et anima occidendus in gehennam? Quodsi pro fratribus, quanto magis pro domino moriendum docet? satis de Apocalypsi quoque sua instructus haec suadere: mandaverat etenim spiritus ad angelum ecclesiae Smyrnaeorum: *Ecce diabolus ex numero tuo coniicit* [205]) *in carcerem, ut tentemini diebus decem. Esto fidelis ad mortem usque, et dabo tibi*
P. 381. *vitae coronam.* Item ad Pergamenorum, de Antipa, fidelissimo martyre, interfecto in habitatione satanae. Item ad Philadelphenorum, quod a tentatione [206]) ultima liberaretur, qui domini nomen non negarat. Exinde victori cuique promittit, nunc arborem vitae, et mortis veniam secundae; nunc latens manna cum calculo candido, et nomine ignoto: nunc ferreae virgae potestatem, et stellae matutinae claritatem: nunc albam vestiri, nec deleri de libro vitae: et columnam fieri in dei templo, in nomine dei et domini, et Hierusalem coelestis inscriptam; nunc residere cum domino in throno eius, quod aliquando Zebedaei filiis ne-

203) requiescit *Fran.* 204) quum *Iun. porro:* in gehenna, *alii.* 205) coniiciet *Fran.* 206) *ex Apoc. 3, 10. hic 1 Cor. 10, 13. conferendum: et alibi, tempus diaboli breve.*

negabatur. Quinam isti tam beati victores, nisi proprie martyres? Illorum etenim victoriae, quorum et pugnae, eorum vero pugnae, quorum et sanguis. Sed et interim sub altari martyrum animae placidum quiescunt, et fiducia ultionis [207]) candidam claritatis usurpant, donec et alii consortium illarum gloriae impleant. Nam et rursus innumera multitudo albati et palmis victoriae insignes revelantur, scilicet de Antichristo triumphales [208]), sicut unus ex presbyteris. *Hi sunt*, ait*), *qui veniunt ex illa pressura magna, et laverunt vestimentum suum, et candidaverunt ipsum in sanguine agni*: P. 382. vestitus enim animae caro. Sordes quidem baptismate abluuntur, maculae vero martyrio candidantur. Quia et Esaias**) ex rufo [209]) et coccino niveum et laneum repromittit. Magna etiam Babylon cum describitur ebria sanctorum cruore: sine dubio ebrietas eius martyriorum poculis ministratur, quorum formido quid relatura sit aeque ostenditur. Inter omnes enim reprobos, immo ante omnes [210]) timidis autem, inquit, dehinc ceteris, particula in stagno ignis et sulphuris; sic timor eius in epistola eius quem dilectio foras abiicit habet poenam***).

Cap. XIII. Paulus vero Apostolus†) de persecutore, qui primus Ecclesiae sanguinem fudit, postea gladium stylo mutans et convertens machaeram in aratrum, lupus rapax Beniamin, dehinc adferens ipse etiam [211]) escam secundum Iacob, qualiter martyria iam et sibi optabilia commendat [212]), cum de [213]) Thessalonicen-

*) Apoc. 7. **) Es. 1. ***) 1 Ioh. 4. †) Act. 9.

207) *alii* martyrum animae patientiam pascunt et indutae stolis candidae. *Minus recte, arbitro: Iunio.* 208) triumphantes, *alii.* 209) russeo, *alii.* 210) *Puncti signum. Franeq.* 211) ipse adferens escam *Venet.* 212) commendat? *Iun.* 213) de *abest Venet.*

nicensibus gaudens uti, inquit *), *gloriemur in vobis in Ecclesiis dei pro tolerantia vestra et fide, in omnibus persecutionibus et pressuris quibus sustinetis* 214) *ostentamen iusti iudicii dei, ut digni habeamini regno eius pro quo et patimini.* Sicut et ad Romanos, **) *Non solum autem verum etiam*
P. 383. *exultantes in pressuris, certe* 215) *quod pressura, tolerantiam perficit, tolerantia vero probationem, probatio autem spem, spes vero non confundit.* Et rursus, ***) *quod si filii et haeredes, haeredes quidem dei, cohaeredes vero Christi. Si quidem compatimur* 216), *uti et cum illo glorificemur.* Reputo *enim passiones huius temporis non esse dignas ad gloriam, quae in nos habeat revelari* 217). Et ideo postmodum, *Quis*, inquit †), *separabit nos a dilectione Christi? pressura, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an machaera? secundum quod scriptum est: Tui* 218) *causa mortificamur tota die, deputati sumus, ut pecora iugulationis: sed in omnibus istis supervincimus pro eo qui nos dilexit. Persuasum enim habemus, quod neque mors neque vita, neque virtus, neque sublimitas neque profunditas, neque alia conditio poterit nos a dilectione dei separare, quae est in Christo Iesu domino nostro.* Sed et Corinthiis passiones suas enumerans, patiendum utique praefinivit: ††) *In laboribus abundantius, in carceribus plurimum, in mortibus saepius, a Iudaeis quinquies quadragenas citra unam accepi, ter virgis caesus, semel lapidatus* et reliqua. Quae si magis incommoda quam martyria videbantur, tamen rursus *propter quod*, inquit †††), *boni duco in infir-*
P. 384. *mitatibus, in iniuriis, in necessitatibus, in persecutio-*

*) 2 Thess. 1, 3. 4. **) Rom. 5, 11. ***) Rom. 8, 17. †) Rom. 8, 35. ††) 2 Cor. 11, 23. †††) 2 Cor. 12, 10.

214) *duo puncta ponit Iun.* 215) certi *Iun. Ven.* 216) *alii* compatiamur. 217) in nobis revelabitur *Rig.* 218) Tua. *Cod. Agobard.*

tionibus, in angustiis pro Christo. Etiam in superioribus, *) *qui in omnibus tribulemur, sed non coangustemur: et indigeamus, sed non perindigeamus: quoniam*[219]) *persecutionibus agitemur, sed non derelinquamur: qui deiiciamur, sed non pereamus, semper mortificationem Christi in corpore nostro circumferentes. Sed et si,* inquit, *exterior homo noster vitiatur,* caro scilicet, vi persecutionum: *sed interior renovatur die et die,* anima scilicet spe promissionum. Nam quod ad praesens temporale et leve pressurae nostrae, per supergressum insuper per[220]) aeternum pondus gloriae perficit[221]) nobis, non intuentibus quae videntur, sed quae non videntur. Quae enim videntur temporalia, de incommodis dicens: quae vero non videntur, aeterna, de praemiis[222]) spondens. Thessalonicensibus[223]) vero de vinculis scribens, utique beatos adfirmavit **), quibus donatum esset *non tantum credere in Christum, sed etiam pati pro ipso: Eundem,* inquit, *agonem habentes quem in me vidistis, et nunc auditis*[224]). *Nam etsi libor super sacrificium, gaudeo, et congaudeo omnibus vobis, perinde et vos gaudete et congaudete mihi.* Vides P. 385.
quam martyrii definiat felicitatem, cui de gaudio mutuo acquirit solennitatem[225]), ut proximus denique voti sui factus est: qualiter de prospectu eius exultat dicens Timotheo[226]): ***) *Ego enim iam libor, et tempus deversionis insistit*[227]). *Agonem bonum decertavi, cursum consummavi, fidem custodivi: superest corona, quam mihi dominus illa die reddet,* scilicet passionis. Satis

*) 2 Cor. 4. **) Phil. 1. Phil. 2. ***) 2 Tim 4, 6. 7.

219) qui etiam *Iun.* 220) per supergressum in supergressum, aeternum *Lat. Rig.* 221) *alii* perficiet. 222) promissis *Cod. Agobard.* 223) Philippensibus *Fran.* 224) audistis *Ven.* 225) *puncto distinguit Iun.* 226) exultans Timotheo scribit *Venet.* 227) diiunctionis instat *Rigalt.*

Satis et ipſe ſupra allocutus, *) *Fidelis ſermo. Si enim commortui ſumus Chriſto, et conpivemus: ſi ſufferimus, et conregnabimus: ſi negaverimus, et ille nos negabit; ſi non credimus, ille fidelis eſt, negare ſe non poteſt. Ne ergo confundaris martyrium domini noſtri, neque me vinctum eius;* quia praedixerat, *Non enim dedit nobis deus ſpiritum timiditatis, ſed virtutis et dilectionis et ſanae mentis.* Virtute enim patimur ex dilectione in deum, et ſana mente, cum ob innocentiam patimur. Sed et ſic ubi tolerantiam praecipit, quibus magis eam quam paſſionibus proſpicit [228]), ſic ubi ab idololatria divellit, quid ei magis quam martyria praevellit?

CAP. XIV. Plane monet Romanos omnibus poteſtatibus ſubiici, quia non ſit *poteſtas niſi a deo*, quia *non ſine cauſa gladium geſtet*, et quia
P. 386. *miniſtra* [229]) *ſit dei, ſed et ultrix*, inquit **), *in iram ei qui malum fecerit.* Nam et praemiſerat, *Principes enim non ſunt timori bono operi, ſed malo. Vis autem non timere poteſtatem, fac bonum, et laudem ab ea referes. Dei ergo miniſtra* [230]) *eſt tibi in bonum. Si vero malum facias, time.* Ita non in occaſione fruſtrandi martyrii iubet te ſubiici poteſtatibus, ſed in provocatione bene vivendi, etiam ſub illarum reſpectu quaſi adiutricum iuſtitiae, quaſi miniſtrarum divini iudicii, hic etiam de nocentibus praeiudicantis. Dehinc et exequitur quomodo velit te ſubiici poteſtatibus, reddere iubens ***) *cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal*, id eſt, *quae ſunt Caeſaris, Caeſari, et quae dei, deo.* Solus [231]) autem homo dei condixerat, ſcilicet [232]) Petrus,

*) 2 Tim. 2, 11. 2 Tim. 1, 8. **) Rom. 13, 4. ***) Matth. 22, 21.

228) proſpicit? *Iun.* 229) miniſterium *Rigalt.* 230) *in Cod. Agobardi erat:* dei ergo miniſter ***, *quibus e veſtigiis colligit Rigaltius ſcriptum fuiſſe* miniſterium, *ut antea.* 231) Solius *Wouw.* 232) condixerat ſcilicet, εἰρωνικῶς *Iun.* In *Veneta* puncto diſtinguitur poſt homo dei.

trus, regem quidem honorandum, ut tamen tunc rex honoretur, cum ſuis rebus inſiſtit, cum a divinis honoribus longe eſt: quia et pater et mater diligentur [233]) cum deo, non comparabuntur [234]). Ceterum ſuper deum diligere nec animam licebit.

CAP. XV. Num ergo et Apoſtolorum literae nobiles [235])? et nos usquequaque ſimplices animae et ſolummodo columbae libenter errantes? credo vivendi cupiditate. Ita vero ſit, ut recedant a literis ſuis ſenſus; quae tamen paſſos Apoſtolos ſcimus, manifeſta doctrina eſt, hanc intelligo ſolam acta decurrens, nihil quaero: carceres illic, et vincula, et flagella, et ſaxa, et gladii, et impetus Iudaeorum, et coetus nationum, et tribunorum elogia [236]), et regum auditoria, et proconſulum tribunalia, et Caeſaris nomen, interpretem non habent: quod Petrus caeditur [237]), quod Stephanus opprimitur, quod Iacobus immolatur, quod Paulus diſtrahitur, ipſorum ſanguine ſcripta ſunt: etſi fidem commentari [238]) voluerit haereticus, inſtrumenta imperii loquentur, ut lapides Hieruſalem. Vitas Caeſarum legimus: orientem fidem Romae primus Nero cruentavit. Tunc Petrus ab altero cingitur, cum cruci adſtringitur. Tunc Paulus civitatis Romanae conſequitur nativitatem, cum illic martyrii renaſcitur generoſitate. Haec ubicunque iam legero, pati diſco; nec mea intereſt, quos ſequar martyrii magiſtros, ſenſusne an exitus Apoſtolorum, niſi quod et ſenſus in exitibus recognoſco. Nihil enim paſſi fuiſſent, quod non prius P. 387.

pa-

233) diligenter *Fran.* 234) diligentur, cum deo, non comparabuntur *Ven.* 235) nubilae *i. e. caligine effuſae, ne intelligantur. Iun. At Wouwerius e Mſſ. legit:* mobiles. 236) ellogia *Iun.* 237) *Rigaltius mavult* editur, ὑψοῦται, *i. e. in crucem extollitur. Iun. c. n.* 238) commentarii *Rigalt.*

patiendum esse sensissent[239]): cum vincula Paulo Agabus gestu quoque prophetasset, di-
P. 388. scipuli flentes et orantes ne se Hierosolyma committeret, frustra oraverunt. Ille enim quod semper docuerat, animatus, *quid fletis*, inquit, *et contristatis cor meum? At ego non modo vincula Hierosolymis pati optaverim, verum etiam mori pro nomine domini mei Iesu Christi. Atque ita cesserunt, dicendo: fiat voluntas domini:* fidentes scilicet, passiones ad voluntatem dei pertinere, non enim dehortationis consilio, sed dilectionis retinere tentaverunt[240]), ut Apostolum desiderantes, non ut martyrium dissuadentes. Quodsi iam tunc Prodicus aut Valentinus adsisteret, suggerens non in terris esse conandum[241]) apud homines, quod nec deus[242]) humanum sanguinem sitiat, nec Christus vicem passionis, quasi et ipse de ea salutem consecuturus expoſcat; statim audisset a servo dei, quod audierat diabolus a domino: *) *Recede satanas; scandalum mihi es. (Scriptum est, dominum deum tuum adorabis, et illi soli servies.*[243])) Sed et nunc audire debebit, quatenus multo post venena ista[244]) suffudit, nulli infirmorum facile[245]) nocitura, si quis hanc nostram ex[246]) fide praebiberit, vel etiam superbiberit potionem.

*) Matth. 26, 23. Matth. 4, 10.

239) scissent *Cod. Agobardi.* 240) tentaverant *Fran. Rig.* 241) confitendum *Fran.* 242) minus vero ne deus *Rig.* 243) *Uncinis inclusa recte opinatus est iam Rigaltius ab aliena manu fuisse adiecta.* 244) illa, *Fran.* 245) nulli infirmorum facile nisi *i. e.* nulli non facile, *Rigalt.* 246) ea *Fran.*

Q. SEPTIMII FLORENTIS TERTULLIANI

DE IEIUNIO [1])

ADVERSUS PSYCHICOS [2])

LIBER.

CAP. I. Mirarer Psychicos [3]) si sola luxuria tenerentur [4]), qua saepius nubunt, si non etiam ingluvie ducerentur [5]) qua ieiunia oderunt: monstrum scilicet haberetur libido sine gula, cum duo haec tam unita atque concreta sint, ut si disiungi omnino potuissent, ipsi prius ventri pudenda non adhaererent. Specta corpus et una regio est, denique pro dispositione membrorum, ordo vitiorum, prior venter et statim cetera saginae substructa lascivia est; per edacitatem salacitas transit. Agnosco igitur animalem [6]) fidem, studio carnis, qua tota constat, tam multivorantiae, quam multinubentiae pronam; ut merito spiritalem disciplinam pro substantia aemulam, in hac quoque specie continentiae accuset, proinde gulae fraenos imbuentem [7]), per nullas interdum vel fe- P. 390.
ras vel aridas escas quemadmodum et libidini, per unicas nuptias. Piget [8]) iam [9]) talibus congredi; pudet [10]) iam de eis altercari, quorum nec defensio verecunda est. Quomodo enim protegam castitatem et sobrietatem, sine taxa-

P. 389.

tione

1) de Ieiuniis *Franeq. Venet.* 2) *i.* Catholicos, *Montani adversarios.* 3) *addit.* istos *Fran.* 4) tenderentur, *sic emendavit Rigalt.* 5) lacerarentur *Cod. Wouwerii, atque id exponit,* rumperentur, *Rig.* laxarentur *voluit Ursin.* 6) ψυχικην. 7) induentem *Fran. Rig.* 8) *alii* pudet. 9) *addit* eum *Fran. Rigalt.* 10) *inseritur* et *Fran. Rigalt.*

tione adversariorum? quinam isti sint, semel nominabo; exteriores et interiores botuli psychicorum. Hi paracleto controversiam faciunt, propter hoc novae propheticae [12]) recusantur; non quod alium deum praedicent Montanus et Priscilla et Maximilla; nec quod Iesum Christum solvant [12]), nec quod aliquam fidei aut spei regulam evertant: sed quod plane doceant, saepius ieiunare, quam nubere. De modo quidem nubendi iam edidimus Monogamiae defensionem; nunc de castigatione victus, secundae [13]), vel magis primae, continentiae pugna est. Arguunt nos, quod ieiunia propria [14]) custodiamus, quod statienes plerumque in vesperam producamus; quod etiam xerophagias observemus, siccantes cibum ab omni carne, et omni iurulentia, et uvidioribus quibusque pomis; nec [15]) quid vinositatis vel
P. 391. edomus vel potemus. Lavacri quoque abstinentiam, congruentem arido victui; novitatem igitur obiectant, de cuius inlicito praescribant, aut haeresim iudicandam, si humana praesumptio est; aut pseudoprophetiam pronunciandam, sic [16]) spiritalis indictio est; dum quaque [17]) ex parte anathema audiamus, qui aliter adnunciamus [18]).

Cap. II. Nam quod ad ieiunia pertineat, certos dies a deo constitutos opponunt; ut cum in Leviticо praecipit dominus Mosi decimam mensis septimi diem, placationis; *Sancta*, inquiens*), *erit vobis dies, et vexabitis animas vestras, et omnis anima, quae vexata non fuerit in*

*) Lev. 23, 18. 19.

11) propheticae *Fran. Rig.* 12) *alludit hic primus ad lectionem* λύει, *1 Ioh. 4, 3. pro* μὴ ὁμολογεῖ, *nisi e latino graeci posteriores habent.* 13) secunda vel magis prima continentiae *Cod. Wouwer. Rigalt.* 14) *idem, aliis non usitata.* 15) alii melius, nec. 16) si *Fran. Rig.* 17) quaqua *Fran. Rig.* 18) *alludit ad Gal. 1, 8.*

in illa die, exterminabitur de populo suo. Certe in evangelio [19]) illos dies ieiuniis determinatos putant [20]), in quibus ablatus est sponsus: et hos esse iam solos legitimos ieiuniorum christianorum, abolitis legalibus et propheticis vetustatibus. Ubi volunt enim, agnoscunt quid sapiat, *lex et prophetae usque ad Ioannem.* Itaque de cetero indifferenter [21]) ieiunandum; ex arbitrio, non ex imperio, novae disciplinae; pro temporibus et causis uniuscuiusque: sic et Apostolos observasse, nullum aliud imponentes iugum, certorum et in commune omnibus obeundorum ieiuniorum *): proinde nec stationum, quae et ipsae suos quidem dies habeant [22]), quartae feriae et sextae: passive [23]) tamen currant, neque sub lege praecepti neque ultra supremam diei, quando et orationes fere hora nona concludat, de Petri exemplo, quod actis refertur. Xerophagias vero novum affectati officii nomen et proximum ethnicae superstitioni, quales castimoniae *Apim, Isidem, et magnam matrem* certorum eduliorum exceptione purificant; cum fides libera in Christo ne Iudaicae quidem legi abstinentiam quorundam ciborum debeat; semel in totum macellum ab Apostolo admissa, detestatore eorum, qui sicut nubere prohibeant, ita iubeant cibis abstinere a deo conditis: et ideo nos esse iam tunc praenotatos **) *in novissimis temporibus, abscedentes a fide, intendentes spiritibus, mundi seductoribus, doctrinis mendaciloquorum, inustam habentes conscientiam.* Quibus oro te ignibus? credo, quibus nuptias saepe deducimus, et coenas quotidie coquimus? Sic et cum Galatis nos quoque percuti aiunt, *observatores dierum et men-*

P. 392.

*) Act. 15. **) 1 Tim. 4.

19) *opponitur Mosi.* 20) *hic patet discrimen Montanistarum et catholicorum, de quadragesima.* 21) differenter, *alii.* 22) habebant, *Veneta.* 23) passim *Cod. Wouwer. illa est antiquior forma.*

mensium et annorum *). Iaculantur interea, et Esaiam pronunciasse **), non tale ieiunium dominus elegit; id est, non abstinentiam cibi, sed opera iustitiae quae subtexit: et ipsum dominum in Evangelio ad omnem circa victus [24]) scrupulositatem, compendio respondisse: non P. 393. his coinquinari [25]) hominem, quae in os inferantur, sed quae ex ore proferantur; cum et ipse manducaret et biberet, usque in notationem: ***) *Ecce homo vorator et potator*, sic et apostolum docere, quod *esca nos deo non commendet: neque abundantes, si edamus, neque deficientes, si non edamus* †). His et huiusmodi sensibus eo iam subtiliter tendunt, ut unusquisque pronior ventri possit supervacua, nec adeo necessaria existimare dilati [26]) vel diminuti [27]) vel demorati [28]) cibi officia, praeponente [29]) scilicet [30]) iustitiae et innocentiae opera. Et scimus quales sint carnalium commodorum suasoriae; quam [31]) facile dicatur, opus est de unis praecordiis credam, diligam deum et proximum tanquam me [32]). In his enim duobus praeceptis tota lex pendet et prophetae, non in pulmonum et intestinorum meorum inanitate.

CAP. III. Itaque nos hoc prius affirmare debemus, quod occulte subrui periclitatur, quantum valeat apud deum inanitas ista: et ante omnia, unde ratio ipsa processerit, hoc modo promerendi deum: tunc enim agnoscetur observationis necessitas, cum eluxerit rationis auto-

ritas

*) Galat. 4. **) Es. 58, 4. 5. ***) Matth. 11, 19.
†) 1 Cor. 8, 8.

24) victum *Cod. Wouw.* 25) communicati *Frag. Rig. Iam olim variant haec verba in Evangel.* 26) subdati *Fran. Rig. (fortasse ieiunia) forte* delati *Iun.* 27) deminuti *Iun.* 28) *i.* dilati. 29) praeponentes *Iun.* 30) deos *alii codices.* 31) quum, *alii.* 32) et proximum mihi *Fran. Rig.*

ritas a primordio recenſendae. Acceperat Adam a deo legem, non guſtandi de arbore P. 394.
agnitionis boni et mali, moriturus ſi guſtaſſet; verum et ipſe tunc in pſychicum reverſus [33]) poſt ecſtaſin ſpiritalem, in qua magnum illud ſacramentum in Chriſtum et eccleſiam prophetaverat [34]); nec iam capiens, quae erant ſpiritus, facilius ventri, quam deo ceſſit, pabulo potius, quam praecepto annuit, ſalutem gula vendidit. Manducavit denique et periit; ſalvus alioquin, ſi uni arbusculae ieiunare maluiſſet [35]): ut iam hinc animalis fides ſemen ſuum recognoſcat; exinde deducens carnalium appetitionem et ſpiritualium recuſationem. Teneo igitur, a primordio homicidam gulam, tormentis atque ſuppliciis inediae puniendam, etiam ſi deus nulla ieiunia praecepiſſet: oſtendens tamen, unde ſit occiſus Adam, mihi reliquerat intelligenda remedia offenſae, qui offenſam demonſtrarat: ultro cibum, quibus modis quibusque temporibus potuiſſem, pro veneno deputarem, et antidotum famem ſumerem, per quam purgarem mortis a primordio cauſam [36]), in me quoque cum ipſo genere transductam; certus, hoc deum velle, cuius contrarium noluit, ſatisque confidens, placituram illi continentiae curam, a quo damnatam comperiſſem incontinentiae culpam. Porro, cum et ipſe ieiunium mandet, et animam conquaſſatam proprie utique cibi anguſtiis ſacrificium P. 395.
appellet: quis iam dubitabit omnium erga victus [37]) macerationem hanc fuiſſe rationem, qua rurſus interdicto cibo et obſervato praecepto primordiale iam delictum expiaretur; ut homo per eandem materiam cauſae ſatis deo faciat

33) everſus *Iun.* 34) *quaſi Adam dixeris: erunt duo in carnem unam.* 35) maluiſſent, *Veneta. Qualis declamatio hic!* 36) caſum, *Veneta; male.* 37) victum, *Veneta. Forte* ergo *Iun.*

faciat[38]) per quam offenderat; id est per cibi interdictionem: atque ita salutem aemulo modo redaccenderet inedia, sicut extinxerat fagina, pro unico illicito plura licita contemnens.

CAP. IV. Haec ratio servabatur apud providentiam dei, pro temporibus omnia moderantis[39]), ne quis ex diverso ad deiiciendam propositionem nostram, cur ergo, dicat, non statim deus aliquam victus constituit castigationem? quinimo et auxit permissionem? Nam, in primordio quidem herbidum solummodo et arboreum homini pabulum addixerat: *Ecce dedi vobis omne foenum sementivum seminans semen, quod est super terram: et omne lignum, quod habet in semetipso fructum seminis sementivi, vobis erit in escam.* Postea vero ad Noë, enumerata subiectione omnium bestiarum terrae, et volatilium coeli, et moventium in terra, et piscium maris, et omnis serpentis[40]): *erunt*, inquit, *vobis in escam: velut holera foeni dedi vobis universa. Verum carnem in sanguine animae* P. 396. *suae non edetis:* nam et hoc ipso quod eam solam carnem[41]) eximit, cuius anima non per sanguinem effunditur, omnis reliquae carnis usum[42]) concessisse manifestum est. Ad haec respondemus, non competisse onerari hominem aliqua adhuc abstinentiae lege, qui cum maxime tam levem interdictionem unius scilicet pomi tolerare non potuit: remissum itaque illum libertate ipsa corroborandum. Atque[43]) post diluvium in reformatione generis humani suffeciisse unam interim legem a sanguine abstinendi, permissu[44]) usu[45]) ceterorum. Iam enim iudicium dominus ostenderat per diluvium:

38) *de* satisfactione Christi *auctor quid sentit?* 39) modulantis *Franeq. Rigalt.* 40) viventis *Franeq.* 41) *additur* esui *Rig.* 42) esum *Iun.* 43) Aeque *Fren.* 44) permisso Fren. Iun. 45) esu Iun. *videtur abfuisse.*

dum: adhuc etiam comminatus fuerat per exquisitionem sanguinis de manu fratris et de manu bestiae. Omnis[46]) itaque iustitiam iudicii praeministrans materiam libertatis emisit, per veniam supparans disciplinam, permittens omnia, ut demeret quaedam, plus exacturus si plus commisisset; abstinentiam imperaturus, cum indulgentiam permisisset[47]), quo magis, ut diximus, primordiale delictum expiaretur maioris abstinentiae operatione, in maioris licentiae occasione.

CAP. V. Denique ubi iam et familiaris populus allegi deo coepit, et restitutio hominis imbui potuit, tunc leges disciplinaeque omnes impositae, etiam quae decerperent victum P. 397. ademptis quibusdam veluti immundis, quo facilius aliquando ieiunia toleraret homo, perpetua in quibusdam abstinentia usus. Nam et primus populus primi hominis resculpserat crimen, pronior ventri quam deo deprehensus, cum de duritia Aegyptiae servitutis valida manu dei et sublimi brachio ereptus dominus eius[48]) visus est[49]), terrae lacte et melle mananti destinatus: statim autem solitudinis incopiosae circumspectu scandalizatus, saturitatis Aegyptiae detrimento[50]) suspirans in Moysen et Aaron murmuravit: *utinam obiissemus percussi a domino in terra Aegypti, quando super ollas carnium sedebamus, et panes in plenitudinem comedebamus. Quomodo*[51]) *eduxisti nos in haec deserta ad interficiendum synagogam istam fame.* Eadem ventris praelatione, deploraturus erat eosdem duces suos et dei arbitros, quos desiderio carnis et recordatu Aegyptiarum copiarum exacerbabat. *Quis nos*[52]) *vescet*[53]) *carne? venu-*

46) de manu bestiae omnes. Itaque *Iun.* 47) praemisisset *Fran.* 48) ereptus dominis eius visus est *Iun.* 49) *Cod. Wouwer. addit* et 50) detrimenta *Franeq.* 51) *alii* quoniam. 52) non *Veneta.* 53) pascet *Iun.*

venerunt in mentem nobis pisces, quos in Aegypto edebamus gratis, et cucumeres et pepones et porri et cepe et allia. At nunc anima nostra arida, ni-
P. 398. *hil sine* [54]) *manna vident oculi nostri.* Isa et illis xerophagiae panes [55]) angelici displicebant, allium potius et cepe, quam coelum fragrare malebant. Et ideo tam ingratis gratiora et esculentiora quaeque detracta sunt, puniendae simul gulae et exercendae continentiae causa: ut illa damnaretur, ista eradiretur.

CAP. VI. Nunc si temere rationes castigati a deo victus, et castigandi propter deum a nobis, ad primordiorum experimenta revocavimus, conscientiam communem consulamus: ipsa natura enunciabit, quales nos ante pabulum et potum, in virgine adhuc saliva exhibere consuerit, rebus duntaxat sensus agendis quo divina tractantur, si multo pollentioris mentis, si multo vivacioris cordis, quam cum totum illud domicilium interioris hominis, escis stipatum, vinis inundatum, decoquendis iam stercoribus aestuans [56]), praemeditatorium efficitur latrinarum, in quo plane nihil tam in proximo superst, quam ad lasciviam sapere. *Manducavit populus et bibit, et surrexerunt ludere.* Intellige sanctae scripturae verecundiam, lusum, nisi impudicum, non denotasset. Ceterum quotusquisque meminerit religionis occupatis memoriae locis, impeditis sapientiae membris, nemo ita ut decet, ita ut par est, ita ut utile est, recordabitur dei in eo tempore, quo ipsum sibi hominem excidere solenne est. Omnem disciplinam victus aut occidit aut vulnerat. Mentior, si non dominus ipse oblivio-
P. 399. nem sui exprobrans Israëli, causam plenitudini reputat [57]). *Incrassatus est dilectus et pingue-*
factus

54) nihil nisi *Fran.* 55) penes *Fran.* panis *Cod. Wouwer.* 56) *alii*, exaestuans. 57) deputat *Cod. Wouwer.*

quidem duritia hostis annunciata, vestem scidit, saccum induit, eodemque habitu seniores sacerdotum ad deum per Esaiam adire iussit, utique ieiunio preces prosequente. Neque enim cibi tempus in periculo, nec saturitatis cultus in sacco, semper inedia moeroris sequela est, sicut laetitia accessio saginae. Per hanc moeroris sequelam et inediam, etiam civitas illa peccatrix Ninive de exitio praedicato liberatur. Satis enim poenitentia scelerum commendaverit [71]) ieiunium triduo functa, etiam pecudibus enectis, quibus iratus deus non erat. Sodoma quoque et Gomorra evasissent si ieiunassent. Hoc remedium agnoscit et Achab, cum illi post transgressionem et idololatriam et necem Nabuthae propter vineam interempti a Iezabel exprobrasset Helias: *qualiter occidisti et haereditatem possedisti, in quo loco* [72]) *sanguinem Nabuthae canes delinxerant, tuum quoque delinguent:* destituit semetipsum et saccum carni suae imposuit, et ieiunavit, et dormivit in sacco, et tunc sermo domini ad Heliam: *) *Vidisti ut reveritus sit Achab, a facie mea: pro eo quod reveritus est, non superducam laesuram in diebus ipsius, sed in diebus filii eius superducam eam*, qui non erat ieiunaturus. Ita ieiunium in deum reverentiae opus est, per quod Anna quoque ambiens uxor Helcanae retro sterilis, impetravit facile a deo inanem cibo ventrem filio implere, et quidem propheta. Sed non modo naturae mutationem, aut periculorum aversionem, aut delictorum obliterationem, verum etiam sacramentorum agnitionem, ieiunia de deo merebuntur. Aspice Danielis exemplum; circa somnium Regis Babylonis omnes turbantur sophistae, negant ultro [73]) de praestantia humana posse cognosci. Solus Daniel deo fidens,

P. 402.

*) 3 Reg. 21.

71) commendavat *Cod. Wenwer.* 72) in loco quo *Fran.* 73) ultra *Inn.*

dens, et ſciens quid ad demerendam dei gratiam faceret, ſpatium tridui poſtulat, cum ſua fraternitate ieiunat, atque ita orationibus commendatis, et ordinem et ſignificationem ſomnii per omnia inſtruitur, tyranni ſophiſtis parcitur, deus glorificatur, Daniel honoratur, non minorem dei gratiam et poſtea quoque relaturus anno primo Regis Darii, cum ex recogitatu praedicatorum temporum ab Hieremia dedit faciem ſuam deo in ieiuniis et ſacco et cinere. Nam et angelus miſſus ad eum, hanc ſtatim profeſſus eſt cauſam divinae dignationis. *Veni*, inquit, *demonſtrare tibi quatenus miſerabilis es*, ieiunando ſcilicet; ſi deo miſerabilis, leonibus in lacu fuerat horribilis, ubi quidem illi ſex diebus ieiunanti prandium angelus procuravit.

P. 403.

Cap. VIII. Reddimus et cetera [74]), ad nova enim nunc documenta properamus. In limine evangelii Anna prophetis, filia Phanuelis, quae infantem dominum et agnovit, et multa ſuper eo praedicavit, expectantibus redemtionem Iſraëlis, poſt egregium titulum veteris et univirae viduitatis ieiuniorum quoque teſtimonio augetur, oſtendens in quibus officiis aſſideri eccleſiae debeat, et a nullis magis intelligi Chriſtum, quam ſemel nuptis, et ſaepe ieiunis. Ipſe mox dominus baptiſma ſuum, et in ſuo omnium, ieiuniis dedicavit, habens efficere panes ex lapidibus, etiam Iordanem vino fortaſſe manare, ſi ita vorator et potator fuiſſet. Imo novum hominem in veteris ſugillationem virtute faſtidiendi cibi initiabat, ut eum diabolo rurſus per eſcam tentare quaerenti fortiorem fame tota oſtentaret. Praeſtituit exinde ieiuniis legem ſine triſtitia transigendis. Cur enim triſte, quod ſalutare docuit

P. 404.

74) reddidimus vetera; ad nova nunc *Lat.* Reddidimus vetera: ad nova etiam nunc *Iun.*

cuit[75]), etiam adversus diriora daemonia ieiuniis praeliandum. Quid enim mirum, si ex[76]) eadem operatione spiritus iniquus educitur, qua sanctus inducitur? Denique, ut in centurionem Cornelium, nec dum tinctum dignatio spiritus sancti cum charismate insuper prophetiae festinasset, ieiunia eius legimus exaudita. Puto autem et Apostolus in secunda Corinthiorum inter labores suos et pericula et incommoda post famem ac sitim, ieiunia quoque plurima enumerat.

CAP. IX. Principalis haec species in castigatione victus, potest iam de inferioribus quoque abstinentiae operationibus praeiudicare, ut ex[77]) ipsis pro modo utilibus aut necessariis. Nam exceptio eduliorum quorundam portionale ieiunium est. Inspiciamus igitur et xerophagiarum novitatem aut vanitatem, si non et in his tam antiquissimae quam efficacissimae religionis operatio est. Redeo ad Danielem et fratres eius leguminum pabulum, et aquae potum ferculis et oenophoris regiis praeferentes, atque exinde formosiores, ne quis[78]) de specie quoque corpusculi metuat, ceterum spiritu insuper cultos. Dedit enim deus adulescentulis scientiam et intelligentiam in omni literatura, et Daniel in omni verbo, et in somniis, et in omni sophia *), qua hoc ipsum quoque saperet, quibus modis de deo impetraretur P. 405.
agnitio sacramentorum. Anno denique tertio Cyri regis Persarum cum in recogitatum incidisset vilionis, aliam formam humiliationis prospexit. *In illis*, inquit, *diebus ego Daniel eram lugens per tres hebdomadas, panem suavem non edi, caro et vinum non introierunt in os meum, oleo unctus*

*) Dan. 1.

75) salutare? Docuit etiam *Fran. Rigalt.* 76) ex *alch Fran. Rig.* 77) et *Fran. Rigalt.* 78) qui *Fran. Rigalt.*

unctus non sum, donec consummarentur tres hebdomades, quibus transactis angelus emissus est taliter alloquens: Daniel, homo es miserabilis, ne timueris, quoniam ex die prima qua dedisti animam tuam recogitatui et humiliationi coram deo, exauditum est verbum tuum, et ego introivi verbo tuo. Ita xerophagiarum miseratio et humiliatio metum expellunt, et aures dei advertunt, et occultorum compotes faciunt. Revertor etiam ad Heliam, cum corvi illum pane et carne saturare consuessent, cur post modum apud Bersabe Iudaeae excitato ei de somno, quidem ille[79]) angelus sine dubio panem solum et aquam obtulit? defecerant corvi qui eum liberalius pascerent, an difficile angelo fuerat aliquem alicunde de convivio regis ministrum cum instructissimo ferculo raptum ad Heliam transferre? sicut Daniel[80]) in lacum leonum esurienti prandium metentium exhibitum est. Sed constitui oportebat exemplum docens in tempore pressurae, et persecutionis, et cuius-
P. 406. cumque circumstantiae, Xerophagiis esse vivendum. Tali victu David exomologesin suam expressit, cinerem quidem edens velut panem, id est, panem velut cinerem aridum et sordidum, potum vero fletu miscens, utique pro vino. Habet enim et abstinentia vini suos titulos, quae et Samuelem deo voverat, et Aaronem consecrarat. Nam de Samuele mater, et *vinum*, inquit, *et ebriamen non bibet;* talis enim et ipsa deum orabat. Et dominus ad Aaron, *vinum et siceram non bibetis, tu et*[81]) *filius tuus post te, si quando ingrediemini tabernaculum, vel ascendetis ad altare, et non moriemini.* Adeo morientur qui non sobrii[82]) in ecclesia ministraverint. Sic et Israëli proximo exprobrat: Et potum dabatis sanctificatis meis vinum. Et haec

79) illi, *Mss. Wouwer.* 80) Danieli in sacra *Latin.*
81) ut et *Rigalt.* 82) sobria *sum.*

haec autem ſtrictura potus Xerophagiae portio eſt, quanquam ubi abſtinentia vini aut a deo exigitur, aut ab homine vovetur, illic intelligatur etiam pabuli preſſura formam praeſtruens potui. Qualis enim eſus, talis et potus: veriſimile non eſt, ut quis dimidiam gulam deo immolet, aquis ſobrius et cibis ebrius. An autem et Apoſtolus Xerophagias norit, qui maiora celebraverat, ſitim et famem et multa ieiunia, qui ebrietates et comeſſationes recuſaverat, vel de diſcipulo Timotheo argumenti ſatis eſt: quem propter ſtomachum et aſſiduas imbecillitates modico vino monens uti, quo ille non ex inſtitutione, ſed ex devotione P. 407. abſtinebat, ceterum ſtomacho magis conſuetudo prodeſſet, hoc ipſo abſtinentiam vini dignam deo ſuaſit, quam [83]) ex neceſſitate diſſuaſit.

CAP. X. Aeque ſtationes noſtras ut indignas, quasdam vero et in ſerum conſtitutas, novitatis nomine incuſant, hoc quoque munus et ex arbitrio obeundum eſſe dicentes, et non ultra nonam detinendum, de ſuo ſcilicet more. Sed quod pertineat ad interdictionis quaeſtionem, ſemel pro omnibus cauſis reſpondebo. Nunc ad proprium huius ſpeciei articulum de modo temporis dico, de ipſis prius expoſtulandum, unde hanc formam nona dirimendis ſtationibus praeſcribant: ſi quia Petrus et qui cum eo, ad horam nonam orationis templum introgreſſi leguntur, quis mihi probat [84]), illos ea die ſtatione functos, ut horam nonam ad clauſulam et expunctionem ſtationis interpretetur. Atqui facilius invenias Petrum hora ſexta capiendi cibi cauſa prius in ſuperiora ad orandum aſcendiſſe, quo magis ſexta diei finiri officio huic poſſit, quae illud abſolutura poſt

83) quum *Lat.* 84) probabit *Franeq. Rigalt.* forte probet *Iun.*

post orationem videbatur. Porro cum in eodem commentario Lucae, et tertia hora orationis demonstretur, sub qua spiritu sancto initiati pro ebriis habebantur, et sexta, qua Petrus ascendit in superiora, et nona, qua templum sunt introgressi, cur non intelligamus salva plane indifferentia semper et ubique
P. 408. et omni tempore orandum [85]): tamen tres istas horas, ut insigniores in rebus humanis, quae diem distribuunt, quae negocia distinguunt, quae publice resonant [86]), ita et solenniores fuisse in orationibus divinis: quod etiam suadet Danielis quoque argumentum ter die orantis, utique per aliarum [87]) horarum exceptionem, non aliarum autem quam insigniorum, exinde Apostolicarum, tertiae, sextae, nonae. Hinc itaque et Petrum dicam ex vetere potius usu nonam observasse, tertio orantem supremae orationis munere. Haec autem propter illos, qui se putant ex forma Petri agere [88]), quam ignorant, non quasi respuamus nonam, cui et [89]) quarta sabbati, et sexta plurimum fungimur: sed quia eorum, quae ex traditione observantur tanto magis dignam rationem afferre debemus, quanto carent scripturae auctoritate, donec aliquo coelesti charismate, aut confirmentur aut corrigantur: *et si qua*, inquit, *ignoratis, dominus vobis revelabit.* Itaque sepositio confirmatore omnium istorum paracleto, duce universae veritatis, an dignior apud
P. 409. nos [90]) ratio afferatur in nonam observandi requiri [91]), ut etiam Petro ea ratio deputanda sit, si statione tunc functus est. Venit enim de exitu domini, quem et si semper commemorari oportet sine differentia horarum, im-

pres-

85) orandi *Ms. Wouwer. Rig.* 86) *ad morem eius temporis hoc pertinet.* 87) aliquarum *Franeq. Rigalt.* 88) *et hoc ad ritum eius temporis.* 89) qua et *Cod. Wouwer.* 90) apud vos *Cod. Wouwer. Rig.* 91) requiro *Lor. Ian. Rig.*

preſſius tamen, cum eis, ſecundum ipſum ſtationis vocabulum addiſcimus [92]). Nam et milites nunquam immemores ſacramenti, magis ſtationibus parent. Itaque in eam usque horam celebranda preſſura eſt, in qua [93]) a ſexta contenebratus orbis defuncto domino lugubre fecit officium, ut tunc et nos revertamur ad iocunditatem cum et mundus recepit claritatem. Hoc ſi magis ad religionem ſapit chriſtianam, dum magis Chriſti gloriam celebrat, poſſum aeque ſerae ſtationis ex eodem rei ordine ſtatum figere, ut ieiunemus ad ſerum, expectantes tempus dominicae ſepulturae, cum Ioſeph poſtulatum detulit corpus et condidit. Inde et irreligioſum eſt ante famulorum carnem refrigerare [94]) quam domini: ut haec ex [95]) argumentationum provocatione commiſerim, coniecturas coniecturis et tamen [96]) puto fideliori-
bus repercutiens. Videamus an aliquid tale
nobis de vetuſtatibus quoque patrocinetur. In
Exodo habitus ille Moyſis adverſus Amalech P. 410.
orationibus praeliantis usque in occaſum perſeverans, nonne ſtatio fuit ſera? Ieſum Naue debellantem Amorrhaeos, prandiſſe illa die exiſtimamus, qua ipſis elementis ſtationem impetravit [97]), ſtetit ſol in Gabaon, et luna in Aialon ſtetit [98]) ſol et luna in ſtatione, donec ultus eſt populus de inimicis ſuis, et ſtetit ſol medio coelo *). Ut autem [99]) accedebat in occaſum, et in finem diei unius; non fuit [100]) dies talis retro et in noviſſimo; utique tam prolixus, ut, inquit, exaudiret deus hominem, pa-

*) Ioſ. 10.

92) impreſſius tamen tum ei, ſ. i. ſ. v. addicimur *Cod. Wouwer. Rigalt.* 93) quam *Iun.* 94) refrigerari *Wouwer. Cod.* 95) Sed hoc ex *Fran. Rig.* 96) ſed tamen *Latin.* 97) imperavit *Iun. Cod. Wouwer. Rigalt.* 98) ſtet *Cod. Wouwer.* 99) Et non accedebat *Franeq.* 100) in occaſum, in finem diei unius et non *Iun.*

parem ſcilicet ſolis, inſtantem [101]) tam diu in officio, ſtationem etiam ſera longiorem. Certe Saul et ipſe in praelio conſtitutus, manifeſte munus iſtud indixit, *) *Maledictus homo, qui ederit panem ad veſperam usque, dum ulciſcar de inimico meo, et non guſtavit totus populus eius, et tota terra* [102]) *prandebat.* Tantam autem deus praeſtitit auctoritatem edicto ſtationis illius, ut Ionathan filius Saulis, quamquam ignarus ieiunationis in ſerum definitae guſtum mellis admiſerat, et [103]) ſorte mox de delicto ſit tradu-
P. 411. ctus, et vix per precem populi periculo exemptus: gulae enim licet ſimplicis reus fuerat. Sed et Daniel anno primo regis Darii, cum ieiunus in ſacco et cinere exomologeſin deo ageret, *Et ecce*, inquit, *loquente me in oratione, ecce vir quem videram in ſomnis initio, velociter volans appropinquavit mihi quaſi hora veſpertini ſacrificii.* Haec erit [104]) ſtatio ſera, quae ad veſperam ieiunans pinguiorem orationem deo immolat.

CAP. XI. Omnia autem iſta credo ignota eis, qui ad noſtra turbantur, aut ſola forſitan lectione non etiam intentione comperta, ſecundum maiorem vim imperitorum; apud glorioſiſſimam ſcilicet multitudinem pſychicorum. Propterea per ſingulas direximus ſpecies ieiunationum, xerophagiarum, ſtationum, ut dum recenſemus ſecundum utriusque teſtamenti paraturam, quantum proficiant recuſati vel reciſi vel retardati pabuli officia: eos retundamus, qui haec velut vacantia infirmant. Item dum pariter oſtendimus, quo ſemper in ordine fuerint religionis, eos revincamus, qui haec ut nova accuſant: nec novum enim, quod ſemper,

*) 1 Reg. 14.

101) inſtantis *Fran.* 102) non *additur Fran. Rig. abiicitur autem a Innio. Mſſ. Wouwer.* 103) ut ſorte Inn. 104) erat

per, nec vacuum, quod utile. Sed et illud in medio est, quaedam ex his officiis a deo homini imperata legem constituisse; quaedam ab homine deo oblata, votum expunxisse: tamen et votum cum a deo acceptatum est, legem in posterum facit [105]), per auctoritatem acceptatoris; exinde enim faciendum mandavit, qui factum comprobavit. Itaque et hinc [106]) in alia specie altercatio diversae partis obducitur; cum dicunt, aut pseudoprophetia est, si spiritalis vox solennia ista constituit; aut haeresis, si humana praesumtio adinvenit. Eam enim formam reprehendentes, qua et vetera decurrerunt, et ex ea retorquentes, quae et [107]) adversarii veterum adversus illa poterunt [108]) retractare, aut et illa recusare, debebunt [109]) exerta [110]) ista suscipere necessarie, maxime [111]), cum et ista, a quocunque institutore sunt sive spiritali, sive tantum fideli, eidem deo currant, cui et vetera, indubitate enim et haeresis et pseudoprophetia divinitatis diversitate iudicabuntur, apud nos omnes unici dei creatoris et Christi eius antistites, adeoque indifferenter hanc partem defendo, illis offerens, in quo velint gradum figere. Spiritus diaboli est, dicis o psychice; et quomodo dei nostri officia indicit? nec alii offerenda, quam deo nostro? Aut contende, diabolum cum deo facere nostro, aut satanas paracletus habeatur. Sed hominem Antichristum adfirmas: hoc enim vocantur haeretici nomine penes Ioannem; et quomodo, quisquis ille est, in Christo nostro, haec erga dominum nostrum officia disposuit, cum et Antichristi erga deum [112]) adversum nostrum processerint Christum. P. 412. P. 413.

105) sancit *Lat.* 106) hic, *Veneta.* 107) et *aliis abest.* 108) poterant *Cod. Wouw. Rig.* 109) potuerunt — debuerunt *Lat.* 110) exerte *Fran.* aut certe *Cod. Wouwer.* 111) maxime *abest a Cod. Wouwer.* 112) *Latinius delet* erga deum.

ſtum. Quo itaque putas laterum confirmatum apud nos ſpiritum, cum imperat, an cum probat, quae deus noſter et imperavit ſemper et probavit? Sed rurſus palos terminales figitis deo, ſicut de gratia, ita de diſciplina; ſicut de chariſmatibus, ita [113]) de ſolennibus; ut proinde officia ceſſaverint, quemadmodum et beneficia eius; atque ita negetis usque adhuc eum munia imponere, quia et hic lex et prophetae usque ad Ioannem. Supereſt ut totum auferatis, quantum in vobis tam otioſum.

Cap. XII. Iam enim et in iſta ſpecie *ditati ſaturatique regnatis**), non delicta incuſantes, quae ieiuniis elimentur; nec revelationum ſcientia indigentes, quae xerophagiis extorqueantur; nec bella propria metuentes, quae ſtationibus discutiantur. Ut ab Ioanne paracletus obmutuiſſet, ipſi nobis prophetae in hanc maxime cauſam extitiſſemus: iam non dico ad exorandam dei iram, nec ad impetrandam tutelam eius aut gratiam, ſed ad praemuniendam per nosmet ipſos noviſſimorum temporum conditionem; indicentes omnem ταπεινοφρόνησιν, cum carcer ediſcendus, et fames ac ſitis exercendae, et tam inediae quam
P. 414. anxii victus tolerantia uſurpanda ſit, ut in carcerem talis introeat chriſtianus, qualis inde prodiſſet; non poenam illic paſſurus, ſed diſciplinam; nec ſeculi tormenta, ſed ſua officia, eoque fidentior proceſſurus ad certamen e cuſtodia abuſus [114]) nihil habens carnis, ſio ut nec habeant tormenta materiam, cum ſola et arida ſit cute loricatus, et contra ungulas [115]) corneus, praemiſſo iam ſanguinis ſucco tanquam animae impedimentis, properante iam et ipſa quae iam [116]) ſaepe ieiunans mortem de

*) 1 Cor. 4, 8.

113) *Fran. Veneta addit* et. 114) obeſus *Lat. ſic mavult et Rig.* 115) virgules Fran. 116) iam Ciacc.

de proximo norit. Plane vestrum est in carceribus popinas exhibere martyribus incertis, ne consuetudinem quaerant, ne taedeat vitae, ne nova abstinentiae disciplina scandalizentur, quam nec ille Pristinus vester non christianus martyr attigerat: quem et facultate[117]) custodiae liberae aliquandiu farsum[118]) omnibus balneis quasi baptismate melioribus, et omnibus luxuriae secessibus quasi ecclesiae secretioribus, et omnibus vitae istius illecebris quasi aeternae dignioribus hoc puto oblegatum[119]) ne mori vellet, postremo ipso tribunalis die luce summa condito mero tanquam antidoto praemedicatum, ita enervastis, ut paucis ungulis titillatus, hoc enim ebrietas sentiebat, P. 415.
quem dominum confiteretur interroganti praesidi respondere non potuerit amplius, atque ita de hoc iam exortus[120]) cum singultus et ructus solos haberet in ipsa negatione digessit[121]) ideo sobrietatis disciplinam qui praedicant pseudoprophetae, ideo haeretici qui observant. Quid ergo cessatis paracletum quem in Montano negatis in Apitio credere?

CAP. XIII. Praescribitis constituta esse solennia huic fidei scripturis vel traditione maiorum, nihilque observationis amplius adiiciendum ob illicitum innovationis, state in isto gradu si potestis. Ecce enim convenio vos et praeter Pascha ieiunantes citra illos dies, quibus ablatus est sponsus, et stationum semiieiunia interponentes, et vos[122]) interdum pane et aqua victitantes ut cuique visum est: denique respondetis haec ex arbitrio agenda, non ex imperio. Movistis igitur gradum excedendo traditionem, cum quae non sunt[123]) constituta

117) quam ex facultate *Cod. Wouw.* 118) fartum *Fran.* 119) obligatum *Wouw.* 120) extortus *Fran.* 121) discessit *Iun.* 122) et vero *Cod. Wouw.* 123) sint *Veneta.*

ta obitis. Quale est autem, ut tuo arbitrio permistas, quod imperio dei non das? plus humanae licebit voluntati quam divinae potestati? Ego me seculo non deo liberum memini: sic meum est ultro officium facere domino, sic [124]) indicere illius est: non tantum obsequi
P.416. ei debeo, sed et adulari: illud enim imperio eius, hoc arbitrio meo praesto. Bene autem quod et episcopi universae plebi mandare ieiunia assolent, non dico de industria stipium conferendarum, ut vestrae captura est, sed interdum et ex aliqua sollicitudinis ecclesiasticae causa. Itaque si et ex hominis edicto et in unum omnes ταπεινοφρόνησιν agitatis, quomodo in nobis ipsam quoque unitatem ieiunationum et xerophagiarum et stationum denotatis? nisi forte in senatus consulta et in principum mandata coitionibus opposita delinquimus. Spiritus sanctus quum in quibus vellet terris, et per quos vellet praedicaret, ex providentia imminentium, sive ecclesiasticarum tentationum, sive mundialium plagarum, qua paraoletus, id est advocatus ad exorandum iudicem, huiusmodi officiorum remedia mandabat, puta nunc ad exercendam sobrietatis et abstinentiae disciplinam, hunc qui recipimus, necessario etiam quae tunc constituit observamus. Aspice ad Iudaicos fastos, et invenies nihil novum, si [125]) quae patribus sunt praecepta, omnis deinceps posteritas haereditaria religione custodit. Aguntur praeterea [126]) per Graecias illa [127]) certis in locis concilia ex universis ecclesiis, per quae et altiora quaeque in commune tractantur, et ipsa repraesentatio totius nominis christiani magna veneratione celebra-
P.417. tur. Et hoc quam dignum fide auspicante congregari undique ad Christum [128]). *Vide quam bo-*

124) sicut *Las.* 125) sic *Iun.* 126) praecepta *Fran.* 127) illas *Fran.* illa *Ced. Wouw.* 128) Christum? *Iun.*

*bonum et quam iucundum habitare fratres in unum**): hoc tu pſallere non facile noſti, niſi quo tempore cum compluribus coenas. Conventus autem illi ſtationibus prius et ieiunationibus operati, dolere cum [129]) dolentibus, et ita demum congaudere gaudentibus norunt. Si et iſta ſolennia quibus tunc praeſens patrocinatus eſt ſermo, nos quoque in diverſis provinciis fungimur in ſpiritu invicem repraeſentati, lex eſt ſacramenti.

CAP. XIV. Horum igitur tempora obſervantes et dies et menſes et annos galaticamur plane, ſi Iudaicarum ceremoniarum, ſi legalium ſolennitatum obſervantes ſumus: illas enim Apoſtolus dedocet compeſcens veteris teſtamenti in Chriſto ſepulti perſeverantiam et novi ſiſtens. Quodſi nova conditio in Chriſto ſepulti perſeverant, iam [130]) nova et ſolennia eſſe debebunt: aut ſi omnem in totum devotionem temporum et dierum et menſium et annorum erāſit Apoſtolus, cur paſcha celebramus annuo circulo in menſe primo? cur quinquaginta exinde diebus in omni exultatione decurrimus? cur ſtationibus quartam et ſextam P. 418. ſabbati dicamus, et ieiuniis paraſceven? quamquam vos etiam ſabbatum, ſi quando continuatis, nunquam niſi in paſcha ieiunandum ſecundum rationem alibi redditam, nobis certe omnis dies etiam vulgata conſecratione celebratur. Nec ergo apud Apoſtolum differentiae ratio, diſtinguentem nova et vetera. Sed et hic inaequalitas veſtra ridebitur, cum vetuſtatum formam nobis exprobratis, in qua [131]) cauſam novitatis accuſatis.

CAP. XV. Reprobat etiam illos qui iubeant

*) Pſ. 103.

129) dum *Fran.* 130) *Iunius et Cod. Wouwer. eiicio verba:* ſepulti perſeverant; *abſunt etiam Rigalt.* 131) in quo *Cod. Wouwer. Rigalt.*

beant[132]) cibis abstinere, sed de providentia spiritus sanctus[133]), praedamnans iam haereticos perpetuam abstinentiam praecepturos ad destruenda et despicienda opera creatoris: quales inveniam apud Marcionem, apud Tatianum, apud Iovem hodiernum de Pythagora haereticum, non apud paracletum. Quantula est enim apud nos interdictio ciborum? duas in anno hebdomadas xerophagiarum, nec totas, exceptis scilicet sabbatis et dominicis offerimus deo, abstinentes ab eis quae non reiicimus, sed differimus. Atqui ad Romanos scribens, vos nunc compungit retractatores[134]) huius officii, *Ne propter pabulum solveritis*, in-
P. 419. quit, *opus dei*, quod opus? de quo ait, bonum est carnem non edere et vinum non potare. Nam qui in istis servit, placabilis et propitiabilis deo nostro est. *Quidam credit omnia manducanda esse, quidam autem infirmus olere*[135]) *vescitur, qui manducat ne vilificet*[136]) *non manducantem. Tu qui*[137]) *es qui alienum servum iudicas? Et qui manducat, et qui non manducat, deo agit gratias**). Cum autem humano arbitrio vitet[138]) controversiam fieri, quanto magis divino. Ita sciebat quosdam castigatores et interdictores victus incusare, qui ex fastidio, non qui ex officio abstinerent: probare vero qui in honorem, non qui in convitium creatoris. Et si claves macelli tibi tradidit permittens esui omnia ad constituendam idolothytorum exceptionem, non tamen in macello regnum dei inclusit, *nec enim*, inquit, *esus aut potus est dei regnum, et esca nos deo non commendat*: non ut de arida dictum putes, sed potius defuncta et accurata. Si quidem subiiciens, *nec*

si

*) Rom. 14, 2. 3.

132) iubebant *Fran. Rigalt.* 133) sancti *Ciaccon. Rig.* 134) derrectatores *Cod. Wouw. Rig.* 135) olera *Franeq.* 136) nullificet *Franeq.* 137) quis *Cod. Wouwer.* 138) vetet *Fran. Cod. Wouwer.*

ſi manducaverimus abundabimus [139]) *nec ſi non manducaverimus deficiemus:* tibi magis inſonat, qui abundare te exiſtimas ſi edas, et deficere ſi non edas, et ideo iſta detractas. Dominum quoque quam indigne ad tuam libidinem in- P. 420.
terpretaris paſſim manducantem et bibentem, ſed puto quod etiam ieiunavit [140]), qui beatos non ſaturatos, ſed eſurientes et ſitientes pronunciavit: qui eſcam profitebatur non quam diſcipuli exiſtimarant, ſed paterni operis perfectionem, docens operari eſcam quae permanet in vitam aeternam, in ordinaria etiam oratione panem mandans poſtulandum, non et Attalicas [141]). Sic et Eſaias non negavit deum elegiſſe ieiunium, ſed quale non elegerit enumeravit. *In diebus enim*, inquit, *ieiuniorum veſtrorum inveniuntur voluptates* [142]) *veſtrae, et omnes ſubiectos vobis ſuccutitis, aut ad convitia et lites ieiunatis et caeditis pugnis, non tale ieiunium ego elegi*, ſed quale ſubiecit, et ſubiiciendo non abſtulit, ſed confirmavit.

CAP. XVI. Nam et ſi mavult opera iuſtitiae, non tamen ſine *ſacrificio*, quod eſt *anima conflictata* ieiuniis. Ille certe deus cui nec populus incontinens gulae placuit, nec ſacerdos, nec prophetes, manent adhuc monumenta concupiſcentiae, ubi ſepultus eſt populus carnis aviditſimus usque ad choleram ortygometra [143]) cruditando [144]), eliditur pro templi foribus P. 421.
ſenior Heli, filii eius in acie ruunt, nurus expirat in partu: hanc enim metuerat [145]) a deo plagam domus impudens, ſacrificiorum carnalium defraudatrix. Sameas homo dei cum exitum prophetaſſet idololatriae introductae a re-

139) abundavimus *Pariſ.* 140) ieiunarit *Franeq.* 141) *Wouwer. addit* divitias. *Sic et Rig.* 142) voluntates *Fran.* 143) ortygometras *Rig.* 144) *alii* conditando. *Pam. ex Hieronymo* eructando. 145) meruerat *Rigalt.*

rege Hieroboam, poſt manum eius regis arefactam et ſtatim reſtitutam, poſt altare diffuſum [146]), ob haec ſigna et ſatisfactione [147]) invitatus a rege plane excuſavit. Prohibitus enim a deo fuerat, illic cibum in totum attingere: ſed ab alio mox ſene mentito prophetiam temere paſtus, ſecundum verbum dei ibidem factum ſuper menſam, non eſt in paternis ſepultus: leonis enim in via occurſu proſtratus, et apud exteros conditus, poenam deſerti ieiunii luit. Haec erunt exempla et populo et epiſcopis, etiam ſpiritalibus, ſi quam incontinentiam gulae admiſerint. Sed nec apud inferos admonitio ceſſavit, ubi in divite quidem convivia cruciantur, in paupere vero ieiunia recreantur, habentia praeceptores *Moyſen et prophetas;* nam et Iohel exclamavit, *) *ſanctificate* [148]) *ieiunium et orationem* [149]), proſpiciens iam et tunc, et alios Apoſtolos et prophetas ſancituros ieiunium, et praedicaturos officia, curantia deum: unde et qui in idolis comendis, et in hac re ornandis [150]), et ad ſingulas
P. 422. horas ſalutandis [151]) adulantur, curationem facere dicuntur. Sed et omnem ταπεινοφρόνησιν ethnici agnoſcunt: cum ſtupet coelum et aret annus, nudipedalia denunciantur, magiſtratus purpuras ponunt, faſces retro avertunt, precem indigitant, hoſtiam inſtaurant. Apud quasdam vero colonias praeterea annuo ritu ſaccis velati, et cinere conſperſi idolis ſuis invidiam [152]) ſupplicem obiiciunt, balnea et tabernacula [153]) in nonam usque cluduntur. Unus in publico ignis apud aras, aquae nec in lán-

*) Ioel 1.

146) *alii* diffiſſum. 147) ad ſatisfactionem *Latin.* 148) ſancite *Fran. Rig.* 149) et praedicate curationem *Rigalt.* Θεραπείαν. 150) et in aris ornandis *Cod. Wouwer. Rig.* 151) additur diis *Cod. Wouwer. Rigalt.* 152) *alii* inediam melius. 153) tabernae Ciacc.

lancibus; Niniviticum[154]) credo iustitium[155]). Iudaicum certe ieiunium ubique celebratur, cum omissis templis per omne litus quocunque in aperto aliquando iam precem ad coelum mittunt: et licet cultu et ornatu moeroris munus infament, tamen fidem abstinentiae affectant, et stellae auctoritatem demorantis suspirant. Sed bene quod in[156]) nostris xerophagiis blasphemias ingerens, casto Isidis et Cybeles ens adaequas: admitto testimonialem comparationem. Hinc divina[157]) constabit, quam diabolus divinorum aemulator imitatur. Ex veritate mendacium struitur, ex religione superstitio compingitur, hinc tu eo irreligiosior, quanto ethnicus paratior. Ille denique P. 423.
deo[158]) idolo gulam suam mactat, tu deo non vis. Deus enim tibi venter est, et pulmo templum, et aqualiculus altare, et sacerdos cocus, et sanctus spiritus nidor, et condimenta charismata, et ructus prophetia.

CAP. XVII. Vetus es, vera[159]) si velimus dicere; tu qui tantum gulae indulges, et meritò te priorem iactitas; semper agnosco sapere Esau venatorem ferarum, ita passim indagandis turdis studes, ita de campo laxissimae disciplinae tuae venis, ita spiritu deficis; si tibi lenticulam de fruto inrufatam obtulero, statim totos primatus tuos vendes: apud te agape in cacabis fervet, fides in culinis calet, spes in ferculis iacet. Sed maior his[160]) est agape, quia per hanc adolescentes tui cum sororibus dormiunt, appendices scilicet gulae lascivia atque luxuria est[161]). Quam societatem et Apostolus sciens, cum praemisisset *non in*

154) Nineviticum *Iun.* 155) Niniviticam credo iustitiam *alii legunt; vitiose ut Iunius existimat.* 156) quod tu *Cod. Wouw.* 157) divinam *Cod. Wouw.* 158) deo *abest Cod. Wouwer. Rigalt.* 159) prophetia vetus est. Vera *Fran.* 160) is *Veneta an*, maioris? 161) est *abest Veneta.*

in ebrietatibus nec in commessationibus, adiunxit, *nec in cubilibus et libidinibus*. Ad elogium gulae tuae pertinet, quod duplex apud te praesidentibus honor binis partibus deputatur, cum Apostolus duplicem honorem dederit, ut et fratribus et praepositis. Quis sanctior inter vos, nisi convivandi frequentior, nisi obsonandi pollucibilior, nisi calicibus instructior? merito homines solius animae et carnis, spiritalia recusatis, talibus si placerent prophetae, mei non
P. 424. erant. Cur ergo non constanter praedicatis: *) *manducemus et bibamus, cras enim moriemur*. Sicuti nos non dubitamus exerte mandare: ieiunemus fratres et sorores, ne forte cras moriamur. Palam disciplinas vestras[162]) vindicemus, nos certi sumus, eos qui in carne sunt, deo placere non posse; non utique[163]) substantia carnis; sed in cura, sed in affectione, sed in operatione, sed in voluntate. Macies non displicet nobis, neque enim ad pondus deus carnem tribuit, sicut nec *spiritum ad mensuram*, facilius si forte per angustam salutis ianuam introibit caro exilior; citius resuscitabitur caro levior, diutius in sepultura durabit caro aridior. Saginentur pugiles et pyctae olympici: illis ambitio corporis competit, quibus et vires necessariae, et tamen illi quoque xerophagiis invalescunt. Sed nostra alia robora aliaeque vires, sicut et alia certamina: quibus non est luctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus mundi potestates[164]), adversus spiritalia malitiae; adversus haec non carne et sanguine, sed fide et spiritu robusto oportet adsistere. Ceterum saginator[165]) christianus ursis et leonibus forte, quam deo, erit necessarius, nisi quae[166]) et adversus bestias maciem exercere debebit.

*) 1 Cor. 16.

162) nostras *Rig.* 163) *additur* in *Lat. Rig.* 164) mundi potentes *Lat.* 165) saginatior *Rig.* 166) quod *Fr. Rig.*
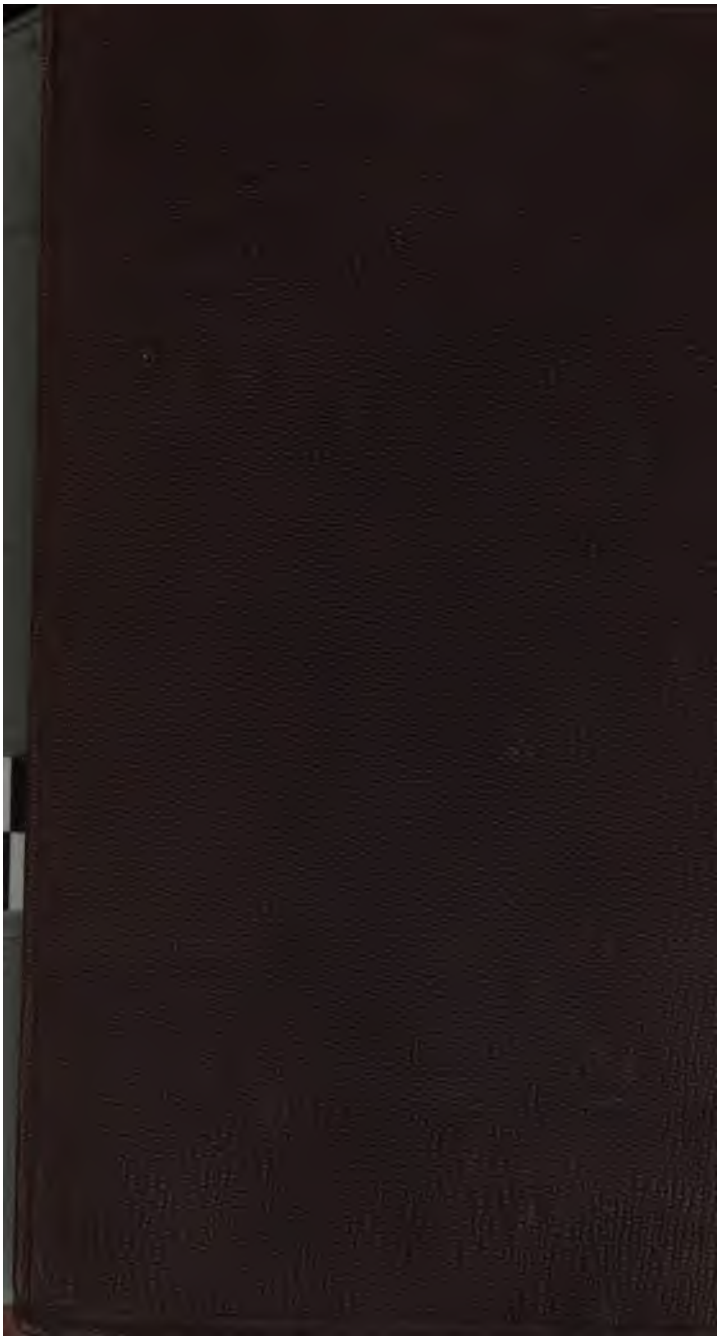
3 2044 073 570 228